

KOLIMA

**ELBESZÉLÉSEK
A SZTÁLINI
LÁGEREKBŐL**

**SZABAD TÉR-EURÓPA
1989**

Válogatta, szerkesztette és a bevezetőt írta:

Gereben Ágnes

Fordította: **Gereben Ágnes**
Maráz László
Osztotics Judit
Osztovits Ágnes
Rab Zsuzsa

ISBN 963 7810 07 2

© Varlam Salamov

© Hungarian translation Gereben Ágnes, Maráz László,
Osztotics Judit, Osztovits Ágnes, Rab Zsuzsa, 1989

A SZOVJET KONCENTRÁCIÓS TÁBOROK DALNOKA

„Salamov lágertapasztalata keserűbb és hosszan tartóbb volt az enyémnél. Tisztelettel ismerem el, hogy nem nekem, hanem éppen neki jutott osztályrészül, hogy megérintsék az elállatiasodásnak és a reményvesztettségnek azok a mélységei, amelyek felé a lágerélet lehúzott bennünket.”

(Alekszandr Solzsenyicin)

„A XIX. századi orosz humanista írók lelkét nagy bűn terheli, a XX. században az ő zászlajuk alatt kiontott emberi vér bűne... Valamennyi terrorista tolsztojánus és vegetáriánus volt, valamennyi fanatikus az orosz humanisták tanítványa. És e bűn alól nincs feloldozás...”

Varlam Salamov írta ezeket a sorokat, aki évtizedeket töltött kényszermunkán különböző lágerekben, s csupán néhány éve, 1982-ben, a sztálinizmus agyongyötört, kései áldozataként halt meg egy moszkvai elmegyógyintézetben.

Kortársunk volt tehát, a legutóbbi hónapokig mégis szinte teljesen ismeretlen Magyarországon. Az 1960-as években legalább a lágerben született verseit megismerhettük volna, de akkoriban ezeket háttérbe szorította az újonnan felfedezett – egyébként régen kivégzett – szovjet írók prózája. Az ő életművük pedig, a dolog természetéből fakadóan, a máig hőskornak tekintett 1920-as évekhez kapcsolódott, minthogy a következő évtized elejétől már vagy az Írástudók árulására, vagy hallgatásra kényszerültek – esetenként egymás után erre is, arra is.

A szovjet koncentrációs táborokról így főleg Alekszandr Szolzsenyicin *Ivan Gyenyiszovics egy napja* című elbeszéléséből, közvetve Anna Ahmatova *Rekviemjéből* tudunk (Pogogyin *Arisztokratájkját* és a hasonló „irodalmat”, amelyben az átnevelt lágerlakók boldogan, dalra fakadnak az ideológiai újjászületés mámorában, említeni sem érdemes).

S most, tíz évvel első Nyugaton kiadott orosz nyelvű kötete után a *Junosztiban*, a *Novij mirben* és más szovjet folyóiratok 1988-as számaiban egymás után bukkannak fel Varlam Salamov *Kolimai elbeszélései*.

Az írónak a dallamos nevű, de minden másnál félelmetesebb, 125 lágert magába foglaló NKVD-birodalomban megélt személyes tapasztalatairól szóló mintegy 200 történetéből esztétikailag is, társadalom-tudományiéig is egy nagyszabású mű körvonalai bontakoznak ki.

*

De ki volt Varlam Salamov?

Az 1907-ben született író életét külső eseményeiben a rendkívüli kor határozta meg, amelyben felnőtt. Tetteiben azonban – főleg

mindabban, aminek megtételére később *nem* vállalkozott – legtöbb nemzedéktársánál meghatározóbbnak bizonyult a családi háttér. Salamov apja pravoszláv pap volt, félig zürjén származék, papok, sámánok fia, kicsit sámán maga is. Rendkívüli tehetség, aki visszautasítván a Hittudományi Akadémián felajánlott helyet, tanítónő feleségével együtt az Amerikai Egyesült Államokba ment, pravoszláv misszionáriusnak. 12 éven át hirdette az ígét az Aleut-szigeteken, majd az 1905-ös forradalom hírére, a szabad sajtó, a lelkiismereti szabadság reményében visszatért Oroszországba. Az északi Vologdában telepedett le, amelynek nagy történelmi és egyházi hagyományai mellett harmadik meghatározó jellegzetességét az adta, hogy a politikai száműzöttek városa volt.

A negyedik Vologda, Varlam Salamov kései önéletrajzi regényének címe annak a kisvilágnak a története, amely a nyolcadiknak, már Oroszországban született legkisebb fiút formálta. Ebben a világban az apa dominált, aki a városlakók felháborodására ikonok helyen egy saját kezűleg felszentelt Rembrandt-reprodukció, egy Krisztus-ábrázolás előtt imádkozott, világias szentbeszédeket mondott, és az ismétlődő pogromok városában legkisebb fiát elvitte a zsinagógába, hogy lássa azokat az embereket, „akik nálunk hamarabb rátaláltak Istenre”.

A maga módján a pópa minden gyereke fellázadt az autoriter személyiség ellen. „Nehéz tisztelni azt az embert, aki a szó szoros értelmében minden tettünkbe beleavatkozik”, írta később Varlam Salamov. A legnagyobb fiú még újsághirdetésben is elhatárolta magát „klerikális” apjától, és 1924 szeptember, esős őszén a majdani író szintén becsukta maga mögött a szülői ház nagykapuját, amelyen korábban ki-be járnia sem volt szabad.

Az apa elleni lázadás Salamov későbbi életében a sorsukra hagyott szülők miatti kínzó lelkiismeret-furdalásban és... heves ateizmusban szublimálódott. A lágerben ugyan a vallásos emberek keltették benne a legnagyobb tiszteletet, ám számára a hit nem nyújtott vigaszt: „A vallástalanság – írta amelyben egész tudatos életemet leéltem, nem engedte, hogy kereszténnyé váljak.” Még *A negyedik Vologda* is ezekkel a szavakkal fejeződik be: „...családunk növekvő gondjai közepette az én tudatomban Isten számára nem maradt hely. S büszke vagyok rá, hogy 6 éves

koromtól 60 éves koromig nem folyamodtam a segítségéhez sem Vologdában, sem Moszkvában, sem Távól-Északon.”

Egy pópa fiának az 1920-as években semmi reménye nem volt a továbbtanulásra. Varlam Salamov ezért elszegődött cserzőmunkásnak egy moszkvai bőrgyárba, s három évvel később, már fizikai munkásként, jelentkezett a jogi karra (a felvételi előtt apja egész éjszaka térden állva imádkozott Vologdában...).

A húszéves fiatalembert eseménydús diákélet várta az egyetemen és a kollégiumban, a mindig felbolydult, jókedvű, nyüzsgő „Cserkasszán”. S még sokkal inkább a főváros lázas politikai életében, ahol mindennap választania kellett: Buharin előadását hallgassa-e meg, vagy a varázslatos szónok Trockijét; valamilyik illegális anarchista kör ülésére menjen-e, vagy Mejerhold színházába, ahol a rendező Bugyonnij-sapkában, pisztollyal a kezében játszott elő; egy Fourier-ről szóló előadásra, vagy a párizsi kommün agg résztvevőjével szervezett találkozásra siessen; olvassa heves, kamaszos rajongásának tárgya, Larisza Rejszner, a korán meghalt forradalmárnő írásait, vagy vegyen részt Lunacsarszkij népbiztosnak és Vvegyenszkijnek, a pravoszláv megújulási mozgalom radikális vezetőjének arról szóló vitáján, hogy *Isten volt-e Jézus vagy sem...*

A lázas, pezsgő diákélet nem tartott sokáig. A *Lenin végrendelete* című illegális kiadvány előkészítésében való részvétele miatt Varlam Salamovot 1929. február 19-én letartóztatták, *már a törvénytelenések keretében*. A szovjet Legfelsőbb Bíróság 1928. január 2-i határozata ugyanis annyira kiszélesítette az ellenforradalmi tevékenység fogalmát, hogy az gyakorlatilag mindenki-re alkalmazhatóvá vált: a feltételezett *szándékot*, illetve annak – szintén feltételezett – társadalmi veszélyességét is ellenforradalmi *cselekedetnek* minősítették. Az egy hónapos vizsgálati fogságot Salamov magánzárkában töltötte a Butirki börtönben, amely 1917 előtt is politikaiak börtöne lévén, hatalmas könyvtárral rendelkezett – a nagy kiadók minden könyvből automatikusan és ingyen küldtek egyet a Butirkiba.

A kihallgatások során Salamov megtagadta a vallomástételt. 3 év koncentrációs táborra ítélték – lágerek ugyanis már ekkor, sőt korábban is voltak a Szovjetunióban; az 1923-ban *Egész Oroszország* címmel kiadott információgyűjtemény 65 ilyen intézmény címét és telefonszámát sorolta fel. „Igazi” politikai láger-

nek azonban még csak a Szolovki (Különleges Rendeltetésű Szolovki Lágerek vagy SZLON) számított, amelyről egy másik 1929-es foglya, Dmitrij Lihacsov irányításával 1988-ban szovjet dokumentumfilm készült.

Varlam Salamov a Szolovki 4. számú viserei részlegébe került. Megismerte és meggyűlölte ezt a természet- és emberellenes világot, zártsága, titkossága és az olcsó munkaerő révén a sztálinizmus egyik legfontosabb majdani támaszát, amelynek legalább annyira a köztörvényes elítéltek, mint a fegyveres örök voltak az igazi urai. A láger szervezett alvilága lett a főszereplője Salamov egy későbbi, máig publikálatlan prózai művének, a *Viserai antiregénynek*.

A fiatal elítélt már 1929-ben, a 16. pártkonferencia alkalmából meghirdetett amnesztia alatt kérte szabadlábra helyezését. Paradox módon ezt azért nem teljesítették, mert Salamov nem volt párttag; csak 1931-ben, egy zajos „átnevelési kampány” – valójában a lágerek tehermentesítésére indított OGPU-akció – keretében engedték ki. Salamov ekkor a berjoznyikovói vegyi kombinát egyik irodájában kapott munkát, abban az intézményben, amelyet még elítéltként maga is épített.

1932-ben térhetett vissza Moszkvába. A több millió ember deportálásával végrehajtott „teljes kollektivizálással”, a már tomboló ukrajnai és Kubany-vidéki éhínséggel a háttérben, de sok tekintetben mégiscsak az újrakezdés érzésével: a városokban a legtöbb helyen érzékelték az emberek a sztálini korszak első és egyetlen, Kirov meggyilkolásáig tartó liberalizációs periódusát. Salamov írni kezdett, cikkei, tárcái, elbeszélései jelentek meg. A régóta az éhhalál szélén vegetáló, vak apja, majd anyja halálával, a saját család alapításával, a társadalmi-irodalmi beilleszkedés gondjaival teli időszak öt évig sem tartott. 1937. január 13-án az író újra elhurcolták, és – feltehetőleg a régi vád alapján, de „KRTD” indokával, öt év Kolimán letöltendő javító-munkatáborra ítélték.

Ebben a képtelenségben jól tükröződik a sztálinizmus logikája. A váltakozó belügyi népbiztosok, 1937-ig Jagoda, majd Jezsov, 1939-től pedig Berija nevével számon tartott – sőt szembeállított – vézskorszakokban ugyanis *végig töretlen lendülettel folyt* a megtorlások társadalmi, intézményi, ideológiai – s mi több, *jogi* alapjainak megteremtése. Az említett „liberális” korszakban,

1932. augusztus 7-én például bevezették a halálos ítéletet az állami tulajdon elleni vétségért. Ez már nem a potenciális ellenzék néhány tíz- vagy százezer tagját érintette, hanem milliókat, hiszen ettől fogva az aratás után a szántóföldeken maradt maroknyi gabonaszem összeszedéséért is halálra ítéltettek valakit; számos ilyen esetről maradtak fenn adatok.

Egyenletesen nőtt az elítéltek száma is az országban. Mértéktartónak tekinthető számítások szerint 1928-ban még 30 000-en, 1930-ban több mint 600 000-en voltak. A „teljes kollektivizálás” végrehajtása következtében 1931/1932-ben kétmillió a foglyok becsült száma (ezt egyebek mellett a lágerekben eladott újságok alapján állapították meg, ami a későbbiekhez képest idilli körülményeket sejtet). 1933 és 1935 között öt-, a következő két évben hat-, a jezsovi korszakban nyolcmillió ember *élt* a börtönökben és a lágerekben; a kivégzettek és lágerben elpusztultak száma természetesen alaposan megnöveli a sztálinizmus áldozatainak számát.

Varlam Salamov ügyében 1937-ben már nem *bíróság* ítélt, hanem az 1934. július 10-i és november 5-i rendeletekkel létrehozott *Különleges Tanács*, amelynek három tagja volt: a belügyi népbiztoshelyettes, az Orosz Föderáció Belügyi Népbiztosságának képviselője és annak a szovjetköztársaságnak a rendőrpapancsnoka, ahol a bűncselekményt elkövették. A Különleges Tanács ülésein elvileg jelen kellett lennie a Szovjetunió főügyészének vagy helyettesének is. Tevékenységének első hónapjaiban a testület, érdekes módon, ritkán hozott öt év kényszermunkánál súlyosabb ítéleteket. De gyorsan megszokottá váltak a 8-10 éves ítéletek, a jezsovi korszakban általánossá „a legsúlyosabb büntetés”, az agyonlövés. A különböző források szerint a politikai ügyek 75-90 százaléka tartozott a Különleges Tanács hatáskörébe, s az ennek megfelelően futószalag-szerűen működött, 7-től 20 percig terjedő időt fordítván egy-egy ügyre, beleértve az ítélet legépelését és kihirdetését is.

Már ha ki kellett hirdetni. Mert a legtöbb vádlott nem volt jelen ügye tárgyalásánál, s az 1960-as években elhangzott hivatalos szovjet vélemény, Zsogin főügyész helyettes szerint így „nem tudott védekezni az ellene felhozott vádakkal szemben. Ezzel nemcsak hogy megsértették a vádlott és az ügyben érdekelt többi személy jogait és jogos érdekeit, hanem megteremtették az

eleve elhatározott, megalapozatlan, kegyetlen ítéletek meghozatalának lehetőségét”.

A Különleges Tanács által elítélt foglyok eleve más elbírálás alá estek, mint azok, akiket bíróság elé állítottak. Míg az utóbbiakat például a büntetés letöltése után általában szabadon engedték, az előbbieket automatikusan újabb „időtartamot” kaptak. Erről Moszkvában hozták a döntést, és az érdekeltekkel sok ezer kilométernyire az NKVD helyi megbízottja közölte, *alkalomadtán*. Varlam Salamov esetében erre tíz hónappal az ötéves büntetés lejárta után kerül majd sor.

Magyarázatra szorul a fiatal író ítéletében szereplő furcsa rövidítés is. A büntető törvénykönyv 58. törvénycikkének pontjait jelölték számok helyett betűkkel, ezek voltak a politikai bűncselekmények. Minthogy pedig 1926 és 1938 között állítólag 16 millió embert vontak felelősségre mint „ötvennyolcast”, a betűszók a kor rettegett kulcsszavaivá váltak. Nem csak mint Varlam Salamov elbeszéléseinek mindenkori szereplőivel, hanem mint a törvénybe foglalt törvénytelenység jogtörténeti ritkaságszámba menő példáival is, érdemes megismerkedni a leggyakoribbakkal.

KRTD (kontrevoljucionnaja trockisztszkaja gyejatyelnoszty) – ellenforradalmi trockista tevékenység;

KRD (kontrevoljucionnaja gyejatyelnoszty) – ellenforradalmi tevékenység;

KRA (kontrevoljucionnaja agitacija) – ellenforradalmi agitáció;

ASZA (antiszovjetszkaja agitacija) – szovjetellenes agitáció;

CSSZIR (cslen szemji izmennjika rogyini) – egy hazáruló családtagja;

PS (podozrenyje v szpionazse) – kémgyanús ember **SZOE** (szocialno opasznij element) – társadalmilag veszélyes elem;

SZVE (szocialno vrednij element) – társadalmilag kártékony elem stb.

1937-ben Varlam Salamovnak a KRTD jutott, noha soha nem rokonszenvezett Trockijjal; később még az ASZA-ban is része

lett. Az Ítélet mindkét alkalommal kimondta, hogy a büntetést koncentrációs táborban, kényszermunkán kell letöltenie. Ennek a hivatalos neve *javító-munkatábor* volt, és három fajtája létezett:

- Javító-nevelő kolóniák a kis-közbüntényesek és az apróbb hivatali vétséget elkövetők számára;
- tömeges javító-munkatáborok az ország központi területeitől távol eső vidékeken, rendkívül szigorú feltételek közepette, „a társadalomra nézve veszélyes elemek” számára. Mindenki idekerült, akinek ügyét a Különleges Tanács tárgyalta, illetve akit-akár a bíróság, akár a Különleges Tanács – az 58. törvénycikk alapján Ítélték el;
- szigorúan elzárt büntetőlágererek azon elítéltek számára, akik mint elítéltek, megsértették a lágerrendet.

Kolima, ahová Varlam Salamov több hetes szárazföldi, majd tengeri úton 1937. augusztus 12-én megérkezett, hogy megkezdje ötéves büntetése letöltését, a második és a harmadik pontban felsorolt lágererek rendszere volt. Egy Dalsztroj (Kelet-Szibériai Építkezés) nevű szervezet fogta össze tevékenységét; az 1920-as évek végétől azzal a feladattal hozták létre a Belügyi Népbiztoság kizárólagos felügyelete alatt, hogy a féleurópanyi területen bármilyen áron, a bőségesen rendelkezésre álló emberéletet nem kímélve termelje ki az ország tervezett iparosításához nélkülözhetetlen *aranyat*.

Hihetetlen erővel indult meg a munka. Az odairányított rabok számáról ma még nincsenek hivatalos adatok, de azt a helyi választási névjegyzékekből tudjuk, hogy a szabad lakosság 1926 és 1939 között huszonháromszorosára nőtt. A kitermelt arany és szén mennyisége állandó terjeszkedésre készítette a Dalsztrojt; Salamov odakerülése idején 125 láger működött, amelyből 80 kifejezetten az arany- és szénbányákat látta el munkaerővel. Egy-egy lágerben két- és tízezer fő közön volt az elítéltek száma. A 40-50 fokos fagyban 12-16 órát dolgoztak naponta, 40 dekás kenyér-fejadaggal, délben és este híg levessel meg kásával. Egyetlen apró kályhával fűtött, hatalmas sátrokban laktak, emeletes „telipriccseken” aludtak, vagyis egy hosszú deszkán, szorosan egymás mellett, álmukban együtt fordulva. A milliárdnyi tetű, a skorbut, a közbüntényesek szadizmusa, az őrség fizi-

kai bántalmazásai következtében, mindenekelőtt pedig az alultápláltság miatt a Kolimára érkező elítéltek egyharmada már az első évben meghalt (az ezt megelőző állapotban lévő elítélteket a lágernyelv *dohogyjagának*, a végső pontig eljutott, „kikészült” embernek nevezi; Salamov nem egy ilyen állapot történetét megírta, a legmegrendítőbbet *Cherry brandy* címen, a költő megnevezése nélkül, de nyilvánvalóan Oszip Mandelstamról).

Bizonyos számításokkal rendelkezünk arról, hány elítélt életét, halálát követelte a valamennyi sztálini lágerrendszer közül a legszörnyűbbnek tartott Kolima. A hatalmas régió a szárazföldről (a lágernyelvben: a Nagy Földről) megközelíthetetlen volt a tajga miatt, ezért délről, az Ohotszki-tengeren szállították a Dalsztrój utánpótlását. Előbb Vlagyivosztokból, majd amikor a háború kitörése után a várost hadikikötőnek minősítették, a közeli Nahodkából érkeztek a hajók a 80 000 elítélt befogadására épített tranzitlágerbe, Magadanba, a térség fővárosába. A forgalomban részt vevő hajók száma, a hajózási idények adatai, az emlékek, a Lloyd biztosítótársaság iratai alapján ma azt a becslést tekinthetjük a legmértékűbbnek, amely szerint „legforgalmasabb” időszakában, 1937 és 1941 között egymillió fogoly került Kolimára; a Dalsztrój működése pedig másfél évtized alatt összesen mintegy hárommillió emberéletet követelt.

„Kolima – írta Mihail Geller a Salamov-elbeszélések első, londoni orosz nyelvű kötetét útjára bocsátva – nem volt pokol, legalábbis nem a szó vallási értelmében. A pokolban bűnösök bűnhődnek, vétkesek sínylődnek. A pokol az igazság győzelme, Kolima az abszolút rossz diadala volt.” A magyar olvasó feltételezett asszociációját megerősítheti a felirat, amelyet a Dalsztrój lágereiben rendszeresítenek a főkapu fölött: „A munka becsület, dicsőség és hősiesség dolga.” Arról azonban, hogy fel is szabadítana, nem esett szó...

Az elbeszélések alapján fő vonalaiban rekonstruálható, mi történt az íróval azután, hogy a magadani tranzitlágerből az Északi Bányaparancsnokság 3 000 elítéltet foglalkoztató Partizán bányájába került, ahol az egyik legmagasabb halálozási arányszámot regisztrálták. 1938 decemberéig dolgozott itt, akkor visszavitték Magadanba, hogy mint egykori joghallgató, a lágerbirodalom egyik újabb monstre-perének vádlottja legyen. Salamov a *Jogászok összeesküvése* című elbeszélésében és néhány éve

Nyugaton közreadott *Rövid életrajzában* is megírta, hogy mielőtt a jogászpert dülőre vitték, vagyis a letartóztatott elítélteket (!) agyonlőtték volna, a pert kiagyaló NKVD-tisztet, Sztyebljov kapitányt lefogták, kivégezték, és mindenkit, akit az ő parancsára börtönöztek be, szabadon engedtek – ami azt jelentette, hogy visszavitték őket kényszermunkára.

A biztos halál árnyékából menekült író a magadani tranzitláger tifuszkaranténjában ocsúdott fel. Csak 1939 áprilisában, megrokkanva, „kikészülve” vittek vissza a bányába, de nem arany-, hanem szén lelt áfásra. Kolimán időközben véget ért a Garanyin-ezredes nevével emlegetett korszak, amelynek során naponta nyilvánosan felolvasott többeszres listák alapján folytatták a kivégzéseket. Az ország azonban még a „vérszomjas törpe”, Jezsov uralma alatt élt, s ez megmutatkozott a GULag minden koncentrációs táborában éjjel-nappal dolgozó belügyi nyomozótisztek lázas tevékenységében. Salamov ellen is újabb ítélet készült, de az írónak sajátos módon éppen egy NKVD-tiszt mentette meg az életét, amikor szeme láttára összetépte a peranyagot, ahogyan a lágerben mondták, „a dossziét”. Ezt az esetet Salamov később a *Kézírásban* írta meg, valós végkifejletével együtt: „A nyomozótiszt darabokra tépte a dossziét, és a papírcsomót begyömöszölte a kályhába. Még világosabb lett. Kriszt semmit sem értett. És a nyomozótiszt, anélkül, hogy Krisztre pillantott volna, azt mondta: Mind egy kaptafára csinálják. Nem értik, mit tesznek, és nem is érdekli őket.” És keményen Krisztre nézett.

– Folytatjuk a diktálást. írja?

– Írom – mondta Kriszt, és csak évek múltán értette meg, hogy ez az ő dossziéja volt.

Sok társát agyonlőtték. Agyonlőtték a nyomozótisztet is. Kriszt azonban még mindig élt, és néha, legalább néhány évenként egyszer eszébe jutott a lángoló dosszié, a nyomozótiszt elszánt ujjai, amint széttépik Kriszt dossziéját, a pusztulásra ítéltnek nyújtott ajándékként attól, aki az ítéletet meghozza.”

Salamov 1940 őszeig dolgozott a Fekete-tónál, 14 órás műszakokban. Ekkor bezárták a bányát, mert nem találtak benne szenet. Az elitét innen – mint hitte, büntetésének utolsó hónapjaira – az észak-kolimai Arkagala szénbányába került, örült, mert

nem mínusz ötven fokban, külszíni fejtésen, hanem a bánya mélyén kellett dolgoznia, s az őrség nem nagyon verte a rabokat, be se igen merészkedett a vajatokba.

Itt, Arkagalában érte az író a háború kitörésének híre. Ezer és ezer más rabtól eltérően ekkor már nem volt olyan naiv, hogy önként jelentkezzen a frontra, s ettől remélje a szabadulást. Valamennyi KRTD-s, aki így tett, előbb-utóbb úgymint megkapta a végzést, hogy a háború befejezéséig büntetése lejárta esetén sem szabadul; Salamovnak is a kezébe nyomtak egy ilyen sokszorosított végzést. Paradox módon kimaradt hát az orosz nép tudatát oly hosszú időre meghatározó alapélményből. A második világháború legfeljebb olyan hűvösen, távolról csengő megjegyzésekben talált utat a műveiben, mint hogy „Berija Hitlert utánozta, de túlszárnyalta őt cinizmusban”. A *Tanfolyamban* ki is mondta: „Harminchét óta majdnem tíz évet ültem börtönben, lágerben, újságok nélkül, könyvek nélkül, és semmit sem tudtam azon kívül, hogy volt egy háború, amely véget ért...”

Mielőtt azonban véget ért volna, Salamovot még kétszer letartóztatták a lágerben. Először Dzselszalába, egy harmadik típusú büntetőtáborba szállították, Kolima ún. különleges övezetébe, amelyet az író később a sztálini Dachau-nak nevezett. 1943-ig az ottani aranybányában dolgozott, ekkor „mint megrögzött trockistát és a nép ellenségét”, más források szerint mint olyan embert, aki az emigrációban élő Nobel-díjas Ivan Bunyint az orosz irodalom klasszikusának nevezte, újabb tíz év kényszermunkára ítélték. A vád ASZA, szovjetellenes agitáció volt, amely a Bunyin-változatot erősíti; emellett szól az is, hogy Salamov megőrizte az utókor számára a feljelentő, egy ismert moszkvai irodalmár nevét.

Bányamunka és kórházi ápolás, „kikészülések” és újrakezdések váltogatták egymást az elitét életében, amikor a Nyugati Lágerparancsnokság egy jóindulatú orvosának közbenjárására Varlam Salamovot beiskolázták a Magadan közelében, az álmok álmának tekintett 23. kilométernél megindított felcsertanfolyamra. A tanári kar és a hallgatóság is főleg „ötvennyolcasokból” állt. Régóta elszoktak a tanítástól, a tanulástól, de megindító komolysággal, elszánt hivatástudattal készültek „a beteg embernek, ráadásul a beteg fogolynak, még hozzá a beteg kolimai fogolynak nyújtott segítség nagy feladatára”. Salamov nyolc hó-

napot töltött a tanfolyamon; ez az idő és a megszerzett egészségügyi képesítés mentette meg az életét.

A gyógyítás pedig még az életnél is többet, az emberi méltóság visszaszerzésének lehetőségét jelentette számára. 1951-ben szabadlábra helyezték, de hogyan lehetett volna másként ebben az irracionális világban – a „szabadsággal” együtt örök életére szóló röghözkötéséről is értesítették. Minthogy nem hagyhatta el Kolimát, egy apró jakutiai településre költözött. Gyógyított és a lágerbarakkok, a fegyveres őrség, a szögesdrótok árnyékában óvatosan írni kezdett. Másokban általában előbb szólal meg a költő, s csak később, a poézist elnyomva, a prózairó hangja. Salamov esetében fordítva történt: negyvenévesen formálódtak benne az első versek, afféle lírai napló, a megírhatatlan igazi helyett. A verseit tartalmazó két füzetet egy szabadságra utazó orvosnő titokban magával vitte Moszkvába, s 1952 nyarán Salamov felesége eljuttatta Borisz Paszternaknak.

Az akkoriban különösen sok politikai elítéltet anyagilag, erkölcsileg támogató Paszternak 1952 júniusában hosszú, komoly, megrendült elemzést küldött válaszul Varlam Salamovnak. Nagy pillanat volt ez a kolimai rab számára, aki tönkretett, meggyalázott élete egyetlen vigaszát és igazolását az irodalomban kereste. A két költő között nagyon orosz és nagyon költői levelezés kezdődött. Nem egyoldalú: Salamov rendre megkapta a *Zsivago doktor* készülő fejezeteinek kéziratát – egy-egy ilyen küldeményért néha másfél ezer kilométert utazón a tajgában és alapos szövegelemzéseinek nyomát nemrégiben kimutatták a regény utolsó fejezeteiben. Főleg nyelvhasználati, stiláris kérdésekben, de tartalmilag is: a fiatal nemzedéknek a háborúban tanúsított hősiességéről, az árva-házakról, s persze a lágerekről Salamov számos olyan észrevételt tett, amelyet Paszternak figyelembe vett a szöveg végső változatánál. „Maga az én ritka örömeim egyike, s bizonyos értelemben az egyedüli is”, írta Paszternak egyik levelében Varlam Salamovnak.

Az utóbbi számára ez a kapcsolat az étellel egy jelentésű művészetet, az utolsó szalmaszálat jelentette. Pedig Paszternak kezdetben csak a kolimai verseket ismerhette, az elbeszélések csupán készülőiében voltak; legtöbbször az ötvenes évek közepe és a hatvanas évek vége között keletkezett.

Való igaz, hogy Kolima neve a művelt világban ma mindenekelőtt Varlam Salamov nevét idézi fel. Az író azonban nem egyedüli és nem is a legelső krónikása volt a Dalsztroj birodalmának. A kiszabadult vagy nagy ritkán megszökött egykori foglyok beszámolóiból a világ már a harmincas évek közepén megismerhette, de a fasizmus növekvő veszélyében, a népfront, a Spanyol Köztársaság céljainak büvöletében *nem akarta tudni* az igazságot. A második világháború után a lágerekből szabadult külföldiek egymás után kiadták emlékezéseiket, amelyek viszont már a hidegháború kontextusában kaptak más értékelést. Robert Conquest tudományos elemzést írt Kolimáról, s persze nem fedelkezhetünk meg Alekszandr Szolzsenyicin alapművéről, a *GULag szigetcsopotról* sem, noha ő eleve leszögezte, hogy Varlam Salamov és a többi túlélő tanúságtétele miatt ezekről a lágerekről nem akar részletesen szólni. Számos egykori szovjet fogoly memoárja – legalábbis hazájában – még szintén kiadásra vár.

Varlam Salamov mindenki mástól eltérően azonban *szépirodalmi* műveket írt. A *Kolimai elbeszélések* még a Dalsztroj fennhatóságán is túl „terjeszkedtek”, hiszen részük a moszkvai börtönök világa (*Az első csekista*), a viserei láger (*Visszhang a hegyekben*) vagy a Kolima áldozatának emlékére vörösfenyőgalylyat állító asszony moszkvai lakása (*A vörösfenyő feltámasztása*). A legtöbb kolimai elbeszélés főszereplője, néha résztvevőként, gyakrabban szemlélőként, az író alteregója. Mint láttuk, egyszer Kriszt néven, ami oroszul is Krisztus nevét idézi, máskor Andrejevként, Golubjevként vagy éppen Salamovként. Akármilyen neve, minden mondatban, akár többször is, akár személyes névmás formájában is, szüntelenül ismételteti, mintha csodálkozna, mintha bizonykodna: még él, *van*. Ő az, aki a legképtelenebb, az olvasó számára abszurdnak tűnő helyzetekben is elviseli, hogy megalázzák, de *akkor sem adja meg magát*.

A memoárokkal szemben Salamov elbeszélései szörnyülködés, sőt gyűlölet nélkül, szinte érzelemmentesen jelenítik meg a borzalmakat. Az orosz irodalom hagyományos eszköztárával, persze, képtelenség lett volna a sztálini koncentrációs táborokról írni. Az új hangra azonban, amelyen a vologdai pápa fia megszólalt, nemcsak az élményanyag, hanem – bármilyen furcsa – vegytisztának látszó esztétikai megfontolások is készítették. A maga módján, arról mit sem tudva, ő is eljutott az „Auschwitz

után nem lehet verset írni” adornói gondolatához. „Az új prózában”, írta már a láger után, egy magánlevélben, „Hirosima után, az Auschwitzban és a kolimai Szerpantynnaján [előbb tranzit-majd kivégzőláger, csak 1938-ban 26.000 embert semmisített meg itt Garanvin ezredes. – G. Á.] folyó önkiszolgálás után, a háborúk és a forradalmak után minden didaktika érvényét veszíti. A művészetnek nincs többé joga az igehirdetésre.” Az ötvenes években, a *Kolimai elbeszélések* végső formába öntésekor, ez a gondolat ars poetica-szerűen is megfogalmazódott: „A művészet nem az élet megismerésének módja, hanem életmód... Az új próza önmagában esemény, nem pedig események ábrázolása...” Salamov tudatosan kereste „a minden feleslegestől megszabadított próza” lehetőségeit, mint önéletrajzi regénye elején írta, azt a ritmikus szöveget, „amely számomra legmegfelelőbb, az én saját módszerem a világ lefékezésére, rögzítésére – mert az írás folyamata a külső világ lefékezése...”.

Az európai irodalomhoz szokott olvasónak egy-két „kolimai elbeszélés” után talán még nem tűnik fel: Varlam Salamov új utat tört az orosz prózában. A néha szokatlanul rövid, látszólag szokatlanul tárgyilagos írások végtelenül egyszerűnek tűnnek; valójában azonban feszült, ritmikus, a fordítás során alig kibonthatóan bonyolult szerkezetük legalább olyan erővel hat, mint az iszonyú tények, amelyekről beszámol. Az író általában kerüli az értékelést, az általánosítást. Ha mégis leír ilyesfajta gondolatokat, azok ugyancsak a normális emberi létben szokatlan logikájukkal döbentik meg az olvasót: „Hogy mi a különbség a becsületes és az aljas ember között?” – kérdezi például a *Tanfolyam* elején. „Ha az aljas ártatlanul börtönbe kerül, azt hiszi, hogy csak ő nem bűnös, mindenki más az állam és a nép ellensége, gonosztevő és gazember. A tisztességes ember ellenben, ha börtönbe kerül, azt hiszi, hogy ha egyszer őt ártatlanul rács mögé dugták, akkor ugyanez a príccs-szomszédjával is megeshetett.”

De ritkák az ilyen passzusok. Az elbeszélések irracionális világát múlttalan, jövőtlen emberek népesítik be, akiknek az életösszön maradékára korlátozódott tudatát teljesen kitölti egy falat ennivaló felnagyított képe, egy pillanatnyi pihenés, egy cseppnyi meleg mindent betöltő vágya. Salamov többnyire nagyon kevés szereplőt jelenít meg, kevés, de annál elemibb erejű esemény közepette. Főleg foglyokat, köztük olyanokat, akik áldozatból

magától értetődő módon hóhérrá válnak. Hóhérokat, akik természetesnek tartják, hogy azok. Embereket, akik megbékéltek az embertelenséggel. A halál mezsgyéjén botorkáló élőlényeket, akikkel – az összes gyönyörű, naiv, humanista elképzeléssel szemben – igenis *mindent* meg lehet csinálni. Ebben a fantasztikus világban a halál a természetes, az élet nem az. A remény még kevésbé. „A remény mindig bilincs a fogoly számára”, olvashatjuk a *Kiprejev mérnök életében*. „A remény mindig a szabadság hiánya. Az ember, aki még reménykedik valamiben, másképp viselkedik, gyakrabban hamis, mint aki már nem remél... így vélekedett az Auschwitzot túlélő és az orosz Íróhoz hasonlóan *utána* összeomlott Tadeusz Borowski is: „...nem tanítottak meg bennünket lemondani a reményről, ezért halunk meg gázkamrában.”

Különös, hogy mindennek ellenére Varlam Salamov elbeszéléseinek mélyén ott munkál a remény, sőt a hit. Azokban az évtizedekben, amikor a kolimai történetek szamizdatban jártak kézről kézre a Szovjetunióban, az emberek a rongyosra olvasott szövegekkel együtt vették kézbe Frida Vigdorova újságíróőnének, az állampolgári tisztesség egyik jelképének Salamovhoz küldött levelét: „Ezek a legkegyetlenebb elbeszélések, amelyeket valaha olvastam. A legkeserűbbek és a legkönyörtelenebbek. Múlt, biográfia, emlékek nélküli emberekkel. Maga azt mondja, hogy a szerencsétlenség nem viszi közelebb egymáshoz az embereket. Hogy mindenki csak önmagára gondol, a túlélésre. Miért, hogy az olvasó mégis a tisztességbe, a jóságba, az emberi méltóságba vetett hittel teszi le a kéziratot? Ez valami titokzatos dolog, nem tudok magyarázatot adni rá, hogyan következik be. De így van.”

Varlam Salamov kolimai életéről legalább a művekből lehet tudni egyet s mást. Ami azonban a láger *után* történt, már közelebbi tájakon, többnyire máig feltáratlan. Annyi bizonyos – ezt is tőle tudjuk –, hogy tizenhat évi távoliét után, 1953. november 12-én gördült be vele az irkutszki vonat Moszkvába. Igaz, hazatérése órájában meghalt a legidősebb fivére. Igaz, csak 48 órát tölthetett a szovjet fővárosban, mert nem kapott tartózkodási engedélyt. De viszontláthatta a feleségét, aki száz és száz levéllel igyekezett benne tartani a lelket a fogságban. Találkozott aszszonylányával, akit másfél éves, karonülő kisgyerekként látott utoljára. Elmehetett Borisz Paszternakhoz, hogy a hosszú beszélgetésben megújulva hónapokra erőt nyerjen az élethez. És

néhány órával a Paszternakkal folytatott beszélgetés után elutazott a kalinyini terület egyik tőzefeldolgozó telepére. 1956 júliusában rehabilitálták, az év őszén visszatérhetett Moszkvába. 30 éves volt, amikor elvitték. 50, mire visszakerült.

Újrakezdés helyett további megpróbáltatások várták. Házassága néhány hónap együttélés alatt összeroppant. Az irodalmi élet mereven távol tartotta magától, tisztségviselői senkit sem akartak kevésbé látni, mint a sztálinizmus mártírjait. A Szovjetszkij pizmatyél nevű írószövetségi kiadó két évtized alatt ugyan kiadta Salamov öt vékony versesfüzetét, amelyeknek alig volt kritikai visszhangja; a mégis publikált cikkek többsége ma is megdöbbenet szánalmas gyávaaságával, amelyet – mert Kolima áldozatáról ír, elhallgatva, hogy az – merészségnek vél. A legfontosabbra, a közel kétszáz kolimai elbeszélés *akár egyetlen darabjának* megjelenésére azonban Salamov hiába várt. 1954 júniusában még azt írta Paszternaknak: „A publikálni vagy nem publikálni kérdése számomra fontos, de korántsem elsőrendű kérdés. Van egy sor erkölcsi gát, amelyet nem hághatok át.” A desztalinizáció légkörében, a szerkesztőségek, az irodalmi élet közelségében azonban már természetes módon feltámadt az íróban a közlés vágya. Hogy nem akadt, aki publikálja elbeszéléseit, nem az aranybányához törődött ember kétségtelen ügyetlensége, nehéz természete, durvasága miatt történt, s nem véletlen balszerencse volt. Az 1950-es évek közepének „olvadása” kevésnek bizonyult a *Kolimai elbeszélések* elviseléséhez. Még a kor leghaladóbb szovjet irodalmi orgánuma, a *Novij mir* is élesen elutasította, pedig Alekszandr Tvardovszkij a lap főszerkesztőjeként egész pályáját, egészségét kockáztatva kiharcolta a publikálás jogát, amikor Szolzsenyicin *Ivan Gyenyiszovics egy napja* című műve volt a tét.

Az összetört Varlam Salamov a végső csalódottság, a keserűség elől az alkoholhoz menekült, s ami Kolimában nem történt meg vele, az Moszkvában, „szabadlábon” bekövetkezett: Borisz Polevojnak, a *Junosztj* főszerkesztőjének ígéreteire, anyagi támogatására 1972-ben hajlandónak bizonyult rá, hogy aláírjon egy nyilatkozatot, amely szerint „a *Kolimai elbeszélések* problematikáját meghaladta az élet”. A könyvnek, élete értelmének megtagadásában sokan az utolsó „kolimai elbeszélést” vélik felismerni...

A következő évben, 1973-ban Salamovot felvették a szovjet Írószövetségbe, a műveit azonban változatlanul nem közölték. Az író egy moszkvai öregek otthonába került, ahol egykori sorstársai igyekeztek enyhíteni a teljesen megsüketült ember lelki és fizikai szenvedésein. „Amikor beléptünk a kétágyas, vizelet-szagú menhelyi szobácskába – emlékezett Fedot Szucskov szobrász 1989 februárjában –, mozdulatlanul hevert, ahogyan anyánk méhében feküdtünk egykor, öntudatlanul. Az összegömbölyödött fogoly tartására emlékeztetett, aki így próbálja megóvni maradék testmelegét.”

Egy másik volt kolimai fogoly, Galina Voronszkaja mesélte, hogy ha más látogatókat találtak Salamovnál, provokációtól tartván, némán, zavartan üldögéltek ágya mellett. Azután valaki elejtett egy félreismerhetetlen lágerkifejezést, és mindenki megkönnyebbülten sóhajtott: „Magunk között vagyunk...” Röviddel azelőtt, hogy az elborult elméjű íróát átszállították egy moszkvai elmegyógyintézetbe, a belügyi szervek még házkutatást tartottak nála: *a hatalom félt* a csontsovány, tétova embertől: új kéziratok után kutattak.

1982. január 17-én Varlam Salamov meghalt. Néhány lapban megjelent az írószövetségi híradás, hogy „egy ismert szovjet költő távozott az élők sorából”. Ez még mindig jobb volt, mint az a húsz évvel korábbi közlemény, amely „Borisz Paszternaknak, az Irodalmi Alap tagjának halálhírét” adta tudtul. De ez is hazugság volt.

A barátok úgy döntöttek, hogy a pravoszláv egyház szertartása szerint temetik el Salamovot. Amikor a menet megérkezett a kuncevoói temetőbe, a gyászolók elborzadva vették észre a bajszos ember mosolygó képét a kapura ragasztott, hatalmas plakáton: Sztálin a *Kolimai elbeszélések* íróját még az utolsó útjára is „elkísérte”.

Gereben Ágnes

ESŐ

Harmadik napja túrtuk már az új löteret. Mindegyikünknek megvolt a maga próbagödre, és három nap alatt valamennyien csak fél métert mélyítettünk, nem többet. A fagyott réteget még nem értük el, bár a feszítővasak és csákányok könnyen behatoltak a talajba. Ritka eset: a kovácsoknak nem volt mit kikalapálniuk, csak a mi brigádunk dolgozott. A bökkenő az eső volt. Szakadt harmadik napja, megállás nélkül. A köves talajon nem lehetett érzékelni: egy órája ömlik, vagy egy hónapja. Aprószemű, hideg eső. A szomszédos brigádokat már rég felmentették a munka alól és hazaküldték őket, de hát azok közbüntényesek voltak és nekünk még irigykedni sem volt erőnk.

A munkafelügyelő, piramis formájú, négyszögletű-csuklyás átázott vitorlavászon köpenyében, ritkán mutatkozott. A parancsnokság erősen reménykedett az esőben, a hátunkon lecsurgó eső hideg zsinórjaiban. Régen átáztunk már, nem mondhatom, hogy a fehéreműnkig, mert nem volt fehéreműnk. A parancsnokság primitív, titkos számítása az volt, hogy az eső és a hideg rákényszerít bennünket a munkára. De csak még jobban gyűlöltük a munkát, s a munkafelügyelő minden este átkozódva bocsátotta le rovátkolt mérőlécét a próbagödörökbe. Fegyveres őr vigyázott ránk, behúzódva a „gomba”^{*} alá, amelyet mindenfelé használtak a lágerekben.

Nem léphettünk ki a próbagödörökből, mert agyonlöttek volna. A próbagödörök között csak a brigádvezetőnk járkaálhatott. Nem kiálhattunk át egymásnak, mert agyonlöttek volna. És némán áll-

* Általában bádoggal tetejű ideiglenes pihenő.

tunk, övig a földben, a köves gödrökben, amelyek hosszan sorakoztak egy kiszáradt ér partján.

Az éjszaka nem volt elég arra, hogy megszáráthassuk a köpenyünket. Ingünket és nadrágunkat éjjel a testünkön hagytuk, reggelre majdnem meg is száradtak.

Éhes voltam és dühödtem – tudtam, hogy a világon semmi nem készíthető arra, hogy végezzek magammal. Éppen akkoriban kezdtem megérteni, mi a hatalmas életösztön: az a tulajdonság, amely leginkább az embernek adatott meg. Láttam, hogyan dőltek ki és *haldokoltak* lovaink – nem tudom másképp kifejezni, nem tudok más igét használni. A lovak semmiben sem különböztek az emberektől. Haldokoltak észak hidegétől, az erejükön felüli munkától, a silány tápláléktól, a verésektől – és bár mind ebből ezerszer kevesebb jutott nekik, mint az embereknek, előbb haltak meg, mint az emberek. És megértettem a legfontosabbat: az ember nem azért lett ember, mert csodálatosan nagy hüvelykujja van mindkét kezén*, hanem azért, mert FIZIKAILAG erősebb, szívósabb valamennyi élőlélynél. Később pedig, mert rákényszerítette a lelkét, a szellemét, hogy sikeresen szolgálja a fizikumát.

Már századszor gondoltam végig mindezt abban a próbagödörben. Tudtam, hogy azért nem végzek magammal, mert kipróbáltam életösztönömet. Egy éppen ilyen, csak melyebb gödörben nemrég kicsákányoztam egy óriási követ. Hosszú napokon át vigyázva lazítottam a rettentő súlyú kötömböt. Ebből a baljós súlyból valami nagyszerűt teremtek – ahogy egy orosz költő mondja.** Úgy gondoltam: megmentem az életemet a lábam eltörése árán. Valóban nagyszerű szándék volt, teljesen esztétikus jelenség. A kő le fog zuhanni, és szétzúzza a lábamat. Én pedig örökre rokkant leszek! E szenvedélyes ábránd megvalósítását pontosan meg ketten tervezni, s én előkészítenem a helyszínt, ahová majd a lábamat teszem, elképzelttem, ahogyan könnyedén megmozdítom a csákányt, és... a kő lezuhan. A nap, az óra és a perc ki volt jelölve, és az idő elérkezett. Odatettem jobb lábamat a fölötte függő kő alá, megdicsértem magam a nyugalmamért, fölemeltem a kezemet, és, akár egy indítókart, elfordítottam a kő

* Gúnyos célzás Engels *A munka szerepe a majom emberré válásában* c. művére.

** Borisz Paszternak

mögé beakasztott csákányt. És a kő lassan megindult a gödör falán a megjelölt és kiszámított helyre. De, magam sem tudom, hogyan történt, félrerántottam a lábamat, s az a szűk gödörbe beszorult. Két kék folt, három daganat – ez volt minden eredménye a jól előkészített akciónak.

Akkor megértettem, hogy nem vagyok alkalmas sem öncsonkítónak, sem öngyilkosnak. Nem maradt más hátra, mint megvárnom, hogy a kis balszerencsét felváltsa egy kicsi szerencse, hogy a nagy szerencsétlenség lassan véget érjen. A legközelebbi szerencse a munkanap vége volt, három korty forró leves; még ha hideg lesz is, fél tudom melegíteni a vaskályhán, bográcsom meg – egy háromliteres konzervdoboz – van. A cigarettához, pontosabban néhány szippantáshoz meg elkérem a naposunk, Sztyepan csikkjét.

Így hát egetverő és apró dolgok keveredtek az agyamban. Bőrig ázva, de nyugodtan vártam. Vajon afféle agytorna volt az ilyen okoskodás? Semmiképpen sem. Ez volt a természetes, ez volt az élet. Tudtam, hogy a testem, következőképp az agysejtjeim sem jutnak elegendő táplálékhoz, agyam már régóta ínséges ételmisszeradagon tengődik, s hogy ennek elkerülhetetlenül meglesznek a következményei: őrület, korai szklerózis, vagy valami más... És vidáman arra gondoltam, hogy nem érem meg, nem lesz időm megérni a szklerózist. Ömlött az eső.

Eszembe jutott az a nő, aki tegnap elment mellettünk az ösvényen, ügyet sem vetve a fegyveres őrség kiabálására. Köszöntünk neki, és gyönyörűnek láttuk – ő volt az első nő, akit három év óta megpillantottunk. Integtetett felénk, s az égre mutatott, valahova az égbolt sarkába, és azt kiáltotta: „Nemsokára, fiúk, nemsokára!” Boldog üvöltés volt rá a válasz. Soha többé nem láttam, de egész életemben emlékezem rá – hogyan tudott így megérteni és vigasztalni bennünket! Az égre mutatón, de egyáltalán nem a túlvilágra célzott. Nem, azt mutatta csupán, hogy a láthatatlan nap nyugat felé hajlik, hogy közel a munkanap vége. A maga módján Goethe szavait ismételte nekünk a hegyormokról.* Ennek az egyszerű nőnek, valamilyen hajdani vagy jelenlegi prostituálnak – hiszen prostituáltakon kívül akkoriban, azon a vidéken, semmiféle nő nem járt – a bölcsességén, nagy szívén

* A szerző nyilván Goethe „Vándor éji dalá”-nak utolsó sorára céloz: „Várj, nemsokára nyugszol te is.”

gondolkoztam, s az eső suhogása jó kísérőzene volt gondolataimhoz.

Szürke köves part, szürke hegyek, szürke eső, szürke ég, emberek szürke, rongyos öltözetben – mindez nagyon lágy volt, nagyon összeillő. Az egész valami egységes színharmóniába olvadt össze, ördögi harmóniába.

Ekkor gyöngé kiáltás hallatszott a szomszédos próbagödörből. Bizonyos Rozovszkij volt a szomszédom, idős agronómus, akinek rendkívüli szaktudását itt nem tudták felhasználni, mint ahogy az orvosok, mérnökök, közgazdászok szaktudását sem. A nevemen szólított, s én visszakiáltottam neki, nem törődve a fegyveres őr messziről, a „gomba” alól fenyegető mozdulatával.

– Ide hallgasson! – kiabálta – Ide hallgasson! Sokáig gondolkodtam. Rájöttem, hogy nincs értelme az életnek!... Nincs...

Akkor kiugrottam a gödrömből, és odaszaladtam hozzá, előbb, mint hogy rá tudta volna vetni magát a fegyveres őrökre. Mindkét őr közeledett.

– Beteg – mondtam nekik.

Eközben leért hozzánk az esőzaj tompította, távoli sípszó, és sorakozni kezdtünk.

Egy ideig még együtt dolgoztam Rozovszkijjal, amíg alá nem vetette magát a hegyekből legördülő, megrakott csillének. A kezek alá dugta a lábát, de a csille egyszerűen átszökkent rajta, még csak egy kék foltja sem lett. Az öngyilkossági kísérlet miatt mindazonáltal eljárást indítottak ellene, elítélték, s elváltunk, mert van egy szabály, hogy az ítélet után az elítélt sohasem térhet vissza arra a helyre, ahonnan érkezett. Félnék a felindulásból elkövetett bosszútól – a nyomozó, a szemtanúk ellen. Ez bölcs szabály. De Rozovszkijjal szemben kár volt alkalmazniuk.

Rab Zsuzsa fordítása

HIDEG FEJADAGGAL

Amikor mi négyen megérkeztünk a Duszkanya forráshoz, úgy megőrültünk, hogy alig szóltunk egymáshoz. Attól féltünk, hogy az ide utazásunk valakinek a tévedése vagy tréfája, hogy vissza-visznek bennünket a baljóslatú, hideg vízzel, olvadó jéggel elárasztott bánya köves vájataiba. A kincstári gumi sárcipők, a „zsinegbocskorok” nem védtek meg a hidegtől sokszor elfagyott lábunkat.

Traktorkerekek nyomában talpaltunk, mint valami őskori lény lábnyomaiban, de a traktor vágta útnak vége szakadt, és egy alig kivehető régi gyalogösvényen elértük a kicsiny gerendakunyhót. Két kis ablakot vágtak bele meg ajtót, amely egy felszögezett autókerék-darab hurkán függött. A kicsi ajtón óriási fakilincs volt, a nagyvárosi éttermek kilincsére emlékeztetett. Odabent csupasz pricseket találtunk, sovány deszkából összeróva, a földes padlón elkormozódott, fekete konzervdoboz hevert. Ugyanilyen rozsdás és megsárgult konzervdobozok hányódtak tömegével a mohafödte kunyhó körül. Hegyi terep-felderítők tanjája volt, évek óta nem lakott benne senki. Itt kellett laknunk és irtássávot vágnunk – fejszéket és fűrészeket hoztunk magunkkal.

Első ízben kaptuk kezünkbe élelmiszeradagunkat Nekem volt egy titkos kis zsákom, darát, cukrot halat, zsiradékot tartottam benne. Madzagdarabokkal több helyen átkötöttem, ahogy a virslit kötik át Porcukor és kétféle dara – árpadara és „magar”. Szaveljevnek ugyanilyen zsákocskája volt, Ivan Ivanovicnak pedig éppen kettő, nagy férfiöltésekkel összevarrva. Negyedikünk, Fegyva Scsapov könnyelműen a zubbonya zsebébe ömlesztette a darát, a porcukrot pedig bekötötte a kapcájába. A zubbony

kitépett belső zsebe meg dohányzacskóul szolgált Fegyának. éhbe gyűjtögette vigyázva a talált csikkeket.

A tíz napra kimert élelmiszeradagok ijesztően festettek – nem szívesen gondoltunk arra, hogy ezt az egészet kerek harminc részre kell felosztanunk, ha reggelizni, ebédelni és vacsorázni akarunk, és húsz részre, ha napjában kétszer akarunk enni. Kenyeret csak két napra hoztunk magunkkal – azt majd a munkafelügyelő hoz, hiszen még a legkisebb munkáscsoportot sem lehet elképzelni felügyelő nélkül. Hogy ki lesz az, még csak nem is érdeklődtünk felőle. Azt mondták, az érkezéséig elő kell készítenünk a szállásunkat.

Valamennyien torkig voltunk már a barakk-kosztal; minden alkalommal sírni tudtunk volna a levessel teli nagy cinktartályok láttán, amelyeket fülükön botot átdugva hoztak be a barakkba. Sírni tudtunk volna félelmünkben, hogy megint híg lesz a leves. És amikor csoda történt és a leves sűrű volt, alig tudtuk elhinni, és örömünkben lassan, lassan ettünk; de a sűrű leves után is maró fájdalom maradt átmelegedett gyomrunkban, régóta éhezünk. Minden emberi érzés – szeretet, barátság, irigység, emberszeretet, könnyörületesség, becsvágy, becsület – elmúlt belőlünk azzal a hússal együtt, amitől megfosztottak bennünket hosszan tartó éhezésünk alatt. Abban a csekély izomrétegben, amely még csontjainkon maradt, ami még lehetővé tette, hogy együnk, mozogjunk és lélegezzünk, sőt még rönköket fűrészeljünk és lapáttal targoncákra szórjuk a követ és a homokot, aztán még toljuk is a targoncákat a végeérhetetlen padlón, az aranyelőhelyen, végig a keskeny faúton a mosószerkezetig – ebben az izomrétegben csak a düh lakozott, a legtartósabb emberi érzés.

Szaveljev és én úgy határoztunk, hogy külön-külön kosztolunk. Az ételkészítés különleges rabélvezet. Semmivel össze nem hasonlítható gyönyörűség ételt készíteni magunknak, saját kezünkkel, aztán megenni, még ha rosszabb is, mint amilyet a szakács gyakorlott keze főz – konyhai ismereteink elenyészőek voltak, szakácstudományunk még egy egyszerű leves vagy kása elkészítéséhez sem elegendő. Mégis összeszedtük Szaveljevvel a konzervdobozokat, megtisztogattuk, kiégettük a tűzrakás lángjával, valamit beáztattunk, felforraltuk, egymástól tanulva.

Ivan Ivanovics és Fegyá egybeöntötték az élelmiszereiket. Fegyá vigyázva kifordította a zsebeit és átvizsgálta minden var-

rást, töredezett, piszkos körmeivel kikapart minden kis daraszemet.

Bennünket, négyünket, kitűnően útra készítettek a jövőbe – akár az égi, akár a földi jövőbe. Tudtuk, mi a tudományosan megalapozott ételmezési norma, mi a pótelelem-táblázat, amelyből kiderül, hogy egy vödör víz kalóriája 100 gramm zsíréval egyenlő. Megtanultuk az alázatot, elfelejtettünk csodálkozni. Nem volt bennünk büszkeség, önzés, önszeretet; a féltékenység és a szenvedély pedig Mars-béli fogalom lelt a szemünkben, ráadásul haszontalan semmiség. Sokkal fontosabb volt a tudomány, hogy a téli fagyban be tudjuk gombolni a nadrágunkat – felnőtt férfiak fakadtak sírva, mert sokszor nem sikerült nekik. Megértettük, hogy a halál cseppet sem rosszabb az életnél, es nem féltünk sem ettől, sem attól. Végtelen közöny vett erőt rajtunk. Tudtuk, hogy akaratunktól függ, véget vetünk-e ennek az életnek akár holnap, néha rá is szántuk magunkat, de minden alkalommal megakadályoztak benne holmi apróságok, amelyekből az élet áll. Hol „osztás” várható aznap – egy kiló jutalomkenyér egyszerűen ostobaság lenne ilyen napon öngyilkosságot elkövetni. Hol a szomszéd barakk naposa ígérte, hogy ad este egy kis szívnivalót, megadja régi adósságát.

Megértettük, hogy az élet, még a legkomiszabb is, örömek és bánatok, szerencsék és szerencsétlenségek váltakozásából áll, s nem kell tőle félni, még ha több is a kudarc, mint a szerencse.

Fegyelmezettek voltunk, engedelmeskedtünk a parancsnokoknak. Megértettük, hogy az igazság és a hazugság édesnővérek, hogy a világon ezerféle igazság van... Majdnemhogy szenteknek tartottuk magunkat: – úgy gondoltuk, hogy a lágerévekkal megváltottuk minden bűnünket. Megtanultuk érteni az embereket, előre látni, kitalálni cselekedeteiket. Megértettük – és ez volt a legfontosabb –, hogy emberismeretünk semmi hasznosat nem ad nekünk az életben. Mi értelme van annak, hogy én megértem, kitalálom, előre látom a másik ember tetteit? Hiszen a magam viselkedését vele szemben nem tudom megváltoztatni, s akármivel foglalkozzék is, nem fogok valakit, aki éppúgy rab, mint én, feljelenteni. Brigád-vezetői rangra sem fogok törekedni – ami lehetőséget adna, hogy életben maradjak –, hiszen a lágerben a legrosszabb: ráerőltetni a magam (vagy valaki más) akaratát a másik emberre, az ugyanolyan elítéltre, mint én. Nem

fogok „rangos” ismeretségeket keresni, baksist adni. És mi haszna annak, hogy tudom: Ivanov gazember, Petrov spicli, Zaszlavszkij meg hamis tanú?

Az a tény, hogy lehetetlen volt az ismert „fegyver-fajtákat” használnunk, gyengévé tett bennünket némely priccsszomszédunkhoz képest. Megtanultuk, hogy kevésel is beérjük és kevésnek is tudjunk örülni.

Ráébredtünk még egy bámulatos dologra: az állam és képviselői szemében a testileg erős ember különb, igen, különb, erkölcsösebb, értékeesebb a gyenge embernél – annál, aki nem bír kihányani az árokból egy műszak alatt húsz köbméter földet. Az előbbi etikusabb az utóbbinál. Az teljesíti a „százalékot”, azaz teljesíti legfőbb kötelességét az állammal és a társadalommal szemben, ezért mindenki tiszteli. Tanácskoznak és számolnak vele, gyűlésekre hívják, amelyeknek témája távol esik a ragadós, nehéz föld kilapatolásának módozataitól a vizes és csúszós árokból.

Fizikai fölényének köszönhetően az erős ember morális erővé válik a lágerélet számos mindennapi kérdésének megoldásában. Morális erő – mindaddig, amíg fizikai erőt képvisel.

I. Pál cár aforizmája: „Oroszországban az az előkelő, akivel beszélek és amíg beszélek vele” – váratlan, új kifejezést nyert Távolszék lelőhelyein.

Ivan Ivanovics a bányában töltött első hónapjaiban faradhatatlanul, példamutatóan dolgozott. Nem tudta megérteni, hogy most, amikor elgyengült, kiéhezett, miért üti mindenki mellette elmenőben – nem fájdalmasan, de üti: a napos, a borbély, a munkafelügyelő, a csoportbizalmi, a brigádvezető, a fegyveres őr. A ranggal bíró személyeken kívül verték még a közbüntényesek is.

Fegyva Scsapov, ez az altáji siheder, azért készült ki mindenkinél előbb, mert félig gyermeki szervezete még nem erősödött meg. Ezért vagy két héttel kevesebb ideig tartotta magát, mint a többiek, gyorsabban kimerült. Egy özvegyasszony egyetlen fia volt; feketevágásért ítélték el – levágta az egyetlen birkájukat. A vágást a törvény tiltotta. Fegyva tíz évet kapott. Nehéz volt neki a lelőhelyeken végzett sietős munka, amely egészen más volt, mint a paraszti. Fegyva lelkesedett a közbüntényesek szabad életéért a lelőhelyeken, de volt a természetében valami, ami meg-

akadályozta, hogy közösködjék velük. Egészséges paraszterkölcse, a veleszületett szeretet és az, hogy nem utálta a munkát, segített rajta valamelyest. Mint a legfiatalabb köztünk, mindjárt a legidősebbhez, a leghatározottabbhoz, Ivan Ivanovicshoz csapódott. Szaveljev a moszkvai Távközlési Főiskola hallgatója volt, földim a Butirki börtönből. Mélységesen megrendülve mindattól, amit látott, a cellából levelet írt a párt *vezérének*, mint hű komszomolista, abban a meggyőződésben, hogy a *vezérhez* nem jutnak el efféle hírek. Az ügye annyira jelentéktelen volt (levelezés a tulajdon menyasszonyával), amelyben az agitáció (58. törvénycikk, 10. pont) bizonyítékaiul a völegény és a menyasszony egymásnak írt levelei szolgáltak; Szaveljev „szervezete” (ugyanannak a törvénycikknek 11. pontja) két tagból állott. Mindezt a legkomolyabban beírták a kihallgatási jegyzőkönyvbe. Azt hitte mindenki, hogy Szaveljevet még az akkori időkben is csak száműzésre ítélik.

Nem sokkal a levél elküldése után az egyik „panasznapon” Szaveljevet kihívták a folyosóra, és aláírtattak vele egy értesítést. A legfőbb ügyész közölte, hogy személyesen foglalkozik az ügy kivizsgálásával. Ezután Szaveljevet már csak egyszer hívták ki – hogy átadják neki a Különleges Tanács ítéletét: tíz év láger.

A lágerben Szaveljev nagyon hamar kikészült. Már addig sem értette ezt a félelmetes leszámolást. Nem mondhatnám, hogy a barátom volt, csak éppen szerettük együtt felidézni Moszkva utcáit, emlékműveit, a vékony olajréteggel gyöngyházás Moszkva-folyót. Sem a leningrádiak, sem a kijeviek, sem az odesszaiak között nincsenek ilyen tisztelői, becsülői, szerelmesei városunknak. Vég nélkül tudtunk beszélni Moszkváról....

Felállítottuk a magunkkal hozott vaskályhát a házikóban, s bár nyár volt, befűtöttünk. A száraz, meleg levegőnek szokatlanul remek illata volt. Mindegyikünk a nyűtt ruhák, a verejték savanyú bűzéhez szokott; még jó, hogy a könnyeknek nincs szaguk. Ivan Ivanovics tanácsára levetettük alsóneműnket és éjszakára beástuk a földbe, külön-külön minden inget és alsót, csak az egyik csücsköt hagytuk kinn. népi módszer volt ez a tervek ellen, a bányákban tehetetlenek voltunk velük szemben. Csak-ugyan, reggelre a ruhák csücskére gyűltek a tetvek. Az örök faggyal borított föld nyáron azért fölengedett annyira, hogy be tudtuk ásni az alsóneműnket. Persze, ez itteni talaj volt, több

benne a kő, mint a föld. De ezen a köves, jeges talajon is sűrű erdők nőttek itt óriási vörösfenyőkből, három ember ha átérte a törzsüket, olyan volt a fák életerege; fenséges, tanulságos példát mutatott nekünk a természet.

A tetveket elégettük, a tűzrakásból kivett égő tuskó fölé tartva ingünket. Sajnos, ez a szellemes módszer a serkéket nem pusztította el, s még aznap sokáig dühödten főztük alsóneműinket a nagy konzervdobozokban. Megbízható fertőtlenítésnek bizonyult.

A föld csodálatos tulajdonságait később ismertük meg, amikor egereket, varjakat, sirályokat, mókusokat fogtunk. Bármelyik állat húsa elveszíti jellegzetes szagát, ha előzőleg beássuk a földbe.

Gondoskodtunk arról is, hogy ne aludjék ki a tűz – hiszen csak néhány szál gyufánk volt, Ivan Ivanovics őrizte. A becses gyufaszálakat roppant gondosan becsavargatta egy darabka vitorlavázonba és még rongyokba is.

Minden este két tuskót raktunk egymás mellé, s azok reggelig izzottak, nem hunytak ki és nem is hamvadtak el. Három tuskó már leégett volna. Ezt a törvényt Szaveljev meg én iskolás korunk óta ismertük, Ivan Ivanovics és Fegyva pedig még gyerekkorukból, otthonról. Reggel felszítottuk az izzó tuskókat, fellobbant a sárga láng, s a meggyulladt tűzre vastag rönköt vetettünk...

A darát tíz részre osztottam, de az eredmény túlságosan ijesztő lett. Az ötezer ember megvendéglése öt kenyérrel valószínűleg könnyebb és egyszerűbb volna, mint a rabnak harminc porcióra osztani tíznapi élelmiszeradagját. A fejadagok, a jegyek mindig, napra szóltak. A szárazföldén már régen takarod fűjtak az ötnapos munkahétnek, a dekádnak és a megszakítatlan munkaidőnek is, de itt a tíznapos rendszer sokkal szigorúbban tartotta magát. Kolimán senki sem számolt a vasárnapokkal, a rabok pihenőnapja a vasárnapok számlájára ment.

Összekevertem a darámat, mert nem bírtam elviselni ezt az újabb gyötrelmet. Megkértem Ivan Ivanovicsot és Fegyát, hogy vegyenek be kompániájukba és beleadtam a fejadagomat a közös bográcsba. Szaveljev követte példámat.

Mind a négyen közös egyetértésben bölcs döntést hoztunk: – napjában kétszer főzünk. Háromról szó sem lehetett, nem lett volna elég az élelmiszeradag.

– Majd szedünk bogyót és gombát – mondta Ivan Ivanovics. – Egereket és madarakat fogunk. És minden dekádban egy-két napig csak kenyéren élünk.

– És ha egy ideig éhezünk, mielőtt megkapjuk az újabb élelmiszereket? – szólalt meg Szaveljev. – Hogy álljuk majd meg, hogy ne együnk többet? Addig, amikor elhozzák a fejadagot?

Úgy határoztunk, hogy kétszer eszünk naponta, ha törik, ha szakad, legföljebb hígabban főzünk. Hiszen itt senki sem lop meg minket, hiánytalanul megkaptuk a normát – itt nincsenek körülöttünk iszákos, enyveskezü raktárosok, nincsenek mohó munkafelügyelők, a legjobb élelmiszereket megkaparintó tolvajok – nincs megszámlálhatatlanul sok parancsnok, akik minden ellenőrzés, minden félelem, minden lelkifurdalás nélkül felfalják, fosztogatják a rabokat.

Egy csipet „hidrozsír” formájában teljes egészében megkaptuk a zsíradagunkat. A porcukorból kevesebb jutott, mint amennyi aranyport kimostam. Ragacsos, nyúlós kenyeret osztottak: sütésén a súlycsökkentés utánozhatatlan nagymesterei fáradoztak, jól tartva a pékség parancsnokságát. A húsféle, soha életünkben nem hallott elnevezésű dara: a „magar” a „gabonaszecska” ropant rejtélyesen hangzott. És félelmetesen.

A hal, amely a titokzatos „pótélelem-táblázat” szerint a húst helyettesítette – rozsdás hering volt, arra szolgált, hogy kielégítse szervezetünk fokozott fehérjeszükségletét.

Sajnos, még a hiánytalanul megkapott „takarmány” sem tudott táplálni, jóllakatni bennünket. Kétszeresére, négyszeresére lett volna szükségünk, hiszen valamennyien régóta éhezünk. Akkor nem értettük ezt az egyszerű dolgot. Hittünk a „normában”, és nem tudtunk arról a közismert szakácstapasztalatról, hogy könnyebb hús embernek főzni, mint négynek. Csak egyet értettünk meg egészen világosan: az élelmiszer nem lesz elég. Ez nem annyira ijesztett, mint inkább csodálkozásra készítetett bennünket. El kellett kezdeni a munkát, a kidőlt fák között irtássávot vágni.

Északon a fák fekvő halmok, akár az emberek. Hatalmas, csupasz gyökereik egy kőbe kapaszkodó óriási ragadozó-madár karmaira emlékeztettek. Ezekből a gigantikus karmokból lefelé, az örök fagy rétege felé, apró tapogatócsápok, fehér hajtások: „eresztények” ezrei nyúltak, langyos, barna kéreg borította őket. A fagy minden nyáron engedett egy kicsit, s a felengedett föld minden hüvelykjébe azonnal belemélyedt és megerősödött a hajszálvékony gyökércsap. A vörösfenyők háromszáz év alatt érték el teljes magasságukat, lassan növesztve súlyos, hatalmas testüket a köves talajban, messzire nyúló, gyenge gyökereiken. Az erős vihar könnyen ledönti a gyenge lábú fákat. A vörösfenyők elzuhantak, koronájukkal egyfelé, és az élénkzöld vagy bíborvörös, vastag, puha moharétegen heverve haldokoltak.

Csak az összevissza csavarodott, alacsony növésű fák, amelyeket elkínzott a sok kanyargás a nap felé, a meleg felé, azok álltak erősen, egyesével, távol egymástól. Olyan sokáig folytatták kemény harcukat az életén, hogy elkínzott, agyongyűrődött fájuk semmire sem volt jó. Görcsös, rövid törzsük, amelyet valami féltelmetes szövevény nőtt be, mint a törmelékfa hánca, nem volt alkalmas épületfának még az anyagok iránt igénytelen északon sem. A megcsavart törzsű fák még tűzfának sem voltak jók, ellenálltak a fejszének és agyongyörtörtek minden munkást. Így álltak bosszút mindenkin északon eltorzult életükért.

A mi dolgunk az volt, hogy irtásságot vágjunk, és bátran munkához láttunk. Látástól vakulásig fűrészeltünk, döntöttük a fákat, legallyasztuk és hordtuk a rakásba. Elfelejtünk mindent, minél tovább itt akartunk maradni, féltünk az aranyelőhelytől. De a farakások túlságosan lassan nőttek, s a megfeszített munkával telt második nap vége felé kiderült, hogy keveset végeztünk, de többet dolgozni nem volt erőnk. Ivan Ivanovics lemerít öttenyerint a kidöntött tízéves, fiatal vörösfenyő törzsén, és egy rovással megjelölte.

Este megérkezett a munkafelügyelő, kiköbözte rovátkolt teljesítményünket és a fejét csóválta. A norma tíz százalékát teljesítettük!

Ivan Ivanovics bizonygatott valamit, újra mért, de a munkafelügyelő hajthatatlan volt. Morgott valamit a feszítávolságról, a túl vastag tuskókról, de mindez meghaladta értelmünket. Csak egy

volt világos: visszavisznek bennünket a lágerzónába, újra belépünk a kapun, amelyen ez a hatalmas felirat díszel: „A munka becsület, dicsőség és hősiesség dolga”. Mondják, hogy a német lágerek kapuira Nietzsche-idézetet írtak ki: „Mindenkinek a magáét”. Berija Hitlert utánozta, de túlszárnyalta őt cinizmusban.

A láger olyan hely volt, ahol a fizikai munka és általában a munka gyűlöletére tanítottak. A lágerlakók legtöbb előnyt élvező csoportja a közbüntényesek voltak – csak nem az ő számukra volt a munka becsület és hősiesség dolga?

De mi nem féltünk. Sőt, amikor a munkafelügyelő belátta hogy munkánk reménytelen, fizikai erőnk pedig semmitérő, hallatlan megkönnyebbülést éreztünk, egyáltalán nem keseredtünk el és nem ijedtünk meg.

Úszunk az árral, és rendre kidőltünk, ahogy láger-nyelven mondják. Már nem nyugtalanított bennünket semmi, könnyű volt élnünk az idegen akarat hatalmában. Még azzal sem törődünk, hogy megőrizzük az életünket, még ha aludtunk, akkor is parancsnak engedelmeskedtünk, a láger napirendjének. Az érzéseink eltompulása árán szerzett lelki nyugalom, a kaszárnya a legigazibb szabadságra emlékeztetett, amilyenről Lawrence álmódott, vagy a tolsztoji „ne állj ellen a gonosznak” felfogására — az idegen akarat mindig őrt állt lelki nyugalmunk fölött.

Rég fatalistákká lettünk, az életünket legfőljebb egy nappal előre terveztük, nem tovább. Logikus lett volna egyszerre megenni minden élelmiszerünket és visszamenni, leülni az ezért járó időt a zárkában, de ezt nem tettük. Nem lett volna ildomos, ha megpróbálunk beavatkozni a sorsunkba, az istenek akaratába, ez elentmondott volna a lágerbeli viselkedési szabályoknak.

A munkafelügyelő elment, mi pedig ottmaradtunk tovább vágni az irtássávot, új farakásokat hordáink össze, de már nyugodtban és közömbösebben. Most már nem vitatkoztunk, kinek jusson a rönk töve kinek a csúcsa, amikor a rakáshoz, a vontatóhelyre cipeljük, ahogy ezt az erdő nyelvén mondják.

Többet pihentünk, többet figyeltük a napot, az erdőt, a sápadtkék, magas égboltot. Lógtunk.

Reggel Szaveljevvel nagy nehezen kidöntöttünk egy hatalmas fekete vörösfenyőt, amely csodaképp ellenállt a fürgetegnek és

az erdőtűznek. A fűrészünket ledobtuk a fűre – megcsendült a köveken – és leültünk a kivágott fa törzsére.

– No – mondta Szaveljev. – Ábrándozzunk. Megmaradunk, visszamegyünk a szárazföldre, és gyorsan megöregszünk, beteges öregek leszünk: hol a szívünk szúr, hol reumás fájdalmaktól nem nyughatunk, hol a mellünk fáj, mindaz, amit most, fiatal éveinkben csinálunk: az álmatlan éjszakák, az éhség, a sokórás nehéz munka, nem múlik el felettünk nyomtalanul, még ha életben maradunk is. Betegeskedni fogunk, anélkül, hogy tudnánk betegségünk okát, jajgatunk, és egyik rendelőből a másikba járunk. Az erőnkön felüli munka gyógyíthatatlan sebeket ejt rajtunk, és öregkorunkra egész életünk csupa fájdalom lesz, szakadatlan és változatos testi-lelki fájdalmak korszaka. De ezek között a rettentő jövőendő napok között lesznek olyanok is, amikor könnyebben lélegzünk, amikor majdnem hogy egészségesek leszünk, és nem gyötörnek bennünket szenvedéseink. Kevés ilyen nap lesz. Annyi, amennyit mindegyikünk lógni tudott a lágerben.

– Hát a „becsület és dicsőség dolga”? – kérdeztem.

– A becsületes munkára a lágerben a gazemberek szólítanak fel, és azok, akik vernek bennünket, megnyomorítanak, felfalják az élelmünket és élő csontvázakat kényszerítenek munkára, utolsó percükig. Ez jövedelmező nekik, ez a „becsületes” munka, bár lehetőségében még kevésbé hisznek, mint mi.

Estelente kedves kályhánk körül üldögéltünk, és Fegyva Scsapov figyelmesen hallgatta Szaveljev rekedt hangját.

– Nos hát, megtagadtam a munkát. Majd jegyzőkönyvet vesznek föl: az elítélt évszaknak megfelelően van öltözve...

– Mit jelent, hogy az évszaknak megfelelően? – kérdezte Fegyva.

– Ez arra való, hogy ne kelljen felsorolniuk minden téli vagy nyári holmidat, ami rajtad van. Hiszen egy télen készült jegyzőkönyvben nem írhatják, hogy zubbony vagy kesztyű nélkül küldtek ki munkára. Hányszor maradhattál otthon, mert nem volt kesztyűd?

– Nem marasztottak otthon – felelte félénken Fegyva – A parancsnok kirendelt utat taposni. Különben be kellett volna írni, hogy: „ruházat híján otthon maradt”.

– No látod.

– Jól van, mesélj a metróról.

És Szaveljev beszélni kezdett Fegyának a moszkvai metróról. Mi Ivan Ivanoviccsal szintén érdeklődve hallgattuk Szaveljevet. Olyan dolgokat is tudott, amelyekről nekünk, moszkvaiaknak, fogalmunk sem volt.

– A mohamedánoknál, Fegyá – kezdte Szaveljev, örülve, hogy még forog az agya –, a müezzin szólít imára a minaretből. Mohamed válogatott az imára hívó hangok, jelek közül. Mindent kipróbált – a kürtöt, a tamburát, a jelzőtüzet egyik sem volt jó Mohamednek... Másfél ezer év múlva, amikor a metrójáratokhoz kerestek jelzőhangot, kiderült, hogy sem a síp, sem a kürt, sem a sziréna nem fogható fel emberi füllel, a metróvezető fülével olyan pontosan, mint a kocsiiindító ember élő hangja, amikor azt kiáltja: „Vigyázat, indul!”

Fegyá elragadtatottan felsóhajtott. Neki állt legjobban a kezére az erdei munka, fiatal kora ellenére tapasztaltabb volt, mint bármelyikünk. Fegyá tudott ácsolni, össze tudott tákolni egy egyszerű kis házikót a tajgán, tudta, hogyan kell kidönteni a fát, hogyan kell ágakkal megerősíteni az éjszakai szálláshelyet. Fegyá vadász volt, az ő szülőföldjén már gyerekkorban hozzászoktak a fegyverhez. A hideg és az éhség tönkretette Fegyá két kezét, a föld nem törődött tapasztalataival és ügyességével. Fegyá nem irigyelte a városiakat, csupán meghajolt előttük, és vég nélkül elhallgatta volna elbeszéléseiket a technika vívmányairól, a városi csodákról, korgó gyomrával se törődött.

Nyomorúságban, bajban nem születik barátság. A nehéz életkörülményeink, amelyek a szépirodalmi mesék szerint okvetlenül feltételei a barátság születésének, nyilván nem voltak elég „nehézek. Ha a baj és a nyomorúság összekovácsolja az embereket, ha barátságot sző köztük, akkor az nem a végső nyomorúság, nem túlságosan nagy baj. Nem eléggé mély és maró az a keserűség, amelyet meg lehet osztani barátainkkal. Az igazi nyomorúságban csak a tulajdon lelki és testi erőnk mutatkozik meg, az csak a magunk „lehetőségeinek” határait mutatja meg, fizikai kitartásunkat és erkölcsi erőnket.

Mindnyájan tudatában voltunk, hogy csupán véletlenül maradhatunk életben. Furcsa, de már valamikor ifjúkoromban minden bajra és kudarcra azt mondtam: „azért éhen csak nem veszünk!”

Hittem, egész testemmel hittem ebben a mondásban. És harmincéves koromra olyan helyzetbe jutottam, amikor az ember igazából haldoklik az éhségtől, szó szerint verekszik egy falat kenyérért – és mindez jóval a háború előtt történt.

Amikor mi négyen a Duszkaanya forráshoz kerültünk, mindnyájan tudtuk, hogy nem a barátság hozott össze bennünket, és ha túléljük, nem szívesen találkozunk majd egymással. Kellemetlen lesz emlékeznünk a tébolyító éhségre, a tetvek kiirtására ebéd-főző bográcsainkban, a gátlástalan hazudozásokra a tűzrakás mellett, a hazug ábrándozásokra, a gasztronómiai mesékre, veszekedéseinkre és egyforma álmainkra, hiszen mindnyájan ugyanazt láttuk álmainkban: mellettünk hullócsillagokként vagy angyalokként elrepülő rozscipókat.

Az embert a felejtés tudománya élteti. Az emlékezet mindig kész elfelejteni a rosszat és csak a jóra emlékezni. Jó nem volt a Duszkaanya forrásnál, nem is vart ránk, nem is hagyunk ilyesmit magunk mögött az úton. Örökre megmérgezett bennünket észak, és mi tudtuk ezt. Hárman már nem szegültünk szembe a sorsunkkal, csak Ivan Ivanovics dolgozott a korábbi tragikus igyekezettel.

Szaveljev megpróbálta észre téríteni Ivan Ivanovicsot az egyik cigarettaszünetben. A cigarettaszünet a nemdohányzók szokásos pihenője volt, hiszen ma-horkát évek óta nem kaptunk, de a cigarettaszüneteket megtartottuk. A tajgán a szenvedélyes dohányosok feketeribizli-leveleket gyűjtöttek, és megszáritották. Egész viták, csak rabokra jellemzően szenvedélyes viták folytak arról, hogy vajon a vörösáfonya vagy a ribizli levele „jobb ízű”? A szakértők szerint ez is, az is csapnivaló volt, mert a szervezet a nikotin mérgeztől kívánta, nem a füstöt, s az agysejteket ilyen egyszerűen nem lehet becsapni. De a „cigarettaszünetekhez” megtette a ribizlilevél is, hiszen a lágermunka közben beiktatott pihenő egyébként szöges ellentétben állt a termelői morál alapvető szabályaival, amelyeket a Távol-Északon nevelnek az emberekbe. Minden órában megpihenni kihívás, sőt bűn lett volna, az óránkénti cigarettaszünet ellenben rendjén való. Az élet, mint északon mindenben, eltért a szabályoktól. A szárított ribizlilevél természetes álcázásnak kínálkozott.

– Ide hallgass, Ivan – mondta Szaveljev. – Elmondok neked egy históriát. A BAM-lágerben, a kisegítő sínpáron homokot hord-

tunk targoncákon. Messzire kellett hordanunk, a norma pedig huszonöt köbméter volt. Ha kevesebbet teljesítesz, élelmiszer-megvonással büntetnek: háromszáz grammot kapsz, meg valami löttyöt napjában egyszer. Aki viszont teljesíti a normát, annak a meleg ételen kívül még egy kiló kenyeret adnak, s még azon felül jogot, hogy egy kiló kenyeret vegyen a kantinban. Párban dolgoztunk. De a normát képtelenség volt teljesíteni. Hát mi kiügyeskedtük, hogy egyik nap két vájat helyett csak az egyikben dolgozzunk. Kitermeltük a normát. Megkaptuk a két kiló kenyeret, meg az egyikünk háromszáz grammos büntető-fejadagját. Másnap a másikunk normáját teljesítettük. Aztán megint fordítva. Egy álló hónapig így szállítottuk a homokot. Gyöngyélet volt! Ami a fő – a munkafelügyelő, az a jó lélek persze mindenről tudott. Még jól is járt, nem merültek ki az emberei, a kitermelés nem csökkent. Aztán a parancsnokságról valaki leleplezte a dolgot, s vége lett a jó életnek.

– Talán itt is ki akarod ezt próbálni? – kérdezte Ivan Ivanovics.

– Nem, csak segítünk neked.

– És ti?

– Nekünk, kedves barátom, mindegy.

– Hát, nekem is mindegy. Jöjjön a százados.

A „százados”, azaz a munkafelügyelő, néhány nap múlva megérkezett. Legrosszabb sejtelmeink valóra váltak.

– No, kipihenték magukat, ideje már tudni, mi a becsület. Másnak is kell a hely. Itt olyan volt maguknak, mintha valami szanatóriumi telepen vagy gyógyüdülőben lettek volna. SZT-n vagy Gyü-n – tréfált fontoskodva a munkafelügyelő.

– Igen – mondta Szaveljev:

Előbb Eszté, aztán Gyü.

A lábunkon dögcédula!

És – gyű!

Nevettünk, illendőségből.

– Mikor megyünk vissza?

– Holnap már indulunk.

Ivan Ivanovics többet nem kérdezett semmit. Éjszaka a kunyhótól tíz lépésre felakasztotta magát egy fa kettéágazó ágavillájába, minden kötél nélkül – ilyen öngyilkosságot még nem láttam. Szaveljev talált rá. meglátta az ösvényről és felordított. Az oda-szaladó munkafelügyelő nem engedte, hogy levegyük a testet, míg az operatív csoport meg nem érkezik, és sürgetett bennünket.

Fegyva Scsapov meg én nagy zavarban szedelőzködtünk: Ivan Ivanovicsnak még ép, jó kapcái voltak, kis zsákjai, törülközője, egy tartalék daróc alsóinge, amelyből Ivan Ivanovics már kifőzte a terveket, egy megfoltozott vattás köpenye, és a priccsen ott hevert a lélekmelegítője is. Rövid tanácskozás után magunkhoz vettük minden holmiját. Szaveljev nem vett részt az osztozkodásban – egyre Ivan Ivanovics holtteste körül járkált. A szabadlában élőkben a holttest mindig, mindenütt valami zavart érdeklődést kelt, vonz, mint a mágnes. Ez a lágerben nem így van: a halál mindennapos, az érzékek eltompultak, s ez csökkenti az érdeklődést a holttest iránt. Szaveljevet azonban megrendítette, felismerésre készítette Ivan Ivanovics halála, felzaklatta lelkének valamilyen sötét mélyét. Döntött.

Bejött a kunyhóba, elővett a sarokból egy fejszét, s átlépte a küszöböt. A földhányáson üldögélő munkafelügyelő talpra ugrott és valami érthetetlenül üvöltött. Fegyával kiugrottunk az udvarra.

Szaveljev odament a vastag, rövid vörösfenyő-törzshöz, amelyen fűrészelni szoktunk. A rönk kérge összevissza volt szabdalva. Rátette a bal kezét a rönkre, aztán szétterpesztette az ujjait és meglendítette a fejszét.

A munkafelügyelő rikácsolva, fülsértőn üvöltött. Fegyva odaugrott Szaveljevhez, de annak négy ujja már a fűrészporba repült. Nem is lehetett mindjárt meglátni az ágak és az apró forgács között. Bíborszínű vér buzgott az ujjcsonkokból. Fegyával széttéptük Ivan Ivanovics ingét, szorítókötetést tettünk Szaveljev karjára, bekötöttük a sebeit.

A munkafelügyelő visszavitt bennünket a lágerbe – az ambulanciára, hogy Szaveljevet bekötözzék, s a nyomozócsoporthoz, hogy megindítsák az eljárást az öncsonkítás miatt. Fegyva meg én visszamentünk abba a barakkba, ahonnan két hete olyan reménykedve és szerencsénkben bízva léptünk ki.

Helyünket a felső priccseken már elfoglalták, de nem törődtünk vele – most nyár van, az alsó priccseken talán még jobb is, mint a felsőkön, s míg beköszönt a tél, sok-sok változás lesz.

Gyorsan elaludtam, de az éjszaka közepén felébredtem és oda-mentem az ügyeletes napos asztalához. Fegyva odahúzódott egy darab papírral a kezében. Vállán áthajolva, elolvastam, mit írt:

„Mama – írta Fegyva –, mama, jól vagyok. Mama, az időjárásnak megfelelően öltözködöm...”

Rab Zsuzsa fordítása

PÁL APOSTOL

Amikor a rudakból tákolt, síkos létráról a próbagödörbe zuhanva kifecamítottam a lábam fejét, a parancsnokság rögtön látta, hogy sokáig fogok sántítani. Mivel tilos volt tétlenül üldögélni, asztalosunk, Adam Frizorger mellé rendelték segítségnek, aminek mindketten – Frizorger is, én is – nagyon örültünk.

„Előző életében” Frizorger lelkipásztor volt valamelyik német faluban, a Volga menti Marxstadt közelében. Az egyik nagy tranzitlágerben találkoztunk a tífuszkaranténban, és együtt érkezünk ide, a szén-feltárássra. Frizorger, akár én, megjárta már a tajgát, volt „dögrováson”, és félig megháborodva került a lelőhelyről a tranzitlágerbe. Új szénlelőhelyek feltárássá küldtek bennünket, mint rokkantakat, kiszolgáló személyzetet – a szénfeltárássra munkásoknak csak szabadokat vettek fel. Igaz, ezek is egykori rabok voltak, akik éppen letöltötték a büntetésüket és akiket a lágerben megvetően „civilnek” neveztek. A mi átkeülésünk idején a negyven szabad munkás alig tudott összedni két rubelt, amikor mahorkát kellett venni, mégsem közülünk valók voltak. Mindenki tudta, hogy két-három hónap múlva már rendes gúnyát szereznek, alkoholt ihatnak, személyi igazolványt kapnak, sőt talán egy év múlva haza is térhetnek. Annál vérmezebbek voltak ezek a remények, mivel Paramonov, a felderítés parancsnoka, óriási keresetet és sarkvidéki élelmiszer-fejadagot ígért nekik. „Cilinderben mentek haza” – győzögette őket folyton a parancsnok. Velünk, rabokkal, sem cilinderről, sem sarki élelmiszer-fejadagról nem ejtett szót.

A parancsnok egyébként nem bánt durván velünk. A felderítéshez alig adtak neki elítélteket, talán ha öt embert, kiszolgáló

személyzetnek – ez volt minden, amit Paramonovnak sikerült kikunyerálnia.

Amikor egy lista alapján kiszólitottak a barakkokból bennünket – akik még nem ismertük egymást – és felsorakoztattak Paramonov átható, világos tekintete előtt, ő roppant elégedett volt a válaszainkkal. Egyikünk, a jaroszlavi Izgibin, egy ősz bajszú tréfamester, kályhás volt, és a lágerben sem vesztette el vészületett fűrgeségét. A mestersége bizonyos fokig segítette, nem lett olyan kiéhezett, mint a többiek. A második egy félszemű óriás volt, kamenyec-podolszki mozdonyfűtő, ahogy Paramonovnak bemutatkozott.

„Szóval, a lakatosmunkához is konyítasz valamit” – mondta Paramonov.

„Konyítok, konyítok” – erősítette meg készséggel a mozdonyfűtő. Gyorsan rájött, mennyi előnnyel jár majd a számára, ha szabadok között dolgozik a szénfeltárásban.

A harmadik Rjazanov agronómus volt. Ez a foglalkozás fellelkesítette Paramonovot. Persze, ügyet sem vetett a cafatos rongyokra, az agronómus ruházatára. A lágerben nem az öltözete szerint ítélik meg az embereket, márpedig Paramonov eléggé ismerte a lágert.

A negyedik én voltam. Én nem voltam sem kályhás, sem lakatos, sem agronómus. De magas termetem, úgy látszik, megnyugtatta Paramonovot, meg aztán nem is érte meg a lista kijavításával vesződni egyetlen ember miatt. Bólintott.

Az ötödik nagyon furcsán viselkedett. Egy imádság szavait mormolta, és két tenyerével elfödte arcát, nem is hallotta Paramonov hangját. De a parancsnokot ez sem lepte meg. Paramonov a mellette álló munkafelügyelőhöz fordult, aki sárga irattartóholmit tartott a kezében – az elítéltek úgynevezett dosz-sziéját.

– Ez asztalos – mondta a munkafelügyelő, előre kitalálva Paramonov kérdését. A fogadás véget ért, minket pedig elvezettek feltárásra.

Frizorger később elmondta nekem, hogy amikor szólították, azt gondolta, hogy agyonlövik, ezzel fenyegette a nyomozótiszt még a lelőhelyen. Egy kerek esztendeig közös barakkban lak-

tunk, és egyetlen eset sem volt, hogy összeszólalkoztunk volna. Ez ritka a rabok között a lágerben is, a börtönben is. A veszekedések apró dolgokból kerekednek, a mocskolódás pillanatok alatt olyan hőfokot ér el, hogy úgy rémlik, percekben belül előkerül a kés, vagy jobb esetben valamilyen piszkavas. De én hamar megtanultam, hogy ne tulajdonítsak nagy jelentőséget ezeknek a vad veszekedéseknek. A hév hamar csillapodott, s ha a két fél még folytatta is jó ideig a lomha szitkozódást, az inkább csak a „rend kedvéért” történt, a „méltóságot megőrzendő”.

De Frizorgerrel egyszer sem vesztünk össze. Azt hiszem, ez inkább Frizorger érdeme, mert nem volt békésebb ember nála. Sohasem bántott meg senkit, keveset beszélt, öreges, recsegő hangja volt, de valahogy erőltetetten, hangsúlyozottan recsegő. Ilyen hangon beszélnek a színházban a fiatal színészek, akik öregeket alakítanak. A lágerben sokan igyekeznek (és nem is eredménytelenül) öregebbnek és testileg gyengébbnek mutatkozni, mint amilyenek valójában voltak. Ez nem mindig tudatos számítás, hanem valahogy ösztönös. A sors iróniája, hogy jó fele azoknak, akik megtoldották éveiket és megfogyatkoztattak erejüket, súlyosabb állapotba jutónak, mint amit mutatni akartak. Frizorger hangjában azonban nem volt semmi mesterkéeltség.

Frizorger minden reggel és este, a többiektől elfordulva és a földet nézve, hangtalanul imádkozott, s ha részt is vett közös beszélgetéseinkben, csak akkor, ha a vallásról volt szó, vagyis nagyon ritkán, hiszen a rabok nem szeretik a vallásos témákat. A mocskos-szájú öreg, a kedves Izgibin megpróbálta volna kigúnyolni Frizorgert, de élcelődéseit olyan szelíd mosoly fogadta, hogy Izgibin gúnyos nyilai lepattantak róla. Frizorgert az egész szénfeltáró csapat szerette, még maga Paramonov is, akinek Frizorger pompás íróasztalt készített. Azt hiszem, fél évig dolgozott rajta.

Fekvőhelyeink egymás mellett álltak, és gyakran beszélgettünk. Frizorger olykor, gyermekesen hadonászva kis kezével, csodálattal adózott ismereteimnek néhány közismert evangéliumi történetről – ezt lelki együgyűségében csak a hívők szűk köréről tettele fel. Kuncogott és nagyon elégedett volt, amikor ilyen ismeretekről tettem tanúbizonyságot. És fellelkesülve, beszélni kezdett nekem azokról az evangéliumi történetekről, amelyekre

csak homályosan emlékeztem, vagy amelyeket egyáltalán nem ismertem. Nagyon kedvére valók voltak ezek a beszélgetések.

Egy ízben, amikor Frizorger felsorolta a tizenkét apostolt, tévedett. Pál apostolt nevezte a keresztény vallás valódi megalapítójának és legfőbb eszmei vezérének. Ismertem valamelyest ennek az apostolnak életrajzát és nem szalasztottam el az alkalmat, hogy kiigazítsam Frizorgert.

– Nem, nem – mondta nevetve. – Nem jól tudja, nézze – és egymás után hajlítgatta be az ujjait. – Péter, Pál, Márk...

Elmondtam neki mindent, amit Pál apostolról tudtam. Éberén figyelt rám és hallgatott. Késő volt már, az alvás ideje. Éjszaka felébredtem és a mécs derengő, füstös világánál megláttam, hogy Frizorger szénié nyitva van, s hallottam suttogását: „Úristen, segíts! Péter, Pál, Márk...” Reggelig nem aludt. Reggel korán indult munkába, este későn tért vissza, amikor én már aludtam. Csöndes, öreges sírás ébresztett fel. Frizorger térden állva imádkozott.

– Mi van magával? – kérdeztem, kivárva az ima végét.

Frizorger megkereste a kezemet és megszorította.

– Igaza van – mondta -. Pál nem volt a tizenkét apostol között. Bertalant kifelejttem.

Hallgattam.

– Csodálkozik a könnyeimen? – kérdezte. – A szégyen könnyei. Nem lett volna szabad elfelejtenem, nem kellett volna elfelejtenem ilyesmit. Bűn ez, nagy bűn. Nekem, Adam Frizorgernek egy idegen mutat rá megbocsáthatatlan bűnömre. Nem, nem, maga semmiben sem vétkes, én vagyok az, ez az én bűnöm. De jó, hogy kiigazított. Minden jóra fordul.

Alig tudtam megnyugtatni, és attól fogva (nem sokkal lábfejem előtt) még jobb barátok lettünk.

Egyszer, amikor csak ketten voltunk az asztalosműhelyben, Frizorger előhúzott a zsebéből egy elzsírosodott, vászonkötésű levéltárcát és odaintett az ablakhoz.

– Nézze – mondta, és átnyújtott egy töredezett, parányi gyorsfényképet. Fiatal nő képe volt, arcán valami meglepett kifejezéssel, amilyen minden gyorsfényképen látható. A megsárgult, re-

pedezett fénykép színes papírral gondosan körül volt ragasztgatva.

– Ez a lányom – mondta ünnepélyesen Frizorger. – Az egyetlen lányom. A feleségem régen meghalt.

A lányom nem ír, igaz, biztosan nem tudja a címemet. Én sokszor írtam neki, most is írok. Csak neki. Senkinek sem mutatom meg ezt a fényképet. Hazulról hoztam. Hat éve a komódról vettem magamhoz.

Paramonov lepett be nesztelenül az asztalosműhely ajtaján.

– A lányod, vagy ki? – kérdezte, gyors pillantást vetve a fényképre.

– A lányom, parancsnok polgártárs – mondta mosolyogva Frizorger.

– Ír?

– Nem.

– Megfeledezett az öregéről? Írj nekem egy kérelmet, hogy kussuk fel, továbbítom. Neked meg hogy van a lábad?

– Sántítok, parancsnok polgártárs – feleltem.

– No, hát csak sántikálj, sántikálj – és Paramonov kiment.

Ettől fogva Frizorger már nem titkolódzott előttem, esti imája végeztével, végigdőlve a pricszen, elővette a lánya fényképét és a színes szegélyt simogatta.

Így éltünk békességben mintegy fél évig, amikor egy nap meghozták a postát. Paramonov valahol távol volt, a postát Rjazanov, a titkára – az egyik elítélt – vette át, aki, mint kiderült, egyáltalán nem agronómus volt, hanem valami eszperantista, ami különben nem akadályozta abban, hogy ügyesen megnyúzsa az elhullott lovakat, vastag vascsöveket hajlítson meg, megtöltse őket homokkal, felizzítsa a szabad tűzön, és vezesse a parancsnok irodáját.

– Ide nézz csak – mondta nekem –, milyen értesítést küldtek Frizorgernek?

A borítékban hivatalos értesítés volt, amelyben Frizorger elítélte (törvénycikk, a szabadságvesztés időtartama) tudatták, hogy a lánya beadványt nyújtott be, mellékelik a másolatát. A lány a beadványban röviden és világosan közölte: miután meggyőződött róla, hogy apja a nép ellensége, megtagadja őt és kéri, hogy a vele való rokonságot tekintsék semmisnek.

Rjazanov sokáig forgatta kezében a papírt. „Micsoda gyalázat – szólalt meg. – Mire jó ez neki? Talán be akar lépni a pártba?

Én máson gondolkoztam: minek küldte el a lány ezt rab apjának? Ez a szadizmus egy sajátos formája lenne? Mint a lágerekben dívó értesítések, amelyek a hozzátartozókat az elítélt állítólagos haláláról tudósítják? Vagy egyszerűen azt akarta, hogy minden a „törvény szellemében” történjen? Vagy más oka is van?

– Idehallgass, Vanyuska – mondtam Rjazanovnak.

– Iktattad már a postát?

– Ugyan mikor? Hiszen most érkezett.

– Add ide ezt a borítékot – és elmondtam Rjazanovnak, miről van szó.

– Hát a levél? – kérdezte bizonytalanul. – Hiszen biztosan ír majd az öregnek is.

– A levelet is visszatartod.

– No, persze.

Összegyűrtem a küldeményt, és bedobtam az égő kályhába.

Egy hónap múlva megérkezett a levél is. Éppolyan rövid volt, mint a beadvány, és ugyanabban a kályhában égettük el.

Engem hamarosan máshová vittek. Frizorger ottmaradt. Nem tudom, hogy ment a sora. Gyakran gondoltam rá, amíg volt erőm emlékezni. Hallottam remegő, izgatott suttogását: „Péter, Pál, Márk...”

Rab Zsuzsa fordítása

TAMARA, A SZUKA

Tamarát, a szukát Mojszej Mojszejevics Kuznyecov, a kovácsunk hozta a tajgából. Kuznyecovnak az ősei is kovácsok voltak, amint a neve is elárulta.* Minszkből származott. Árva gyerek volt, ez viszont az utónevéből derült ki, a zsidóknál ugyanis a gyerek csak akkor kapja az apja nevét – de akkor feltétlenül –, ha az apa meghal a fiú megszületése előtt. A mesterséget már gyerekkorában kitanulta a nagybátyjánál, aki ugyanúgy kovács volt, mint Mojszej apja.

Kuznyecov felesége pincérnő volt az egyik minszki étteremben, sokkal fiatalabb a negyvenéves férjénél; harminchétben, bizalmas barátnőjének, egy büfésnőnek a tanácsára följelentést írt férje ellen. Ez a módszer abban az időben célravezetőbbnek bizonyult mindenféle vádaskodásnál vagy rágalomnál, de még a kénsavnál is: Mojszej Mojszejevics nyomban eltűnt. Üzemi kovács volt, nem holmi szegkovács, hanem valódi mester – sőt egy kicsit a szakma költője –, a kovácsoknak abból a fajtájából, akik egy rózsát is ki tudnak kalapálni. A szerszámokat, amelyekkel dolgozott, saját kezűleg készítette. Ezek a szerszámok – fogók, vésők, kalapácsok, pörölyök – kétségtelenül elegánsak voltak, ami azt mutatta, hogy mesterük szereti a szakmáját és ismeri a mesterség lelkét. Nem szimmetriáról vagy aszimmetriáról volt itt szó, hanem valamiről, ami ennél sokkal mélyebb, bensőségebb. Minden patkó, minden szög szép volt, és minden munka, amely Mojszej Mojszejevics keze alól kikerült, magán viselte a mesterségbeli tudás jegyeit. Bármit készített, kelletlenül hagyta

* Kuznyec = kovács

abba: mindig úgy érezte, hogy még ráférne egy kis finomítás, még jobbra, még ügyesebbre lehetne formálni.

A parancsnokok nagyra becsülték Kuznyecovot, bár a geológiai részlegnél nem sok kovácsmunka akadt. Mojszej Mojszejevics néha megtréfálta a fejeseket, s ezeket a tréfákat elnézték neki a jó munkájáért. Így például elhitette a főnökséggel, hogy a fűrókat keményebbre lehet edzeni olajban, mint vízben, s a parancsnok vaját utaltatott ki a kovácsnak, természetesen nagyon kis mennyiségben. Kuznyecov a vajból egy csipetnyit beledobott a vízbe, és az acélfűrók hegye enyhe fényt kapott, ami a hagyományos edzésnél sohasem fordult elő. A többi vaját Kuznyecov és ráverőkovács segédje megette. A parancsnoknak hamarosan besúgták a mesterkedését, de semmiféle megtorlás nem követte. Kuznyecov továbbra is bizonygatta a „vajás” edzés nagy előnyeit, s kikunyerálta a parancsnoktól azoknak a vajtábláknak a lefaragott darabkáit, amelyek megpenészedtek a raktárban. A törmeletet a kovács kiolvastotta, s kissé kesernyés, de élvezhető vajhoz jutott. Jólelkű, csendes ember volt Kuznyecov, és mindenkinek jót akart.

Parancsnokunk ismerte az élet minden csínját-bínját. Lükurgosz példáját követve gondoskodott róla, hogy tajgai birodalmában két felcser legyen, két kovács, két munkavezető, két szakács, két könyvelő. Az egyik felcser gyógyított, a másik pedig nehéz fizikai munkát végzett és szemmel tartotta a kollégáját: nem követ-e el valami törvénybe ütközőt. Ha a felcser megdézsmált valamilyen narkotikumot – kodeint, koffeint – és lelepleződött, megfenyítették és közmunkára küldték, kollégája pedig, miután kiállította és aláírta a leltárt, betelepedett az orvosi rendelőbe.

A parancsnok észjárása szerint a szakembertartalékok nemcsak a pótlást tették lehetővé szükség esetén, hanem növelték a fegyelmet is, amely természetesen nyomban elillant volna, ha csak egyetlen szakember is pótolhatatlannak érezheti magát.

Ám a könyvelők, felcserek, munkavezetők helyenként meglehetősen könnyelműen adták át a helyüket, mindenesetre nem utasítottak vissza egy kupica vodkát, még ha provokátor volt is a kínáló.

A másik kovácsnak, akit a parancsnok Mojszej Mojszejevics „ellentételül” szemelt ki, nem nyílt alkalma rá, hogy kalapácsot

fogjon a kezébe. Mojszej Mojszejevics feddhetetlen volt, ki-
kezdhetetlen, meg a szakmai minősítése is kiváló.

Ez a Mojszej Mojszejevics volt az, aki egy tajgai ösvényen ráta-
lált egy farkas formájú jakut kutyára. A szuka fehér mellén hor-
zolás csíkja látszott: igavonó kutyának használták.

Sem jakut tanya, sem nomád szállás nem volt a környékünkön –
a kutya váratlanul jelent meg a tajgai ösvényen Kuznyecov előtt,
aki halálra rémült. Mojszej Mojszejevics farkasnak nézte, sarkon
fordult és futásnak eredt, csattogott a csizmája talpa az ösvé-
nyen, amint elrohant a mögötte lépkedők mellett.

A farkas azonban lehasalt, s a farkát csóválva odakúszott az em-
berekhez. Megsimogatták, megveregették sovány oldalát és enni
adtak neki.

A kutya ottmaradt nálunk. Hamarosan kiderült, miért nem merte
az igazi gazdáit keresni a tajgában.

Eljött a kölykezés ideje: mindjárt első este nekilátott gödröt ka-
parni a sátortető alatt, annyira sietett, hogy az üdvözléseinket is
alig méltatta figyelemre. Ötvenünk közül mindenki szerette vol-
na megsimogatni, megveregetni és a simogatással a saját bánat-
unkat elmondani, megosztani ezzel az állattal.

Kaszajev munkavezető, egy harmincéves geológus, aki nemrég
„ünnepelte” észak-szibériai tevékenységének tizedik évforduló-
ját, elmaradhatatlan gitárját pengetve kilépett a barakkból, és
szemügyre vette az új lakótársat.

– Legyen a neve Vitéz – jelentette ki a munkavezető.

– Hiszen ez szuka, Valentyin Ivanovics – mondta nevetve
Szlavka Ganusevics, a szakács.

– Nöstény? Ja, persze. Akkor legyen Tamara a neve. – És a
munkavezető továbbállt.

A kutya a farkát csóválva, hálásan nevetett utána. Tamara hamar
barátságot kötött mindenkivel, akire szüksége volt. Megértette,
mi a szerepe telepünkön Kaszajevnak és Vaszilenko munkaveze-
tőnek, rájött, milyen fontos a barátság a szakáccsal. Éjszakára az
éjjeliőr mellett heveredett le.

Hamarosan kiderült, hogy Tamara csak kézből fogad el ennivalót, és semmihez sem nyúl hozzá sem a konyhában, sem a sátorban, akár van ott valaki, akár nincs.

Ez az erkölcsi szilárdság különösen meghatotta a telep sok mindent látott és sokat megélt lakóit.

Tamara elé kiraktunk a padlóra vajkonzervet, vajjas kenyeret. A kutya végigszagolta a finomságokat, s mindig ugyanazt választotta és vette el – egy darab sózott lazachúst ez volt neki a legkedvesebb, a legízletesebb, s nyilván a legveszélytelenebb.

A szuka hamarosan megkölykezett – hat apró kiskutya mocorgott a sötét gödörben. A kölyköknek kutyaólat csináltunk s áttelepítettük őket. Tamara sokáig nyugtalan volt, alázatoskodott, csóválta a farkát, de aztán rájött, hogy minden rendben van, hiánytalanul megvoltak a kölykei.

Ebben az időben kutatócsoportunknak mintegy három kilométert tovább kellett haladnia fölfelé. Az új táborhely hét kilométerre lehetett a bázistól, ahol a raktárak, a konyha, a parancsnokság és a hálóhelyek voltak. A kutyaólat a kölykökkel együtt magunkkal vittük az új helyre, és Tamara naponta kétszer-háromszor elszaladt a konyhára, hozta a szájában a csontot, amit a szakácstól kapott. A kölyköket mi is elláttuk volna ennivalóval, de Tamara ebben sohasem bízott.

Történt, hogy síkülönítmény tagjai érkeztek a telepünkre, szökevények után kutattak a tajgában. Télen rendkívül ritka a szökés, de híre járta, hogy a szomszédos bányából megszökött őt elítélt, s most átfésülik a tajgát.

A síkülönítményeseket nem sátorban helyezték el a telepen, mint amilyenben mi laktunk, hanem a telep egyetlen faépületében, a fürdőben. A különítményesek feladata túlságosan komoly, semhogy bárki is egy tiltakozó szót ejtsen – magyarázta Kaszajev munkavezető.

A telep lakói a szokásos közöneyei, megadással vettek tudomást a hivatlan vendégekről. Csak egyetlen lény fejezte ki mélységes felháborodását.

Tamara, a szuka hangtalanul nekiugrott a legközelebbi különítményesnek, és átharapta a nemezcsizmáját. Tamara szőre az ég-

nek állt, és rettenthetetlen dühtől villogott a szeme. Alig tudtuk visszahúzni, elzavarni.

Nazarov, a különítményesek parancsnoka, akiről egyet-mást már korábban is hallottunk, lekapta a géppisztolyát, hogy lelővi a kutyát, de Kaszajev megragadta a könyökét és behúzta a fürdőbe.

Szemjon Permjonov ács tanácsára kötelet hurkoltunk Tamara nyakára és egy fához kötöttük – egyszer majd csak eleszi a fene innen a különítményeseket.

Tamara nem tudott ugatni, mint ahogy egyetlen jakut kutya sem. Vicsorgott, öreg fogaival megpróbálta elrágni a kötelet – ez egyáltalán nem az a békés jakut kutya volt, amelyik köztünk töltötte a telet. Furcsa, féktelen gyűlölet forrt benne, s ez a gyűlölet a múltjában gyökerezett: nem most találkozott először különítményesekkel, ezt mindenki láthatta.

Vajon milyen erdei tragédiát őrzött mindörökre ennek a kutyának az emlékezete? Talán az a borzalmas emlék volt az oka annak is, hogy ez a jakut kutya megjelent a telepünk közelében a tajgában?

Nazarov bizonyosan mesélhetett volna egyet-mást erről, ha nem csak az embereket méltatja figyelemre, hanem az állatokat is.

Öt nap múlva távozott három sikkülönítményes, s másnap reggel készült elmenni cimborájának és a mi munkavezetőnknek a kíséretében maga Nazarov is. Egész éjszaka ittak, hajnalban tértek magukhoz, és elindultak.

Tamara felmordult. Nazarov visszafordult, leemelte válláról a géppisztolyát, s közvetlen közlőrl egy egész sorozatot eresztett a kutyába. Tamara megrándult és elhallgatott. De a lővésre már rohantak ki a sátrakból az emberek, ki fejszével, ki csákánnyal a kezében. A munkavezető sietve elállta a munkások útját, Nazarov pedig eltűnt az erdőben.

Néha teljesül az átok, vagy talán a Nazarov iránti gyűlölet olyan nagy és féktelen volt mind az ötvenünkben, hogy reális erővé vált és utolérte őt.

Nazarov sítalpakon ment el a helyettese kíséretében. Nem a fenékgig befagyott folyó medrében haladtak, amely pedig a legjobb téli út a telepünlktől mintegy húsz kilométerre húzódó országút felé, hanem a hegyeken át, egy hágót keresztezve. Nazarov attól

félt, hogy üldözőbe veszik, a hegyeken át pedig rövidebb volt az út, s ő különben is nagyszerű sífutó volt.

Sötétedett már, amikor a hágóhoz értek, csak a hegycsúcsokat érte a napfény, a szakadékokban már sötét volt. Nazarov elindult lefelé, a hegyoldalban egyre sűrűbb lett az erdő. Nazarov érezte, hogy meg kellene állnia, de a sítalpak repítették őt lefelé, s nekirohant egy kidőlt lombos fa hosszú, évtizedek alatt kihegyesedett tuskójának, amit eltakart a hó. A tuskó átfúrta Nazarov hasát és a köpenyét átszakítva a hátán jött ki. A másik különítményes messze járt már, lent a hágó alján, elérte az országutat, és csak másnap riasztott. Két nap múlva találtak rá Nazarovra, ott lógott a tuskón a sífutók megmerevedett testtartásában, akár egy csatakép figurája.

Tamarát megnyúzták, bőrét kifeszítették a lóistálló falán, de a kifeszítés rosszul sikerült, a száradástól a bőr kicsinyre zsugorodott, senki nem hitte volna róla, hogy valaha egy természetes jakut igavonó kutya bundája volt.

Hamarosan megérkezett a telepre az erdész, hogy utólag kiállítsa az engedélyt annak a famennyiségnek a kitermelésére, amit már több évvel korábban kivágtunk. Amikor döntöttük a fákat, senki nem törődött vele, hogy mekkora tuskót hagyunk – magasabbak voltak a megengedettnél –, s most pótvágásra köteleztek. Könynyű munka volt. Az erdésznek adtak vodkát, pénzt, hogy vásárolhasson egyet-mást a boltban. Mielőtt elutazott, elkérte a kutyabőrt, amely a lóistálló falán lógott. Azt mondta, északi kesztyűt varr belőle, ami kutyaprémből készült, szőrével kifelé. Amint mondta, a bőrön látható, golyóverte lyukak nem számítanak.

Maráz László fordítása

CHERRY BRANDY

A költő haldoklott. Éhezéstől felpuffadt, nagy keze feje, csőformájúra nőtt, piszkos körmű, vértelen, fehér ujjai a mellén heverték, nem rejtette el kezét a hideg elől. Azelőtt bedugta az inge alá, a csupasz testére, de ott most túlságosan kevés volt a meleg. A kesztyűjét már rég ellopták. A lopáshoz csupán arcátlanság kellett, fényes nappal lopták el. A vaksi elektromos napot, amelyet bemocskoltak a legyek és még kerek drótkosárba is foglaltak, a magas mennyezet alá erősítették. A fény a költő lábára esett – mintha egy ládában feküdt volna a sűrűn egymás mellett álló emeletes priccsek egyik alsó helyének sötét zugában. Időnként megmozgatta az ujjait, úgy pattogtak, mint a kasztanyetta, és megtapogatta zubbonya gombját, gomblyukát, a kis gödröt rajta, lesöpört róla valami szemetet, aztán újra megállt a keze. A költő olyan hosszan haldoklott, hogy már fel sem fogta, hogy haldoklik. Néha fájdalmasan és majdnem érzékelhetően áthatolt az agyán egy egyszerű és átható gondolat, hogy ellopták a kenyerét, amelyet a feje alá tett. És ez olyan égetően félelmetes volt, hogy kész lett volna vitatkozni, káromkodni, verekedni, kutatni, bizonygatni. De erőtlen volt hozzá, s a kenyér képe egyre halványult... És most másra gondolt. Arra, hogy valamennyiüknek át kell kelni a tengeren túlra! de valami okból késik a hajó, és jó, hogy ő itt van. És ugyanilyen könnyedén és homályosan a nagy anyajegyre gondolt a barakk naposának arcán. A nap nagy részében azok az események jártak a fejében, amelyek betöltötték itteni életét. A képek, amelyek felderengtek szeme előtt, nem a gyerekkor, az ifjúság, a siker képei voltak. Egész életében sietett valahova. Nagyszerű volt, hogy most nem kell sietni, hogy ráérsén gondolkodhat. És lassan a halál előtti mozdulatok egyformaságára gondolt – arra, amit megértettek és leírtak az

orvosok, előbb, mint a festők és a költők. Hippokratész arca tűnt fel előtte – az ember halál előtti maszkját ismeri akármelyik orvos. A halál előtti mozdulatok titokzatos egyformasága szolgált ürügyül Freudnak a legmerészebb hipotézisekhez. Az egyformaság, az ismétlődés nélkülözhetetlen talaja a tudománynak. Azt, hogy a halál megismételhetetlen – nem orvosok, hanem költők tanulmányozták. Jólesett tudatára ébredni, hogy még tud gondolkodni. Az éhezés keltette émelygést már rég megszokta. És minden egyenrangú volt – Hippokratész, az anyajegyves arcú naps és a tulajdon piszkos körme.

Az élet beleszállt és kiszállt belőle, haldoklott. Aztán újra megjelent az élet, kinyílt a szeme, gondolatai támadtak. Csak a vágyai nem tértek vissza. Sokáig élt a világban, ahol gyakran kellett megmenteni az emberek életét – mesterséges légzéssel, glükózzal, kámmforral, koffeinnel. A halott újra életre kelt. Miért is ne? Hitt a halhatatlanságban, az igazi emberi halhatatlanságban. Gyakran járt a fejében, hogy egyszerűen nem létezik semmiféle biológiai ok, amely miatt az ember ne élhetne örökké... Az öregség csupán gyógyítható betegség, s ha nincs ez a máig is megfejthetetlen, tragikus félreértés, akkor örökké élhetne az ember. Vagy amíg el nem fárad, ő pedig egyáltalán nem fáradt bele az életbe. Még itt sem, ebben az átmenőbarakkban, a „tranzitkában”, ahogy előszeretettel emlegették az ittlakók. Ez a rémségek előcsarnoka volt, de nem maguk a rémségek. Ellenkezőleg, itt élt a szabadság szelleme, és ezt mindenki érezte. Előttük volt a láger, mögöttük a börtön. Ez a béke „útközbeni világa” volt, s a költő megértette ezt.

Volt még egy útja a halhatatlanságnak, a tyutcsevi.

„Boldog, ki látta e világot
végzetes perceiben.”

De ha ő már, mint látjuk, nem lehet halhatatlan emberi alakban, testi valóságában – az alkotói halhatatlanságot már mindenképpen megérdemelte. A huszadik század legnagyobb költőjének nevezték, s ő gyakran gondolta, hogy ez valóban így van. Hitt abban, hogy a versei halhatatlanok. Nem voltak tanítványai – de vajon túrik-e őket a költők? Írt prózát is – rosszat –, irt cikket. De csak verseiben tudott valami újat adni a költészetnek, valami fontosat, ahogy mindig hitte. Egész elmúlt élete: irodalom volt, könyv, mese, álm, s csak a jelen volt valóságos élet.

Mindezt nem polemikus élel gondolta végig, hanem titkon, valahol mélyen magában. Ezekhez a tépelődésekhez nem volt elég szenvedélye. Rég elhatalmasodott rajta a közöny. Micsoda jelentéktelen ostobaság, egérfutkosás volt mindez az élet rossz terhéhez képest! Csodálkozott magán – hogy gondolkozhat így a verseiről, amikor már minden eldőlt, s ezt ő nagyon jól tudta, jobban, mint bárki. De hát ki? Kinek kell ő itt és kivel egyenlő? Valami oknál fogva mindezt meg kellett érteni, s ő várt... és megértette.

Azokban a percekben, amikor az élet visszatért testébe, és félig hunyt, zavaros szeme egyszer csak látni kezdett, szemhéja megremegett és megmozdultak az ujjai – visszatértek gondolatai is, amelyekről nem hitte, hogy az utolsók.

Az élet magától lépett be, mint egy hatalmaskodó háziasszony; ő nem is hívta, mégis belépett a testébe, agyába, belépett, mint a versek, mint az ihlet. És ennek a szónak jelentése először tárult fel előtte egész teljességében. A költészet volt az az életadó erő, ami éltette. Szó szerint. A versek kedvéért élt, a versekkel élt.

Most annyira szemmel látható volt, olyan érzékelhetően világos, hogy az ihlet volt az élet: halála előtt adatott megtudnia, hogy az élet nem volt más, mint ihlet, igen, ihlet.

És örvendett, hogy megadatott neki felismerni ezt az utolsó igazságot.

A versek jelentették az egész, az egész életet: a munka, a lódobogás, a ház, a madár, a szikla, a szerelem – az egész élet könnyen belefért a versekbe, és kényelmesen elhelyezkedett bennük. És ennek így is kellett lennie, hiszen a versek – szavak voltak.

A strófák most is könnyen életre keltek, egyik a másik után, és bár régen nem ina le, le sem tudta írni verseit, a szavak mégis könnyen feltámadtak, egy-egy adott és minden alkalommal szokatlan ritmusra. A rímek voltak a kutatók, a szavak és fogalmak mágikus kutatásának műszerei. Minden szó a világ egy része volt, válaszolt a rímnek, s az egész világ valamilyen elektronikus gép sebességével száguldott előtte. Mind azt kiáltotta: engem válassz! Ne, engem! Nem kellett keresni semmit. Csak eldobálni kellett. Mintha két ember lett volna jelen – aki alkot, aki teljes iramban meglóditotta a lendkereket, meg a másik, aki vá-

logat és időnként leállítja a megindított gépezetet. És látván, hogy ő – két ember, a költő megértette, hogy most igazi verset ír. És aztán, ha nem írta is le? Leírni, kinyomtatni: hiúságok hiúsága. Ami nem önzetlenségből születik, nem a legjobb. A legjobb az, amit nem írtak le. Ami megszületett és eltűnt, nyomtalanul semmivé foszlott. Csak a semmivel össze nem téveszthető alkotómunkát érezte, csak az bizonyította, hogy megalkotta a verset, hogy nagyszerűt alkotott. Nem téved-e? Csalhatatlan-e alkotói öröme?

Eszébe jutott, hogy költőileg milyen gyámoltalanok voltak Blok utolsó versei, és mintha Blok ezt nem értette volna...

A költő megálljt parancsolt magának. Ezt könnyebb volt megtenni itt, mint valahol Leningrádban vagy Moszkvában.

Most azon kapta magát, hogy már régen nem gondolkozik semmin. Az élet megint kiszállt belőle.

Hosszú órákat feküdt mozdulatlanul, s akkor váratlanul meglátott a közelében valami célgömbhöz vagy geológiai térképhez hasonlót. A térkép néma volt, s ő gondosan igyekezett megérteni, mit ábrázol. Jó sok idő telt el, amíg felfogta, hogy a tulajdon ujjait látja. Ujjai végén még ott voltak a tövig szívott, végigszoptott mahorkacigaretták barna nyomai – az ujjhegyeken tisztán látszott a daktiloszkópiái rajzolat, akár egy domborzati térképen. A rajzolat egyforma volt mind a tíz ujján, a fák évgyűrűihez hasonló, koncentrikus körök. Eszébe jutott, hogy egyszer gyerekkorában megállította a sétányon egy kínai, aki a házuk pincéjében működő mosodában dolgozott. A kínai megfogta az egyik kezét, majd a másikat, felfelé fordította a tenyerét és izgatottan kiáltott valamit a maga nyelvén. Mint kiderült, a szerencse fiának mondta a kisfiút, akit szerencsés jellel jegyeztek meg. Erre a szerencse-jegyre gyakran emlékezett a költő, különösen akkor, amikor első versesfüzetét kinyomtattak. Most harag és irónia nélkül gondolt vissza a kínaira. Mindegy volt már neki.

A legfőbb, hogy még nem halt meg. Mellékesen: mit jelent az, hogy meghalt, mint költő? Valami gyermekien naiv dolog kell hogy legyen a halálában. Vagy valami szándékolt, valami színpadias, mim Jeszenyinében, mint Majakovszkijében.

Úgy halt meg, mint egy színész – ez még érthető. De vajon úgy halt-e meg, mint egy költő?

Igen, megsejtett valamit abból, ami várt rá. A tranzitlágerben volt ideje sok mindent megérteni és megsejteni. És örült, csendesen örült erőtlenségének és reménykedett abban, hogy meghal. Eszébe jutott egy régi börtönbeli vita, hogy mi a rosszabb, mi a szörnyűbb: a láger vagy a börtön – senki nem tudta igazán, spekulatív érveket sorakoztattak fel. És milyen kegyetlenül mosolygott az az ember, akit a lágerből hoztak ebbe a börtönbe! Örökre megjegyezte a mosolyát, úgyhogy még felidézni sem merte.

Lám csak, milyen ügyesen becsapja őket – azokat, akik kerek tíz évre idehozták – ha most meghal! Néhány éve még száműzetésben volt és tudta, hogy örökre feljegyezték a különleges listákra, örökre?! Az arányok eltolódtak és megváltozott a szavak értelme.

Újra érezte, hogy kezd beléáradni az erő, igen, dagadni, mint a tenger. Többórás dagály. Nyomában ott az apály. De hiszen a tenger sem távozik tőlünk mindörökre. Még visszatér.

Váratlanul enni kívánt, de nem volt ereje megmozdulni. Lassan, nagy nehezen felderengett, hogy a mai levesét odaadta a szomszédjának, hogy egy bögre forró víz volt az egésznapos tápláléka. A kenyéren kívül, persze. De a kenyeret régen osztották, nagyon régen. A tegnapi meg ellopták. Valakinek volt még ereje lopni.

Így feküdt, könnyedén és lélektelenül, amíg fel nem virradt a reggel. A villanyfény kissé elsárgult és nagy furnértálcákon behozták a kenyeret, mint mindennap.

De ő már nem nyugtalankodott, nem nézte ki magának a serclit, nem sin, ha nem neki jutott. Nem tömte a szájába remegő kézzel a pótadagot – és a pótadag egy pillanat alatt elolvadt a szájában, orrcimpái megfeszültek, egész lényével érezte a friss rozskenyér ízét és illatát. A pótadag már nem is volt a szájában, pedig még nyelni sem volt ideje vagy megmozdítani az állkapcsát. A falat kenyér elolvadt, semmivé lett, és ez csoda volt, egyike a sok itteni csodának. Nem, most nem nyugtalankodott. De amikor a kezébe adták a napi kenyéradagját, átfogta vértelen ujjával és a szájához szorította. Harapdálta skorbut-pusztította szájával, vérzett az ínye, a fogai inogtak, de nem érzett fájdalmat. Minden erejével a szájához szorította a kenyeret, tömte, szívta, tépte és rágtá...

Szomszédai fékeztek meg:

– Ne edd meg mind, majd aztán megeszed, később...

És a költő megértette. Tágra nyitotta a szemét, de nem engedte ki szederjes ujjai közül az összevázott kenyeret.

– Később? Mikor? – kérdezte tisztán érthetőn. És lehunyta a szemét.

Estére meghalt.

Csak két nappal később „írták le”. Leleményes szomszédainak sikerült a kenyérsztásnál két napig megkapni a halott adagját; a halott felemelte a kezét, mint egy bábu. Így hát két nappal előbb hall meg halála dátumánál. És ez nem elhanyagolható részlet jövő-
vendő életrajzírói számára.

Rab Zsuzsa fordítása

DEKABRISTA IVADÉK

Az első huszárról, a híres dekabristáról rengeteg könyvet Írtak. Puskin az *Anyegin* megsemmisített fejezetében így jellemezte:

„Mars, Bacchus és Venus barátja...”

Egy hihetetlenül művelt, bölcs lovag, akinél a szó az ügy szolgálja volt. És micsoda nagy ügyé!

A második huszárról, a huszárivadékról mindent el fogok mondani, amit csak tudok.

Kadikcsanban, ahol éhesen, erőtllenül, mellünket véresre dörzsölve forgattuk a csörlőt, felrángatva a lejtőn a közenei megrakott csilléket – folyt a tárna kiépítése. Ezt a bányát ma már egész Kolima ismeri. Rabszolgamunka volt, láttam, megtapasztaltam.

Elérkezett 1940-41 tele, fekete, gonosz, kolimai. A hideg megdermesztette izmainkat, abroncsként szorította halántékunkat. A széllel bélelt vászonsátrakba, ahol nyáron laktunk, vaskályhákat állítottak. De ezek a vaskályhák a „szabad levegőt” fűtötték.

A találékony parancsnokság felkészítette az embereket a télre. A sátor belsejében felállítottak egy másik, kisebb vázat – úgy tíz centiméteres légréteget hagyva. Ezt a vázat, a tető kivételével, bevonták kátránypapírral, kartonnal, és így mintegy kettős sátor keletkezett – kissé melegebb, mint a közönséges vászonból készült.

Már az első éjszakák után tudtuk, hogy itt a vég, a közeli vég. Szabadulni kell innen. De hogyan? Ki segít? Tizenegy kilométerre volt a nagy láger – Arkagala, ahol a bányászok dolgoztak. A mi részlegünk ehhez a lágerhez tartozott. Oda, oda, Arkagalába!

De hogyan?

A feygenctapasztatalt azt diktálta, hogy ilyenkor mielőbb és mindenekelőtt orvoshoz kell fordulni. Kadikcsanban volt egy felcserállomás, ahol afféle lódoctorként egy hajdani medikus dolgozott. A moszkvai orvosi egyetem egykori hallgatója – ahogy a sátrunkban beszéltek.

Óriási akaraterőre van szükség, hogy a munkanap végén felkeljünk és elmenjünk a „rendelésre”. Ruhát, lábbelit nem kell húzni – minden rajtunk van fürdőtől fürdőig –, még sincs erőnk. Kár a pihenést „rendelésre” pazarolni, mely talán gúnyolódással, ütlegekkel végződik (ilyesmi is megesett). És ami a lényeg: reménytelen a dolog, kétes a siker. De a menekvés reményében a legkisebb esélyt sem szabad elszalasztanunk – a test mondta ezt, az elgyötört izmok, nem pedig a tapasztalat, a józan ész.

Az akarat csak az ösztönnek engedelmeskedik, ahogy az állatoknál.

A sátorból vezető út túloldalán állt a felderítőrészelek, a kutatócsoportok menedékkunyhója, egyben a szüntelenül felbukkanó tajgai őrjáratok és az operatív csoportok előőrsponjtja.

A geológusok rég elvonultak, és a helyiséget rendelővé alakították, „fülkévé”, ahol egy prices, egy gyógyszeres szekrény állt és egy régi takaróból készült függöny lógott. A takaró választotta le a fekhelyet, ahol a „doktor” lakott.

A rendelésre az utcán várt a sor, a fagyban.

Odafurakodtam a kunyhóhoz. A nehéz ajtó beeresztett. Kék szempár, magas, hátranyúló homlok és normális hajviselet – ez utóbbi elengedhetetlen: a haj öngigazolás. A haj a táborban rangot jelent. Ugyanis mindenkit kopaszra nyírnak. Ha valakit mégsem nyírnak meg, az közirigység tárgya. A haj sajátos tiltakozás a lágerrendszer ellen.

– Moszkvai? – Ezt a „doktor” kérdezte tőlem.

– Moszkvai.

– Ismerkedjünk meg.

Megmondtam a nevem, és megszorítottam felém nyújtott kezét. A kéz hideg volt, kissé nyirkos.

– Lunyin.

– Dicső név – mondtam mosolyogva.

– Dédunoka vagyok.* Nálunk az idősebb fiút vagy Mihailnak, vagy Szergejnek hívják. Az ott, Puskinnál, Mihail Szergejevics volt.

– Ezt tudjuk. – Nem egészen lágermódra alakult az első beszélgetés. Letettem kérésemről, nem akartam méltatlan témával megzavarni a társalgást. Éheztem. Kenyérre vágytam és melege. De a doktor nem gondolt erre.

– Gyújts rá!

Elfagyott, rózsaszín ujjaimmal sodorni kezdtem a cigarettát.

– Vegyél több dohányt, ne kérsd magad. Otthon a dédapámról egész könyvtáram van. Pedig orvostanhallgató vagyok. Nem fejeztem be. Letartóztattak. Nálunk a családban mindenki katona, én meg, lám, orvos lettem. Nem sajnálom.

– Marsról ezek szerint lemondhatunk. Tehát Aesculapius, Bacchus és Venus barátja.

– Vénusszal errefelé gyengén áll a dolog. De Aesculapiusnak korlátlan lehetőségei vannak. Csak a diploma hiányzik. Ha diplomám lenne, megmutatnám nekik.

– És Bacchusszal?

– Szesz, az van, tudod. Egy kupica és kész. Gyorsan lerészegedem. Hiszen egy szabad falut is ellátok, sejted, ugye? Na, gyere!

Vállammal meglöktem az ajtót, és kitántorogtam a rendelőből.

– Tudod, a moszkvai olyan népség, amelyik mindenkinél jobban – inkább, mint a kijeveiek, leningrádiak – szereti felidézni a városát, az utcákat, az ösvényeket, a házakat, a Moszkva folyót...

– Én nem vagyok törzsökös moszkvai.

– Az ilyenek még inkább emlékeznek, még jobban tudják...

Eljártam hozzá néhány este a rendelés után, szívtam a durva dohányt, és nem mertem kenyeret kérni.

* Az elítélt nem mond igazat, Lunyin gyermektelen volt, így ő csak testvére „ivadéka” lehetett.

Szergej Mihajlovics, mint mindenki, aki a szerencséje vagy a munkája miatt nem szenvedett a légertől, nemigen gondolt másokra, és nehezen értette meg az éhezőket. Az ő körzete, Arkagala, abban az időben még nem éhezett. Az aranybányák gondjai Arkagalát nagy ívben elkerülték.

– Akarod, hogy megoperáljalak? Levágom az egyik ujjpercedet.

– Ha gondolod.

– Levágom és pont, a munka alól nem tudlak felmenteni. Tudod, rosszul venné ki magát.

– De hát hogy dolgozzam operált ujjal?

– Valahogy.

Belementem, és Lunyin elegánsan lemetszette „emlékbe” az egyik percedet. Amikor sok-sok év után találkoztam a feleségemmel, a találkozás első percében döbbszerűen simogatta kezemet, ezt a Lunyin-féle ujjpercedet kereste.

Rájöttem, hogy Szergej Mihajlovics túlságosan fiatal, hogy egy műveltebb beszélgetőtársra vágyik, holott a légerről, a „sorsról” ugyanúgy vélekedik, mint bármely szabad előljáró, s még a köztörvényesek előtt is nagy hangon dicsekszik, hogy a harmincnyolcas év vihara elkerülte.

Nékem pedig drága volt minden óra pihenés, minden pihenőnap – az aranybányákban egy életre megfáradt izmaim sajogtak, nyugalomért esedeztek. Drága volt nekem minden falat kenyér, minden csajka leves – gyomrom táplálékot követelt, szemem akaratomon kívül kenyér után kutatott a polcokon. De arra kényszeríttem magam, hogy felidézzem a moszkvai Kínai negyedet, a Nyikita-kaput, ahol Andrej Szobol író agyonlőtte magát, ahol Stern a német követ autójára lőtt – felidézzem Moszkva utcáinak történetét, melyet soha senki nem fog megírni.

– Igen, igen, Moszkva. De mondd csak, hány asszony volt az életedben?

Az éhhalál küszöbén álló ember képtelen ilyen társalgásba bonyolódni, de a fiatal sebész csak a saját szavát akarta hallani, nem sértődött meg a hallgatásért.

– Ide figyelj, Szergej Mihajlovics, hiszen a mi sorsunk bűn, a század legnagyobb bűne.

– Én nem is tudom – felelte rosszallóan Szergej Mihajlovics. – A zsidók tehetnek mindenről.

Vállat vontam.

Szergej Mihajlovics hamarosan kijárta, hogy áthelyezzék a központba, Arkagalába, én pedig minden fájdalom és keserűség nélkül arra gondoltam, hogy még egy ember tűnt el az életemből mindörökre, s hogy voltaképpen milyen semmiség az elszakadás, az elválás. De minden másként alakult.

A kadikcsani körzet parancsnoka, ahol a csörlővel végeztem rabszolgamunkát, Pavel Ivanovics Kiszjeljov volt. Középkorú, párton kívüli mérnök. Kiszjeljov mindennap verte az elítélteket. A főnök „kiszállását” a körzetbe pofonok, ütlegek, kiabálás kísérte.

A büntetlenség tudata? A lélek mélyén szunnyadó vérszomj? Kiténni vágyás a magas főnökség szemében? A hatalom rettenetes dolog.

Zelfugarov, a pénzhamisító fiú a brigádomból a földön feküdt és kivert fogait köpdöste a hóba.

– Minden rokonomat agyonlőtték a hamis pénzért, de én kiskorú voltam, csak tizenöt év lágert kaptam! Apám azt mondta a nyomozónak, fogd ezt az ötszázezret, igazi pénz, és zárd le az ügyet... De a nyomozó tovább erősködött.

Mi négyen, akik a csörlőnél váltottuk egymást, ott álltunk Zelfugarov körül: Kornyjejev, a szibériai paraszt, a köztörvényes Ljonya Szemjonov, Vronszkij mérnök és én. Ljonya Szemjonov, a tolvaj kijelentette:

– Csak a lágerben lehet eltanulni különböző gépek kezelését, akármihez nyúlsz, nem felelsz érte, nyugodtan eltörheted a csörlőt vagy az emelőkart. Lassanként megtanulod. – Hasonlóan vélekedtek az ifjú kolimai sebészek.

Vronszkij és Kornyjejev az ismerőseim voltak, nem barátok, ismerősök még a Fekete-tóról, arról az útról, ahonnan visszatértem az életbe.

Zelfugarov nem kelt fel, odafordította véres arcát, mocskos, feldagadt ajkát:

– Nem tudok felállni, fiúk. Összetörte a bordáimat. Jaj, főnök, főnök.

– Menj el a felcserhez.

– Félek, hogy rosszabb lesz. Megmondja a főnöknek.

– No lám – mondtam én –, ennek nem lesz vége. De van megoldás. Idejön a Kelet-Szibériai Építkezés parancsnoka vagy valami más nagyfőnök, előlépsz, és a jelenlétében behúzol Kiszjeljov képébe. Belezeng egész Kolima, erre Kiszjeljovot leváltják, egészen biztos áthelyezik. Azt meg, aki üt, elítélik. Ugyan mennyit adhatnak Kiszjeljovért?

Mentünk a munkára, forgattuk a csörlőt, hazamentünk a barakkba, megvacsoráztunk, készültünk lefeküdni. Engem hívtak az „irodára”.

Az irodában a földet fürkészsze ott ült Kiszjeljov. Nem volt gyáva, sosem fenyegetőzött.

– Nos? — kérdezte vidáman. – Az egész Kolima belezeng? Én meg átadlak a bíróságnak – merényletet terveztél ellenem. Takarodj, te rohadék!...

Csak Vronszkij jelenthetett fel, de hogyan? Mindvégig együtt voltunk.

Attól fogva könnyebb lett az életem. Kiszjeljov a csörlő közelébe se jött, a munkára puskával érkezett, a már kimélyített tárnába nem ereszkedett le.

Valaki bejött a barakkba.

– Menj a doktorhoz!

A Lunyint felváltó „doktor” bizonyos Kolesznyikov volt – szintén félbemaradt medikus, nyúlánk fiatalember, maga is elitét.

A rendelőben az asztalnál Lunyin ült bekecsben.

– Szedd össze a holmid, megyünk Arkagalába. Kolesznyikov, ird meg a beutalót.

Kolesznyikov összehajtogatott egy darab papírt, letépett egy bélyegnél alig nagyobb darabkát, és gondosan ráírta: Arkagalai láger. Egészségügyi részleg.

Lunyin fogta a papírt és elszaladt:

– Megyek, aláíratom Kiszeljovval.

Letörtén jött vissza.

– Nem és nem enged. Azt mondja, a képébe akarsz vágni. Nem hajlandó aláírni.

Elmeséltem neki a históriát.

Lunyin összetépte a beutalót.

– Magadra vess – mondta. – Mi dolgod neked Zelfugarovval, meg az összes többivel?... Téged nem vertek.

– Engem korábban vertek.

– Akkor viszontlátásra. Vár az autó. Majd kigondolunk valamit.

– És Lunyin beült a teherautó fülkéjébe.

Eltelt néhány nap, és Lunyin megint visszajött.

– Megyek Kiszeljovhoz. A te ügyedben.

Félóra múlva visszajött.

Minden rendben. Beleegyezett.

– Hogyan?

– Van egy módszerem, amivel meglágyítom a kérges szíveket. – És Szergej Mihajlovics előadta a beszélgetést Kiszeljovval.

– Mi szél hozta erre, Szergej Mihajlovics? Üljön le. Gyűjtson rá.

– Azt már nem, soha. Én a fogolyverésekről szóló jegyzőkönyvet hoztam, Pavel Ivanovics, az operatív csoport küldte át hozzám jóváhagyásra. De úgy döntöttem, mielőtt aláírnám, megkérdezem magát, igaz-e a dolog?

– Nem igaz, Szergej Mihajlovics. Az ellenségeim mindenre képesek...

– Így is gondoltam. Én nem írom alá ezeket az iratokat. Csak-hogy, Pavel Ivanovics, már semmit sem lehet helyrehozni, a ki-vert fogakat nem lehet visszarakni...

– Hát igen, Szergej Mihajlovics... Kérem, látogasson meg, a feleségem igazi gyümölcslikőrt főzött. Szilveszterre tartogatta, de egy ilyen alkalom...

– Nem, nem, Pavel Ivanovics. Kéz kezet mos. Engedje el Arkagalába Andrejevet.

– Azt nem tehetem. Andrejev, hogy úgy mondjam...

– A maga személyes ellensége?

– Olyasmi.

– Nekem meg a barátom. Azt gondoltam, megértőbben kezeli a kérésemet. Tessék, nézze meg ezeket jegyzőkönyveket a verésekről...

Kiszeljov elhallgatott:

– Mehet.

– Írja meg a parancsot.

– Jöjjön ide érte ő maga.

.....
Átléptem az „iroda” küszöbét. Kiszeljov a földet nézte.

– Megy Arkagalába. Vegye át az iratokat.

Hallgattam. Az irodista kiállította az okmányt, ezzel visszamentem a rendelőbe.

Lunyin már elutazott, Kolesznyikov várt rám.

– Este mész, kilenckor. Heveny vakbélgyulladás – és odanyújtotta a papírt.

Többé sem Kiszeljovot, sem Kolesznyikovot nem láttam. Kiszeljovot hamarosan áthelyezték Elgenbe, ott néhány hónap múlva elpusztult, véletlenül. A lakásába, a kunyhóba, ahol élt, éjszaka bemászott egy tolvaj. Amikor Kiszeljov meghallotta a lépteket, lekapta a falról kétsövű, töltött puskáját, felhúzta a ravaszt, és a tolvaj után vetette magát. A tolvaj az ablakhoz rohant, és Kiszeljov a puskatussal hátba taszította, mire mindkét csőből a saját gyomrába fűrődött a golyó.

Kolima valamennyi bányásztelepének elítélteit megörvendeztette ez a halálhír. A Kiszeljov temetéséről tudósító újság kézre járt. A gyűrött papirost munka közben a bányáslámpa pisla fénye világította meg. Olvasták, örvendeztek, hurrát kiáltottak. Kiszeljov meghalt. Mégiscsak van Isten.

Ettől a Kiszeljovtól szabadított meg engem Szergej Mihajlovics.

Az arkagalai láger szolgálta ki a bányát. Száz földalatti munkásra, száz bányászra ezer fős személyzet jutott.

Elérte az éhínség Arkagalát, és persze legelőször az ötvennyolcas törvénycikkesek barakkjaiba hatolt be.

Szergej Mihajlovics dühöngött:

– Nem vagyok én nap, hogy mindenkit felmelegítsek. Beszereztelek a vegyi laborba naposnak, élned kellett volna, élned kellett volna a lehetőséggel. Láger módra. Érted? — veregetett vállon Szergej Mihajlovics. — Előtted Gyimka dolgozott itt. Eladta a glicerint – két hordóval volt, fél literje húsz rubel –, méz, mondta, ha-ha-ha. Egy fegyencnek minden jó.

– Nekem ez nem megy.

– És mi megy?

A vegyi laborban felsültem. Hamarosan – erre vonatkozóan szigorú előírások voltak — áthelyeztek a bányába. Mind jobban éheztem.

Szergej Mihajlovics folyton a lágerben sündörgött. Volt egy gyengéje: a főnökség bármely megjelenési formában megigézte. Lunyin elképesztően büszke volt minden előljáró barátságára vagy vélt barátságára, folyton fitogtatta, milyen közel áll a fejesekhez, dicsekedett vele. A kétes értékű barátságokról órákat mesélt.

Ültem a rendelésen éhesen, féltem egy falat kenyeret kérni, és hallgattam a véget nem érő hengegést.

– De hát mi a főnökség? A főnökség, barátom, hatalom. Minden hatalom Istentől való, ha-ha-ha. Ha a kedvében jársz, minden megoldódik.

– Én szívem szerint a képébe másznék.

– Na, látod. Figyelj ide, állapotjunk meg: te eljársz hozzám, merthogy nyilván unatkozol a nagy barakkban?

– Unatkoznék?

– Hát persze. Gyere csak nyugodtan. Elüldögélsz, cigarettázol. A barakkban persze nem hagynak dohányozni. Tudom, ezer szem lesi a dohányt. Csak azt ne kérd, hogy mentselek fel a munka

alól. Ezt nem tehetem, illetve megtehetném, de kényelmetlen. A te dolgod. Zabálnivalót, te is tudod, a szanitécem szerez. Magam nem járok kenyér után. Szóval, ha kenyérre lesz szükséged, szólj Nyikolajnak, a szanitécnek. Még hogy te, régi lágerlakó, ne tudnál kenyeret szerezni? Figyelj, mit mondott ma a főnök felesége, Olga Petrovna? Ivászatra is hívtak.

– Elmegyek, Szergej Mihajlovics.

Ínséges, rémisztő napok jöttek. És egyszer, amikor nem bírtam tovább az éhezést, beállítottam a rendelőbe.

Szergej Mihajlovics ült a széken, és egy összerándult testű, mocskos ember elfagyott ujjairól tépdeste le csipesszel az elhalt körmöket. A körmök egymás után koppantak az üres lavórban. Szergej Mihajlovics észrevett.

– Tegnap féllavórnyi körmöt dobtam ki.

A függöny mögül előtűnt egy női arc. Ritkán láttunk asszonyt, főként közelről, szinte szemtől szembe. Ezt az asszonyt gyönyörűnek láttam. Meghajoltam, üdvözöltem.

– Jó napot – szólt csodálatos mely hangon. – Szerjzsa, ő a barátod? Róla meséltél?

– Nem – felelte Szergej Mihajlovics. Beledobta a fogót a lavórba, és hátrament kezét mosni.

– Nyikolaj – szólt a belépő szanitécnek vidd ki ezt a lavórt, és hozz neki – felém biccentett – kenyeret.

Megvártam a kenyeret, aztán visszamentem a barakkba. A láger az láger. A nő, akinek hamvas, bájos arcára most is emlékszem, bár soha többé nem láttam, Edit Abramovna volt, szabad ember, párttag, az olcsani bánya szerződéses ápolónője. Beleszeretett Szergej Mihajlovicsba, összeállt vele, kiharcolta, hogy helyezék át a férfit Olcsanba, elérte, hogy a háború alatt idő előtt szabadon bocsássák. Elment Magadanba, Nyikisovhoz, a Dalsztrój igazgatójához, kilincselte Szergej Mihajlovicsért, s amikor kizárták a pártból, mert egy elítélttel folytat viszonyt – ilyen esetekben ez bevett büntetés tovább vitte az ügyet Moszkvába, kiharcolta, hogy Lunyint rehabilitálják, a moszkvai egyetemen lehessen vizsgáit, diplomát szerezzen, visszakapja állampolgári jogait, és hozzáment feleségül.

Amikor a dekabrista ivadék megszerezte diplomáját, otthagyta Edit Abramovná-t és követelte, hogy váljon el tőle.

– Szörnyű ez a zsidó pereputty. Ebből én nem kérek.

Edit Abramovná-t otthagyta, de a Kelet-Szibériai Építkezést nem sikerült otthagynia. Vissza kellett térnie Északra – legalább három évre. Mivel jól kijött a főnökséggel, az immár diplomás Lunyin váratlanul jelentős megbízást kapott: a bal parti Debin településen működő központi rabkórház sebészetének vezetője lett. 1948-ban én voltam itt a sebészeti osztály vezető felcsere.

Lunyin kinevezése valóságos villámcsapásként ért mindenkit.

Rubancev sebész ugyanis, aki az osztályt vezette, katonaoorvos volt, őrnagyi rangban, agilis, tapasztalt férfiú, aki nemcsak három napra jött ide a háború után. Egyetlen hibája volt Rubancevnek, nem tudott kijönni a „magas” előljárósággal, gyűlölte a talpnyalókat, a hízelgőket, s kerülte Scserbakovot, a kolimai egészségügy parancsnokát. Az elítéltek éber ellenségeként ideszereződött okos Rubancev mindent tisztán látott, és hamarosan rájött, hogy a politikai eligazításon becsapták. Korrupt gazemberek, rágalmazó léhűtők voltak a munkatársai. A kórházat különféle foglalkozású rabok – köztük az orvosok – vitték, ők segítették a gyógyítást. Rubancev rájött az igazságra, és nem is titkolta. Kérvényt nyújtott be, hogy helyezték át Magadanba, ahol középiskola működött – volt egy iskolás fia. Az áthelyezést szóban megtagadták. Rengeteg utánjárás után néhány hónap múlva sikerült a fiát egy kollégiumban elhelyezni, kilencven kilométerre Debintől. Rubancev higgadtan végezte a dolgát, elkergette a léhűtőket és harácsolókat. A láger nyugalalmát veszélyeztető akciókról rögtön értesítették Scserbakov vezérkarát Magadanban.

Scserbakov nem szerette a fölös udvariaskodást. A káromkodás, a fenyegetés és büntetés – mindez jó volt az elítéltekkel, a volt elítéltekkel, de nem az ideszereződött, többszörösen kitüntetett frontsebésszel szemben.

Scserbakov előkerestette Rubancev régi kérvényét, és áthelyezte az orvost Magadanba. És bár javában folyt az iskolaév, s a sebészen rendben mentek a dolgok, ott kellett hagyni mindent...

Lunyinnal a lépcsőn találkoztam. Ha zavarban volt, mindig elvörösödött. Fejébe szaladt a vér.

Egyébként cigarettával kínált, örült sikereimnek, „karrieremnek”, és Edit Abramovnáról mesélt.

Alekszandr Alekszandrovics Rubancev elutazott. Már a harmadik napon murit rendeztek a műtőben – a sebészek alkoholját megköstolta Kovaljov főorvos és Vinokurov kórházparancsnok is, akik, mivel félték Rubancevtől, korábban nagy ívben kikerültek a sebészeti osztályt. A kezelőben is elkezdődtek az ívászatok, melyekre az elítélt ápolónőket és takarítónőket is meghívták. Szóval állt a bál.

A csonkolásos műtéteknél mindennapossá vált a sebfertőzés, nem pazarolták a drága alkoholt. Félrészeg főnökök járkáltak fel s alá az osztályon.

A kórház az én kórházam volt. A felcsertanfolyam elvégzése után, 1946 végén jöttem ide betegekkel. Szemem előtt született meg a kórház; a hajdani kolimai ezred székháza volt, és amikor a háború után egy évvel a katonai álcázás egyik szakértője leselejtezte a hegyek között is több száz méterről meglátni rabkórház lett. A kolimai ezred, a régi gazdák, távozóban kitéptek minden vezetékot, csövet, amit csak a hatalmas kétemeletes épületben találtak, a klubteremből kihordták az összes bútort, és elégették a kazánban. A falakat átluggatták, az ajtókat összezúzták. A kolimai ezred orosz módra távozott. Lassan, lépésről lépésre mindent rend behoztunk.

Olyan orvosok, feleserek gyűltek itt össze, akik a lehető legjobban akarták végezni a munkájukat. Sokan szent kötelességüknek érezték, hogy diplomájukért segítségnyújtással fizessenek.

*

Rubancev távoztával a léhűtők vérszemet kaptak.

– Miért viszed el az alkoholt a szekrényből?

– Pofa be — intett le az ápolónő. — Rubancev, hála Isten, eltűnt, Szergej Mihajlovics pedig úgy rendelkezett...

Elképesztett, letaglózott Lunyin viselkedése. A mulatozás folytatódott.

Lunyin minden értekezleten Rubancevet gúnyolta:

– Egyetlen fekélyest sem operált, s még sebésznek mondta magát!

Nem először vetődött fel a kérdés. Rubancev tényleg nem műtött gyomorfekélyes beteget. A fekély rabbetegség volt, a legyengült, disztrófiás betegeké, s nem volt remény, hogy túléljük a műtétet. „Rossz a háttér” – mondogatta Alekszandr Alekszejevics.

– Gyáva! – kiáltotta Lunyin, és a belgyógyászatról áthozatott tizenkét beteget. Mind a tizenkettőt megoperálta, és mind a tizenkettő meghalt. A kórház orvosainak eszébe jutott Rubancev tapasztalata és irgalma.

– Szergej Mihajlovics, így nem szabad dolgozni.

– Te nem fogsz engem kioktatni.

Beadványt írtam, kértem, hogy szálljon ki egy bizottság Magadanból. Engem átírányítottak az erdőbe, a fakitermeléshez. A bányába akartak küldeni, de a kerületi belügyi osztály illetékes lebeszélte őket: már nem harmincnyolcat írunk, nem kell.

Megérkezett a bizottság, és Lunyint eltávolították a Kelet-Szibériai Építkezésről. Három helyett csak másfél évet kellett dolgoznia.

Én pedig egy év múlva, amikor kicserélődött a kórház vezetősége, visszatértem a fakitermelés egészségügyi szolgálatából, hogy a kórház ambulanciáját vezessem.

A dekabrista ivadékkal Moszkvában futottam össze. Nem üdvözlöttük egymást.

*

Csak tizenhat év múlva tudtam meg, hogy Edit Abramovna még egyszer kijárta, hogy Lunyint a Kelet-Szibériai Építkezésre helyezték. Szergej Mihajloviccsal együtt ment a Csukcs-félszigetre, Pevék faluba itt került sor az utolsó beszélgetésre, az utolsó magyarázkodásra, és Edit Abramovna a vízbe vetette magát, a Pevék folyóba, megfulladt, elpusztult.

Néha, amikor nem hatnak az altatók, felriadok éjszakánként. Eszembe jut a múlt, és látom a bájos női arcot, hallom a mély hangon feltett kérdést: „Szerjozsa, ő a barátod?...”

Osztovits Ágnes fordítása

JÚDEA HELYTARTÓJA

Ezerkilencszáznegyvenhét december ötödikén a nagajevói öbölbe befutott a „Kim”^{*} gőzhajó, emberi rakománnyal a fedélzetén. Ez volt az utolsó járat, véget ért a hajózási idény. Magadanban negyven fokos fagy fogadta a vendégeket. A gőzhajó különben nem vendégeket szállított, hanem e föld igazi gazdáit: elítélteket

Megérkezett a teljes városi vezetés, mindenki kivonult a kikötőbe. A városban tartózkodó összes teherautót kivezényelték Nagajevóba, a lehorgonyzó „Kim” fogadására. A kikötőgátat sorkatonák és hivatásos alakulatok vették körül, majd megkezdődött a kihajózás.

A központ szirénájának hangjára az öböl ötszáz kilométeres körzetében az aranybányák valamennyi szabad kocsija üres platóval megindult Magadan felé.

A halottakat a partra dobálták, majd a temetőbe szállították, és jeltelen tömegsírokba temették, csupán egy jegyzőkönyvben rögzítve, hogy feltétlenül szükség lesz az exhumálásukra.

A legsúlyosabb állapotban levő, de meg élő foglyokat szétosztották Magadan, Ola, Armany, Dukcse rabkórházaiba.

A betegek közül a közepesen súlyos állapotúakat Kolima bal partjára, a Központi Rabkórházba szállították. Nemrégiben települt át oda a kórház, a 23. kilométerről. Ha a Kim gőzös egy évvel korábban érkezik, nem kellett volna az ötszáz kilométeres övezeten túl menni.

^{*} KIM = Kommunisztjicseszkiy Internacional Mologyozsi, a Komintern, a Kommunista Világpárt Ifjúsági Tagozata, 1919 és 1943 között működött.

Kubancev, a sebészeti részleg vezetője, aki most érkezett a hadseregből, a frontról, elborzadt ezeknek az embereknek, ezeknek a szörnyű sebeknek láttán. Valamennyi Magadanból érkező kocsin voltak olyanok, akik útközben meghaltak. A sebész tudta, hogy a „könnyű esetek” a szállíthatók, akik jobban vannak. A legsúlyosabbakat otthagyták, helyben.

A sebész egyre Ragyiscsev tábornok szavait mondogatta, közvetlenül a háború után valahol hozzájutott, hogy elolvassa őket: „A fronton szerzett tapasztalat nem tudja felkészíteni az embert a lágerhalál látványára.”

Kubancev elveszítette a fejét. Nem tudta, milyen parancsot adjon, hol kezdje. Kolima túlontúl nagy terhet rótt a frontsebészre. De valamit mégiscsak tenni kellett. A szanitécek leszedték a kocsirol a betegeket, és hordágyon egymás után a sebészeti osztályra szállították őket. A sebészet összes folyosóját ellepték a hordágyak. A szagokat éppúgy megőrzi az emlékezet, mint a verseket vagy az emberi arcokat. Ennek a lágerbeli gennynek a bűze mindörökké megmaradt Kubancev zsigereiben. Később egész életében emlékezett a szagra. Az ember azt hinné, a genny mindenhol ugyanúgy bűzlik, és a halál mindenütt egyforma. Hát nem. Kubancev egész életében úgy hitte, hogy első kolimai betegeinek sebszagát érzi. Szívta a cigarettát, egyiket a másik után, és érezte, hogy elveszíti önuralmát, nem tudja, milyen parancsot adjon a szanitéceknek, a felcsereknek, az orvosoknak.

– Alekszej Alekszejevics – szólalt meg valaki Kubancev mellett. Braude volt, az egykori fogoly sebész, ennek az osztálynak a korábbi vezetője, akit most váltottak le tisztségéből a felső parancsnokság külön utasítására, csupán mert Braude valamikor elítélt volt, ráadásul német nevű. – Engedje meg, hogy segítsék, én már ismerem ezt az egészet, már tíz éve itt vagyok.

A feldúlt Kubancev átengedte a parancsnoki helyet, és a verkli beindult. Három sebész kezdett operálni egyidejűleg, a felcserek kezét mostak, hogy asszisztáljanak. Más felcserek injekciót adtak, a szívbetegeknek gyógyszerrel csepegtettek.

– Amputálunk, csakis amputálunk – morogta maga elé Braude. Szerette a sebészetet, állítólag szenvedett, ha olyan nap adódott az életében, amikor egyetlen műtétet sem végzett, egyetlen vágást sem ejtett.

– Most aztán nem fogunk unatkozni – örvendezett.

– Kubancev nem rossz fiú ugyan, de elveszítette a fejét. Front-sebész! Ott csupa utasítás volt, séma és parancs – most nesze neked, az eleven élet, Kolima...

De Braude nem volt rossz ember. Noha ok nélkül váltották le a tiszttségéből, nem gyűlölte az utódját, nem tett neki keresztbe, ellenkezőleg, észrevette Kubancev riadalmát, érezte, hogy az mennyire hálás neki. Mégiscsak családos ember, felesége, iskolás fia van. A tiszték élelmiszercsomagot, magas illetményt kapnak, jól megszedik magukat. Braudénak meg mije van? Mögötte tíz év láger, előtte meg az igencsak kétséges jövő. Braude szarotovi volt, a híres Krause ígéretes tanítványa. A harminchetes év azonban derékba törte a sorsát. Miért éppen Kubanceven állt volna bosszút balszerencséje miatt?...

Braude tehát utasításokat adott, vágott, szitkozódott. önfeledten élt, s noha a töprengés perceiben gyakran gyűlölte ezt az alávaló önfeledtséget, megváltozni már nem tudott.

Ma elhatározta: itthagynom a kórházat. A szárazföldre költözöm.

De lassan vége a mesének, és mi még az elejét se ismerjük.

Ezerkilencszáznegyvenhét december ötödiken a nagajevói öbölbe befutott a „Kim” gőzhajó, emberi rakománnyal, háromezer elítélttel a fedélzetén. Útközben a foglyok fellázadtak, és a parancsnokság úgy döntött, hogy vízzel árasztja el az összes börtönt, ezt végre is hajtották – negyven fokos fagyban. Hogy mi a harmad- és negyedfokú fagyás, ahogyan Braude mondta vagy a fagyási sérülés, ahogyan Kubancev kifejezte magát, már Kolimára vezényletének legelső napján megtudhatta, mintegy érdemei elismeréséül.

Mindezt el kellett felejtetni és Kubancev, mint kemény akaratú, fegyelmezett ember, így is tett. Kényszerítette önmagát a feledésre.

Tizenhét évvel később Kubancev pontosan emlékezett valamennyi elítéltekből lett felcser nevére, az összes ápolónővére, tudta, ki kivel élt együtt az elítéltek közül, vagyis ismerte a lágerbeli szerelmeket. Meg tudta mondani az aljasabb parancsnokok rangját. Egy valamire nem emlékezett csupán, a „Kim” gőzhajóra, a háromezer megfagyott elítélttel.

Anatole France-nak van egy elbeszélése, a „Júdea helytartója”.
Abban Poncius Pilátus tizenhét évvel később nem tud visszaemlékezni Krisztusra.

Gereben Ágnes fordítása

A TEJKONZERV

Az éhségtől irigységünk tompa volt és erőtlen, mint minden más érzésünk. Nem volt erőnk érzésekre, arra, hogy könnyebb munkát keressünk, hogy járkaljunk, érdeklődjunk, kuncsorogjunk... Csak az ismerősöket irigyeltük, azokat, akikkel együtt érkeztünk ebbe a világba; azokat, akiknek sikerült irodába, kórházba, istállóba kerülniük – ott nem volt az a sokórák, nehéz fizikai munka, amelyet valamennyi kapu oromzata a dicsőség és hősiesség dolgának hirdetett. Szóval, egyedül Sesztakovot irigyeltük.

Csak valami külső inger tudott kizökkenteni minket a közönyből, eltéríteni a lassan közelgő haláltól. Külső, nem pedig belső erő. Belül minden kiégett, kiüresedett, minden mindegy volt, legfeljebb egy napra előre terveztünk.

Lám, most is – be akartam menni a barakkba, lefeküdni a priccsre, de csak álldogáltam az élelmiszerbolt ajtaja előtt. Ebben a boltban csak „közönséges” törvénycikkek alapján elítéltek vásárolhattak, valamint a „nép barátai” közé sorolt visszaeső bűnözők. Nekünk a boltban semmi keresnivalónk, de nem tudtuk levenni a szemünket a csokoládészínű vekniktől, a friss kenyér édes, súlyos illata csiklandozta orrunkat, még a világ is forgott velünk. Én is csak álltam, nem tudtam, mikor lesz annyi erőm, hogy bemenjek a barakkba, és néztem a kenyeret. És ekkor megszólított Sesztakov.

Sesztakovot a „Nagy Földről”^{*} ismertem, a butirki börtönből; egy zárkában ültünk. Barátság nem szövődött köztünk, csak egyszerű ismeretség. A banyában ő nem a fejtésen dolgozott.

^{*} A csak az óceán felől megközelíthető Kolimán így nevezték a Szovjetunió többi részét.

Geológusmérnök volt, geológiai kutatásra, azaz irodai munkára vitték. Ez a szerencsefia észre sem vette moszkvai ismerőseit. Nem sértődünk meg, nyilván mindenért meg kell fizetnie. Aki korpa közé kerül stb.

– Gyűjts rá – szólt Sesztakov, és odanyújtott egy újságpapírfecnit, rászórt némi durva dohányt, meggyújtott egy szál gyufát, egy igazi gyufát...

Rágyújtottam.

– Beszélnem kell veled – mondta Sesztakov.

– Velem?

– Igen.

Elmentünk a barakkok mögé, és leültünk a régi fejtés palánkjára. Az én lábam rögtön elnehezült, Sesztakov pedig vidáman lóbázta az új kincstári bakancsát, amely enyhe halzsírszagot árasztott. Nadrágszára felcsúszott, és előtűnt kockás zoknija, őszinte lelkesedéssel, sőt némi büszkeséggel figyeltem a lábát – lám, van egy ember a mi részlegünkben is, aki nem kapcát hord. Remegett a föld alattunk a halk robbanásoktól – készítették elő a talajt az éjszakai műszak számára. Kis kövek pattogtak a lábunknál, szürkén és észrevétlen, mint a madarak.

– Menjünk tovább – ajánlotta Sesztakov.

– Ne félj, nem halsz bele. Megmarad a zoknid.

– Nem a zokniról van szó – tiltakozott Sesztakov és mutatóujját végigvezette a horizonton. – Hogy látod te mindezt?

– Nyilván meghalunk – mondtam. A legkevésbé sem akartam erre gondolni.

– Hát, nem, meghalni nem akarok.

– Akkor?

– Van térképem – szólt bágyadtan Sesztakov. – Fogom a munkásokat, téged is, és elmegyünk Csornije Kljucsiba – tizenöt kilométer ide. Lesz nálam engedély. És kijutunk a tengerhez. Benne vagy?

Mindezt közönyösen, hadarva adta elő.

– És a tengernél? Átússzuk?

– Mindegy. A lényeg, hogy belevágjunk. Így nem tudok élni. „Jobb állva meghalni, mint térden kúszva élni” – szavalta ünneplésen Sesztakov. – Ki mondta ezt?

Tényleg, ki mondta? Ismerős mondat. De nem volt erőm, hogy felidézzem, ki és mikor mondta ezeket a szavakat. Minden, amit olvastunk, elfelejtődött, az írott szónak nem hittünk.

Felgyűrtem a nadrágomat, és megmutattam lábszáramon a vörös sebeket, a skorbut nyomait.

– Az erdőben majd meggyógyulsz – mondta Sesztakov – a vadgyümölcsötől, a vitaminoktól. Elviszlek, tudom az utat. Van térképem.

Lehunytam a szemem és gondolkodtam. A tengerig három út vezet innen, és mindegyik legalább ötszáz kilométer. Nem hogy én nem, de Sesztakov sem jut el oda. Csak úgy önzetlenül magával visz? Nem, persze hogy nem. De miért hazudik? Legalább annyira tisztában van a dologgal, mint én, és hirtelen megrémültem Sesztakovtól – az egyetlen közülünk, aki képzettségének megfelelő munkán helyezkedett el. Ki rakta oda és milyen fizetés fejében? Hiszen mindenért fizetni kell. Mások vérével, mások életével.

– Benne vagyok – mondtam kinyitva a szemem. – Csak előbb jól kellene laknom.

– Helyes, nagyon helyes. Okvetlenül erőt kell gyűjteni. Hozok neked... konzerveket. Tudok szerezni...

Sokféle konzerv van a világon – hús, hal, gyümölcs, zöldség... De a legnagyszerűbb a tej, a sűrített tej.

Persze nem úgy, hogy forró vízzel felhígítva megissza az ember. Kanállal kell enni, vagy kenyérre kenni, vagy belekortyolni a dobozba, lassan enni, figyelni, miként sárgul meg a fehér maszsa, hogyan kristályosodik ki a cukor a doboz falán.

– Holnap – mondtam a boldogságtól szinte fuldokolva tejkonzervet.

– Jó, jó, tejet. – És Sesztakov elment.

Visszamentem a barakkba, lefeküdtem, behunytam a szemem. Nehéz volt gondolkodni. Életemben először éreztem, hogy a lé-

lek munkájának fizikai jelei vannak. Fájt a gondolkodás. De gondolkodni kellett.

Összegyűjt bennünket a szökéshez és felad – a napnál világosabb. Irodai munkájáért a mi vérünkkel, az én véremmel fizet. Vagy már ott, Csornije Kljucsiban megölnék, vagy még élve visszahoznak, és újabb tizenöt évre Ítélnék. Hiszen pontosan tudja, hogy innen nem lehet kijutni. De a tej, a sűrített tej...

Elaludtam és nyomorúságos, éhes álmomban Sesztakov konzervjét láttam: csodálatos tégely felhőkék címkével. A hatalmas, mélykék doboz, akár az éjszakai égbolt, ezer helyen ki volt lyuggatva, és csordogált, folyt a tej széles sugárban, akár a Tejút. Könnyedén felnyúltam az égig, és habzsoltam a sűrű, édes csilagtejet.

Nem emlékszem, mit csináltam azon a napon, hogyan dolgoztam. Vártam, egyre vártam, hogy bealkonyul, hogy felnyerítenek a lovak, melyek az embereknél jobban megérik a munkanap végét.

Rekedten fölharsant a sziréna, és én mentem a barakkhoz, ahol Sesztakov lakott. Már várt a tornácon. Lélekmelegítőjén kidomborodtak a zsebek.

Leültünk a barakk nagy, lesikált asztalához, és Sesztakov előhúzott a zsebéből két tejkonzervet.

A fejsze élével lyukat vágtam a dobozon. A sűrű, fehér sugár kibuggyant a konzerv tetejére, a kezemre.

– Még egy lyukat kellett volna ütni, a levegőnek – mondta Sesztakov.

– Jó ez – mondtam, mocskos, édes ujjaimat nyalogatva.

– Adjatok egy kanalat – fordult Sesztakov a körénk verődött munkásokhoz. Tíz fényesre nyalt kanál nyúlt felénk az asztal fölött. Mindenki állt, és nézte, hogyan eszem. Nem udvariatlanság volt ez, nem a rejtett vágy diktálta, hátha részesülhet a lakomában. Még csak nem is reménykedett senki, hogy megosztom vele a tejet. Ilyesmire még nem volt példa, érdeklődésük a másik étke iránt tökéletesen önzetlen volt. Magam is tudtam, hogy lehetetlen nem nézni a táplálékra, amely a másik ember szájában eltűnik.

Még jobban elfészkeltem magam, és ettem a tejet kenyér nélkül, időnként hideg vizet kortyolva rá. Megettem mind a két dobozzal. A közönség szétszéledt, az előadás véget ért. Sesztakov részvétellel nézett rám.

– Tudod – mondtam és gondosan lenyaltam a kanalat –, meg gondoltam magam. Menjetek nélkülem.

Sesztakov mindent értett, otthagytott, egy szót sem szólt.

Kisszerű bosszú volt, persze, erőtlen, mint minden érzésem. De mi más tehettem volna? Figyelmeztessen a többieket? Nem ismerem őket. Pedig figyelmeztetni kellett volna – Sesztakov már öt embert beszervezett. Egy hét múlva szöktek, kettőt már Csornije Kljucsi közelében megöltek, hármat egy hónappal később elítéltek. Sesztakov ügyét a bánya külön kezelte, hamarosan máshová helyezték, fél év múlva egy másik fejtésnél találkoztam vele. A szökésért külön büntetést nem kapott, a főnökség becsületesen játszott vele. Pedig történhetett volna másként is.

A geológiai felderítésen dolgozott, borotvált volt és jóllakott, kockás zoknija még mindig épségben. Nem fogadta a köszönésemet. Kár. Két doboz sűrített tej végül is nem olyan nagy dolog.

Osztovíts Ágnes fordítása

GRISKA LOGUN SZERSZÁMA

Annyira fáradtak voltunk, hogy leültünk az átszeli hóba, mielőtt hazaindultunk volna.

A tegnapi mínusz negyven fok helyett csupán huszonöt volt; egészen nyáriás idő.

Ellépdelt mellettünk kigombolt bekecsében Griska Logun, a szomszédos részleg építésvezetője. Kezében új csákánynyél. Griska fiatal volt, feltűnően vörösképű és heves. Munkafelügyelő volt, méghozzá fiatal és néha nem állta meg, hogy neki ne vesse a vállát egy-egy hóban rekedt teherautónak, el ne emeljen egy-egy gerendát, félre ne húzzon egy-egy földdel teli fagyos kosarat – csupa olyan cselekedet ez, amely méltatlan egy építésvezetőhöz. Folyton elfelejtette, hogy főnök.

Szembejött vele Vinogradov brigádja – halálra szánt igavonók, akárcsak mi. Az összetétel is olyan, mint nálunk: egykori területi és városi párttitkárok, professzorok és docensek, középszintű katonai vezetők.

Az emberek félénken odahúzódtak a havas palánkhoz – ők munkából jöttek, utat engedtek Griska Logunak. De Griska is megállt; ez a brigád az ő körzetében dolgozott. A sorból előlépett a szószátyár Vinogradov, egy ukrajnai gépállomás hajdani igazgatója.

Logun már messze volt tőlünk, ahol ültünk, egy szót sem hallottunk, de szavak nélkül is mindent értettünk. Vinogradov széles mozdulatokkal magyarázott valamit Logunak. Aztán Logun a csákánynyéllal mellbe vágta Vinogradovot, és az nyomban hátraesett.

Vinogradov nem kelt fel. Logun ráugrott, megtaposta és közben botjával hadonászott. A brigád hús emberéből senki egyetlen mozdulatot sem tett, hogy vezetője védelmére keljen. Logun felvette leesett sapkáját, és öklét rázva továbbment. Vinogradov felállt, s elindult, mintha mi sem történt volna. És a többiek – a brigád mellettünk vonult el – sem részvétüknek, sem felháborodásuknak nem adták jelét. Amikor mellénk ért, Vinogradov eltorzította szétvert, vérző ajkát. – Logunnak jó kis szerszáma van – mondta. – És érti a dolgát... „Pitvarom, pitvarom” – dúdolta halkán Vavilov.

– Figyelj – fordultam Vavilovhoz, a barátomhoz, akivel a butirki börtönből együtt érkeztünk a bányába mit szólnak? Valamit tenni kell. Tegnap még nem vertek minket, de holnap megüthetnek. Te mit csináltál volna Vinogradov helyében? Hm?

– Nyilván tűrök – felelte halkán Vavilov. Éreztem, hogy már rég fontolóra vette ezt az eshetőséget.

Aztán rájöttem, hogy minden a fizikai fölényen múlik – már ami a brigádvezetőket, a naposokat, a felügyelőket, a fegyvertelen embereket illeti. Amíg én vagyok az erősebb, nem vernek. Ha legyengültem, mindenki üt. Üt a napos, a fürdőmester, a borbély, a szakács. A munkafelügyelő és a brigádvezető, ver minden tolvaj, még a leggyengébb is. Az ő fizikai fölénye a fegyver.

Az engem verő parancsnok ereje a törvény, a bíróság, a törvénytisztaság, az őrség, a hadsereg. Nem nehéz erősebbnek lennie nálam. A köztörvényesek ereje abban rejlik, hogy sokan vannak, hogy „közösséget” alkotnak, s hogy már a második szóra ölni képesek (hányszor, de hányszor láttam!). Még erős vagyok. Megüthet a parancsnok, az őr, a köztörvényes. De még nem verhet a napos, a felügyelő és a borbély.

Poljanszkij, az egykori sportoló, aki tömérdek csomagot kapott és soha egy falatot sem juttatott senkinek, egyszer szemrehányón azt mondta nekem, nem érti, hogyan juthatnak emberek olyan helyzetbe, hogy verjék őket. Akkor felháborodott az érveimen Egy év sem telt el, amikor újra találkoztam a végsőkéig elgyötört Poljanszkijjal, aki csikkeket gyűjtött és egy tányér leve-sért hajlandó volt egész éjszaka hízelegni valamelyik köztörvényes főnöknek.

Poljanszkij becsületes volt. Titokzatos kínok gyötörték – olyan erősek, hevesek és olthatatlanok, hogy áttörték a jégen és a halálon, át a közönyön és az ütlegeken, át az éhségen, az álmatlanságon és félelmen.

Egyszer valami ünnepre virradtunk, s minket az ünnepre bezártak – ezt nevezték ünnepi karanténnak. Voltak emberek, akik ilyenkor találkoztak, így ismerkedtek meg, kötöttek barátságot. Bármily rettenetes, bármily megalázó ez a karantén, még mindig könnyebb volt, mint az ötvennyolcas törvénycikk alapján elítéltek munkája. Hiszen ez az elzárás pihenés volt – igaz, pillanatnyi, de ugyan ki tudta volna megmondani, hogy egy perc, egy nap, egy év vagy egy évszázad kell, hogy visszatérhessünk korábbi testünkbe – korábbi lelkünkbe nem is reméltük a visszatérést. És persze nem is tértünk vissza. Senki sem tért vissza. Szóval Poljanszkij, priccs-szomszédom a karanténnapokon, becsületes volt.

– Régen meg akartam kérdezni tőled valamit. – Mit?

– Amikor néhány hónapja láttam, hogyan jársz, hogy nem tudsz átlépni egy fatörzsön, hogy megkerülsz a gerendát, amit még egy kutya is átugrik. Hogy hogyan csoszogsz a köveken, hogy a talaj legkisebb egyenetlensége, a legkisebb emelkedő is szívdobogást, zihálást okozó lebírhatatlan akadály, s utána hosszan pihened kell, azt gondoltam magamban, ahogy elnéztelek, lám ez egy nyavalyás, egy naplopó, egy hétpróbás gazember, egy hene, szimuláns féreg.

– Na és? Aztán megértetted?

– Aztán megértettem. Megértettem. Amikor magam is legyengültem. Amikor engem is lökdösni, verni kezdtek – pedig nincs jobb érzés, mint tudni, hogy van, aki nálam is gyengébb, nálam is nyomorultabb.

– Mert az élmunkásokat hívják meg a gyűlésekre, mert a fizikai erő az erkölcs fokmérője. Fizikailag erősebb, tehát jobb, etikusabb, erkölcsösebb nálam, ő tízpudos sziklát felemel, én meg egy félpudós kő alatt is roskadozom.

– Rájöttem én is, és el akartam mondani neked.

– Köszönöm.

Poljanszkij hamarosan meghalt. Összeesett valamelyik vájatban. A brigádvezető ököllel az arcába csapott. Nem Griska Logun volt, hanem Firszov, a mi brigádvezetőnk, egy ötvennyolcas törvéncikk alapján elítélt katona.

Jól emlékszem, amikor első ízben megütöttek. A mindennapi, minden éjszakai százezer pofon közül az elsőre.

Minden pofonra nem emlékezhet az ember, de az első ütésre jól emlékszem – fel voltam rá készülve, Griska Logun viselkedése és Vavilov béketűrése felkészített.

Éhség, hideg, tizennégy órai munka a köves aranybánya fagyos, fehér homályában – mindebből hirtelen elővillant valami más, valamiféle boldogság, valami alamizna, amit az út mentén oda-csúztatnak, nem kenyér, nem orvosság, hanem időalamizna: váratlan pihenés.

A bányafelügyelőnk, az előljárónk Zujev volt – civil, lágert próbált régi bűnöző.

Volt valami Zujev sötét szemében, talán valami részvétféle a nyomorúságos embersorsok iránt.

A hatalom métely. Az ember lelkében rejtőző szabadjára engedett vadállat mohón keresi örök emberi lényegének kielégítését – verekedésben, gyilkolásban.

Nem tudom, kielégülést nyújt-e egy halálos ítélet aláírása. Nyilván abban is van némi sivár élvezet, mentséget nem is kereső eltökéltség.

Láttam embereket – nem is keveset –, akik valamikor sortüzet parancsoltak, és lám most őket gyilkolják. Gyávaság, kiabálás – biztos valami hiba történt, nem engem kell államédekből agyonlőni, én magam is tudok gyilkolni.

Nem ismerem azokat az embereket, akik parancsot adtak az agyonlövésekre. Csak messziről láttam őket. De azt hiszem, a parancs ugyanabból a lelki erőből, ugyanabból a lelki indítékből táplálkozik, mint maga az agyonlövés, a tényleges gyilkolás.

A hatalom métely.

A hatalomittasság fölény, gúny, megalázás, felbujtás, bátorítás – a parancsnok szolgálati karrierjének erkölcsi mércéje.

De Zujev kevesebbet ütött, mint a többiek – szerencsénk volt.

Éppen akkor érkeztünk a munkára, a brigád behúzódott a „zugba”, a szikla kiszögellése mögé rejtőztünk a metszőn éles szél elöl. Kesztyűjével elfedve arcát odajött hozzánk Zujev felügyelő. Kiosztotta a munkát, kijelölte a vágatokat, de én dologtalan maradtam.

– Van egy kérésem hozzád – mondta tulajdon bátorságától zihálva Zujev. Kérés! Nem parancs. – Írj a nevemben egy kérést Kalinyinnak. Rehabilitáljanak. Elmondom neked, miről van szó. – Kis bódéjában mondta el, ahol égett a tűz, s ahova a mi fajtánkat nem engedték be, s ahonnan minden nyomorult rabszolgát botokkal és pofonokkal kizavartak, ha csak benyitott, hogy szippantson a forró, éltető levegőből.

Az állati ösztön folyton ehhez a tiltott ajtóhoz vezetett minket. Faggatóztunk: hány óra van? Tanácsot kértünk: jobbra vagy balra menjen a fejtés?

– Engedje meg, hogy rágyújtsunk!

– Nincs itt Zujev? És Dobarjkov?

Ezekkel a kérésekkel senkit sem csaptunk be a bódében. A betérröket botokkal térítették vissza a nyitott ajtóból a fagyba. De mégis – egy másodpercnyi meleg...

Most nem üztek el, ott ültem a kályha mellett.

– Mi ez, jogász? – sziszegte megvetően valaki.

– Igen, ajánlották nekem, Pavel Ivanovics.

– Hát rajta! – Ez a főfelügyelő volt, aki leereszkedett beosztottja gondjához.

Zujev ügye (büntetése még a múlt évben lejárt) közönséges falusi ügy volt. a szülőknek fizetendő tartásdíjjal kezdődött, akik aztán börtönbe is juttatták fiukat. Már-már letöltötte a büntetést, amikor a parancsnokságnak sikerült átírányítani Kolimára. A táj meghódítása szilárd eltökéltséget követelt a távozás megakadályozásában, s lankadatlan figyelmet a kolimai népesség feltöltésében. A rabszállítmányokkal lehetett legkönnyebben benépesíteni ezt a sok vesződséggel járó új földterületet.

Zujev itt akarta hagyni a Dalsztrojt, kérte, hogy rehabilitálják, vagy legalább engedjék vissza a kontinensre.

Nehéz volt írnom, és nemcsak azért, mert eldurvult a kezem, hanem mert ujjaim a lapát- és csákánynyel fogására görbültek, s hihetetlenül nehéz volt kiegyenesíteni őket. Ronggyal kellett volna körültekernem a ceruzát és a tollat, hogy vastagabb legyen, mint a csákány vagy a lapát nyele.

Amikor erre rájöttem, formálódni kezdtek a betűk.

Nehéz volt írnom, mert az agyam ugyanúgy eldurvult, mint a kezem, mert az agyam ugyanúgy vérzett, mint a kezem. Életre kellett kelteni, fel kellett támasztani a szavakat, amelyek eltűntek életemből: úgy hittem akkor – örökre.

Írtam a kérvényt izzadva, boldogan. A bódében meleg volt, és rögtön feléledtek, mozgolódni kezdtek testemen a tervek. Féltem vakaródzni, nehogy kikergessenek a fagyba, mint tetvest, féltem, hogy undort keltek megmentőmben.

Estére megírtam a kérvényt Kalinyinnak. Zujev megköszönte, és a kezembe nyomott egy egész kenyeret. Rögtön befaltam, hiszen már megtanultam, amit ma megehetsz, ne tedd el holnapra.

A nap véget ért a munkafelügyelők órája szerint, merthogy a fehér homály egyforma volt itt reggel, éjfélkor és délben – és vittek minket haza.

Aludtam és most is visszatérő kolimai álmomat láttam – kenyérveknik úsznak a levegőben, tele lesz velük minden ház, minden utca, az egész föld.

Reggel vártam Zujevet – talán még cigarettát is hoz.

És Zujev megjött. Nem rejtőzködött a brigád, az örök elől, felüvöltött és kivonszolt a „zugból” a szélbe.

– Becsaptál engem, te fattyú!

Éjszaka elolvasta a kérvényt. Nem tetszett neki Felügyelőszomszédai ugyancsak elolvasták és fanyalogtak. Túlságosan száraz. Nem elég megható. Ilyen kérvényt kár is elküldeni. Kalinyint ilyen ostobasággal nem lehet megható.

Nem tudtam, nem tudtam a lágertől kiszikkadt agyamból egyetlen hatásos szót kiizzadni. Nem tudtam elnyomni a gyűlöletet.

Nem tudtam megbirkózni a munkával, és nem azért, mert túl nagy volt a távolság a szabad élet és Kolima között, nem azért, mert agyam elfáradt, kimerült, hanem mert ott, ahol a lelkesült jelzők fészkeltek, nem volt semmi, csak gyűlölet Gondolják el, szegény Dosztojevszkij a *Holtak házá*t követő tízéves katonáskodása alatt keserű, könnyes, megalázkodó, de a főnökség lelkét megindító beadványokat fogalmazott. Dosztojevszkij még verset is írt a cárnénak. Ám a holtak házában nem volt Kolima. Koli-mától Dosztojevszkij ugyanúgy elnémult volna, mint én. Ezért nem tudtam megírni Zujev kérvényét.

– Becsaptál engem, fattyú! – üvöltötte Zujev. – Majd megmutatom neked, hogy csaphatsz be engem!

– Én nem csaptam be...

– Egy álló napig ott ültél a bódében, a melegben. Újabb büntetést sózhatnak rám, te féreg, a te baromságodért. Pedig azt gondoltam, ember vagy.

– Ember vagyok – suttogtam fagyott, kék ajkamat bizonytalanul mozgatva.

– Majd megmutatom neked, miféle ember vagy te!

Zujev előrelendítette a kezét, és én könnyű, szinte súlytalan érintést éreztem, nem sokkal erősebbet, mint egy szélroham, amely ezen a fejtésen nemegyszer letepert.

Elestem, karommal eltakartam a fejem, és nyaltam az édes, ragacsos folyadékot, mely kibuggyant a szájam sarkán.

Zujev néhányszor belém rúgott nemezcsizmájával, de nem éreztem fájdalmat.

Osztoivits Ágnes fordítása

AZ ELSŐ HALÁL

Sok emberhalált láttam északon, talán túlságosan is sokat egy ember számára, de a legélénkebben arra emlékszem, amit először láttam.

Azon a télen éjjeli műszakban kellett dolgoznunk. A fekete égen láttuk a kis halványoszürkés holdat, amelyet az erős fagyok idején kigyúló szivárványos glória övezett. A napot egyáltalán nem láttuk – még sötéttel érkeztünk vissza a barakkokba (nem haza – otthonnak senki sem nevezte őket), és már sötéttel hagytuk el. A nap különben olyan rövid időre mutatkozott, hogy még rá sem ért letekinteni a földre a fagyos köd sűrű, fehér fátyolán át. Csak találomra tudtuk megállapítani, merre van a nap – sem fényt nem adott, sem meleget.

A vájatig hosszú utat kellett megtenni – két-három kilométert, s az út két hatalmas, három öl magas hósánc között vezetett – ezen a télen nagy hófúvások voltak, minden hóförgeteg után ki kellett ásni a lelőhelyet. Ezer és ezer lapátos ember vonult ki azt az utat megtisztítani az autók előtt. Az úttisztítókat egymást váltó fegyveres őrség vette körül kutyákkal, és huszonnégy órán át dolgoztatták őket, nem engedték őket sem melegedni, sem enni valami meleg helyen. Lovaskocsikon szállították a keményre fagyott kenyérféjadagokat, ha a munka elhúzódott, néha konzervet is, két embernek egy dobozt. Ugyanazok a lovaskocsik vitték vissza a lágerbe a betegeket és a teljesen legyengülteket. Az embereket csak az út megtisztítása után bocsátották el, hogy kiálhassák magukat és újra kivonuljanak a kemény fagyba az „igazi” munkára. Csodálatos dolgot fedeztem fel akkor: a sokórás munkának csak az első hat-hét órája nehéz és gyötrelmes. Utána az ember elveszíti az időérzékét, tudat alatt csak arra ügyel,

hogy meg ne fagyjon: topog, lendítgeti a lapátját, nem gondol a világon semmire, nem reménykedik semmiben.

Ennek a munkának a vége mindig váratlan, hirtelen öröm, amelyre az ember mintha nem is merne számítani. Mindenki vidám, lármás, s egy ideig mintha nem is volna sem éhség, sem halálos fáradtság. Sebtében felsorakozva, mindenki vidáman fut „haza”. Kétoldalt pedig az óriási hősáncok, árkok, amelyek elvágnak bennünket az egész világtól.

Hóförgeteg már régen nem volt, és a prêmes hó leült, tömörebbé vált és még hatalmasabbnak, keményebbnek rémlett. A hősánc gerincén már járni lehetett, nem roppant be. Néhány helyen mindkét hősáncot keresztutak szelték át.

Körülbelül éjjel kettőre érkeztünk meg ebédelni, a barakkot betöltötte az összefagyott elítéltek lármája, a lapátcsengés, a kint-ről belépők hangos beszéde, amely csak lassan csöndesedik és tompul megszokott emberi beszéddé. Éjjel az ebédet mindig a barakkban adták, nem a kitört ablakú fagyos étkezőben, amelyet mindenki gyűlölt. Akiknek volt mahorkájuk, ebéd után rágyújtottak, akiknek nem volt, azoknak a társaik meghagyták a csikket, egyszóval végül mindenkinek sikerült szippantani egy keveset.

Brigádvezetőnk, Kolja Andrejev, egy gép- és traktorállomás hajdani igazgatója, jelenleg elítélt – tíz évet kapott a divatos ötvennyolcadik törvénycikk alapján mindig a brigád előtt járt és mindig gyorsan. Brigádunkat nem kísérték fegyveres örök. Akkoriban kevés volt az ór – ez magyarázta a parancsnokság bizalmát. Mégis, bármennyire is naivitás ez, a kivételesség tudata, a fegyveres kíséret hiánya sokak számára fontos volt. Egészen komolyan tetszett mindenkinek, hogy örkíséret nélkül vonulunk munkára, ez büszkeség és dicsekvés tárgya volt. A brigád valóban jobban dolgozott, mint később, amikor már elegendő volt az örszemélyzet, és az Andrejev-brigád egy sorba került a többivel.

Ezen az éjszakán Andrejev új úton vezetett bennünket, nem lent, hanem a hősánc gerincén. Láttuk a lelőhely aranyosan hunyorgó fényeit, balra az erdő sötét tömegét és a domboknak az éggel összeolvadó távoli csúcsait. Első ízben láttuk éjjel a távolból lalóhelyünket.

A keresztúthoz érve, Andrejev hirtelen élesen jobbra fordult, és lefutott egyenest a havon. Nyomában, engedelmesen utánozva érthetetlen mozdulatait, csapatostul lezúdultunk, csörömpölve a feszítővasakkal, csákányokkal, lapátokkal – a szerszámot sohasem hagytuk a munkahelyen, ott ellopták, s a szerszám elvesztéséért büntetés járt.

A keresztúttól két lépésre egy egyenruhás ember állt. Hajadonfőtt volt, rövid, sötét haja borzas, befújta a hó, a köpenye tárva. Távolabb, belehajtván a mély hóba, könnyű, vesszőkaszos szán elé fogva, egy ló várta.

Ennek az embernek a lábánál pedig egy nő feküdt hason. Bekecse nyitva, tarka ruhája összegyűrve. Fejénél, gubancban, fekete sál. A sál bele volt taposva a hóba, ugyanúgy a nő világos haja is, amely csaknem fehérnek tetszett a holdfényben. Vékony kis nyaka fődetlen, rajta jobbról és balról ovális, sötét foltok. Arca sápadt volt, vértelen, s ahogy jobban megnéztem, felismertem Anna Pavlovnát, a lelőhelyparancsnok titkárnőjét.

Arcról mindnyájan jól ismertük – a lelőhelyen nagyon kevés volt a nő. Vagy hat hónapja, nyáron, estefelé elhaladt a brigádunk mellett, s a rabok elragadtatott tekintete kísérté soványka alakját. Ránk mosolygott és a már alkonyatba hajló, elsúlyosodott napra mutatott.

– Nemsokára, fiúk, nemsokára! – kiáltotta.

Mi, éppúgy, mint a láger lovai, egész nap csak arra gondoltunk, mikor ér már véget a munka. Végtelenül meghatott bennünket, hogy valaki ilyen jól megértette egyszerű gondolatainkat, ráadásul, akkori fogalmaink szerint, ilyen szép nő. Anna Pavlovnát szerette a brigádunk.

Most ott feküdt előttünk holtan, az egyenruhás ember fojtotta meg, aki fejvesztetten és vadul tekingetett körül. Őt sokkal jobban ismertem. Lelőhelyünk vizsgálótisztje volt, Styemenko, aki már sok elítélt ellen indított újabb eljárást. Fáradhatatlanul vallott, mahorkáért vagy egy csajka levesért rágalmozó hamis tanúkat fogadott fel, az éhes rabok közül verbuválta őket. Némielyekkel igyekezett elhíttetni, hogy a hazugság az állam iránti kötelesség, másokat megfenyegetett, megint másokat megvásárolt. Nem fáradt fölőszlegesen azzal, hogy az újabb letartóztatás előtt megismerkedjék az elítélttel, magához rendelje, pedig valam-

ennyien ugyanazon a lelőhelyen éltünk. A letartóztatottat kész jegyzőkönyv és verés várta a nyomozó irodájában.

Styemenko volt az a parancsnok, aki három hónappal ezelőtt, amikor meglátogatta barakkunkat, összetörte valamennyi rab konzervdobozból fabrikált csajkáját, pedig azokban főztünk mindent, amit meg lehetett főzni és meg lehetett enni. Azokban hoztuk az étkezőből az ebédet, hogy ülve és melegen ehessük meg, a barakk kályháján fölmelegítve. Styemenko a tisztaság és a fegyelem őre, csákányt kért és saját kezűleg kiverte a konzervdobozok fenekét.

Most, amikor kétlépésnyi távolságra észrevette Andrejevet, már kapott is a pisztolytáskájához, ám meglátva a feszítővasakkal, csákányokkal fölfegyverkezett tömeget, nem rántotta elő a fegyverét. De már hátra is csavartuk a karját. Ezt olyan hevesen tettük, s a kötelet úgy meghúztuk, hogy később késsel kellett levágni.

Anna Pavlovna holttestét feltettük a szánra, és elindultunk a telepre, a lelőhelyparancsnok házához. Nem mindenki ment oda Andrejével, sokan inkább a barakkba rohantak a leveshez.

Amikor a parancsnok meglátta az ablakból az elítéltek tömegét, sokáig nem nyitott ajtót. Végül Andrejevnek sikerült megmagyaráznia, miről van szó, s a megkötözött Styemenkóval meg két elítélttel bemehetett a házba.

Azon az éjszakán nagyon sokáig ebédeltünk. Andrejevet elvitték valahova tanúskodni. De aztán megjött, kiadta a vezényszót, és indultunk munkába.

Styemenkót nemsokára tíz évre ítélték féltékenységből elkövetett gyilkosságért. Ez volt a minimálisan kiszabható büntetés. A tárgyalást a mi lakóhelyünkön tartották, de az ítélet után Styemenkót máshova szállították. A volt lágerelöljárókat ilyen esetekben mindig valamilyen külön helyen tartják fogva; a közönséges lágerekben soha senki nem találkozott eggyel sem.

Rab Zsuzsa fordítása

KÉT TALÁLKOZÁS

Az első brigádvezetőm egy Kotur nevű szerb volt, aki a moszkvai nemzetközi klub* felszámolása után került Kolimára. Brigádvezetői kötelességeit Kotur nem vette komolyan, tudván, hogy sorsa – akárcsak valamennyiünké – nem itt az aranybányákban dől el, hanem egészen máshol. Ennek ellenére mindennap maga osztott be minket munkára, a felügyelő kíséretében fölmérte a teljesítményt, s rosszállóan csóválta a fejét. A teljesítmény siralmas volt.

– Te ott, te régi lágerlakó vagy. Mutasd meg, hogyan kell bánni a lapáttal – adta ki az utasítást.

Fogtam a lapátomat, s laza földdel megraktam egy talicskát.

– Így csak a lógósok dolgoznak.

– Ezt majd beszéljük meg húsz év múlva.

De húsz év múlva nem beszélhettünk egymással. A bánya élére új parancsnok került, Leonyid Mihajlovics Anyiszimov, aki az első alkalommal, hogy végigjárta a vágatokat, leváltotta Koturt. És Kotur eltűnt...

Brigádvezetőnk egy talicskában ült, s hogy meglátta a közeledő parancsnokot, fel akart állni. A talicska – meg kell hagyni – ügyes alkalmatosság, jól lehet vele dolgozni. A ládájában azonban még jobban lehet pihenni. Nehéz felállni, fölemelkedni ebből a túlságosan mély karosszékből: akarat kell hozzá, erő. Kotur ült tehát a talicskában és nem állt fel, amikor az új parancsnok odaért, nem volt ideje felállni. Főbelövés.

* Moszkvában élő kommunista emigránsok Zagorszkijról elnevezett klubja.

Miután az új parancsnok megkezdte működését – azelőtt a bányaparancsnok helyettese volt –, mindennap és minden éjjel rengeteg embert szedtek össze a barakkokban, és elvitték őket. Soha senki közülük nem tért vissza a bányába. Alekszandrov, Klivanszkij – a nevük elmosódott az emlékezetemben.

Az utánpótlásban már nevek sem voltak. Harmincnyolc telén a parancsnokság úgy határozott, hogy gyalogosan indítják el az elítélteket Magadanból az északi bányákba. Mire egy ötszáz tagú menetoszlop megérkezett az ötszáz kilométerre fekvő Jagodnojéba, harminc-negyven tagja maradt. A többiek kidőltek az úton – megfagytak, éhen haltak, agyonlőtték őket. Név szerint senkit sem ismertünk közülük, idegen szállítmányokból szedték össze őket, s nem különböztette meg őket egymástól sem az öltözkük, sem a hangjuk, sem a fagyfoltok az arcukon, sem a fagyhólyagok az ujjakon.

A brigádok létszáma állandóan csökkent: elnyelte őket Szerpanyinka, az északi igazgatóság kivégzőhelye; éjjel-nappal húztak el a teherautók, s üresen jöttek vissza.

A brigádokat összevonták – kevés volt az ember, bár a kormányzat elegendő munkaerőt ígért, miközben a terv teljesítését követezte. Minden táborparancsnok tudta, hogy az embereket nem kéri számon tőle – méghogy a legnagyobb érték az ember, a káderek!* Ezt minden parancsnok megtanulta a szemináriumokon, gyakorlati megvalósításáról pedig meggyőző képet kapott a saját aranybányájának vágatain.

Ebben az időben Leonyid Mihajlovics Anyiszimov volt az északi bányai igazgatóság Partizán nevű bányájának parancsnoka, Kollima későbbi nagy hatalmú főnöke, aki egész életét a Távol-Keleti Építkezésnek szentelte: a nyugati bányai igazgatóság parancsnoka lett, majd az egész csukotkai építkezés parancsnoka. Lägerkarrierjét azonban a Partizán bányában kezdte, az én bányámban.

Parancsnoksága alatt fegyveres örök árasztották el a bányát, övezeteket jelöltek ki, „különleges” nyomozóhatóság alakult – s megkezdődtek az egész brigádokat sújtó csoportos és egyéni kivégzések. Divatba jött a halálraítéltek lajstromának felolvasása a létszámellenőrzéseken, a kivégzéseket felsoroló végeérhetetlen

* Sztálin híres, cinikus mondása az 1930-as években.

parancshirdetések. A parancsokat Garanyin ezredes írta alá*, de a Partizán bánya embereit – nagyon sokat – Anyiszimov jelölte ki és nevezte meg Garanyinnak. A Partizán kis bányának számított. 1938-ban az itt dolgozók állománya csupán kétezer főt tett ki. A szomszédos bányák mindegyikén – a Vaturin, Sturmovaján – 12 ezer ember dolgozott.

Anyiszimov polgártárs buzgó parancsnok volt. Jól agyamba véssődött két személyes beszélgetésünk. Az első harmincnyolc januárjában történt, amikor Anyiszimov polgártárs megjelent a munkaelosztásnál, s tisztes távolból figyelte, hogy parancsnokuk tekintetének súlya alatt miként sűrögnek-forognak a kelleténél is gyorsabban a fogdmegjei. De Anyiszimovnak ez sem volt elég gyors.

Brigádunk felsorakozott, Szotnyikov munkavezető ujjal felém bökött, kiintett a sorból és Anyiszimov elé állított.

– Ez egy lógós. Nem akar dolgozni.

– Ki vagy?

– Újságíró. író.

– Itt legfeljebb a kéménybe írhat sz korommal. Még egyszer kérdem: ki vagy?

– A Firszov brigád vájára, X. Y. elítélt, öt év kényszermunka.

– Miért nem dolgozol, miért károsítod meg az államot?

– Beteg vagyok, parancsnok polgártárs.

– Mi bajod? Makkegészségesnek látszol.

– Rossz a szívem.

– A szíved. Rossz a szíved. Az én szívem is beteg. Az orvosok eltiltottak Észak-Szibériától. Mégis itt vagyok.

– Az ön esete más, parancsnok polgártárs.

– Beszélni, azt tudsz. Neked az a kötelességed, hogy hallgass és dolgozz. Térj észre, amíg nem késő. Leszámolok veletek.

– Értettem, parancsnok polgártárs.

* Róla és Kolima garanyini korszakáról ld. a „Tanfolyam” című elbeszélés 168. oldalát. (195. az eredeti tördelésben!)

Másodszor nyáron beszéltem Anyiszimowal, egy esős napon, a negyedik bányamezőn, ahonnan nem engedtek el bennünket, pedig bőrig áztunk. Kutatóaknát ástunk. A közbüntényesek brigádját rég a barakkba küldték a zivatar miatt, de mi ötvennyolcasok voltunk, nekünk a „gomba” alatt kellett átvészelnünk ezt az időt.

Ebben a záporban, ebben az esőben megjelent nálunk Anyiszimov a bányauzem robbantómesterének társaságában. Azt jött ellenőrizni a parancsnok, ázunk-e tisztességesen, végrehajtják-e parancsát az ötvennyolcas paragrafusra vonatkozóan, amelyet semmilyen körülmények között nem lehet elengedni és amelynek az a küldetése, hogy átsegítsen a túlvilágra.

Anyiszimovon hosszú esőköpeny volt valamiféle különleges csuklyával. Bőrkesztyűjét lóbálva közeledett felénk.

Ismertem a parancsnoknak azt a szokását, hogy kesztyűjével pofozza a foglyokat. Ismertem ezt a kesztyűt, amelyet telente könyökig érő prémes „egyujjas” váltott fel, ismertem, ismertem. Százszor is láttam működés közben ezt a kesztyűt. Anyiszimovnak erről a szokásáról sok szó esett a Partizán fogolybarakkjaiban. A barakkunkban tanúja voltam éles vitáknak, kis híján vérre menő összeszólalkozásoknak: hogyan ver a parancsnok, ököllel vagy kesztyűvel, bottal vagy pálcával, lovaglóstorral vagy a pisztoly markolatával? Bonyolult lény az ember. Az ilyen viták majdhogynem tettelegességgé fajultak, pedig a résztvevői egykori professzorok, pártvezetők, kolhoztagok, hadvezérek voltak.

Általában mindenki dicsérte Anyiszimovot: ver ugyan, de ki nem ver? Anyiszimov kesztyűje legalább nem hagy kék foltot, s ha az „egyujjastól” valakinek mégis eleredt az orra vére, ezt csak „az ember vérkeringési rendszerében a hosszú fogság által előidézett patológus elváltozások” okozták, amint az egyik orvos magyarázta, akit az anyiszimovi időkben nem hagytak gyógyítómunkát végezni, hanem együtt kellett gürcölnie a többiekkel.

Rég megfogadtam, hogy ha engem megüt, kész, vége, nem csinálom tovább. Visszaütök, s föbe lönek. Csak hát zöldfülű kezdő voltam. Amikor legyengültem, legyengült az akaraterőm, az értelmem is. Könnyen meggyőztem magamat, hogy túrjek, nem

volt bennem elég lelkerő a visszaütésre, az öngyilkosságra, a tiltakozásra. Kikészült rab voltam, és a kikészültek filozófiájának törvényei szerint éltem. Mindez jóval később történt, de akkor, amikor Anyiszimov polgártárssal találkoztam, még volt bennem erő, szilárdság, hit, határozottság.

Anyiszimov bőrkesztyűje közeledett, s én előkészítenem a csákányt. De Anyiszimov nem ütött meg. Szép, nagy, sötétbarna szeme találkozott az enyémmel, és Anyiszimov elfordította a tekintetét.

- Ilyenek ezek mind – mondta a bányaparancsnok a kísérőjének.
- Egytől egyig. Semmire nem megyek velük.

Maráz László fordítása

JOGÁSZOK ÖSSZEESKÜVÉSE

Smeljov brigádjába az aljanép került – az aranybányában tönkrement emberi roncsok. A fejtőgödörből, ahol a homok és a tőzeg kitermelése folyik, háromfelé vezet az út: névtelen tömegsírokba, kórházba vagy Smeljov brigádjába. Ez a három módja annak, hogy az elítélt dögrovásra kerüljön. Smeljov brigádja ugyanott dolgozott, ahol a többi, csak a rábízott munka volt kevésbé fontos. „A terv teljesítése törvény!” és a „Lebontani a tervet minden egyes vájárra!” nem csak üres jelszó volt. Itt úgy értelmezték, hogy aki nem teljesítette a normát, megsértette a törvényt, kárt okozott a társadalomnak, és ezért felelnie kell – újabb büntetéssel vagy akár az életével is. Smeljovnál az ellátás sokkal rosszabb volt, kevesebbet is adtak. Én azonban nagyon jól megértettem az itteniek szavajárását: „A lágerben nem a kicsi, hanem a nagy fejadagokba hal bele az ember.” Nem is nagyon törtem magam, hogy a legfontosabb munkákat végző bányász fejadagjához jussak.

Nemrég, vagy három hete kerültem át Smeljovékhoz, de a brigádvezető arcvonásait még mindig nem ismertem. Jól benne jártunk a télben, és ő alaposan bebugyolálta a fejét valami szakadt sállal. Este pedig, a barakkban túlságosan sötét volt; a pislákoló benzinlámpák, a „kolimkák” épp csak az ajtóra vetettek némi fényt. A brigádvezető arcát azóta sem tudom felidézni, csak örökké megfázott, rekedt hangjára emlékszem.

Decemberben éjszakai műszakban dolgoztunk, és minden éjszaka külön megpróbáltatást jelentett; az ötvenfokos hideg nem gyerekjáték. Éjszaka mégis jobban szerettünk dolgozni; nyugodtabb volt, kevesebb parancsnok járkált a vajatban, kevesebbet szidalmaztak és ütlegeltek bennünket.

A brigád felsorakozott a kivonuláshoz. Télen a barakkban volt a sorakozó, és még most is rettenetes visszaemlékezni arra a néhány percre, mielőtt kiléptünk a fagyos éjszakába, a tizenkét óras éjszakai műszakba. Itt, a tétova tolongásban a résnyire nyitott ajtók előtt, a kintről bekúszó fagyos párában tárult fel csak igazán az emberi jellem. Az egyik reszketését legyűrve egyenesen kilépett a sötétségbe, a másik sietősen végigszívta a mahorkát, amit isten tudja, hol szerzett ezen a helyen, ahol nyoma sem volt a mahorkának; a harmadik lehajtotta fejét, hogy óvja arcát a hideg szélről, a negyedik a kályha fölé hajolt, és a kesztyűjét melengette.

Az utolsókat a napos lökdöste ki a barakkból. Mindenütt, minden brigádban így bántak a leggyengébbekkel.

Ebben a brigádban engem még nem lökdöstek ki. Itt nálam gyengébb emberek is akadtak, és ez valami csendes megnyugvással, váratlan örömmel töltött el. Itt még embernek számítottam én is. A napos rúgásait és ökölcsapásait magam mögött hagytam abban az „aranybrigádban”, ahonnan áthelyeztek Smeljovékhoz.

A brigád az ajtóban állt, indulásra készen. Smeljov odajött hozzám.

– Te itthon maradsz – hörögte.

– Reggeli műszakba helyeztek, vagy mi? – kérdeztem gyanakodva. Az ilyen áthelyezéseket ugyanis mindig úgy oldották meg, hogy ne vesszen el a munkanap: a következő műszakkal rögtön munkába kellett állni, nehogy az elítélt néhány órányi pihenőhöz jusson. Ezt a fortélyt már jól ismertem.

– Nem, Romanov hívat téged.

– Romanov? Ki az a Romanov?

– Nézd az alávaló bitangot, nem ismeri Romanovot! – avatkozott a beszélgetésbe a napos.

– Ő a megbízott*, érted már? Valamivel az iroda előtt lakik. Nyolckor ott kell lenned.

– Nyolc órakor!

* Az NKVD, a belügyi szervek megbízottja.

Nagy kő esett le a szívemről. Ha a megbízott éjfélig tartóztat, az éjszakai „ebédidőig” vagy esetleg még tovább, akkor jogom van hozzá, hogy ma egyáltalán ne menjek ki munkára. Rögtön rátört a testemre a fáradtság, sajogni kezdtek az izmaid.

Megoldottam az övemet, kigomboltam a köpenyemet, és letelepedtem a kályha mellé. Rögtön átjárt a meleg, és a tetvek mozgolódni kezdtek a gimnasztyorkám alatt. Tövig rágott körmeimmel megvakargattam a nyakamat, a mellemet. Elbóbiskoltam.

– Igyekezz már! – rázta meg a vállamat a napos. – Siess, és hozz dohányt, el ne felejtسد!

Kopogtattam a ház ajtaján, amelyben a megbízott lakott. Csörömpölni kezdtek a lakatok és a záruk, számtalan lakat meg zár, és egy láthatatlan ember kikiáltott az ajtó mögül:

– Ki az?

– Andrejev elítélt parancsára megjelent.

Zörrentek a reteszek, csörögtek a záruk – és néma csend lett.

A hideg bekúszott a köpenyem alá, a lábam elgémberedett. Egyik csizmás lábamat a másikhoz veregettem – nemezcsizma helyett régi nadrágokból és lélekmelegítőkből varrt, vattás csizmát viseltünk.

Újra megzörrentek a záruk, a kenős ajtó kinyílt, fényt, meleget és zeneszót bocsátva ki.

Beléptem. Az előszobaajtó tárva volt, ott szólt a rádió.

Romanov megbízón előttem állt. Illetve inkább én álltam előtte, az alacsony, kövér, kölniszagot árasztó, mozgékony emberke pedig körülöttem keringett, és kapkodó, fekete szemével méregetett.

Az elítéltszag végre elérte az orrcimpáit. Romanov hófehér zsebkendő-t húzott elő és megrázta. Átöleltek a zene, a meleg, a kölni hullámai. Főleg a melegé. A holland cserépkályha izzásig föl volt fűtve.

– Megismerkedtünk tehát – állapította meg Romanov elragadtattan. Körülöttem keringett, és csapkodott illatos zsebkendőjével. – Megismerkedtünk. Gyere beljebb! – Kinyitotta az ajtót a

szomszéd szobába. Kis dolgozószoba volt íróasztallal és két székkal.

– Ül le. Nem fogod kitalálni, miért hívattalak. Gyújts rá!

Kotorászni kezdett az íróasztalon fekvő papírok között.

– Hogy hívnak?

Megmondtam.

– Születési év?

– 1907.

– Jogász vagy?

– Tulajdonképpen nem, de tanultam a moszkvai...

– Vagyis jogász vagy. Nagyon jó! Várj meg itt, telefonálok egy helyre, aztán indulunk.

Romanov kisurrant a szobából, és az ebédlőben hamarosan kikapcsolták a zenét, elkezdődött a telefonbeszélgetés.

Ültömben elszunnyadtam. Még valami álomfélét is láttam. Álomban Romanov hol eltűnt, hol újra felbukkant.

– Ide figyelj! Van még valami holmid a barakkban?

– Mindent magammal hoztam.

– Nagyon jó, igazán kitűnő! Az autó mindjárt itt lesz, és indulunk. Tudod, hová? Nem találsz ki? Hatinnahba, a parancsnokságra! Szoktál arrafelé járni? Jól van, csak tréfálok, tréfálok...

– Nekem mindegy.

– Nagyon helyes.

Lehúztam a csizmámat, megnyomkodtam sajkó lábujjaimat, és kifordítottam a kapcát.

Az ingaóra a falon fél tizenkettőt mutatott. Még ha tréfa is ez az egész, már ami Hatinnahot illeti, munkára ma már akkor sem kell mennem. A közelben felzúgott egy autó motorja, a fényszóró végigsiklott a spalettákon, és megpihent a dolgozószoba mennyezetén.

– Indulás, indulás.

Romanov rövid fehér bundát, jakut prémsapkát, kivarrt prém-sizmát viselt. Én is begomboltam a köpenyemet, becsatoltam az övemet, a kályha fölé tartottam a kesztyűmet. Kimentünk a kocsihoz. Másfél tonnás, nyitott platójú teherautó volt.

– Hány fok van ma, Misa? – kérdezte Romanov a sofőrt.

– Hatvan, megbízott elvtárs. Az éjszakás brigádokat visszarendelték a munkából.

Tehát a mieink is otthon vannak, a Smeljov-brigád. Még a végén kiderül, hogy nem is vagyok olyan szerencsés.

– Na, Andrejev – mondta a megbízott, körülöttem ugrálva –, ülj fel a tetőre. Nem megyünk messze. Misa majd gyorsan hajt. Igaz, Misa?

Misa hallgatott. Felmásztam a platóra, összekuporodtam, mindkét kezemmel átfogtam a lábamat. Romanov bepréselte magát a vezető mellé, és elindultunk.

Rossz volt az út, és úgy dobált a kocsi, hogy nem fagytam meg. Semmire nem akartam gondolni, meg aztán ilyen fagyban nem is szabad. Vagy két óra múltán fények gyúltak ki, és a teherautó megállt egy kétszintes, gerendákból rakott épület előtt. Mindenütt sötét volt, csak az egyik emeleti ablakban pislákoló fény. A széles tornác mellett két bundás őr állt.

– Meg is érkeztünk, nagyon jó! Ő várjon kint! – és Romanov eltűnt a fölépcsőn.

Éjjel két óra volt. Már mindenhol kihunyott a fény, csak egy kis lámpa világolt a szolgálatos asztalán.

Nem sokáig kellett várnom. Romanov, aki időközben átöltözött, és most az NKVD egyenruháját viselte, leszaladt a lépcsőn és integetni kezdett.

– Erre, erre.

A helyettes ügyeletessel együtt felmentünk, és az emeleti folyosón megálltunk egy ajtó előtt. A névtáblán ez állt: „Szmertyin^{*}, a Belügyminisztérium főmegbízottja”. A vészterhesen hangzó álnev (nem valódi név az ilyen) még rám is haton, noha halálosan fáradt voltam.

* Szmertyin – a. m. halálos. A belügy emberei gyakran használtak álnevet.

„Mégiscsak túlzás – ilyen álnév!” – gondoltam, de máris be kellett lépnem az óriási helyiségbe, amelynek egyik falát teljesen beborította Sztálin arcképe. Megálltam a gigantikus íróasztal előtt, és szemügyre vettem a férfi sápadt arcát, egy embert, aki egész életét szobákban, ilyen szobákban élte le.

Romanov tisztelettudóan görnyedt az asztalnál.

Szmertyin elvtárs, a főmegbízott rám emelte fénytelen kék szemét. Nagyon kevés időt szánt arra, hogy szemügyre vegyen. Keresett valamit az asztalon, rakosgatta az iratokat. Romanov szolgálatkész ujjai rátaláltak arra, amire rá kellett találniuk.

– Neve? – kérdezte Szmertyin, belenézve a papírokba.

– Apai és utóneve?

– Törvéncikk?

– A büntetés időtartama?

Válaszoltam.

– Jogász?

– Jogász vagyok.

A sápadt arc felállt az asztaltól.

– Panaszt tett már valamiért?

– Igen.

Szmertyin szuszogni kezdett.

– A kenyér miatt?

– A kenyér miatt, meg csak úgy is.

– Rendben. Vezessék el!

Egyetlen kísérletet sem tettem, hogy megtudjak, megkérdezzek valamit. Minek? Hiszen nem vagyok kint a fagyban, sem az aranybánya éjszakai műszakjában. Majd megmondják, amit akarnak.

Megérkezett a helyettes ügyeletes, valami papírt hozott, és engem az éjszakai település legtávolabbi pontjára vezettek, ahol három szögesdrótkerítés és négy őrtorony védelmében húzódott meg az „elkülönítő”, a láger börtöne.

A börtönben nagy cellák, de magánzárkák is voltak. Ezek egyikebe löktek be. Mindjárt magamról kezdtem beszélni, választ sem várva szomszédaimtól, és nem is kérdezve őket semmiről. Ez így illik, nehogy azt higgyék, spicli vagyok.

Eljött a reggel, egy újabb, megszokott, fény nélküli, nap nélküli téli kolimai reggel, amelyet semmi nem különböztet meg az éjszakától. Megkongatták a vasat, hoztak egy vödör gőzölgő forró vizet. Fegyveres őr jött értem, és én búcsút vettem a társaimtól. Nem tudtam róluk semmit.

Ugyanahhoz a házhoz kísértek. Az épületet most kisebbnek láttam, mint éjszaka. Szmerthyin fényes színe elé már nem bocsátattam. A szolgálatos rám parancsolt, hogy üljek le és várjak, és én ültem és vártam, amíg meg nem hallottam az ismerős hangot.

– Nagyon jó! Kitűnő! Maga hamarosan útnak indul.

Idegen terepen Romanov nem tegezett.

A gondolatok lustán motoszkáltak agyamban; szinte fizikailag éreztem, hogyan mozognak. Valami új dolgon kellett törnöm a fejem, amihez még nem szoktam hozzá, amit még nem ismertem. Valamin, ami nem az aranybánya volt. Ha visszatértünk volna a „Partizánba”, a mi bányánkba, Romanov azt mondta volna: „Hamarosan indulunk.” Ezek szerint máshová visznek. Megette a fene az egészset!

Romanov szinte ugrándozva jött le a lépcsőn. Olyan volt, mint aki mindjárt felpattan a korlátra, és lecsúszik, mint egy kisfiú. A kezében majdnem egy egész veknit tartott.

– Ez a magáé, az útra. És még valami! – Eltűnt odafönt, majd két heringgel tért vissza.

– Meg vagy elégedve? Ó, a legfontosabbat meg elfelejtem... Ilyen az, ha valaki nem dohányzik.

Romanov újra felment, és újra visszatért, kezében egy újsággal. Az újságpapírra mahorkát szórtak. Van vagy három tasak – állapítottam meg nyomban tapasztalt szemmel. Egy nyolcadfontos tasak: nyolc gyufásdoboznyi mahorka. Ezzel a mércével mérik a dohányt a lágerben.

– Ez a magáé, az útra. Hideg fejadag, hogy úgy mondjam.

Hallgattam.

– A fegyveres öröket már kirendelték?

– Igenis – válaszolta a szolgálatos.

– Küldje fel a rangidőst!

Romanov eltűnt a lépcsőn.

Két fegyveres őr érkezett: az egyikük idősebb, himlőhelyes, kaukázusi módra készült, szögletes kucsmában, a másik fiatalabb, húsz év körüli, pirosposzsgás, katonasapkában.

– Ő az – mondta a szolgálatos, és rám mutatott.

Mindketten – a fiatalabb és a himlőhelyes is – tetőtől talpig figyelmesen végigmértek.

– Hol a parancsnok? – kérdezte a himlőhelyes.

– Odafent. A csomag is ott van.

A himlőhelyes felment, és kisvártatva Romanovval együtt tért vissza. Halkan beszélgettek, és a himlőhelyes rám mutatott.

– Rendben van – mondta végül Romanov –, adunk hozzá kísérőlevelet.

Kiléptünk az utcára. A tornác mellett, ugyanott, ahol éjszaka a „Partizán” kis teherautója állt, most egy kényelmes „fekete varjú”: egy rácsos ablakú rabszállító kocsi. Beültem. A rácsos ajtók bezárultak mögöttem, az őrök beültek a vezető mellé, és a jármű elindult. A „varjú” egy darabig az országúton haladt, az egész Kolimát kettészelő központi országúton, aztán elfordult valamerre oldalra. Az út dombok között vezetett, a motor berregve erőlködött minden emelkedőn. Lecsüngő sziklák, ritkás fenyőerdők, dér borította fűzesek. A folyómederben haladó jármű végre néhány kanyart tett a dombok között, majd kiért egy kis tisztásra. Irtássáv volt, őrtornyokkal, az erdő mélyén, mintegy háromszáz méterre pedig ferde őrtornyok és szögesdróttal körülvett barakkok sötét tömege látszott.

Az út szélén kinyílt a kis bódé ajtaja, őr lépett ki rajta, derékszíján revolver. A kocsi megállt, de a motor tovább járt. A sofőr kiugrott a kocsiból, és elhaladt az ablakom mellett.

– Látod, micsoda kanyarok! Joggal hívják Szerpantyinnajának.

Ezt a nevet ismertem. Még döbbenetesebben hatott rám, mint a Szmertyin név. Ez volt a hírhedt kolimai börtön, ahol tavaly any-

nyian elpusztultak. Holttestük még oszlásnak sem indulhatott. Különbem nem is fog soha! Az örök fagy halottainak örökre megmarad a teste.

A rangidős ör eltűnt a börtönhöz vezető ösvényen, én pedig az ablaknál ültem, és arra gondoltam: ütött hát az órák, én is sorra kerültem. A halálra éppolyan nehéz volt gondolnom, mint bármi másra. Képzeletem nem rajzolta elém agyonlövetésem képeit. Ültem és vártam.

Leszállt a téli szürkület. A „varjú” ajtaja kinyílt, és az ör odadobott nekem egy pár csizmát.

– Húzd fel! Vedd le a szövetcsizmát!

Lehúztam a csizmámat, és megpróbáltam felvenni a másikat. Nem ment fel, kicsi volt.

– Szövetcsizmában nem érsz oda élve – mondta a himlőhelyes.

– Odaérek.

A himlőhelyes a kocsi sarkába hajította a csizmákat.

– Induljunk!

A rabszállító kocsi megfordult, és a „varjú” elszáguldott a Szerpantynnaja mellett. Az elsuhanó autók láttán hamarosan rájöttem, hogy újra a főúton vagyunk. A kocsi lassított. Körülötünk nagyobb település fényei ragyogtak. Egy kivilágított ház tornáca elé kanyarodtunk, és én beléptem egy világos folyosóra. Nagyon hasonlított ahhoz, amelynek Szmertyin megbízott volt a gazdája. A falra szerelt telefonkészüléknél, a fakorlát mögött ült a szolgálatos, oldalán pisztollyal. Jagodnij településre érkeztünk. Utunk első napján tehát mindössze tizenhét kilométert tettünk meg. Hová vezet még az utunk?

A szolgálatos egy távoli szobába kísért. Zárka volt, priccsele, egy vödör vízzel és küblivel. Az ajtóra kémlelőnyílást vágtak.

Két napot töltöttem ott. Ezalatt még meg is száríthattam a rongyokat, amelyekbe a gennyező, skorbutos fekélyeket pólyáltam a lábamon.

A Belügyminisztérium kerületi osztályának épületében kisvárosias csend honolt. Kis zugomból feszülten hallgatóztam. Még napközben is csak ritkán hallatszott léptek zaja a folyosón. Néha

kinyílt a bejárati ajtó, kulcs fordult a zárban. És a szolgálatos, a soha le nem váltott, borotvátlan szolgálatos, vállon átvett forgópisztolyával, ócska lélekmelegítőjében – mindez vidékiesnek tűnt a csillogó Hatinnahhoz képest, ahol Szmertyin elvtárs a magasabb politikát művelte. A telefon csak nagy ritkán csengett.

– Igen. Tankolnak. Igen. Nem tudom, parancsnok elvtárs.

– Rendben van, átadom nekik.

Kikről volt szó? Az én fegyveres öreimről? Napjában egyszer, estefelé zárkám ajtaja kinyílt, a szolgálatos beadott egy csajka levest, egy szelet kenyeret. „Egyél!” Ez volt az ebédem. Kincstári ebéd. Hozta a kanalat is. A második fogást összekeverték az elsővel, ráöntötték a levest. Fogtam a csajkát, ettem, és a csajka fenekét fényesre nyaltam, ahogy az aranybányában megszoktam.

A harmadik napon nyílt az ajtó, és a himlőhelyes harcos, aki bekecse fölé bundát öltött, átlépte zárkám küszöbét.

– Na, kipihented magad? Indulás!

A kerületi osztály tornácán álltam. Azt hittem, újra a „téliésített” rabszállító busszal megyünk, de „varjút” sehol sem láttam. Közöséges háromtonnás teherautó várakozott a tornácánál.

– Ülj be!

Engedelmesen átvettem magam a kocsi oldalán. Az ifjú harcos bemászott a vezető mellé, a himlőhelyes mellém telepedett. A teherautó elindult, és néhány perc múlva már a főútra jutottunk. Hová visznek? Északnak vagy délnek megyünk? Nyugatnak vagy keletnek? Felesleges lett volna megkérdezni, az öröknek különben sem szabad beszélgetni. Átadnak egy másik körzetnek? De melyiknek?

Sok órás zötykölődés után a teherautó hirtelen megállt.

– Itt megebédelünk. Mássz le!

Lemásztam.

Egy út menti „étkezdébe” tértünk be.

A főút Kolima ütőere, fő idege. Mindkét irányban szünet nélkül hozzák-viszik a műszaki felszerelést, őrkíséret nélkül, és az

élelmiszer-szállítmányokat – feltétlenül fegyveres őrséggel. A szökevények megtámadhatják, kifoszthatják az ilyen rakományokat – de meg a sofőrrel és a beszerzővel szemben is védelmet jelent, ha nem is a legbiztosabbat, de megelőzheti a lopást.

Az étkezdékbe betévednek a geológusok, a kutatók, akik a nagy kolimai keresettel a zsebükben szabadságra utaznak, és a dohánnyal, csifirrel* feketézők, észak hősei és észak csirkefogói. Errefelé minden étkezdében árulnak alkoholt. Az emberek találkoznak, vitatkoznak, összeverekednek, elmondják egymásnak a legfrissebb híreket, és sietnek, sietnek. A gépkocsik motorja jár, miközben ledőlnek a vezetőfülkében, hogy két-három órácskát aludjanak. De errefelé szállítják az elítélteket is: szép tisztán, takaros csoportokban fölfelé a tajgába, lefelé pedig az aranybányák selejtjeként, összetörten, mocskosan; élőhalott, megtörtetett testeket szállítanak, amelyek nem emberek már többé. Megfordulnak itt az operatív csoport emberei, nyomozók, akik szökevényeket hajszolnak. És maguk a szökevények is, gyakran egyenruhában. Erre viszik a fekete ZISZ-ek a parancsnokokat, az elítéltek és a szabadok életének és halálának urait.

Egy drámaírónak éppen a főút menti étkezdében kell ábrázolnia északot – ez a legjobb jelenet. Ezt persze utólag írtam bele az elbeszélésbe.

Az étkezdében álltam, és igyekeztem a vörösre izzított hatalmas kályha közelébe furakodni. Őreim nem nagyon tartottak attól, hogy megszököm: túlságosan legyengültem, és ez meg is látszott rajtam. Mindenki számára világos volt, hogy ötven fokos fagyban egy dögrováson lévő elítélt nem jut messzire.

– Ül le, egyél.

Az őr vett nekem egy tányér forró levest, adott kenyeret.

– Hamarosan továbbindulunk — mondta a fiatal megjön a társam, és megyünk.

A himlőhelyes azonban nem egyedül érkezett. Egy idősebb „harcos” volt vele (abban az időben még nem katonáknak hívták őket), bekecsben, puskával. Hol rám, hol a himlőhelyesre nézett.

– Hát jó, lehet – mondta.

* Csifir – narkotikum hatású teasűrítmény.

– Indulás! – szólt rám a himlőhelyes.

Átmentünk az óriási étkezde egy másik sarkába.

A falnál egy férfi ült összegörnyedve, köpenyben, fekete flanel füles sapkában.

– Ülj ide – mondta a himlőhelyes. Engedelmesen a földre ereszkedtem, a férfi mellé. Az még a fejét sem fordította felém.

A himlőhelyes és az ismeretlen harcos elment. Az „én öröm”, a fiatalabbik maradt velünk.

– Pihenőt csinálnak maguknak, érted? – súgta váratlanul a rab-sapkás férfi. – Pedig nincs joguk hozzá.

– Igen, hogy fulladnának meg! – mondtam. – De csináljanak, amit akarnak. Mért fáj az neked?

A férfi felszegte a fejét: „Akkor is azt mondom, hogy nincs joguk hozzá!”

– Hová visznek bennünket? – kérdeztem.

– Hogy téged hová visznek, nem tudom. Engem Magadanba. Agyonlőnek.

– Agyonlőnek?

– Igen. Halálra ítélték. A nyugati lágerparancsnokságon, Szuszu-manban.

A válasz egyáltalán nem volt ínyemre. De hát nem is ismerhettem a rendet, a „legsúlyosabb büntetés” végrehajtási rendjét. Zavartan elhallgattam. Megjött a himlőhelyes harcos, új útitársunkkal együtt. Egymás között kezdtek beszélni valamiről. Amint nagyobb lett a fegyveres őrség, tagjai élesebbé, durvábbá váltak. Többé nem vettek nekem levest az étkezdében.

Még néhány órát utaztunk, és egy étkezdében újabb három embert csaptak hozzánk; az „etap”, a fegyencszállítmány már tekintélyes lett. A három újonnan jött korát nemigen lehetett megállapítani. Ugyanúgy néztek ki, mint bármelyik dögvőráson lévő kolimai polgár: éhezésre, skorbutra vallott a duzzadt fehér bőr, a felpuffadt arc... Mindhármuk arcán fagyfoltok.

– Hová visznek benneteket?

– Magadanba. Agyonlövésre. Már el vagyunk ítélve.

Összegörnyedve, térdünkre támaszkodva, hátunkat egymásnak vetve hevertünk a háromtonnás teherautó platóján. A rugózás jó volt, a főút is sima, alig rázkódtunk – így hát lassan fagyni kezdtünk.

Kiáltoztunk, nyögtünk, de az őrség könyörtelen volt. Még szűrület előtt Szpomijba kellett érnünk. Az agyonlövésre ítélték könyörögtek, hogy csak öt percre engedjék fölmelegedni őket. Mégis, amikor a teherautó beszáguldott Szpomijba, már égtek a lámpák.

A himlőhelyes odajött hozzánk: „A lágerbörtönben maradtok reggelig, aztán utaztok tovább.”

Csontig fagytam, megnémított a hideg. Utolsó erőmet összeszedve odaütöttem csizmám sarkát a fagyos hóhoz. Ez sem melegített fel. A harcosok egyre a lágerparancsnokságot keresték. Végül egy óra múlva a fagyos, fűtetlen börtönbe vezettek bennünket. Zúzvara fedte a falakat, a földes padlót végig jég borította. Valaki hozott egy vödör vizet. Megcsikordult a zár. És a tűzifa? És a kályha?

Itt, a Szpornijban töltött éjszakán újra elfagyott mind a tíz lábujjam. Hiába próbáltam elaludni, egy percre sem tudtam lehunyni a szemem.

Reggel kivezettek bennünket, beültettek a teherautóba. Felvillantak a dombok, hörgött a szembejövő gépkocsik motorja. A teherautó leereszkedett a hágón, és nekünk olyan melegünk lett, hogy szinte maradni vágytunk, várni egy keveset, sétálni kicsit ezen a csodálatos vidéken. Legalább tíz fok volt a különbség, semmivel sem kevesebb. Még a szél is valahogy langyos volt, majdnem tavaszias.

– Őrség! Szerelvényt igazíts!... – Hogy is mondhatnánk el a harcosoknak, hogy örülünk a melegnek, a déli szélnek, annak, hogy megszabadultunk a tajga csikorgó csendjétől.

– Szálljatok le!

Az öröknek is jólesett, hogy megmozgathatták tagjaikat, rágyújthattak. Korábbi ismerősöm, az igazság bajnoka, már közeledett is az őrhöz:

– Rágyújtunk, polgártárs?

– Rá. Menj a helyedre.

Az egyik újonnan jött elítélt nem akart leszállni a teherautóról. De amikor látta, hogy a „szerelvényigazítás” elhúzódik, odaintett magához.

– Segíts leszállnom!

Odanyújtottam a kezem az erőtlen embernek, és hirtelen megéreztem, milyen szokatlanul könnyű a teste; valami halálos súlytalanság volt. Elmentem mellőle. A teherautó szélébe kapaszkodva tett néhány lépést.

– Milyen meleg van! – szólt, de a szeme kifejezéstelen volt, zavaros.

– Na, indulás, indulás. Harminc fok van.

Óráról órára melegebb lett.

Az örök Palatka település étkezdéjében ebédeltek utoljára. A himlőhelyes vett nekem egy kiló kenyeret.

– Fogd, fehér kenyér. Este megérkezünk.

Finom hó szitált, amikor a távolban feltűntek Magadan fényei. Tíz fok lehetett. Szélcsend volt. Az apró, lágy hópelyhek szinte függőlegesen szálltak a föld felé. A teherautó a Belügyminisztérium kerületi osztálya közelében állt meg. Az örök bementek.

Civil ruhás férfi jött ki, hajadonfőtt. A kezében feltépett borítékot tartott. Valakit megszokott csengő hangon a nevéen szólított. Hívására az elítélt, akinek testét olyan könnyűnek éreztem, félrevánszorgott.

-A börtönbe!

Az öltönyös férfi eltűnt az épületben, majd rögtön újra megjelent. Újabb dosszié volt nála.

– Ivanov Konsztantyin Ivanovics! – A börtönbe! – Ugrackij Szergej Fjodorovics! – A börtönbe! – Szimonov Jevgenyij Petrovics! – A börtönbe!

Nem búcsúztam el sem az öröktől, sem azoktól, akik útitársaim voltak Magadanig. Ez nem szokás...

Most már csak én álltam öreimmal a kerületi osztály tornáca előtt. Az öltönyös férfi ismét megjelent egy dossziéval.

– Andrejev! – A kerületi osztályra! Rögtön adom az átvételi elismervényt – fordult öreimhez.

Bementem a helyiségbe. Első dolgom volt, hogy megkeressem a kályhát. Meg is találtam: központi fűtés volt. A fakorlát mögött a szolgálatos. Telefonkészülék. Szegényesebbnek tűnt minden, mint Szmertyin elvtársnál, Hatinnahban. De talán csak azért, mert kolimai életem alatt az volt az első dolgozószoba, amit láttam? A folyosóról meredek lépcső vezetett felfelé, az emeletre.

Bejött a civil ruhás férfi, aki az utcán átvett bennünket.

– Jöjjön velem!

A keskeny kis lépcsőn felmentünk az emeletre, a „J. Atlasz, főmegbízott” feliratú ajtóhoz.

– Üljön le.

Leültem. Az apró helyiségben az asztal foglalta el a főhelyet. Papírok, mappák, mindenféle listák. Atlasz harmincnyolc-negyven éves lehetett. Nagy testű, sportos alkatú férfi volt, fekete hajú, kissé kopaszodó.

– Neve?

– Andrejev.

– Apai és utóneve? Törvénycikk? A büntetés időtartama?

Megmondtam.

– Jogász?

– Jogász vagyok.

Atlasz felugrott, és megkerülte az asztalt: „Remek!”

– Rebrov kapitány fog beszélni magával!

– Ki az a Rebrov kapitány?

– Az Ügyészség Nyomozati Osztályának parancsnoka. Menjen le.

Visszatértem a helyemre, a fűtőtest mellé. Némi gondolkodás után elhatároztam, hogy már előre megeszem a kiló fehér kenyeret, amit az örök adtak. A víztartály és a hozzáláncolt kancsó is közel volt. Az ingaóra a falon ütemesen ketyegett. Félálomban

még hallottam, hogy valaki gyors léptekkel elhaladt mellettem, majd a szolgálatos felébresztett.

– Rebrov kapitányhoz!

Felvezettek az emeletre. A kis dolgozószoba ajtaja kinyílt, metsző hangot hallottam:

– Erre, erre.

Szokványos dolgozószoba volt, kicsit nagyobb annál, ahol két órával előbb jártam. Rebrov kapitány üveges tekintete egyenesen rám meredt. Az asztal sarkán pohár állt, félig megivott citromos teával, kistányéron körülragcsált sajtdarab. Telefonkészülékek, dossziék. Arcképek.

– Neve?

– Andrejev.

– Apai és utóneve? Törvénycikk? A büntetés időtartama?

– Jogász?

– Jogász vagyok.

Rebrov kapitány áthajolt az asztalon, üveges tekintete egyre közelebről meredt rám, és megkérdezte:

– Ismeri Parfentyevet?

– Igen, ismerem.

Parfentyev brigádvezetőm volt az aranybányában, még mielőtt Smeljov brigádjába kerültem. Parfentyevtől Poturajevhez vezényeltek, onnan pedig Smeljovhoz. Parfentyev brigádjában néhány hónapig dolgoztam.

– Igen. Ismerem. Dmitrij Tyimofejevics Parfentyev a brigádvezetőm volt.

– Ugye. Ezek szerint tehát ismeri Parfentyevet?

– Igen, ismerem.

– És Vinogradovot?

– Vinogradovot nem ismerem.

– Nem ismeri Vinogradovot, a Dalsztroj Törvényszékének elnökét?

– Nem ismerem.

Rebrov kapitány cigarettára gyújtott, nagyot szippantott, majd elnyomta a cigarettát a kistányéron, és így szólt:

– Vinogradovot tehát ismered, Parfentyevet pedig nem?

– Nem, Vinogradovot nem ismerem...

– Ó, igen. Ismered Parfentyevet, és nem ismered Vinogradovot. Hát, jó.

Rebrov kapitány megnyomta a csengő gombját. A hátam mögött kinyílt az ajtó.

– A börtönbe!

A kistányér az elnyomott cigarettacsikkal és a félig rágott sajt-héjjal ott maradt az Ügyészség Nyomozati Osztályának parancsnoki dolgozószobájában, az íróasztalon jobbra, a vizespalack mellett.

Késő éjszaka volt, amikor az őr végigvezetett az alvó Magadanon.

– Gyerünk, gyorsabban!

– Nem sietek sehova.

– Jártasd csak a szád! – húzta elő a pisztolyát. – Lelőlek, mint egy kutyát. Nem gond kihúzni a listáról.

– Nem tudsz kihúzni – mondtam. – Felelsz értem Rebrov kapitány előtt.

– Gyerünk, nyavalyás!

Magadan kisváros. Hamarosan odaértünk „Vaszkov házához”, ahogy a városi börtönt nevezik. Vaszkov Berzin helyettese volt, amikor Magadan épült. * A fából ácsolt börtön az első házak között készült el. Megőrizte annak a nevét, aki építette. Magadanban már régóta van kőből épített börtön is, de az új, a „komfortos”, amelybe már beépítették a javító-nevelő fegyházrendszer

* Magadant, Kolima „fővárosát” 1932-ben alapították. Berzin a Dalsztrój első parancsnoka volt, feleségével és legközelebbi munkatársaival 1937-ben törbe csalták, letartóztatták is kivégezték. Vaszkov nem a róla elnevezett börtönben halt meg: Moszkvaim vitték, és agyonlőtték.

legmodernebb technikáját, szintén ugyanarra a névre hallgat, mint az eredeti Vaszkov-ház.

Némi huzavona után az őrség beengedett a Vaszkov-ház udvarára. Alacsony, zömök, hosszan elnyúló börtönépület, súlyos, sima gerendákból összeróva. Az udvar túlsó végén két sátor formára épült fabarakk.

– A másodikba – mondta egy hang a hátam mögül.

Megragadtam a kilincset, kinyitottam az ajtót, és beléptem.

Emeletes priccseket láttam, rajtuk rengeteg ember. De nem sűrűn, nem szorult test a testhez. Földes padló, fél bocska nagyságú, kályha nyurga vaslábakon. Verejték, fertőtlenítő és mosdatlan testek áporodott szaga. Nagy nehezen felmásztram az emeletre – mégiscsak melegebb –, és benyomakodtam egy szabad helyre. A szomszédom felébredt.

– A tajgából?

– A tajgából.

– Tetves vagy?

– Tetves.

– Akkor a sarokba feküdj. Nálunk nincsenek tetvek, fertőtlenítenek.

– Fertőtlenítenek? Ez jó – gondoltam. – De legjobb a meleg.

Reggel enni kaptunk. Kenyeret, forró vizet. Nekem még nem járt kenyér. Lehúztam a csizmámat, és a fejem alá gyűrtem. Leengedtem a nadrágomat, hogy a lábszáram is átmelegedjen, és elaludtam. Huszonnégy órával később ébredtem fel, amikor már kaptam kenyeret; a Vaszkov-ház teljes jogú polgára lettem.

Ebédre galuskakaparékot kaptunk és három kanál búzakását. Aludtam egészen másnap reggelig, amikor a szolgálatos nyers hangja felébresztett.

Lemásztram a priccsről.

– Eredj az udvarra! Menj ahhoz a tornáchoz! – Az eredeti Vaszkov-ház ajtaja kitárult előttem, és beléptem a gyengén megvilágított, alacsony folyosóra. Az őrs kinyitott egy lakatot, félrehúzta a masszív vasreteszt, és egy apró zárkába kerültem, ahol

két priccs állt. Ketten ültek ott, görnyedten kuporogtak a földszinti priccs sarkában.

Az ablakhoz mentem, leültem. Valaki megrázta a vállam. Dmitrij Tyimofejevics Parfentyev volt, brigádvezetőm az aranybányában.

– Értesz valamit ebből az egészből?

– Semmit sem értek.

– Mikor hoztak ide?

– Három nappal ezelőtt. Atlasz hozott teherautón.

– Atlasz? Ő hallgatott ki a kerületi osztályon. Negyven körüli, kopaszodó. Civilben volt.

– Amikor engem kísért, egyenruhát viselt.

– És mit akart tőled megtudni Rebrov kapitány?

– Hogy ismerem-e Vinogradovot.

– És?

– De hát honnan ismerném?

– Vinogradov a Dalsztroj Törvényszékének elnöke.

– Lehet, hogy te ismered, de én nem tudom, ki az a Vinogradov.

– Együtt tanultam vele.

Kezdett derengeni valami. Letartóztatása előtt Parfentyev Cseljabinszk területi ügyésze, majd Karélia ügyésze volt. Amikor Vinogradov a Partizán településen járt átutazóban, és megtudta, hogy egyetemi diáktársa az aranybányában van, pénzt küldött neki, és megkérte a Partizán parancsnokát, Anyiszimovot, hogy segítse Parfentyevet. Át is helyezték a kovácsműhelybe, ráverőkovácsnak. Anyiszimov azonban jelentette a belügyi szerveknek, Szmertyinnek, hogy mit kért tőle Vinogradov; Szmertyin pedig jelentette Magadanba, Rebrov kapitánynak. Az Ügyészség Nyomozati Osztályának parancsnoka nyomban hozálátott a Vinogradov-ügy felgöngyölítéséhez. Az összes északi bányában letartóztattak minden elítéltet, aki jogot végzett. A többi már csak a nyomozói technika dolga volt.

– De mi miért vagyunk itt? A sátorbarakkban voltam...

- Minket kiengednek – mondta Parfentyev.
- Szabadon engednek? Illetve ha nem is szabadon, de tranzitlágerbe küldenek?
- Igen – szólalt meg a harmadik, aki közben elővánszorgott a fényre, és leplezetlen megvetéssel méregetett.
- Kihízott, rózsás képe volt. Fekete szőrme kabátot viselt, zefiringe kigombolva a mellén.
- Nocsak, ismerősök? Rebrov kapitánynak már nem volt ideje, hogy eltaposson benneteket! A nép ellensége...
- Miért, te talán a nép barátja vagy?
- Mindenesetre nem politikai. Nem voltak rangjelzéseim. Nem üztem gúnyt a munkásemberekből. Miattatok, az ilyenek miatt csuknak le bennünket is.
- Ez közbüntényes?
- Kinek közbüntényes, kinek úr.
- Na, hagyjátok már abba, hagyjátok abba! – kelt a védelmemre Parfentyev.
- Gazember! Nem tűröm!
- Megcsikordultak az ajtók.
- Kifelé!
- A porta előtt vagy heten tolongtak. Közelebb mentünk Parfentyevvel.
- Hát ti? Jogászok vagytok? – kérdezte Parfentyev.
- Igen! Igen!
- Mi történt? Miért engednek ki?
- Rebrov kapitányt letartóztatták. Az a parancs, hogy mindenkit ki kell engedni, akit az ő utasítására csuktak le – mondta halkán valamelyik bennfentes.

Osztotics Judit fordítása

TÍFUSZOSOK VESZTEGZÁRJA

A fehér köpenyes férfi előrenyújtotta a kezét, s Andrejev a rózsaszínű, tisztára mosott, ápolt körmű ujjak közé nyomta sómarta, ropogós gimnasztyorkáját. A férfi elhessentő mozdulattal tett, s rázta a kezét.

– Fehérneműm nincsen – mondta Andrejev egykedvűen.

Ekkor a felcser elvette Andrejev gimnasztyorkáját, két kézzel megfogta, ügyes, gyakorlott mozdulattal kifordította az ing ujját, és szemügyre vette...

– Van benne, Ligyija Ivanovna – jelentette ki és ráüvöltött Andrejevre: – Miért tetvesedté el ennyire, mi?

Ligyija Ivanovna, az orvosnő azonban félbeszakította.

– Nem ők a hibások – mondta halkán és rosszállóan, erősen megnyomva az „ők” szót, majd fölemelte az íróasztalról a sztetoszkópot.

Andrejev örökre megjegyezte ezt a vörös Ligyija Ivanovná, ezerszer áldotta a nevét, egész életében gyöngéden és szeretettel emlékezett rá. Hogy miért? Mert erősen hangsúlyozta az „ők” szót abban az egyetlen mondatban, amelyet Andrejev hallott tőle. A jó pillanatban mondott jó szóért. Megérezte-e a doktornő ezt a hálát?

A vizsgálat rövid volt. Ehhez a vizsgálatához nem volt szükség sztetoszkópra.

Ligyija Ivanovna rálehelte a lila bélyegzőre, s teljes erőből, két kézzel rászorította valami nyomtatott úrlapra. Írt rá néhány szót, s Andrejevet elvezették.

A fegyveres őr, aki a rendelő tornácán várakozott, nem a börtönbe kísérte vissza Andrejevet, hanem a telep végébe, egy nagy raktárhoz. Az épületet körülvevő udvar szögesdróttal volt bekerítve: előírásos tíz sor huzal, örbódé, amely előtt őrsem járt fel-alá bundában, puskával. Beléptek az udvarra, s odamentek a raktárhoz. Éles villanyfény áradt ki az ajtó résén. Az őr erőlködve kinyitotta a nehéz ajtót, amelyet teherautókra méreteztek, nem emberekre, s eltűnt a raktárban. Andrejev orrát mosdatlan testek, áporodott ruhanemű és emberi izzadság savanyú szaga ütötte meg. Összemosódó emberi hangok zsongása töltötte meg ezt a hatalmas dobozt. A lombos fák teljes törzséből ácsolt, négyemeletes csupasz priccsek örökéletűek voltak, az örökkévalóságnak szánták őket, mint Caesar hídjait. A hatalmas raktár polcain több mint ezer ember feküdt. Egyike volt ez annak a két tucat raktárnak, amelyet dugig megtöltöttek friss élőáruval: a kikötőben tifuszosok vesztegzárja volt, és elszállítás – vagy ahogy a rabok mondják: „transzport” – már több mint egy hónapja nem történt.

A láger vérkeringése, amelyben a vörös véresejteket eleven emberek alkották, megbomlott. A személyszállító teherautók vesztegeltek. A bányákban meghosszabbították a rabok munkaidejét. A városi kenyérgyár nem győzött elegendő kenyeret sütni, hiszen mindenkinek napi ötszáz grammot kellett adni, s magánháznaknál próbálták megsütni a hiányzó adagot. A parancsnokság dühét csak fokozta, hogy a tajgából lassanként beáramlott a városba a „rabsalak”, amelyet a bányák ontottak.

Az „egészségügyi részlegben” — ezzel a divatos e nevezéssel illették a raktárat —, ahová Andrejev került, több mint ezer ember feküdt. Első pillantásra nem lehetett észrevenni ezt a tömeget. A felső priccseken a hőség miatt meztelenül heverték, az első szinten meg a priccsek alatt pedig vattaruhában, nagykabátban, füles kucsmában. A többségük hanyatt vagy hason feküdt (aligha lehet megmagyarázni, miért nem fekszenek a rabok az oldalukon), s az ormótlan priccseken sűrű sorokban heverő testek olyanok voltak, mint fatörzsön a bütykök, göcsörtök, mint deszkán a csomók.

Az emberek kisebb csoportokba verődtek egy-egy „mesemondó” körül, vagy ahol történt valami, márpedig ilyen tömegben szinte percnként történt valami. Már több mint egy hónapja feküdtek itt a foglyok, munkára nem jártak, csak fertőtlenítő für-

dőbe, a tetvek miatt. Ez naponta húszezer munkanap elvesztését jelentene, százhatvanezer, sőt talán háromszázhúszezer munkaórát, mivel a munkanapok különbözőek. Vagy húszezer napnyi emberélet megmaradását. Húszezer nap életet. A számokat többféleképpen lehet értelmezni, ravasz tudomány a statisztika.

Ételosztáskor mindenki a helyén volt (tízessel kaptuk az ételmet). Olyan sok volt az ember, hogy az ételosztók alig fejezték be a reggeli kiosztását, máris kezdhették az ebédosztást. S mihelyt kiosztották az ebédet, oszthatták a vacsorát. Az egészségügyi részlegben reggeltől estig ételosztás folyt. Pedig reggel csak a napi fejadagot adták ki meg a teát – üres forralt vizet – és kétnaponként fél heringet, ebédre csak levest, vacsorára pedig csak kását.

És az ételosztáshoz mégis rövid volt a nap.

A cellaügyeletes odavezette Andrejevet a priccsekhez és a második sorra mutatott.

– Ez lesz a helyed.

Felülről tiltakoztak, a cellaügyeletes azonban rájuk mordult. Andrejev két kézzel belekapaszkodott a pricc szélébe, megpróbálta a jobb lábát a priccse lendíteni, de nem sikerült. Erős kezével a szobaparancsnok alulról meglökte, s Andrejev tehetetlenül a meztelen testek közé zuhant. Ügyet sem vetett rá senki. A „bejelentkezés” és beköltözés ceremóniája el volt végezve.

Andrejev aludt. Csak ételosztáskor ébredt fel, s miután tüzetesen és gondosan végignyalta az ujjait, ismét aludt, bár nem mélyen, mert a tetvek nem hagyták.

Senki sem kérdezgette őt, pedig az egész szállítmányban alig akadt rajta kívül olyan, aki a tajgából jött, márpedig mindnyájuk útja oda vezet. Ezzel ők tisztában voltak. Éppen ezért semmit sem akartak előre tudni az elkerülhetetlen tajgáról. És ez így volt helyes, állapította meg Andrejev. Amit ő ott látott, arról a többieknek nem kell tudniok. Úgysem kerülhetik el, az előrelátás itt mit sem használ. Előre rettegni: mire jó az? Ezek itt még emberek voltak, Andrejev pedig a holtak képviselője. S az ő tapasztalataival, egy halott ember tapasztalataival nem tudtak volna mit kezdeni ők, a még élők.

Két-három nap múlva fürdőbe vitték őket. Mindenki unta már a fertőtlenítést meg a fürdést, kelletlenül készülődtek, Andrejev azonban nagyon szeretett volna megszabadulni a terveitől. Ideje most volt böven, s naponta többször áttetvezte kifakult gimnasztyorkáját. Végleges sikert azonban csak a fertőtlenítőtől remélhetett. Ezért ő szívesen ment, és bár fehérneműt nem adtak neki, s vörös gimnasztyorkáját kénytelen volt a csupasz testére fölvenni, a szokásos csipéseket most nem érezte.

A fürdőben kipurciózták a vizet: fejenként egy sajtár hideget és egy sajtár meleget kaptak, Andrejev azonban becsapta a fürdöst és még egy sajtárt szerzett. Szappant csak egy piciny darabot adtak, de a padlóról fel lehetett szedni a törmeléket, s Andrejev igyekezett alaposan megmosakodni. Ez volt a legjobb tisztálkodása az utóbbi években. Még akkor is, ha vér és genny folyt a fekélyeiből skorbutos térdén. Még akkor is, ha a fürdőben elhúzódtak mellőle az emberek. Még ha irtózva visszahőköltek is tetves ruhájától.

Kiadták a fertőtlenítőből a holmikát. Andrejev Ognyev nevű szomszédja báránybőr harisnyája helyett egy babaharisnyát kapott vissza, annyira összezsugorodott a bőr. Ognyev sírva fakadt: ez a bőrharisnya jelentette számára a menekvést itt Északon. Andrejev megvetően végigmérte. Hány férfit látott ő már sírni a legkülönbélebb okok miatt! Voltak köztük ravasz alakoskodók, voltak idegbetegek, voltak reményvesztettek, voltak dühöngők. Volt köztük, aki a hideg miatt sírt. De Andrejev nem találkozott olyanal, aki az éhség miatt sírt volna.

Visszafelé meneteltek a sötét, hallgatag városon keresztül. A tócsákon alumíniumszerű jégvárta feszült, de a levegő üde volt, tavaszias. Ez után a fürdő után Andrejev mélyen aludt, mint a juhászbunda, ahogy Ognyev, a szomszédja mondta, aki már el is felejtette fürdőbeli kellemetlenségét.

Senkit nem engedtek ki sehova. Volt mégis a részlegben egy beosztás, amely lehetővé tette az embernek, hogy kikerüljön a „drót mögül”. Persze nem a lágerből való kikerülésről volt itt szó, nem a külső drótról, amely háromsoros kerítésből állt, mindegyik tíz sor szögesdrótból, s előtte még a tiltott sáv, amelyet alacsonyan kifeszített drót keretezett. Ilyesmirel senki még csak nem is álmodott. A szögesdróttal kerített udvarról volt csak szó. Ezen kívül volt az étkezőbarakk, a konyha, a raktárak, a

kórház: egy egészen más világ, amelytől Andrejev el volt tiltva. A drótkerítésen csak egyetlen ember léphetett ki: a latrinás. És amikor az meghalt (az élet tele van szerencsés véletlenekkel), Andrejev szomszédja, Ognyev csodálatra méltó energiát és találményságot produkált. Két napig nem evett kenyeret, s a két napi adagot elcserélte egy fiberbőröndre.

– Mandel báróval cseréltem, Andrejev!

Mandel báró! Puskin leszármazottja! Ő az ott, ni!

Nyurga alakja, keskeny válla, piciny, kopasz feje messzire ellátsozott. De Andrejevnek nem nyílt rá alkalma, hogy megismerkedjék vele.

Ognyevnek megmaradt egy gyapjúzakója még „odakintről”, ő ugyanis csak néhány hónapja került a vesztetzárba. A zakót és a bőröndöt odaajándékozta a felügyelőnek, és megkapta az elhalt latrinás állását. Alig két hét múlva a közbüntényesek a sötétben elkapták Ognyevet és fojtogatni kezdték, szerencsére nem fojtották meg, de elvettek tőle mintegy háromezer rubel készpénzt.

Abban az időben, mikor Ognyev kereskedői karrierjének csúcán állt, Andrejev csak elvétve találkozott vele. A megvert, megtépázott Ognyev egy éjszaka, miután elfoglalta régi helyét, meggyónta viselt dolgait Andrejevnek.

Andrejev is mesélhetett volna egyet-mást arról, amit a bányában látott, de Ognyev nem bánt meg semmit és nem panaszkodott.

– Ma ők engem, holnap én őket... Túljárók... az eszükön... Úgy megverem őket... Hülyére! Mindent visszaszerzek!

Ognyev sem kenyérrel, sem pénzzel nem segítette Andrejevet, de ez nem is volt szokás ilyen esetekben: a lágererkölcs szerint minden a legnagyobb rendben volt.

Egy napon Andrejev elcsodálkozott, hogy még mindig él. Alig bírt fölemelkedni a priccséről, de fölkelte. A legfontosabb, hogy nem kellett dolgoznia, feküdhett, márpedig még a napi ötszáz gramm rozskenyér, három evőkanál kása és egy tányér híg leves is föltámaszthatja az embert, ha nem kell dolgoznia.

Itt értette meg, hogy nem fél a haláltól, nem ragaszkodik az élethez. Rájött arra is, hogy kiállta a nagy próbát, s életben maradt. Hogy a bányamunka borzalmas tapasztalatait a maga hasznára

kell fordítania. Megértette, hogy bármilyen szánalmasan korlátozott is egy elítélt szabad akarata, bármilyen csekélyek a választási lehetőségei, ezek a lehetőségek mégiscsak léteznek, és szerencsés esetben megmenthetik az életét. És Andrejev készen állt a nagy harcra, amelyben vadállati ravaszságot kell szembezegeznie a vadállattal. Becsapták őt. Ő is csalni fog. Nem fog meghalni, nincs szándékában elpusztulni.

Teljesíteni fogja teste kívánságait, mindazt, amit a teste tudatosított benne az aranybányában. A bányában ő veszített, de az a veszített csata nem az utolsó volt. Olyan salak ő, amelyet kiszórtak a bányából. Elárulta a családja, elárulta az ország. Szeretet, szorgalom, tehetség: mindent összetörtek, szétapostak. Hamis és hazug volt minden magyarázkodás, amelyet az értelem keresett, s ezt Andrejev jól megjegyezte. Csak a bánya által felébresztett állati ösztön mutatható és mutatott kiutat.

Itt, ezeken a küklopsz-priccseken értette meg Andrejev, hogy ér ő valamit, van miért becsülnie önmagát. Lám, életben van, pedig senkit nem árult el sem a kihallgatásokon, sem a lágerben. Sikertől sok igazságot kimondania, sikerült elnyomnia magában a féltelmet. Nem arról van szó, hogy egyáltalán nem félt semmitől, de az erkölcsi korlátok világosabbá, láthatóbbá váltak, mint azelőtt voltak, minden leegyszerűsödött. Világossá vált például, hogy Andrejev semmiben sem hibáztatható. Korábbi egészségét tönkretették, örökre megtörték. De vajon csakugyan örökre? Amikor ebbe a városba hozták, arra gondolt, két-három hét maradt hátra az életéből. S ahhoz, hogy korábbi egészségét visszaszerezze, több hónapos teljes pihenésre volna szüksége tiszta levegőn, szanatóriumi körülmények között, tejjel, csokoládéval. S mivel teljesen nyilvánvaló, hogy ilyen szanatóriumba Andrejev sohasem jut el, meg kell halnia. Amitől nem is fél. Sok sorstársa meghalt. De nem hagyta őt meghalni valami, ami erősebb a halálnál. Szeretet? Harag? Nem. Az embert ugyanazok az okok tartják életben, mint a fát, a követ, a kutyát. Ezt értette meg Andrejev, s nemcsak megértette, de meg is érezte itt a városi tranzitlágerben, a tifuszosok vesztegzárja alatt.

*

Andrejev bőrfekélyei sokkal hamarabb begyógyultak, mint egyéb sebei. Lassanként lehámlott róla a teknőspáncél, amivé az emberi bőr változik a bányában; elfagyott ujjainak világos ró-

zsaszínű hegye sötétebb színt öltött, kissé megerősödött a vékony bőr, amely a fagyhólyagok kifakadása után képződött rajtuk. És ami a legfontosabb: bal kezének csuklója kiegyenesedett. A másfél évi bányamunka alatt mindkét csuklója meggömbült, lapát- vagy csákánynyél vastagságúra duzzadt, s Andrejev úgy érezte, végleg megmerevedett. Evéskor ő is úgy fogta a kanalat, mint a többi fogoly, ujjheggyel csippentve, s el is felejtette, hogy másként is lehet. Olyan volt a csuklója, mint a műkéz. Csak olyan mozgásra volt képes, mint a műkéz. Legfeljebb keresztet lehetett volna még vetni vele, ha Andrejev imádkozott volna. Lelkében azonban haragon kívül nem volt semmi más. Lelki sebei nehezebben gyógyultak. És sohasem gyógyultak be teljesen.

A keze azonban kiegyenesedett. Egy alkalommal a fürdőben bal keze ujjai kiengedtek. Andrejev elképedi. Talán így lesz a jobb kezével is, amely változatlanul kacska. Éjjelente óvatosan megfogta a jobb kezét, próbálta kiegyenesíteni az ujjait, s úgy rémlett neki, hamarosan egyenes lesz az is. A körmeit már korábban gondosan lerágtá, s most a piszkos, vastag, kissé megpuhult bőrt rágszálta apránként. Ez a higiéniai műtét volt Andrejev kevés foglalatosságainak egyike, amikor nem evett és nem aludt.

A talpát behálózó véres bőrrepedések már nem fájtak annyira, mint korábban. A lábán lévő skorbut eredetű fekélyek még nem gyógyultak be, kötözni kellett, de egyre kevesebb volt belőlük: kékesfekete foltok tűntek fel a helyükön, bélyegre hasonlítottak, amit a rabszolga-kereskedő süttetett a négerekre. Csak a nagyujj nem akart gyógyulni a két lábán: a fagyás elérte a csontvelőt, s genny szivárgott belőle. Persze kevesebb, mint korábban, a bányában, amikor annyi genny és vér csurgott a gumibocskorába, a rabok nyári lábbelijébe, hogy minden lépésnél cuppogott, mint-ha tócsában tócsogna.

Sok évnek kell még eltelnie, mire Andrejev ujjai meggyógyulnak. S a gyógyulás után a legkisebb hideg beálltakor is sok-sok évig fogja még emlékeztetni az északi bányákra a gyötrő fájdalom. De Andrejev nem gondolt a jövőre. A bányában rákényszerült, hogy ne tervezze az életét egy napnál többre, hogy csak a közeli dolgokért harcoljon, mint általában azok az emberek, akik közel állnak a halálhoz. Most csak egy kívánsága volt: hogy a tifusz-vesztegzár örökké tartson. Ez azonban reménytelen kívánság volt. Eljött a nap, amikor a vesztegzárat feloldották.

Ezen a reggelen a részleg valamennyi lakóját kihajtották az udvarra. Az elítéltek órákon át toporogtak a szögesdrót mögött, dideregtek. A munkafelügyelő egy hordóra kapaszkodva, rekedt, dühös hangon neveket olvasott fel. Akiket szólított, kimentek a kiskapun, hogy soha többé vissza ne térjenek. Az országúton teherautók dübörögtek, s dübörgésük olyan erős volt a reggeli csikorgó hidegben, hogy a munkafelügyelő alig bírta túlkiabálni.

– Csak engem ne szólítsanak, csak engem ne szólítsanak – próbálta Andrejev gyerekes ráolvasással megbűvölni a sorsot. Pedig hiába, nem lesz szerencséje. Ha nem szólítják ma, szólítani fogják holnap. Visszaviszik az aranybányákba, ahol éhség, verés és halál vár rá. Belehasított a fájdalom elfagyott kezének és lábának ujjaiba, zúgott a füle, sajgón az arca. Mind gyakrabban váltogatta a lábait, meggörnyedve lehelt tölcserre formált tenyerébe, de elgémbereedett lábait és fájós kezeit nem volt könnyű fölmelegíteni. Minden hasztalan. Semmit sem tehet a gigantikus gépezet ellen, amelynek fogai a testét marcangolják.

– Voronov! Voronov! – üvöltözött a munkafelügyelő. – Voronov! Akkor mit keres itt ez a mocsok?!

– És a munkavezető dühösen lecsapta a hordóra az elitéit vékony, sárga dossziéját, és rátaposott.

Ekkor Andrejev számára hirtelen minden megvilágosodott. Éles villámfény volt ez, amely megmutatta a menekülés útját. És az izgalomtól felbuzdulva azonnal nekibátorodott s előrelépett, a munkafelügyelő felé. A felügyelő tovább sorolta a neveket, az emberek egymás után sorra hagyták el az udvart. A tömeg azonban még nagy volt. Most mindjárt, most...

– Andrejev! – kiáltotta a munkafelügyelő.

Andrejev mereven nézte a munkafelügyelő borotvált arcát és hallgatott. Azután tekintete átsiklott a dossziékra. Már alig volt néhány. „Ez az utolsó kocsiszállítmány” – gondolta Andrejev.

A munkafelügyelő egy ideig tartogatta a kezében Andrejev dossziéját, s anélkül, hogy megismételte volna a felszólítást, ledobta a hordóra.

– Szičsev! Jelentkezz! Keresztneved és apai neved?

– Vlagyimir Ivanovics – felelte szabályosan egy idős elítélt, és szétlökdöste maga előtt a tömeget.

– Törvénycikk? Időtartam? Kifelé!

Még néhányan jelentkeztek a szólításra, elmentek, s nyomukban elment a munkafelügyelő is. Az elítélteket visszaterelték a „részlegbe”.

A köhögés, topogás, kiabálás beleolvadt sok száz ember többszólamú zshivájába.

Andrejev élni akart. Két egyszerű célt tűzött ki maga elé s megfogadta, hogy elérni őket. Napnál világosabb volt, hogy minél tovább itt kell maradnia, ameddig csak lehet. Vigyáznia kell, hogy ne kövessen el hibát, össze kell szednie magát... Az aranybánya: a halál. Ebben a tranzitlágerben senki sem tudja ezt olyan jól, mint éppen ő. Mindenáron el kell kerülni a tajgát, az aranybányákat. Hogyan érheti el ezt ő, Andrejev, a jogfosztott fegyenc? Elérheti. A vesztegzár ideje alatt a tajga elnéptelenedett, a hideg, az éhezés, a hosszú, nehéz munka és a kialvatlanság elvette a tajgától az embereket. Vagyis a vesztegzárból elsősorban az aranybányákba indítanak teherautókat, s csak ha már a bányák „rendelését” teljesítették („Küldjetez kétszáz tuskót” – ahogy a szolgálati táviratokban szokták „rejtjelezni”), csak akkor küldenek majd embereket máshova. Hogy hova, az Andrejevnek mindegy. Csak ne aranybányába.

Minderről Andrejev senkinek egy szót sem szólt. Senkivel nem tanácskozta meg a dolgot, sem Ognjevvel, sem Parfentyevvel, bányabeli sorstársával, senkivel az ezer ember közül, akik itt feküdtek mellette a priccseken. Mert nagyon jól tudta, ha bárkinek elárulja a tervét, az besúgja a parancsnokságnak: az egyik a dicséretén, a másik egy cigarettacsikkért, a harmadik pedig csak úgy... Tudta ő, micsoda teher a titok, de meg tudta tartani. Csak így érhetette el, hogy ne féljen. Egyedül könnyebb volt, kétszer, háromszor, négyszer könnyebb átsiklani a gépezet fogaskerekei között. Az ő játszmája egyedül az övé: ezt is a bányában tanulta meg.

Andrejev napokon át nem válaszolt, amikor szólították. Mihelyt megszűnt a vesztegzár, az embereket kezdték kihajtani munkára, s az elosztásnál ügyeskedni kellett, hogy ne kerüljön nagy csoportba: ezeket rendszerint földmunkára küldték csákánnyal, ásó-

val, lapáttal; a kicsiny, két-három főből álló csoportokban viszont mindig volt remény rá, hogy megkeressen egy harapás pótadag kenyeret vagy cukrot: Andrejev másfél éve a színét sem látta cukornak. Egyszerű terv, de tökéletes. Az ilyen munkák természetesen kivétel nélkül tilosak voltak a transzportban, de sokan szerettek volna ingyenmunkát igénybe venni. Aki földmunkára került, abban a reményben vállalta, hogy sikerül koldulnia némi dohányt, kenyeret. És ez néha sikerült is, még a járókelők is adtak. Andrejev egy zöldségraktárba járt, ahol teleehette magát céklával meg sárgarépával, s még „haza” is vitt néhány szem nyers krumplit, amit a kályha parazsába tett sülni, félig sültén kivette és megette: a lágerélet megkövetelte, hogy minden ételkészítési hadművelet gyorsan történjék: túlságosan sok éhes száj volt körös-körül.

Majdhogynem értelmes napok következtek, amelyeket mégiscsak kitöltött valamilyen tevékenység. Minden reggel mintegy két órát kint kellett ácsorogni a csikorgó hidegben. És a munkafelügyelő pattogott: „Hé, te, válaszolj, keresztneved és apai neved!” S amikor a Molochnak kijáró mindennapos áldozat véget ért, és mindenki csoszogva sietett a barakkba, kihajtották őket munkára.

Andrejev dolgozott a kenyérgyárban, szemetet hordott a női tranzitlágerből, padlót mosott az őrszemélyzeti körletben, ahol a félhomályos ebédelőben a parancsnoki asztalokon maradt tányérokra ragacsos, ízletes húsmaradékokat szedett össze. A munka után nagy tálakban édes gyümölcskocsonyát és valóságos kenyérhegyet vittek a konyhába, valamennyien körülülték az ennivalót, és még a zsebeiket is teletömték kenyérral.

Andrejev csak egyszer számította el magát. Minél kisebb a csoport, annál jobb: ez volt a hitvallása. De a legjobb, ha egyedül dolgozik az ember. Csak hát egy főt ritkán kértek. Egyszer a munkavezető, aki arcról már ismerte Andrejevet (úgy tudta, Muravjov a neve), azt mondta neki:

– Olyan munkát találtam számodra, hogy életed végéig áldani fogsz érte. Fát fűrészelsz egy magas rangú parancsnoknak. Ketten mentek.

Társával együtt vidáman szaporázták lépteiket a lovassági köpenyes kíséző őr előtt. Annak csúszott a csizmája, botladozott, tó-

csákat ugrált át, majd két kézzel felfogta köpenye szárnyait, futva utolérte őket. Hamarosan megérkeztek egy kis házhoz; a kis-kapu zárva volt, s a kerítés fölött szögesdrót feszült. Az őt bezörgetett. Az udvarból kutyaugatás hallatszott. A parancsnok ügyeletesen nyitott kaput, szólanul bevezette őket a fűskamrába, rájuk zárta az ajtót, s az udvaron szabadon engedett egy behemót juhász-kutyát. Hozott egy vödör vizet. Es amíg a fegyencék föl nem fűrészeltek a kamrában minden fát, a kutya fogva tartotta őket. Késő este kísérték vissza őket a lágerbe. Másnap ugyanoda küldték volna őket, de Andrejev bebújt a priccs alá, s aznap egyáltalán nem ment munkába.

Másnap reggel kenyérsztás előtt egyszerű ötlete támadt, s nyomban meg is valósította.

Lehúzta lábáról a nemezcsizmáját, s a priccs szélére állította, egyiket a másik mellé, talppal kifelé, vagyis mintha valaki nemezcsizmában feküdne a priccsen. Ő maga a csizma mellett hasra feküdt, s felkönyökölt.

A kenyérsztó megszámlolt tíz fegyencet és odaadott Andrejevnek tíz adag kenyeret. Andrejevnek két adag maradt. De ez a módszer megbízhatatlan volt, vagy sikerült, vagy sem, és Andrejev továbbra is a barakkon kívül keresett alkalmas munkát.

Gondolt-e ekkoriban a családjára? Nem. A szabadságra? Nem. Idézett-e magában verseket? Nem. Gondolkodott-e a múlton? Nem. Csak az egykedvű harag éltette. Ebben az időben találkozott Schneider századossal.

A kályha melletti helyeket a közbüntényesek foglalták el. Piszkos vattapaplanokkal letakart priccsaik tele voltak különböző méretű tollpárnákkal. A vattapaplan az élelmes tolvaj elmaradhatatlan útítársa, az egyetlen tárgy, amit magával cipel börtönből börtönbe, lágerből lágerbe; ha nincs neki, szerez: lop, vagy erővel elveszi mástól. A párna nem csak fej alá való, hanem a végeérhetetlen zsugapartik idején kártya-asztalnak is szolgál. Az ilyen asztalt akármilyenre lehet formálni. És mégiscsak párna marad. A kártyások előbb eljártsszák a nadrágjukat, mint a párnájukat.

A paplanokon és párnákon a bandavezérek helyezkedtek el, pontosabban mondva azok, akik az adott pillanatban bandavezérek-

nek számítottak. Feljebb, a takarókkal és párnákkal szintén ellátott harmadik pricessorra, amely már homályba borult, lányos külsejű fiatal tolvajokat toboroztak, sőt nem csak tolvajokat: szinte minden közbüntényes homoszexuális volt.

A tolvajok körül rabszolgák és lakájok csapata sürgölődött: udvari mesemondók, mert a tolvajok az előkelőség jelének tartották a „szerelmes történetek” iránti érdeklődést; udvari borbélyok parfümös üvegecsékkel – még ilyen körülmények között is akad ilyesmi –, meg a fullajtárok egész hada, akik mindenre kaphatók egy darab kenyérért vagy egy tányér levesért.

– Csend legyen! Szenyecska mond valamit. Halkabban! Szenyecska aludni készül...

A bányából ismerős a jelenet.

A közbüntényesek körül lógó kunyerálók között, az elmaradhatatlan díszkíséretben Andrejev váratlanul ismerős arcot, ismerős arcvonásokat fedezett föl, s ismerős hang ütötte meg a fülét. Semmi kétség: Schneider kapitány volt az, Andrejev rabtársa a butirki börtönben.

Schneider kapitány német kommunista volt, a Komintern munkatársa, kitűnően beszélt oroszul, Goethe-kutató, képzett marxista teoretikus. Andrejev jól emlékezett beszélgetéseikre, a hosszú börtönéjszakákon át folytatott késhegyig menő vitáikra. Az eredendően vidám természetű egykori tengerészkapitány tartotta a harci szellemet a börtöncella lakóiban.

Andrejev nem hitt a szemének.

– Schneider!

– Igen... Mit akarsz? – fordult meg a kapitány.

Andrejev hiába kereste az ismerős pillantást a homályos kék szemekben.

– Schneider!

– Mondd már, mit akarsz! Fölbreszted Szenyecskát.

De már meg is mozdult a vattapaplan szegélye, s egy betegesen sápadt arc jelent meg a fényben.

– Te vagy az, kapitány? – hallatszott Szenyecska bágyadt tenorja. – Nem tudok elaludni, hiába kerestelek...

– Máris, már is – buzgólkodott Schneider.

Felmászott a priccsre, felhajtotta a paplant, leült, benyúlt a paplan alá és vakarni kezdte Szenyecska sarkát.

Andrejev lassan ment vissza a helyére. Elment a kedve az életől. És bár ez jelentéktelen és ártatlan esemény volt azokhoz képest, amelyeket átélt és amelyeket még tartogatott számára a sors, élete végéig nem fogja elfelejteni Schneider kapitányt.

*

Egyre kevesebb ember maradt. A tranzitláger kiürült. Andrejev beleütközött a munkafelügyelőbe.

– Hogy hívnak téged?

Andrejev azonban már rég felkészült erre az eshetőségre.

– Gurov – felelte szemrebbenés nélkül.

– Várj csak!

A felügyelő belelapozott a cigarettapapírra írt névsorba.

– Nincs. Nincs ilyen.

– Elmehetek?

– Menj, te barom! – üvöltött a felügyelő.

*

Egyszer takarításra és mosogatásra osztották be a szabadulok átmenőrezlegének konyhájára, azokhoz, akik letöltötték büntetésüket. Társa egy meghatározhatatlan korú, elcsigázott „igavonó” volt, már dögvóron. Nemrég szabadult a helyi börtönből. A teljesen kikészült elitéit számára ez volt az első alkalom, amikor kimehetett munkára. Szünet nélkül kérdezősködött: mit fognak csinálni, kapnak-e enni, és nem kellemetlen-e valami csekély harapnivalót kérni még a munka megkezdése előtt. Elmondta, hogy ő ideggyógyász professzor, Andrejev emlékezett is a nevére.

Andrejev tapasztalatból tudta, hogy a lágerbeli szakácsok – és nem csak ők – nem kedvelik az „Ivan Ivanovicsokat”, ahogy az értelmiségieket csúfolták. Azt tanácsolta a professzornak, hogy az elején ne kérjen semmit, és szomorúan állapította meg, hogy a takarítási és mosogatási munkák neheze órá marad, Andre-

jevre, mert a professzor olyan erőtlen volt, csak hálni járt belé a lélek. Ez így volt rendjén, kár is lett volna háborogni miatta: a bányában számtalanszor megesett, hogy Andrejev rossz párja volt akkori sorstársainak, de soha senki egy zokszót sem ejtett emiatt. Hová lettek? Hol van Sejnin, Rjutyin, Hvosztov? Mind meghaltak, ő pedig, Andrejev, életre kapott. Az persze túlzás, hogy életre kapott, talán soha nem is fog. De harcolni fog az életéért.

Andrejev sejtése valóra vált: a professzor csakugyan harmatgyenge társnak bizonyult, bár nagyon igyekezett.

A munkát elvégezték, s a szakács a konyhaasztalhoz ültette őket s elébük tett egy nagy tál sűrű hallevest meg egy nagy bádogtányér kását. A professzor örömeben összecsapta a kezét, de Andrejev, aki emlékezett rá, hogy a bányában egy társa húsz adag háromfogásos ebédet lapátolt be kenyérral, elégedetlenül méregette tekintetével a felkínált ételt.

– Kenyér nélkül?

– Dehogyan kenyér nélkül, adok egy darabot – és a szakács elővett a szekrényből két szelet kenyeret.

Az ételt hamar eltüntették. Az efféle „vendégségben” az előrelátó Andrejev mindig kenyér nélkül evett. A kenyeret most is zsebre dugta. A professzor viszont felváltva harapta a kenyeret és kanalazta a levest, közben rágott, és kövér, piszkos izzadságcseppek ütöztek ki kopaszra nyírt, ősz fején.

– Nesztek még egy-egy rubel – mondta a szakács.

– Most nincs több kenyérem.

Ez pompás fizetség volt. A tranzitlágerben volt egy kis elárúsító bódé, ahol a szabad személyzet kenyeret vásárolhatott. Andrejev elmondta ezt a professzornak.

– Igen, igen, igaza van – helyeselt a professzor. – De én láttam, hogy ott édes kvászt is árulnak. Vagy limonádét? Nagyon kívánom a limonádét, egyáltalán, valami édeset.

– Ahogy gondolja, professzor, de én a maga helyében inkább kenyeret vennék.

– Igen, igen, igaza van – ismételte a professzor de egészen odavagyok egy kis édes kvászért. Igyon maga is.

Andrejev azonban makacsul tiltakozott a kvász ellen.

Andrejevnek végre sikerült egyszemélyes munkát kapnia: padlót mosott a gazdasági részleg irodáján. Minden este érte jött a napos, akinek a feladata volt az irodát rendben tartani. Két helyiségből állt az iroda, négy négyzetméteres szűk kis lyuk volt mind a kettő, tele asztalokkal. Mind a kettőben festett padló. Tízperces könnyű munka volt felmosni, s Andrejev sokáig nem értette, hogy a napos miért fogad kisegítőt erre a takarításra. Hiszen a padlómosáshoz a vizet maga a napos cipelte keresztül az egész lágeren, a tiszta felmosórongyot is minden alkalommal jó előre odakészítette. És a fizetség is bőkezű volt: mahorka, leves és kása, kenyér és cukor. Még egy „könnyű zakót” is ígért a napos Andrejevnek, de ezt az ígéretét már nem volt ideje teljesíteni.

Nyilvánvalóan a napos szégyellt padlót mosni – akár napi öt percet is ha egyszer módja volt rá, hogy „igavonót” fogadjon fel. Ezt az orosz emberre jellemző tulajdonságot Andrejev a bányában is megfigyelte: a parancsnok egy marék mahorkát ad a naposnak, hogy takarítsa ki a barakkot. A napos a mahorka felét a dóznijába önti, a másik feléért pedig az „ötvennyolcasok” barakkjából megbízza a napost, hogy takarítsa ki a barakkot. Ő tovább felezi a mahorkát, s egyik barakkársát küldi takarítani, két mahorka-cigarettáért. És az a fegyenc, aki ledolgozott 12-14 órát a bányában, éjjel padlót súrol két cigarettáért. És még szerencsésnek is tartja magát: a dohányt el lehet cserélni kenyérré.

Az érték a gazdaságtan legbonyolultabb elméleti területe. A lágerben sem voltak egyszerűek az érték kérdései, a legsajátosabb értékmérők – tea, dohány, kenyér – az „árfolyam-ingadozás” szerint változtak.

A gazdasági részleg naposa néha ebédjeggyel fizetett Andrejevnek. Ez egy zsetonszerű, körbélyegzővel lepecsételt kartondarab volt: tíz ebédre, öt második fogásra stb. Egy alkalommal Andrejev húsz adag kására érvényes zsetont kapott a napostól, de a húsz adag alig fedte be a bádogtányér alját.

Andrejev szemtanúja volt, hogy a tolvajok zseton helyett ahhoz hasonlóra összehajtogatott, élénk narancssárga színű harmincrubelesekbe dugtak be a kiadóablakon. Ez mindig hatott. Az ilyen „zsetonért” cserébe színültig telt kásával a tányér.

*

A tranzitlágerben napról napra kevesebb lett az ember. És elérkezett a nap, amikor az utolsó teherautó távozása után alig harminc fogoly maradt az udvaron.

Most nem engedték vissza őket a barakkba, hanem felsorakoztatták és végigvezették őket az egész táboron.

– Talán csak nem kivégezni visznek? – szólalt meg az Andrejev mellett lépkedő hórihorgas, lapátkezű, félszemű férfi.

Pontosan ezt kérdezte magától Andrejev is: csak nem kivégezni visznek? A nyilvántartóba vitték őket, a munkafelügyelőhöz.

– Ujjlenyomatot veszünk tőletek – jelentette ki a felügyelő, amint kilépett a tornácra.

– Ujjlenyomat nélkül is megismerni bennünket, mint a rossz pénzt – harsogta jókedvűen a félszemű. – Én például Filippovszkij vagyok. Georgij Adamovics.

– Hát te?

– Andrejev, Pavel Ivanovics.

A felügyelő belelapozott a dossziékba.

– Régóta keresünk benneteket – mondta harag nélkül. – Menjtek a barakkba, később majd megmondom, hova kerültök.

Andrejev tudta, hogy megnyerte a csatát, amelyben az élete volt a tét. Lehetetlen, hogy még mindig ne volna torkig lakva emberekkel a tajga. Ha lesz is elszállítás, csakis közeli, itteni helyekre. Vagy egyenesen a városba, ami még jobb. Messzire nem küldhetik, nem azért, mert Andrejev a „könnyű munkára alkalmasak” közé van besorolva. Andrejev ugyan ismerte már az időnkénti váratlan „átsorolásokat”, de azért tudta, nem küldhetik messzire, mert a tajga „rendeléseit” már teljesítették. És csak az olyan közeli munkahelyek várják, hogy végre ők is sorra kerüljenek, ahol könnyebb, egyszerűbb az élet, kevesebb a koplalás, ahol nincsenek aranybányák, vagyis van remény a megmenekülésre. Andrejev kiérdemelte ezt a bányában elviselt kétévi szenvedésével. Azzal az állati idegfeszültséggel, amelyben hónapokon át élt itt, ^a vesztegzárban. Túlságosan sokat tett érte. Reményeinek bármilyen áron meg kell valósulniuk.

Már csak egy éjszakát kellett várakoznia.

Reggeli után a munkafelügyelő berontott a barakkba egy névsorral. Ez azonban csak egy kis cetli volt, ahogy Andrejev nyomban megkönnyebbülve megállapította. A bányákba vezényeltek névsorában huszonöt név is szerepelt, egy teherautónyi ember, s ilyen lista mindig több is volt, nem csak egy.

Andrejevet is, Filippovszkijt is kiszóltották; több név is volt a listán, nem sok, de nem kettő és nem három.

A szólítottakat elvezették a nyilvántartó már ismerős ajtajához. Ott még hárman várakoztak; egy ősz hajú, tekintélyes, higgadt öregember, pompás báránybőr bekecsben és nemezsizmában, meg egy piszkos, nyughatatlan férfi vattamellényben, nadrágban, lábán gumikalocsnival és kapcával. A harmadik egy tisztos külsejű öreg volt, lesütött szemmel állt. Oldalt egy férfi várt katonai bekecsben és kucsmában.

– Mind itt van – mondta a munkafelügyelő. – Megfelelnek?

A bekecses férfi magához intette az öregembert.

– Ki vagy?

– Izgibin, Jurij Ivanovics, ötvennyolcas törvénycikk. Huszonöt év kényszermunka – jelentett harsányan az öreg.

– Nem, nem – fintorgott a bekecs. – Mi a foglalkozásod? A személyi adataitokat nélkülöletek is megtudhatom...

– Kályhás, parancsnok polgártárs.

– Mihez értesz még?

– A bádogosmunkához is konyítok.

– Nagyon jó. Hát te? – A parancsnok most Filippovszkijt vette szemügyre.

A félszemű óriás elmondta, hogy ő mozdonyfűtő volt Kamenyec-Podolszkban.

– Hát te?

A tisztos külsejű öreg váratlanul néhány német szót mormogott.

– Mit jelent ez? – érdeklődött a bekecses.

– Ne nyugtalankodjék – felelte a munkafelügyelő.

– Asztalos az öreg, jó asztalos. Frúhsorger a neve. Most egy kicsit magánkívíl van. De majd magához tér.

– És miért beszél németül?

– Német. Szaratov mellől való, az autonóm köztársaságból...

– Vagy úgy... Hát te? – fordult Andrejevhez.

„Ennek szakemberekre van szüksége, munkáskezekre – gondolta Andrejev. – Tímárnak adom ki magam.”

– Cserzőmunkás vagyok, parancsnok polgártárs.

– Nagyon jó. És hány éves vagy?

– Harmincegy.

A parancsnok a fejét csóválta. De mert tapasztalt ember volt és látott már holtakat feltámadni, elhallgatott, s az ötödik rabot vette sorra.

Az ötödikről, a nyughatatlan emberkéről kiderült, hogy se több, se kevesebb, mint az eszperantista szövetség vezetője.

– Tetszik tudni, én voltaképpen agronómus vagyok, már tudniillik azt tanultam ki, előadásokat is tartottam, de az eszperantó miatt ítélték el.

– Kémkedés? – kérdezte egykedvíen a bekecses.

– I-igen, olyasféle – hagyta rá a nyughatatlan kis-öreg.

– Nos? – érdeklődött a munkafelügyelő.

– Átveszem – válaszolta a parancsnok. – Úgysem talállok különbeket. Manapság gyenge a választék.

Mind az ötüket a barakk végébe vezették, egy külön fülkébe. A névsorban volt azonban még két-három név, ezt Andrejev jól megfigyelte. Bejött a munkafelügyelő.

– Hova megyünk?

– Közeli munkára, hova máshova — felelte a felügyelő. – Ez lesz a parancsnokotok. Egy óra múlva indultok is. Három hónapig csak növesztettétek itt a hájátokat, barátaim, ideje megszolgálni a jóltartást.

Egy óra múlva szólították őket, de nem az autókhoz, hanem a raktárba. Nyilván lecsereleik a ruházatukat gondolta Andrejev.

Hiszen április van, itt a tavasz. Nyári ruhát kapnak, ezt a gyűlöletes, téli bányaruhát pedig leadja, ledobja, örökre elfelejti. Csakhogy nyári ruha helyett télit adtak nekik. Tévedésből? Nem, a listán piros ceruzával írva ez állt: „téli öltözet”.

Értetlenül szedték magukra ezen a tavaszi napon a „második büntetést” szolgáló, agyonhasznált téli holmit, a vattakabátokat meg a kopott, agyonfoltozott nemezcsizmákat. A tócsákat esetenül átugrálva, nyugtalansággal eltelve siettek vissza a fülkébe, ahonnan a raktárba irányították őket.

Valamennyien rendkívül zaklatottak voltak és mind hallgattak, csak Frűhsorger mormogott szűntelenűl németűl.

– Ez imádkozik, hogy az a... – sűgta Filippovszkij Andrejevnek.

– Tud itt egyáltalán valaki bármit is? – mondta rá Andrejev.

A professzoros külsejű, ősz hajú kályhás felsorolta mind a közeli „kikűldetések”: a kikűtű a negyedik kilométerkűnűl, a tizenhetediknűl, a huszonharmadiknűl, a negyvenhetediknűl...

Távobb már az útépítűsi igazgatűsűg munkahelyei kűvetkeztek: alig jobbak az aranybűnyűknűl.

Beszaladt a munkafelűgyelű.

– Indulás! Lépűsben indulj a kapuhoz!

Valamennyien kimentek és a tranzitlűger kapujához vonultak. A kapu elűtt hatalmas teherautű állt, zűld vűszonponyvűval letakarva.

– Őrkűsűret, vedd át!

Az űr nűvsorolvasűst tartott. Andrejev erezte, hogy lassan megdermed a lűba, a hűta...

– Fűl az autűra!

Az űr felhajtotta az autűt takarű nagy vűszonponyva sarkűt: az autű zűfűlűsűg tele volt űlű, kuporgű emberekkel.

– Műsszatok fel!

Az űt fogoly egyszerre szállt fel. Mind hallgattak. Az űr beűlt a vezetűfűlkűbe, feldűbűrgűtt a motor, az autű elindult és elkanyarodott a „fűűtvonal” felű.

– A negyedik kilométerkűhűz visznek – jelentette ki a kályhűs.

Sorra úsztak el hátrafelé a kilométercövekek. Az ói fogoly összedugta a fejét a vászonponyva résénél, nem hittek a szemüknek...

– A tizenhetedik...

– A huszonharmadik...

– Ez neked helybeli, te mocskok! – sziszegte dühösen a kályhás.

Az autó már régóta sziklák között kanyargóit. Az út olyan volt, mint a drótkötél, amelyen a tengert vontatják fel az égbe. A hajóvontatók a meggörnyedt hátú hegyek voltak.

– A negyvenhetes – szepegte reménytelenül a nyughatatlan eszperantista.

Az autó elszáguldott a negyvenhetes kilométerkő mellett.

– Hova megyünk? – kérdezte Andrejev, s megragadta valakinek a vállát.

– Az atkai útépítési igazgatóságon töltjük az éjszakát, kétszáznyolc kilométerre.

– És hova tovább?

– Nem tudom... Adj egy kis mahorkát...

A teherautó nehezen fűjtatva kaptatott felfelé a Jablonovij hegyhát hágóján.

Maráz László fordítása

TANFOLYAM

Mindenekelőtt:

nem szeretünk emlékezni a rosszra. Az emberi természetnek ez a sajátossága könnyebbé teszi az életet. Figyeljék csak önmagukat: emlékezetük igyekszik megőrizni a jót, az örömtelit, és elfelejteni a nyomasztót, a rosszat. Nehéz életkörülmények között nem születik barátság. Az emlékezet a legkevésbé sem véletlen sorrendben pergeti vissza a múltat. Nem, kiválogatja mindazt, amivel könnyebb, vidámabb az élet. A szervezet afféle védekező reakciója ez. Az emberi természet sajátossága, amely lényegében nem más, mint az igazság elferdítése. De mi az igazság?

Sokéves kolimai életem legjobb időszaka az volt, amikor felsertanfolyamra küldtek Magadan közelébe, egy lágerkórházba. Így vélekedik minden elitét, aki legalább egy-két hónapot töltöhetett a magadani országút 23. kilométerénél.

Kolima legtávolabbi pontjáról érkeztek hallgatók a tanfolyamra, északról és délről, nyugatról és délnyugatról. A legdélibb dél is sokkal északabbra volt attól a partmenti településtől, ahová megérkeztek.

A távolabbi lágerparancsnokságokról küldött hallgatók igyekeztek az alsó priccset elfoglalni. Nem azért, mert lassan beköszöntött a tavasz, hanem mert nem bírták visszatartani vizeletüket; majd minden *fekete rab** így volt ezzel. A régi fagyási sérülések sötét foltjai kincstári billogra emlékeztettek arcukon, bélyegre, amellyel Kolima örökre megjelölte őket. Valamennyi „vidéki” arcán ugyanaz a komor mosoly ült, a bizalmatlan, visszafojtott

* A különösen sok fagyási sérülés borította rabokat nevezték így.

elvetemültség mosolya. *A bányászok* mind bicegtek. Őket nemcsak a sarkvidék, hanem az éhség is próbára tette. A felcser-tanfolyam kellemetlen kaland volt az életükben, valamennyien egérnek érezték magukat, félholt egérnek, amelyet a macska – a sors — egy időre kiengedett a karmai közül, hogy egy kicsit eljátszadozzék vele. Nos, az egérnek semmi kifogása a játék ellen, de jobb, ha a macska is tudja ezt.

A vidékiek mohón szívták a néhány slukkot, amely a ficsúrok mahorkacigarettájából megmaradt. Nem tudták rászánni magukat, hogy mások szeme láttára összeszedjék a csikkeket – ámbár az aranybányákban meg az ónbányákban a csikkvadászat hozzátartozott egy igazi lágerlakó életéhez. Mégis, egy vidéki itt csak akkor kapta fel a csikket, amikor látta, hogy senki nincs körülötte. Zsebre vágta, de előbb elmorzsolta az öklében, hogy a morzsalékból azután, ha majd ideje lesz, egy „saját” cigarettát sodorjon. Sok ficsúr, aki nemrég érkezett a tenger felől – gőzhajón, fegyencszállítmánnyal –, megőrizte „szabad” ingét, nyakkendőjét, sapkáját.

Zsenyka Kac percenként előhúzta zsebéből parányi katonatükrét, és egy kis fésűvel óvatosan végigsimított sűrű fűrtjein. A kopaszra nyírt „vidékiek” önteltségnek minősítették Kac viselkedését, de nem tettek megjegyzéseket, nem mondták meg neki, hogyan kell viselkedni, ezt tiltotta a láger íratlan törvénye.

A tanfolyam hallgatóit egy tiszta barakkban helyezték el, amely a vasúti kocsikhoz hasonló, emeletes priccsekkal épült, mindenkinek külön hálóhely jutott benne. Azt mondják, az ilyen priccsek higiénikusabbak, ráadásul a főnököknek is jobban esik megpihentetni rajtuk a szemüket – hát hogyne, amikor minden rabnak saját helye van! A tetvek távolabbról érkezett veteránjai azonban tudták: csontjaikon kevés a hús ahhoz, hogy egymagukban fekvé felmelegedjenek; a tetvek elleni harc pedig egyformán nehéz a vagon mintájú és a telepriccseken. A „vidékiek” bánatosan emlékeztek a messzi tajgák telepriccses barakkjaira, a tranzitláger meleg bűzére, fülledt kényelmére.

A hallgatóknak az étkezésben adtak enni, ahol a kórházi személyzet kosztolt. Sokkal tartalmasabb ebédek voltak, mint a bányatelepeken. A bányászok repetát kértek – és adtak nekik! Viszamentek másodszor is – és a szakács ismét szó nélkül telemer-te az ablakon benyújtott csajkát. A bányában sohasem fordult elő

ilyesmi. A gondolatok lassan araszoltak előre a kiszikkadt agyban, és a döntés mind világosabban, mind határozottabban kristályosodott: bármi áron itt kell maradni ezen a tanfolyamon, vállalni a diákoskodást, megtenni mindent, hogy a holnapi nap is olyan legyen, mint ez a mai. A „holnapi nap” a szó szoros értelmében a holnapi napot jelentette. Senki nem gondolt a felcsermunkára, arra, hogy egészségügyi képesítést szerezzen. Az ember még gondolni sem mer ilyen távoli dolgokra. Nem, csak a holnapi napra, egy újabb ebédre, ilyen káposztalevessel, főtt lepényhállal, egy köleskása-vacsorára, a rongyos kapcák, a magunk varrta vattabekecs alatt lapuló csontvelőgyulladás el-elcsituló fájdalmára.

A tanfolyamosokat elgyötörték a különböző mendemondák, a küblihírek, egyik aggasztóbb volt, mint a másik. Állítólag a harminc év feletti elítélteket már nem engedik vizsgázni? Vagy a negyven éven túliakat? A tanfolyam leendő hallgatóinak barakkjában tizenkilenc és ötvenéves emberek is voltak. Máskor úgy hitték, hogy a tanfolyamot meg se indítják, meggondolták magukat, nincs pénz, a hallgatókat már holnap kihajtják dolgozni a többiekkel és — ami a legszörnyűbb — *visszaküldik* őket korábbi tartózkodási helyükre, az aranybányákba meg az ónbányákba.

És valóban, másnap reggel hatkor felkeltették, felsorakoztatták a tanfolyamosokat a kapuórség előtt, és vagy tíz kilométer távolságba kivitték őket az utat egyengetni. Az erdei útépitő munka — az összes elítélt álma a bányákban — itt rendkívül nehéznek tűnt, megalázónak és igazságtalannak. A hallgatók olyan buzgón sérenykedtek, hogy másnap már ki se vezényelték őket.

Volt olyan hír is, hogy a parancsnok megtiltotta a férfiak és nők közös tanulását. Meg hogy az ötvennyolcas törvénycikk tizedik pontja (szovjetellenes agitáció), amelyet mind ez ideig egyáltalán nem tartottak nagy ügynek, eleve nem is vizsgázhat. *Vizsga!* Ez volt a legfontosabb szó. Mert hát csak lesz felvételi vizsga.

Életem utolsó vizsgája az egyetemi felvételi volt. Annak már ezer éve. Semmire sem tudtam visszaemlékezni, agysejtjeim hosszú évek óta nem voltak edzésben, ki voltak szikkadva, és mindörökre elveszítették az ismeretek felszívásának és visszaadásának képességét. *Vizsga!* Éjszakánként nyugtalan álmaim voltak. Egyetlen kérdésre sem tudtam választ adni. Egyszerre hét osztály anyagából kell vizsgát tennem. Ez valószínűtlen volt,

és nagyon idegen a szabad életben végzett munkámtól, a fogásban töltött évektől. Vizsga!

Szerencsére orosz nyelvből volt az első vizsga. A tollbamondást, egyoldalnyi Turgenyevet, az orosz szépirodalom helyi tudora diktálta, egy Borszkij nevű felcser az elítéltek közül. Borszkij a legmagasabb érdemjeggyel jutalmazta a tollbamondásomat, és így orosz nyelvtanból felmentettek a szóbeli vizsga alól.

Pontosan húsz esztendővel korábban a moszkvai egyetem aulájában írtam felvételi dolgozatot, és akkor is felmentettek a szóbeli kínvallatás alól. A történelem megismétli önmagát, először mint tragédia, másodjára mint komédia. Az én esetemet lehetetlen volt komédiának nevezni.

Lassan, fizikai fájdalmat érezve, megmozgattam az agysejtjeimet: valami fontosnak és érdekesnek kellett feltárulnia előttem. Az első siker öröme meghozta az emlékezés örömét is. Már régen elfelejtettem az életemet, elfelejtettem az egyetemet.

A következő vizsga matematika volt, Írásbeli. Magam is csodálkoztam, milyen gyorsan megoldottam a feladatot. Meglátszott már, hogy idegileg összeszedtem magam: mozgósítottam maradék erőmet, és ez csodálatos és megmagyarázhatatlan úton elvezetett a kívánt eredményhez. A vizsga előtt egy órával és utána egy órával nem tudtam volna megoldani egyetlen ilyen feladatot sem.

Minden elképzelhető tanintézetben feltétlenül vizsgatárgy a Szovjetunió alkotmánya. Tekintettel azonban a „kontingensre”, a lágerparancsnokság kulturális-nevelő részlegének vezetői ezt a kényes tárgyat közmegelegedésre törölték a vizsgatárgyak közül.

A kémia volt a harmadik. A. I. Bojcsenko vizsgáztatott, az Ukrán Tudományos Akadémia volt munkatársa, a vegyészet volt kandidátusa, jelenleg a kórházi laboratórium vezetője, éles nyelvű, hiú és fontoskodó ember. De nem Bojcsenko emberi tulajdonságai jelentették a gondot. A kémia az én erőimet különösen meghaladó tudomány volt. A kémiát középiskolában tanítják. Az én középiskolai éveim pedig a polgárháború idejére estek. Úgy alakult, hogy kémiatanáromat, egy Szokolov nevű volt katoná-

tisztet a vologdai Noulens-összeesküvés* felgöngyölítése során kivégeztek, és én egyszer s mindenkorra ottmaradtam kémia nélkül. Nem tudtam, mi a levegő összetétele a víz képletét is csak egy régi-régi diáknótából tudtam:

Rongyos már a csizmám talpa,
H₂O lábam nyalja.

Az utóbbi évek bebizonyították, hogy kémia nélkül is lehet élni, és már lassan megfeledkeztem az egész históriáról, amikor életem negyvenedik évében hirtelen kiderült, hogy kémiai ismereteket várnak tőlem, és éppen a középiskolai tanterv alapján.

Én, aki a kérdőívre azt írtam, hogy elvégeztem a középiskolát és egy ideig egyetemre is jártam, hogyan magyarázzam meg Bojcsenkónak, hogy nem tanultam kémiát?

Senkihez nem fordultam segítségért, sem a társaimhoz, sem a láger vezetőihez. Börtön- és lágeréletem megtanított, hogy csak magamra számíthatok. És elkezdődön a kémia. Még ma is emlékszem erre a vizsgára.

– Mik az oxidok és a savak?

Zavaros, bizonytalan magyarázkodásba fogtam. Elmeséltem, miként menekült Lomonoszov Moszkvába, hogyan lötték agyon Lavoisier adóbérlőt, de az oxidok...

– Mondja meg, mi a mész összetétele.

– Nem tudom.

– Miért jön el vizsgázni? Hiszen jegyzőkönyvbe kell vennem a kérdéseket és a válaszokat.

Hallgattam. De Bojcsenko már nem volt fiatal, egyet s mászt megértett. Bosszúsan fellapozta a jegyzőkönyvet. Ott volt a két előző osztályzatom: két ötös. Vállat vont.

– Írja le az oxigén vegyjelét.

Rajzoltam egy nagy H-t.

* Joseph Noulens (1864-1939) egyik vezetője volt az 1918-ban, Vologdában, az antant diplomáciai misszióinak akkori székhelyén kezdeményezett szovjetellenes összeesküvésnek. A francia politikus (hazája nagykövete a februári forradalom után) később részt vett a Lockhart-ügyben és a csehszlovák légió lázadásának előkészítésében is.

– Mit tud a Mengyelejev-féle periódusos rendszerről?

Hát ezt elmeséltem. A történetben kevés szó volt a kémiáról, és nagyon sok Mengyelejevéről. Mengyelejevéről tudtam egyet s mást. Végére is ő volt Alekszandr Blok feleségének az apja!

– Elmehet – mondta Bojcsenko.

Másnap megtudtam, hogy kémiából hármast kaptam, és felvettek, felvettek a Belügyi Képbiztosság Északkeleti Lägerparancsnokságának Központi Kórházában működő felcsertanfolyamra!

A következő két napban nem csináltam semmit. Feküdtem a priccsen, szívtam a barakk bűzét, és bámultam a lyukas menyeyezetet. Életemnek egy nagyon fontos, rendkívül fontos korszaka kezdődött most el. Egész lényemmel éreztem. Olyan útra léptem, amely meghozhatja számomra a menekvést. Most már nem a halálra, hanem az életre kellett felkészülni. Nem tudtam, melyik a nehezebb.

Papírt osztottak nekünk, hatalmas árkus íveket, megpörkölődött szélük még őrizte az egész Nahodkát megsemmisítő tavalyi robbanás után kitört tűzvész nyomait. A papírból füzeteket varrtunk. Ceruzákat és író tollakat is kiutaltak.

Tizenhat férfi és nyolc nő! A nők az osztály bal felén ültek, közelebb a világossághoz, a férfiak jobbra, ahol sötétebb volt. Egyméteres korridor választotta ketté az osztályt. Új, keskeny asztalkáink voltak, az asztallap alatt polccal. Középiskolás éveimben is ilyen asztalnál tanultam.

Később Ola halászfaluba vetett a sorsom, ahol egy rénszarvaszán állt az ólai tunguz iskola mellett, és én sokáig nézegettem a talányos szerkezetet, mire rájöttem, hogy ez Eriszman-szán.*

Tankönyvünk nem volt, a szemléltetőeszközökből pedig csak néhány anatómiai ábra.

Így tanulni hősiesség volt, így tanítani igazi tett.

*

* „Fjodor Fjodorovics” Eriszman svájci orvos, 1869 és 1896 között Oroszországban dolgozott, ő teremtette meg az orosz egészségügy alapjait, létrehozta az első járványszűrő állomásokat, gyári felcserközpontokat.

Először a hősokról. Közülünk senki, sem a nők, sem a férfiak nem azért akartak felcsernek menni, hogy felhőtlenül tegyék életüket a lágerben, mielőbb „lódoktorrá” váljanak.

Néhány elítéltek – nekem is – az életét mentette meg a tanfolyam. Én ugyan még negyvenéves sem voltam, de már teljesen kikészültem, mind fizikai, mind lelki erőm végén jártam. Azonkívül arra számítottam, hogy egy-két embernek segíteni tudok majd, másokon pedig megbosszulom a tíz év távlatából őrzött sérelmeket. Azt reméltem, megint ember leszek.

Másoknak a tanfolyam egész életre szóló hivatást adott, tágította a látókörüket, s nem kis általános műveltséget is nyújtván azzal kecsegtetett, hogy megszilárdítja a légertársadalomban elfoglalt pozíciójukat.

Az első padban, középről számítva az első helyen, Min Garipovics Sabajev ült, Min Sabaj tatár író, akit szovjetellenes agitációért ítéltek el, a harminchetes év áldozata volt.

Sabajev jól beszélt oroszul, az előadásokat is oroszul jegyzetelte, noha – mint sok-sok évvel később kiderítettem – prózáját tatár nyelven írta. A lágerben sokan titkolják a múltjukat – ez logikus és érthető még hozzá nem csak a volt vizsgálótisztektől meg ügyészeketől. Egy író, mint értelmiségi, mint a szellem embere, „pápaszemes”, mindig gyűlöletet vált ki a fogságban bajtársaiból és előljáróiból is. Sabajev már régen rájött erre, és kereskedelmi dolgozónak adta ki magát. Még az irodalomról folyó beszélgetésekbe sem kapcsolódott bele, szerinte ez így volt a leghelyesebb, a legnyugodalmasabb. Mindenkire mosolygott, 162. állandóan rágcsált valamit. A hallgatók közül elsőként rajta ütközött ki az ödéma. Felpuffadt – az aranybányában töltött évek nem múltak el nyomtalanul felette. A tanfolyamtól el volt ragadtatva.

– Tudod, már negyvenéves vagyok, és itt hallottam először, hogy az embernek csak egy mája van. Azt hittem, kettő, hiszen mindentől kettő van.

A lépnek pedig már a pusztá léte is határtalan lelkesedéssel töltötte el.

Kiszabadulása után nem felcserként dolgozott, hanem visszatért a szívének oly kedves ellátmányozáshoz. A beszerzői pályában még káprázatosabb perspektívát sejten, mint az egészségügyben.

Sabajev mellett Bokis ült, egy hatalmas termetű lett férfi, Koli-
ma leendő pingpongbajnoka. Évek óta meghúzta magát a kór-
házban, eleinte mint beteg, azután mint a betegek közül kiemelt
ápoló. Az orvosok megígérték és el is intézték neki, hogy „dip-
lomát” szerezhessen. A felcserbizonyítvány birtokában később
elment a tajgába, meglátta az aranybányákat. Szörnyű fantom-
nak bizonyult számára a tajga, de nem attól félt ott, amitől félni
kell – a saját lelke széthullásától. Igaz, a közöny még nem aljas-
ság.

Buka ült harmadikként ennél a padnál, a második világháború
félszemű katonája, akit hullarablásért ítélték el. Az aranybányák
három hónap leforgása alatt kivetették magukból, egyenesen a
kórházi ágyra. A fiú hétéosztályos végzettsége, simulékony ter-
mészete, ukrán furfangossága elegendőnek bizonyult ahhoz,
hogy felvegyék a tanfolyamra. Buka az egy szemével nem látott
kevesebbet az aranybányában, mint mások kettővel. Meglátta a
legfontosabbat is, azt, hogy a sorsát az ötvennyolcas törvény-
cikkktől és sokféle alfajától minél távolabb kell felépítenie. Nem
volt nála zárkózottabb ember a tanfolyamon.

Mintegy két hónap elteltével Buka műszemmel cserélte fel a fe-
kete kötést. Csak éppen a kórházi készletben nem talált barna
szemet, és kénytelen volt kéket betenni magának. Elképesztő
volt, de minden-ki gyorsan hozzászokott – még előbb, mint
Buka – a tarka szempárhoz. Én megpróbáltam macedóniai Nagy
Sándor szeméről szóló történetekkel vigasztalni; Buka udvaria-
san végighallgatott – Nagy Sándor szeme mégiscsak olyan poli-
tikaizú dolog volt így aztán csak érthetetlenül morgott és félre-
vonult.

A fal mellett, a sarokban, Labutov ült negyediknek, világháborús
katona ő is, mint Buka. Rádiós volt, fürgé mozgású, hiú ember;
fabrikált egy miniatűr vevőkészüléket, és azon hallgatta a fasisz-
ta rádiót. Elmesélte egyik bajtársának, leleplezték. A katonai
törvényszék tíz évet szózott rá SZEÁ miatt. Labutov tízosztályos
iskolát végzett, szeretett mindenféle ábrákat készíteni, olyanok
voltak, mint valami hatalmas törzskari térkép, nyilakkal, jelek-
kel, az adott foglalkozás, mondjuk, anatómia megnevezése alatt:
A műtét, A szív. Kolimát nem ismerte. Azon a tavaszi napon,
amikor kihajtottak bennünket munkára, Labutov fejébe vette,
hogy a legelső árokban megmosakszik, és csak nagy nehézségek

árán tudtuk visszatartani. Jó felcser vált belőle, kivált később, amikor behatolt a fizioterápia rejtelseibe, ami neki, mint elektrotechnikusnak és rádiósnek, nem is volt nehéz, és állandó munkát talált az elektroterápián.

Csernyikov, Kac és Malinszkij ültek a második padban. Csernyikov örökké mosolygó, önelégült fiú volt, szintén frontkatoná, köztörvényes. Kolimának még csak a levegőjét se szolgáltatta, a Maglagból, a városi lágerparancsnokságtól került a tanfolyamra. Elég ügyes volt a tanulásban, és ezért joggal feltételezte, hogy egy-két vétségért még nem fogják kidobni a tanfolyamról, gyorsan összeszúrta hát a levet az egyik hallgatónóval.

Zsenyka Kac, Csernyikov barátja, talpraesett újonc volt, rendkívüli jelentőséget tulajdonított dús fűrtjeinek. Tanfolyamfelelősi minőségében nem volt túlságosan szigorú, és semmilyen tekintéllyel nem rendelkezett. Már a tanfolyam után történt, amikor egy járóbeteg-rendelésen dolgozott, hogy a beteget vizsgáló orvos „egy kis mangánt” kért tőle. Ahelyett, hogy gyenge hiper-mangános oldatba mártott gézt tett volna a sebre, Zsenyka teleszórta sötét ibolyaszín, kristályos mangánnal. A beteg pontosan tudta ugyan, hogyan kezelik az égési sebeket, de nem húzta el a kezét Zsenykától, nem tiltakozott, a szeme se rebbent. Régi kolimai polgár lévén jól tudta, hogy Zsenyka Kac gondatlansága csaknem egy teljes hónapra megszabadítja őt a munkától. Kolimán ritka a szerencse. Keményen meg kell ragadni és fogva tartani, amíg erőnk engedi.

Malinszkij volt a legfiatalabb az osztályban. Tizenkilenc éves; a háború utolsó évében hívták be, s mint háborús időkben, nem túlságosan szilárd erkölcsi elvek alapján nevelkedett embert, hullarablásért Ítélték el. Merő véletlen folytán abba a kórházba került, ahol nagybátyja, egy moszkvai belgyógyász dolgozott mint orvos. A nagybácsi segítette neki bekerülni a tanfolyamra. A felcserképző édeskevésé érdekelt Kosztyát. Romlottsága, de meglehet, egyszerűen a fiatalsága állandóan különböző kalandokba sodorta a lágerben: hol vajat szerzett hamisított utalványra, hol cipőt árult, hol meg fogta magát és elutazott Magadanba. A belügyi megbízottak előtt szüntelenül magyarázatot kellett adnia erre (de vajon csak erre-e?). Hiszen valaki besúgó is kellett hogy legyen.

A tanfolyam szakmát adott Kosztya kezébe. Néhány évvel később találkoztam vele Ólában, ahol kétéves fronttanfolyamot végzett felcsernek adta ki magát, és én akaratlanul leleplezhettem volna a hazugságot.

1957-ben Moszkvában egy buszon utaztunk. Kosztyán velúrkalap, puha felöltő.

– Mit csinálsz?

– Az egészségügyben vagyok. Egészségügyi pályára léptem – kiáltotta felém búcsúzóul.

A többi hallgató a bányafelügyelőségektől érkezett ők más sorsú emberek voltak.

Orlov betűjeles volt, a „kezdőbetűs” törvénycikk alapján ítélte el a trojka, a Különleges Tanács.* Ez a moszkvai műszerész háromszor is kikészült az aranybányákban. Kolima gépezete kivette magából, mint a salakot. A helyi kórházba került, onnan pedig közvetlenül a tanfolyamra. Az élete volt a tét. Bármilyen nehezen is ment neki a medicina, a foglalkozásokon kívül Orlov semmiről sem akart hallani. Fokozatosan belejött a tanulásba, és lassan elhitte, hogy számára is van jövő.

Szuhovencsenko, a földrajz szakos középiskolai tanár, idősebb volt Orlovnál, elmúlt negyven. Már nyolcat letöltőn a tízéves büntetésből, kevés maradt neki hátra. Ráadásul Szuhovencsenko az a fajta volt, aki megmarad. Megvetette a lábát, megvolt a nyugodt munkája, és túlélhette az egészet. Sokáig félholt volt, mégis életben maradt. Geológusként, kollektorként dolgozott, helyettes csoportvezető lett. Ez a jólét azonban hirtelen a semmibe vesztetett, akár a füst, ha leváltják a csoportvezetőt, hiszen Szuhovencsenkónak nem volt diplomája. És az aranybányában lehúzott évek még túlságosan elevenen éltek benne. Felmerült a lehetőség, hogy a felcsertanfolyamra vezénylik. A tanfolyamot nyolc hónapra tervezték, tehát Szuhovencsenko büntetéséből alig maradt volna valami azután. Szerezhetett egy jó lágerszakmát. Így azután otthagya a geológuscsoportot, és kitanult fel-

* Egy 1934. július 10-én hozott rendelettel kimondták, hogy politikai ügyekben bírósági eljárás mellett, ügyvéd, sőt a vádlott jelenléte nélkül Ítélezik egy háromtagú testület. Az így meghozott ítéletet megfellebbezni sem lehetett, huszonnégy órán belül végrehajtották, egyes számítások szerint a politikai foglyok kilencven százalékát a Különleges Tanács ítélte el.

csernek. Mégsem len belőle egészségügyis – talán mert már benne volt a korban, talán mert lelki alkata más irányba vitte. A tanfolyam után Szuhovencsenko rájött, hogy nem tud gyógyítani, a döntéshez nincs elég ereje. Élő emberek és nem összegyűjtésre váró kövek álltak előtte. Rövid felcserkedés után vissza is tört a geológus pályára. Egyszóval, azokhoz tartozott, akiket hiába tanítottak. Semmi kétség nem férhetett hozzá, hogy tisztességes, rendes ember. A politizálástól félt, mint a tűztől, de senkit nem jelenten volna fel.

Szilajkin a hét osztályt sem végezte el, javakorabeli ember volt, és nagyon nehezen tanult. Miközben Kundus, Orlov meg én napról napra magabiztosabbnak éreztük magunkat, Szilajkinnak egyre nehezebb len. A jó emlékezetében bízva azonban folytatta a tanulást, a memóriája nagyszerű volt, s arra számított, hogy ügyeskedni fog – de nemcsak ügyeskedett, át is látott az embereken. Az volt a véleménye, hogy a köztörvényeseken kívül egyáltalán nincsenek bűnösök. A szabad életben az összes többi elítélt éppolyan volt, mint mindenki, semmivel sem lopott többet az államtól, ugyanannyit hibázott, ugyanannyiszor vétett a törvény ellen, mint akit nem ítétek el a büntető-törvénykönyv alapján, és nyugodtan végezte tovább a munkáját. A harminchetes év különösen jól láthatóan napvilágra hozta ezt, kiirtván minden garanciát, a legegyszerűbbet is az orosz emberek életéből. Kiderült, hogy a börtönt nem lehet elkerülni, senki sem kerülhette el.

Ám a szabad életben és a lágerekben is csak egy igazi bűnös volt: a köztörvényes. Szilajkin okos volt, belelátott a többiekbe, s noha csalásért ítélték el, a maga módján tisztességes ember volt. Van szívből, lélekből fakadó tisztesség, és van olyan is, ami józan megfontolásokon nyugszik. Szilajkinból a becsületnek nem a hite hiányzott, hanem a gyakorlata: nem ismerte a becsületes szokásokat. Tisztességes volt, mert rájött, hogy az adott pillanatban ez előnyös számára. Semmi olyat nem tett, amivel vétett volna a szabályok ellen, mert megértene, hogy ezt most nem szabad. De nem hitt az embereken, és a személyes önzést tartotta a társadalmi haladás fő mozzgat rugójának.

Szellemes ember volt. Amikor a nagy tapasztalatú Mejerzon tanár az általános sebészeti előadáson képtelen volt a tanfolyamosok fejébe verni a *supinatiót* meg a *propatiót*, Szilajkin felállt,

szót kért, és csónak-formára görbített tenyerét felfelé tartva kinyújtotta a kezét: „adj levest”, majd lefelé fordította: „vidd el mellettem”*. Valószínűleg az összes jelenlévő, köztük Mejerzon is egy életre megjegyezte Szilajkin keserű memorizálási technikáját, méltányolta kolimai szellemességét. A záróvizsgákat Szilajkin szerencsésen és rendben letette, és elment felcsernek... egy aranybányába. Bizonyára jól végezte a munkáját, mert okos ember volt és élni is tudott, márpedig szerinte ez volt a legfontosabb.

Hozzá hasonlóan értelmes volt a padszomszédja, Logvinov, Iljusa Logvinov. Az útonállásért elítélt Logvinov nem volt alvilági figura, de mindinkább a bűnözők hatása alá került. Világosan látta, milyen erőt – erkölcsi és anyagi erőt – képviselnek a lágerben a közbüntényesek. A személyzet kereste a kegyeiket és tartott tőlük. A közbüntényesek úgy érezhették magukat a lágerben, mint a szülői házban, noha titokban belőlük is összeállítottak fegyencszállítmányokat, és időről időre megjelent közöttük a „fekete varjú”, a rabszállító, hogy a különösen nekivadultakat összeszedje, de hát ilyen az élet, és az új helyen se volt rosszabb a dolguk. Még a büntetőzónáknak is ők voltak az igazi urai.

Logvinov munkáscsaládból származott, a háború alatt követett el bűncselekményt, s látta, milyen élet vár rá. A lágerparancsnok, aki átnézte az iratait, rábeszélte a felcsertanfolyamra. Logvinov úgy-ahogy letette a vizsgákat, s ezzel megnyílt előtte a szenvedélyes reménytelen tanulás korszaka. A medicina túlságosan bonyolult matériának bizonyult számára, Iljusa azonban talált magában annyi lelkiezőt, hogy ne hátráljon meg. Elvégezte a tanfolyamot, és hosszú éveken át egy nagy belgyógyászati részleg vezető felcsere volt. Szabadulása után megnősült, családot alapított. A tanfolyam utat nyitott számára az életbe.

Az általános sebészet bevezető előadását hallgattuk. A tanár neveket sorolt, olyan embereket, akik a világ orvostudományának csúcseit képviselték.

– ...és korunkban egy tudós olyan felfedezést tett, amely fordulatot hozott a sebészetben és az egész orvostudományban...

A szomszédom előrehajolt, és hangosan kimondta:

* Az orosz és a latin szavak hangzásbeli egybeesésén alapuló szójáték.

- Fleming.
- Ki volt az? Álljon feli
- Én.
- Hogy hívják?
- Kundus.
- Üljön le.

Belém nyilalt a sérelem. Nekem aztán halvány fogalmam sem volt róla, ki az a Fleming. Harminchét óta majdnem tíz évet ültem börtönben, lágerben, újságok meg könyvek nélkül, és semmit nem tudtam azon kívül, hogy volt egy háború, amely véget ért, hogy van valami penicillin meg valami streptocid...

De hogy Fleming?!

– Ki vagy te? – kérdeztem Kundust, most először, mert mindkettőnket a Nyugati Lägerparancsnokságról irányítottak a tanfolyamra, közös megmentőnk, Andrej Makszimovics Pantyjuhov doktor osztott be oda minket. Együtt éhezünk, Kundus kevésbé, én inkább, de mindketten tisztában voltunk vele, mi az aranybánya. Egymásról azonban semmit nem tudunk.

És Kundus különös történetet mesélt.

1941-ben a Dickson-szigeti megerősített körzet parancsnokává nevezték ki. Egy szép júliusi reggelen amikor az emberek javában építgették a föld-fa-erődöt, a tüzelőállásokat, a Dickson-szigeti helyőrség a köd felszálltakor a nyílt révben, közvetlenül a partok előtt megpillantotta a német Scheier admirális sorhajót. A portyázó közelebb hajózott, és közvetlenül a partmenti vizekről szétlőtte az összes félkész erődítményt, felperzselt, köhalmommá változtatott mindent. Kundus tíz évet kapott.

Érdekes és tanulságos történet volt, egyetlen homályos ponttal: Kundust szovjetellenes agitáció címén ítélték el, márpedig ezt a Scheier admirális által leleplezett „gondatlanság” miatt nem alkalmazhatták. Amikor jobban összemelegedtünk, megtudtam, hogy voltaképpen a hírhedt NKVD-ügyben vonták felelősségre, ez Lavrentyij Berija korszakának nagy – nyílt vagy zárt – pere közé tartozott, „a leningrádi ügyhöz”, „az NKVD-ügyhöz”, „a

Rikov-perhez”, „a Buharin-perhez”, „a Kirov-ügyhöz”^{*}, amelyek után *a nagy országúton* mindig megindultak a végetérhetetlen fegyencszállítmányok. Kundus forrófejű, lobbanékony ember volt, a lágerben nem mindig tudta féken tartani az indulatait. A becsületességéhez nem fért kétség, kivált azután, hogy a saját szemével meggyőződött a büntetvégrehajtási helyek gyakorlatáról. A még nem is olyan távoli múltban végzett saját munkáját – Zakovszkij^{**} helyettese volt – most látta meg a maga igazi, valóságos fényében. Kundus itt veszítette el érdeklődését a könyvek, az ismeretek az új iránt, becsülte a humort – ő volt az egyik legvonzóbb hallgatónk. Később évekig felcserként dolgozott, de szabadulása után átnyergelt árubeszerzőnek; rakodási vállalkozó lett a magadani kikötőben, majd rehabilitálták, és visszatért Leningrádba.

Szenvedélyes olvasó lévén, aki különösen kedveli lábjegyzeteket és a kommentárokat, és az apró betűs megjegyzések fölött soha át nem siklana, Kundus széles körű, de felületes ismeretekkel rendelkezett. Szívesen beszélgetett elvont témákról, és minden kérdésben önálló véleményt alkotott. Egész valója tiltakozott a lágerélet, az erőszak ellen. Személyes bátorságát is bizonyította később, amikor vakmerő utazást tett, hogy találkózon egy elítélt spanyol lánnyal, a madridi kormány valamelyik tagjának a leányával.

Kundus csenevész ember volt. Természetesen valamennyien megettük a macskát, kutyát, mókust, hollót meg persze a lóteteget is, már ha tudtunk szerezni. Miután azonban felcserre lettünk, már nem tettünk ilyesmit. Kundus viszont az idegosztályon, ahol dolgozott, kifőzött egy macskát a sterilizátorban, es egy szál magában megette. Csak nagy nehézségek árán sikerült

* A Rikov-ügy és a Buharin-ügy nem két különböző per volt, n két politikust ugyanazon eljárás során állították bíróság elé, mint másod-, illetve elsőrendű vádlottat. Ez még nem a Berija-korszak ügye, hanem Jezsov rémuralma alatt történt. A Kirov meggyilkolása utáni terrorhullám pedig Jagoda NKVD-főnök nevéhez fűződik, akit a Buharin-perben kivégeztek. Az „NKVD-ügy” már valóban Berija idején zajlott.

** Az NKVD véreskezű vezetője Leningrádban, a cári Oroszországban emberölésért ült; Hruscsov a sztálinizmus bűneit először leleplező titkos beszédében a XX. pártkongresszuson külön szolt arról a cinikus módszerről, amelyet Zakovszkij alkalmazott a koncepciós perekben.

eltussolni a botrányt. Az aranybányákban Kundus már találkozott Éhség úrral, és jól eszébe véste az arcát.

Vajon elmondott-e mindent önmagáról? Ki tudja? De meg mi- nek tudni ezt? Ha meg valaki nem hiszi, tekintse mesének. A lá- gerben se a múlttól, se a jövőről nem tesznek fel kérdéseket.

Tőlem balra egy Barateli nevű grúz ült, valamilyen szolgálati vétségért ítélték el. Rosszul beszélt oroszul; a tanfolyamon egy földijére akadt, a gyógyszeratanára. Támaszra talált benne, anyagi és erkölcsi támaszra. Késő este elmehetett a kórházi rész- leg apró rendelőjébe, ahol nem csupa lucok minden, száraz és meleg volt, mint nyáron egy tűlevelű erdőben, cukros teát ihatott vagy gyöngykását kanalazhatott, szép komótosan, nagy, lecsor- duló napraforgóolaj-cseppekkel a tetején, újjáéledő izmaiban érezhette a nyilalló, ernyesztő örömet – vajon nem határtalan csoda-e ez egy aranybányász számára? Mert Barateli megjárta az aranybányákat.

Kundus, én és Barateli a negyedik sorban ültünk. A harmadik pad rövidebb volt, mint a többi, oda esett a cserépkályha kiszö- gellése, ezért ebben a padban ketten ültek: Szergejev és Petras- kevics. Szergejev közbüntényes volt, sikkasztó, a fogságban az ellátmányozásnál dolgozott mint beszerző, nem nagyon kellett neki a felcsertanfolyam. Félvállról vette a tanulást; az egyik leg- első anatómiai gyakorlaton a hullaházban – ha valami, akkor hulla aztán bőségesen a tanfolyamosok rendelkezésére állt – Szergejev elájult, és kizárták a felcserképzőből.

Petraskevics nem ájult volna el. Az aranybányából érkezett, rá- adásul „betűjeles” volt, EF-es*. Sok ilyen volt harminchétben: családtagként ítélték el, csak ez volt a bűne. így küldték láge- rekbe az elítéltek gyermekeit, az apákat, anyákat, nővéreket és más rokonokat. Petraskevics nagyapja (nem az apja, hanem a nagyapja!) tekintélyes ukrán nacionalista volt. E megfontolásból kiindulva Petraskevics apját 1937-ben agyonlőtték, ő maga pe- dig, a tizenhat éves iskolás fiú, mint családtag, tíz évet kapott.

Számtalanszor megfigyeltem, hogy a fogság, kivált északon, konzerválja az embert: lelki fejlődése, képességei megrekednek a letartóztatás idején meglévő szinten. Ez a nekrobiózis eltart a szabadulásig. Ha valaki húsz évet tölt börtönben vagy lágerben,

* Ellenforradalmi büntett, vagyis az 58-as törvénycikk 1-14 pontja.

nem szerzi meg a szokásos élettapasztalatot. Aki iskolás volt, iskolás marad, a bölcs meg bölcs. De nem lesz még bölcsőbb.

Petraskevics huszonnégy éves létére fel-alá rohangált az osztályban, kurjongatott, mindenféle papírlapokat aggatott Sabajev vagy Szilajkin hátára, papír-galambokat hajigált és vihogott. A tanároknak szigorúan az iskolai előírások szerint felelt. De nem volt rossz fiú, és jó felcser lett belőle. A politizálást nagy ívben elkerülte, még újságot sem mert olvasni.

Kolimához azonban nem volt elég erős a szervezete. Néhány évvel később meghalt tuberkulózisban, mielőtt még visszajuthatott volna a „Nagy Földre”.

Nyolc asszony volt. A sztarosztja Muza Dmitrijeva, azelőtt valami pártmunkás vagy talán inkább szakszervezeti funkcionárius – ha valaki ilyesmivel foglalkozik, kitörölhetetlen nyomot hagy szokásain, az érdeklődésén, viselkedésén. Negyvenöt éves lehetett, és folyton igyekezett igazolni „a főnökség bizalmát”. Prémes bársonyzekében és jó gyapjúruhában járt. A háború alatt az amerikai gyapjúholmikból hatalmas mennyiségű ruhaadományt juttattak a kolimaiiaknak. A tajga mélyére, az aranybányákba persze már nem jutott el az ajándék, sőt a láger személyzete a partmenti helyeken is igyekezett megkaparintani; a pulóvereket és pufajkákat elkunyerálták vagy egyszerűen elszedték az elítéltektől. Magadan egyik-másik lakosánál azonban megmaradtak ezek a „kacatok”. Muza is megőrizte őket.

A tanfolyam ügyeibe nem szólt bele, csak a női csoportra terjesztette ki a hatalmát. Összebarátkozott Nagya Jegorovával, a legfiatalabb tanfolyamos lánnyal, óvta Nagyát a lágerélet kísértéseitől. Nagya a nem vette túlságosan komolyan ezt a gyámködést, így aztán Muza nem tudta megakadályozni, hogy viharos szerelmi viszonyba kezdjen a tábor szakácsával.

– Az asszonyi szívhez a gyomron át vezet az út – szerette mondogatni Szilajkin. Nagya meg a szomszédja előtt finomságok jelentek meg, húsgombócok, sülték, palacsinták. Dupla, sőt tripla adagokat kaptak. Az ostrom nem is tartott sokáig, Nagya beadta a derekát. A hálás Muza változatlanul Nagya oltalmazója maradt, de most már nem a szakáccsal, hanem a táborparancsnoksággal szemben.

Nagya rosszul tanult. A kultúrbrigádban vigasztalódott – a „művészi öntevékenység”, a klub, a kultúrbrigád jelentette az egyetlen helyet a lágerben, ahol a férfiaknak és a nőknek szabad volt találkozniuk egymással. S noha a lágerfelügyelet éber tekintete rendíthetetlenül ügyelt rá, hogy a férfiak és a nők közötti kapcsolat ne lépje át a megengedett kereteket, a helyi szokások szerint az „aktust” éppoly meggyőzően bizonyítani kellett, ahogyan a rendőrfőnök tette Maupassant-nál, a „Szépfű”-ban. A felügyelők figyelnek, vadásznak a bűnösökre. Ehhez nincs elegendő kitartásuk, hiszen – Stendhal szerint – a rab többet gondol a cella rácsára, mint a börtönőr a kulcsaira. Gyakran lazult az ellenőrzés.

Ha a kultúrbrigádban nem is lehet az ősi és örök értelemben vett szerelemre számítani, nem baj: az elítéltnek a próbák egy másik világot jelentenek, s az inkább hasonlít ahhoz, amelyben valamikor élt. Ez pedig nem elhanyagolható szempont, még akkor sem, ha a láger-cinizmus nem engedi meg, hogy beismerjük. Éppen elég kézzelfogható nyereség a sok kis előny, amelyhez a kultúrmunkás hozzájut: a váratlan mahorka- és cukorkiutalások. És az sem épp utolsó dolog a lágerben, ha valakinek nem kell kopaszra nyiratkozni. A hajvágás miatt hatalmas verekedések, botrányok törtek ki, és nem a színészek és nem is a tolvajok vettek részt bennük...

Az ötvenéves Jakov Zavodnyik, a Kolcsak elleni front egykori komisszára – Zelenszkij, a Rikov-perben kivégzett moszkvai párttitkár osztálytársa – piszkavassal hadonászva szabadította ki magát a lágerborbélyok kezéből, és a haja miatt büntetőmunkára került az aranybányákba. Hogy mi ez az egész? Vajon nem született-e legenda Sámson erejéről? Mi lehet az oka a magasba csapó szenvedélyeknek? Annyi világos, hogy az emberi lelket megrontotta a vágy, hogy a legkisebb, legjelentéktelenebb dolgokban valósítsa meg önmagát, újabb bizonyítékként a hatalmas arányeltolódásoknak.

A természetellenes börtönélet, a nők és a férfiak izoláltsága enyhült a kultúrbrigádban. Végeredményben ez is önáltatás volt, mégis kedvesebb a rideg valóságnál. Aki tudja magát egy kicsit mórlikálni, aki énekel, aki otthon szavalt vagy fellépett, aki meg tudta szólaltatni a mandolinhúrokat és táncolt már csicsotkát, jó eséllyel pályázhat arra, hogy bekerüljön a kultúrbrigádba.

Nagya Jegorova a kórusban énekelt. Táncolni nem tudott, a színpadon esetlenül mozgott, de azért lejárt a próbákra; a viharos magánélet sok idejét elvette.

A grúz Jelena Szergejevna Melodze ugyancsak családtagként került lágerbe, mint egy kivégzett férj felesége. Amikor a férjét elvitték, a feldúlt Melodze naiv módon elhitte, hogy az csak ugyan elkövetett valamit. Mihelyt azonban maga is börtönbe került, megnyugodott, minden világos, logikus és egyszerű lett, hiszen tízezerszámra voltak olyanok, mint ő.

Hogy mi a különbség a becsületes és az aljas ember között? Ha az aljas ártatlanul börtönbe kerül, azt hiszi, hogy csak ő nem bűnös, mindenki más az állam és a nép ellensége, gonosztevő és gazember. A tisztességes ember ellenben, ha börtönbe kerül, úgy gondolkodik, hogy ha egyszer őt ártatlanul rács mögé dugták, akkor ugyanez a priccs-szomszédaival is megeshetett.

Ebben rejlik a harminchetes év eseményeinek egész „hegeli”, „elméleti” bölcsessége, „filozófiai magyarázata.

Melodze visszanyerte lelki békéjét, nyugodt derűjét. Elgenben, a tajga mélyén levő „női vezényleten nem küldték nehéz munkára”. És lám, most itt van a felcsertanfolyamon. De nem lett belőle egészségügyi dolgozó: miután szabadult – az ötvenes évek elején járt le a büntetése –, mint mindenkit, akit akkoriban helyeztek szabadlábra, életfogytiglani kolimai tartózkodásra kötelezték; később férjhez ment.

Az életvidám, jókedvű Galocska Bazarova ült Melodze mellett, egy fiatal lány, akit valami háború alatti kihágásáért ítélték el. Galocska mindig nevetett, sőt kacagott, ami egyáltalán nem állt jól neki, mert hatalmas, hiányos fogsora volt. De őt ez nem zavarta.

A tanfolyam műtősnői képesítést adott neki, és szabadulása után évekig a magadani kórházban dolgozott, ahol első keresetéből rozsdamentes acélkoronákat tétetett a fogaira, és ettől egyszerűben megszépült.

* Jevgenyija Ginzburg világhírű emlékirata szerint Elgen, ahol fakitermelés folyt, nők számára teljesíthetetlen normával, kevéssé különbözön a megsemmisítő táboroktól; Melodze helyzete ezért különleges.

Bazarova mellett Aino ült, egy vakító fogsorú finn lány. 1939-1940 háborús telén kezdte meg büntetését. A fogságban tanult meg oroszul, s mint rendszerető, dolgos finn lányra, felfigyelt rá az egyik orvos, így került a tanfolyamra. Nehezen ment neki a tanulás, de csinálta, és kitanult ápolónőnek... Tetszett neki, ahogyan a tanfolyamon éltünk.

Aino mellett egy apró asszony ült. Sem a nevére, sem az arcára nem tudok visszaemlékezni. Vagy valami hírszerzőnő lehetett, vagy valóban már csak egy ember árnyéka.

A következő padban Maruszja Dmitrijeva tanult, Csernyikov ismerőse, mellette a barátnője, Tamara Nyikiforova. Mindkettőjüket közbüntényesként ítélték el, a tajgában sohasem voltak, és mindketten lelkesen tanultak.

A fekete szemű Valja Cukanova ült mellettük, egy Kubányvidéki kozák asszony. Kórházi beteg volt, az első órákra még kórházi köpenyben érkezett; ő már megjárta a tajgát, és nagyszerűen haladt a tanulásban. Arcvonásai még sokáig őrizték az éhség és a betegség nyomát, amikor azonban az eltűnt, kiderült, hogy Valja gyönyörű. Mihelyt megerősödött, nyomban kacérkodni kezdett a férfiakkal, meg se várta a tanfolyam végét. Sokan tették neki a szépet, de eredménytelenül. Végül az egyik kováccsal állt össze, és a kovácműhelybe szaladgált randevúra. Szabadulása után sok éven át egy önálló körzetben volt felcser.

*

Tanulni vágytunk, tanáraink pedig tanítani. Ki voltak éhezve az eleven szóra, ismereteik átadására, ami letartóztatásuk előtt az életük értelmét jelentette. Professzorok és docensek, az orvostudomány kandidátusai, orvostovábbképzők állandó előadói sok-sok év után most először engedhettek teret ennek az energiájuknak. Egy kivétellel a tanfolyam valamennyi oktatója az ötvennyolcas törvénycikk alapján elítéltek közül került ki.

A parancsnokság váratlanul arra a belátásra jutott, hogy a kapuéri vérkeringés titkainak ismerete nem feltétlenül áll közvetlen összefüggésben a szovjetellenes propagandával, és kiváló tanárokat biztosítottak a tanfolyam számára. Igaz, a hallgatókat a közbüntényesek közül kellett volna kiválogatni, de hát honnan vegyenek annyi köztörvényest, akinek megvan a hét osztálya? A bűnözők amúgy is mindenféle privilégiumokkal járó beosztá-

sokban töltötték le a büntetésüket, és semmiféle tanfolyamra nem volt szükségük. Arról viszont a legfőbb lágerparancsnokság hallani sem akart, hogy az ötvennyolcasokat bevonják az oktatásba. Végül olyan kompromisszumot agyaltak ki, hogy a SZEA meg az ötvennyolcas törvénycikk tizes pontja* csaknem közbűntényes pontok, és így megkísérelhetik a jelentkezést.

Nemsokára összeállították az órarendet és kitétték a falra. Órarend! Akár a valóságos életben. A gépezet, amely egy úgy-ahogy összeszerelt, súlyos teherrel megrakott tajgajáró teherautóra emlékeztetett, bizonytalanul megindult Kolima mocsaraiban és kátyúiban.

Anatómiából kaptuk az első előadást. David Umanszkij oktatta ezt a tárgyat, a kórház patológusa, egy hetvenéves öregember.

A cári idők orosz emigránsaként Brüsszelben szerzett orvosdoktori diplomát. Odesszában élt és dolgozott, ahol sikeres orvosi praxisa révén néhány év alatt több ház tulajdonosa lett. Ám a forradalom után kiderült, hogy az ingatlan nem a legjobb befektetés. Umanszkij visszatért a gyógyítómunkához. A harmincas években megérezte, milyen szelek fűjdogálnak, és úgy döntött, elbújik, beveszi magát valahova, minél messzebbre – elszegődött a Dalsztrojhoz. De nem menekült meg. Miután megjárta a Dalsztroj bugyrait, 1938-ban letartóztatták, és tizenöt évre ítélték. Attól fogva a prospektúra vezetője volt a kórházban. Az emberek iránti megvetése és a sérelem a saját élete miatt nem hagyta, hogy jól végezze a munkáját. Elég okos volt ahhoz, hogy ne rúgja össze a port a gyógyító orvosokkal, ámbár a boncolásokon sok kellemetlenséget okozhatott volna nekik. De, meglehet, nem az ész, hanem a megvetés, egyszerűen a megvetés érzése készítette rá, hogy engedjen a szekcióvitákon.

Umanszkij doktor kitűnő koponya volt. Elég jól értett a nyelvészethez, ez volt legkedvesebb foglalatossága. Sok nyelven beszélt, a lágerben keleti nyelveket tanulmányozott, és megpróbálta megtalálni a különböző nyelvek kialakulásának közös törvényszerűségeit. Minden szabad idejét erre fordította a hullaházban, ahol Dunajev felcserrel lakott. Umanszkij, mintegy melleslegesen, játszi könnyedséggel, latin nyelvkurzust is tartott a le-

* Szovjetellenes propaganda vagy ilyen irodalom rejtegetése, illetve készítése.

endő felcsereknék. Nem tudom, miféle latin nyelv volt ez, de a recepteken később minden nehézség nélkül fel tudtam tüntetni a birtokos esetet.

Umanszkij doktor érdeklődő ember volt, minden politikai fejlemény élénken foglalkoztatta, a nemzetközi vagy a belpolitikai élet valamennyi eseményéről megfontolt különvéleményt alkotott. „A legfontosabb, kedves barátaim”, mondogatta magánbeszélgetésekben, „átvészelni és túlélni Sztálint. Mert Sztálin halála hozza majd meg számunkra a szabadságot”.

Sajnos, 1952-ben Umanszkij meghalt Magadanban, nem érte meg azt, amire olyan sok évig várt.

Nem tartott rossz előadásokat, csak valahogy kelletlenül csinálta. Ő volt a legközömbösebb tanárunk. Időről időre számonkéréseket, ismétlő foglalkozásokat tartott, az általános anatómiát táj-anatómiával váltogatta. Csupán egyetlen olyan része volt a tudományának, amelyet nem volt hajlandó megosztani velünk: kezeken megtagadta, hogy a nemi szervek anatómiájáról beszéljen. Semmivel sem lehetett jobb belátásra bírni, és a hallgatók végül úgy végezték el a tanfolyamot, hogy a brüsszeli professzor túlzott szégyellősége miatt e téren nem rendelkeztek ismeretekkel. Mi készíthette erre Umanszkijt? Úgy érezte, a tanfolyamosok erkölcsi szintje, de kulturáltsága és képzettsége sem elegendő ahhoz, hogy mást, mint patológikus érdeklődést váltson ki belőlük a téma. Ilyen beteges figyelmet váltott ki például a gimnáziumban az anatómiai atlasz, és Umanszkij nagyon jól emlékezett erre. Pedig nem volt igaza, a „vidékiek” például magától értetődően, teljes komolysággal fogadták volna a témát.

Umanszkij mélységesen becsületes volt, és sok más tanárnál előbb látta meg a hallgatókban az embert.

Meg volt győződve Weismann* igazáról. Amikor a kromoszómák osztódásáról beszélt nekünk, futólag megemlítette, hogy ha jól tudja, mostanában egy másik kromoszómaosztódási elmélet

* August Weismann (1834-1914) német biológus örökléstani elméletét vallotta Vavilovval az élen a szovjet genetikusok, akik több hullámban az értelmiségellenes sztálini hadjáratok Aldozaatául estek. Ellenfelük, majd hóhérük, Lisenko, a „másik kromoszómaosztódási elmélet” élharcosa, aki tönkretette és évtizedekkel visszavetette a szovjet mezőgazdaságot, szinte korlátlan politikai hatalom birtokosa volt; Umanszkij doktor az életével játszott, amikor „nem ismerte el”.

is létezik, csak hát ő ezt a teóriát nem ismeri, márpedig csak annak a kifejtésére vállalkozhat előttünk, amit alaposan ismer. így lettünk mi weismannisták. A weismannistáknak az elektronmikroszkóp felfedezésével bekövetkező teljes diadalát Umanszkij doktor már nem érthette meg. Pedig ez a győzelem nagy örömet szerzett volna az öreg doktornak.

A csontok elnevezését és az izmok nevét megtanultuk kívülről, persze nem a latin, hanem az orosz nevüket. Lelkesen, nagy odaadással bifláztunk. A magolásban mindig van valami demokratikus: az anatómia tudománya előtt valamennyien egyenlők voltunk. Senki nem próbálta megérteni, amit tanultunk. Egyszerűen igyekeztünk megjegyezni. Bazarovának meg Petraskevicsnek ment a legjobban, ők még nemrég iskolások voltak (ha leszámítjuk a fogságban töltött időt, ami Petraskevics esetében már lassan nyolc évet jelentett).

Miközben igyekeztem alaposan bevágni a leckét, felmerült bennem a Cserkasszának, a moszkvai egyetem 1. számú kollégiumának képe 1926-ból. A Cserkasszka képe, ahol éjszakánként tanulástól kába orvosok imbolyogtak a sötét folyosókon, és füle tapasztott kézzel magoltak. A kollégium morajlott, nevetett, élte a maga életét. A jókedvű bölcsész-hallgatók, irodalmárok, történészek kinevették az orvostudomány boldogtalan rabszolgáit. Lenéztük az olyan tudományt, amelyet nem megérteni kell, hanem bemagolni.

És húsz esztendővel később bifláztam az anatómiát. A húsz év alatt megtanultam, mit jelent, ha valakinek szakmája van, mi az egzakt tudomány, a medicina, a mérnöki pálya. És lám, Isten segítségével magam is erre adtam a fejemet. Az agyam még képesnek bizonyult rá, hogy rögzítse és felidézze az ismereteket.

Blagorazumov doktor adta elő a „Közegészségügy” tantárgyat. Unalmas téma volt, és Blagorazumov nem szánta rá magát, hogy szellemes gondolatokkal tarkítsa, vagy talán politikai óvatoskodása folytán nem is tudta ezt megtenni. Jól emlékezett a harmincnyolcas évre, amikor Moszkvából kapott „titkos utasítások” értelmében minden szakember: valamennyi orvos, mérnök, könyvelő kezébe csákányt meg talicskát nyomtak. Blagorazumov két álló éven át tolt a talicskát, az éhségtől, a hidegtől, a skorbuttól, az ütlegektől háromszor is kikészült, mire a harmadik évben megengedték neki, hogy egy köztörvényes orvos fel-

ügyelete melleit felcséri minőségben gyógyítgasson az egyik elsősegély-állomáson. Abban az esztendőben sok orvos meghalt. Blagorazumov életben maradt, és keményen elhatározta: soha senkivel nem elegyedik semmiféle beszélgetésbe. A barátság csak az evés-ivás témáira korlátozódhat. A felcserek igyekeztek takargatni a doktor ivászatait, s ha már nem lehetett többé titokban tartani, Blagorazumovot egy magánzárkába dugták. De azután kijött az áristomból, és folytatta az előadásait. Senki nem tartotta ezt különösnek.

Lelkes előadó volt, megkövetelte, hogy a fontos részeket szó szerint leírjuk, jegyzeteinket, előmenetelünket rendszeresen ellenőrizte, egyszóval Blagorazumov* a józan észnek megfelelően, lelkiismeretesen tanított.

*

Gogoberidze kórházi felcser adta elő a gyógyszeriant, a Kaukázuson túli Gyógyszerantani Intézet volt igazgatója. Oroszul jól beszélt, nem erősebb grúz akcentussal, mint Sztálin. Gogoberidze régen neves pártvezető volt, aláírása szerepelt a Szapronov-féle „tizenötök platformján”.** Az 1928 és 1937 között eltelt időt száműzetésben töltötte, 1937-ben közölték vele, hogy újra elítélték tizenöt évre, és ezt a kolimai lágerekben kell letöltenie. Gogoberidze már elmúlt hatvanéves, súlyos hipertóniában szenvedett. Tudta, hogy nemsokára meg fog halni, de nem félt a haláltól. Gyűlölte a gazembereket. Amikor kiderítette, hogy egy bizonyos Krol doktor, annak az osztálynak az orvosa, ahol dolgozott, ajándékokat és baksist követelt az elítéltektől, Gogoberidze megverte, és kényszerítette, hogy visszaadja egy betegnek a krómbőr csizmáját meg csíkos sálját.

Gogoberidze soha nem hagyta el Kolimát. Szabadulásakor életfogytiglani száműzetésre ítélték, s ő kijárta, hogy Narim helyett Kolimát jelöljék ki kényszerlakhelyéül. Jagodnij faluban élt, és ott is halt meg, az ötvenes évek elején.

* A Blagorazumov beszélő név, józan eszű, okos embert, de aggályoskodót, óvatost is jelent.

** 1921-ben, Sljapnyikov „munkásellenzékével” együtt a Szapronov vezette „demokratikus centralisták” alkották az első pártellenzéki csoportosulást mely a növekvő bürokratizálódás ellen, pártban folyó platformszabadságért szállt síkra.

Krol doktor, a bőr- és nemi betegségek harkovi specialistája volt az egyetlen közbüntényes tanárunk. A tanfolyam valamennyi oktatója erkölcsiséget, tisztességet igyekezett belénk sulykolni, előadásaik során lírai kitérőkben ecsetelték a morális feddhetlenség eszményét, felelősséget ébresztettek bennünk a beteg embernek, ráadásul a beteg fogolynak, még hozzá a beteg kolimai fogolynak nyújtott segítség nagy feladatával szemben, újra és újra – ki hogyan tudta – hangoztatva, amire fiatal korban az orvosgyetemek esküje intette őket.

Mindenki, csak Krol nem. Krol más távlatokat vázolt fel előttünk, leendő munkánkat egy másik, számára ismerősebb oldalról közelítene meg. Örökké a felcserekre váró anyagi jólét képeit ecsetelte. „Meg fogják keresni a vaját a kenyerükre”, röhögött, kéjes mosollyal az arcán. A tolvajok még az előadások szüneteiben is bejártak hozzá. Krol folyton vásárolt, eladott, csereberélt, a diákok jelenléte nemigen feszélyezte. A parancsnoki állomány impotenciájának kezelése tekintélyes jövedelemhez juttatta, és mindvégig védelmet biztosított számára a fogság alatt. Ez ügyben Krol titokzatos kuruzslások közepette műtéteket is végzett, de senki nem akadt, aki felelősségre vonja miattuk, befolyásos kapcsolatait voltak.

A Gogoberidze felcsertől kapott két pofon sem hozta ki a sodrából.

– Kár heveskedni, testvér, kár heveskedni – mondta a dühtől egészen elzöldült Gogoberidzének.

Krolt mind tanártársai, mind a hallgatók megvetették. Ráadásul zavarosan adott elő, nem tudott tanítani. A tanfolyam után kénytelen voltam papírral és ceruzával a kezemben figyelmesen végigolvasni a bőrbetegségek fejezetet.

Olga Sztjepanovna Szemenyjak, a harkovi orvos-tudományi egyetem belgyógyászati tanszékének volt docense nem tartott előadásokat a tanfolyamon, de hozzá osztottak be bennünket gyakorlatra, ő tanított meg, hogyan kell meghallgatni, megkoppogtatni a beteg mellkasát. A gyakorlat vége felé megajándékozott egy öreg sztetoszkóppal, kevés számú kolimai ereklyém egyikével. Olga Sztjepanovna körülbelül ötvenéves volt, még nem telt le a tízéves büntetése, ellenforradalmi agitációért ítélték el. Férje, két gyereke Ukrajnában maradt, és mindnyájan meg-

haltak a háborúban. A háború véget ért, véget ért Olga Sztjepanovna fogsága is, de nem volt hova mennie. Szabadulása után is Magadanban maradt.

Olga Sztjepanovna éveket töltött az elgeni női lágerben s óriási lelkierőre volt szüksége, hogy megbirkózzon a bánatával. Jó megfigyelő lévén, észrevett hogy a lágerlakóknak csupán egyetlen csoportja kép megőrizni emberi arcukat, a vallásosok: az óhitűek meg a szektatagok.* Személyes tragédiája Olga Sztjepanovnáat a szektatagok közé vitte. Apró rendelőjében naponta kétszer imádkozott, olvasta az evangéliumot, és igyekezett jót cselekedni. Jót tennie nem volt nehéz, senki sem tehet annyi jót, mint egy lágerorvos, de Olga Sztjepanovnáat gátolta a természete, makacs volt, lobbanékony, kötekedő. És nem sokat tett azért, hogy megváltozzon.

Szigorú főnök volt, sokat akadékoskodott, keményen kordában tartotta a személyzetet. De a betegek iránt mindig figyelmesnek mutatkozott.

A munkanap végeztével a „diákok” a kórházi tálalóban kaptak ebédet. Többnyire Olga Szemenyjak is ott ült, teázott.

– Maga mit szokott olvasni?

– Csak az előadások jegyzetét, semmi mást.

– Akkor olvassa el ezt – kis könyvecskét nyújtott felém, olyan volt, mint egy imakönyv. Alekszandr Blok verseskötete, a Költők Válogatott Könyvtára sorozatból.

Három nap múlva visszaadtam a Verseket.

– Tetszettek?

– Igen.

Nem vitt rá a lélek, hogy megmondjam neki: jól ismerem, ismertem ezeket a verseket.

– Mondja el nekem az „Egy hang a kórusból”-t!

Elszavaltam.

* A XVII. század közepétől az állami befolyás alá került pravoszláviából kivált fanatikus vallási csoportok, amelyek az évszázados üldöztetések ellenére milliós létszámban fennmaradtak.

– Most a „Servuss Reginne”-t.

– Jó. Akkor most ezt...

Elmondtam a „Kék, messzi kis hálószobá”-t.

– Érti, hogy meghalt a kisfiú?

– Igen, hogyne.

– A kisfiú meghalt – ismételte Olga Sztjepanovna kiszáradt szájjal, és ráncba vonta szigorú, fehér homlokát. Hallgatott.

– Adjak valami mást?

– Igen, kérem.

Olga Sztjepanovna kinyitotta az íróasztalfiókot, és előhúzott egy könyvet, Blok kötetéhez hasonlót. Az evangélium volt.

– Olvassa, olvassa csak el. Főleg ezt itt, Pál apostol leveleit a korinthosziakhoz.

Néhány nap múlva visszaadtam neki a könyvet. A vallástalanság, amelyben egész tudatos életemet leéltem, nem engedte, hogy kereszténnyé váljak. De a hívőknél tiszteletre méltóbb emberekkel nem találkoztam a lágerekben. A romlottság mindenkinek átította a lelkét, csak a vallásosokét nem. Így volt ez tizenöt éve, és így volt öt éve is.

A fülkében, ahol Szemenyjak rendelt, megismerkedtem Vaszja Sevcovval, egy elítélt építésvezetővel. A jóképű Vaszja Sevcov huszonöt év körül járt, és a láger hölgyei között hallatlan népszerűségnek örvendett. Szemenyjak osztályán Nyinát látogatta, az ételosztó lányt. Okos fiú volt, tehetséges, sok mindent pontosan látott és pontosan értett, de más volt az oka annak, hogy megmaradt az emlékezetemben. Alaposan lehordtam Nyina miatt, aki állapotos lett.

– De hisz ő akaszkodik rám – tiltakozott Sevcov. – Mit mondtam volna neki? Én lágerekben nőttem fel, kisfiú korom óta börtönben élek. Hány ilyen nővel volt már dolgom, ha hiszed, ha nem, a számát se tudom. És tudod, mi a legérdekesebb? Hogy egyikkel se töltöttem ágyban egyetlen percet sem. Hol egy szénaboglyában, hol egy istállóban, majdhogynem kutyaftutában. Elhiszed? – Így mesélt Vaszja Sevcov, a kórház lovagja.....

Nyikolaj Szergejevics Minyin sebész és nőgyógyász állt a nőgyógyászati részleg élén. Előadásokat nem tartott, csak gyakorlatra küldtek hozzá, gyakorlatra, mindenféle elmélet nélkül.

Amikor elkezdődtek a nagy hófúvások, a kórháztelepülést teljesen belepte a hó, és csak a kéményfüst szerint lehetett tájékozódni. Valamennyi részlegnél lépcsőket vájtak lefelé, a bejárati kapuhoz. Nagy nehezen kivergődtünk fontról, a hallgatók szállásáról gyorsan a nőgyógyászatra szaladtunk, pontban fél kilenckor beléptünk Minyin rendelőjébe, köpenyt dobtunk magunkra, és az ajtót részre nyitva becsusszantunk a szobába. Már tartott a szokásos ötperces értekezlet, az éjszakás nővér éppen átadta a szolgálatot. A hatalmas, ősz szakállú, öreg Minyin egy kisasztalnál ült és fintorgott. Az éjszakai ügyelet jelentése véget ért, Minyin intett. Valamennyien hangoskodni kezdtünk... Minyin jobbra fordította a fejét. A főnővér apró üvegtálcán kis poharat hozott, benne kékes folyadék. Ismerős illat volt. Minyin megfogta a poharat, felhajtotta a tartalmát, és kétfelé simította ősz bajuszát.

– „Kék éj” likőr – mondta, és a hallgatókra kacsintott. Néhány alkalommal jelen lehettem a műtétein. Mindig „nyomás alatt” operált, de váltig állította, hogy nem remeg a keze. Ezt az aszisztensei is megerősítették. Műtét után azonban, amikor kezét egy nagy lavórban leöblítve „kimosakodott”, kövér, erős ujjai sűrű remegéssel reszkettek, és Minyin szomorúan bámulta engedetlen, rángatózó kezeit.

– Elkoptál, Nyikolaj Szergejevics, elkoptál – mondogatta magának csöndesen. De még évekig operált.

Kolima előtt Leningrádban dolgozott. Harminchétben tartóztatták le, két évig talicskát tolt Kolimán. Társszerzője volt a nagy nőgyógyászati tankönyvnek, a másik szerzőt Szerebjakovnak hívták. Minyin letartóztatása után a tankönyvet Szerebjakov nevéen adták ki, és szabadulása után Minyinnek már nem volt ereje a peresedéshez. Mint mindenkit, őt is azzal enged-.. szabadon, hogy élete végéig nem hagyhatja el Kolimát. Ettől fogva meg többet ivott, és 1952-ben Gyebin faluban a saját szobájában felakasztotta magát.

A forradalom után mint régi bolsevik, Nyikolaj Szergejevics Minyin tárgyalást folytatott a szovjet kormány nevében az ARA-

val; több ízben Nansennel is találkozott.* Később rádióelőadásokat tartott, vallásellenes témákról.

Mindenki nagyon szerette, valahogy azt a látszatot keltette, hogy mindenkinek jót akar, noha senkinek nem csinált semmit, se jót, se rosszat.

Szergej Ivanovics Kulikov doktor adta elő a „tüdőbetegségeket”. A Nagy Föld polgáraival a harmincas években buzgón igyekeztek elhíttetni, hogy a Távols-Kelet és Kolima klímája egy és ugyanaz: a kolimai hegyek állítólag kedvezően befolyásolják a tuberkulózis gyógyítását, de legalábbis stabilizálják a tüdőbetegek állapotát. Ennek az álláspontnak a hívei azonban megfedkeztek róla, hogy a vulkanikus kolimai dombokat mocsár borítja, hogy az aranybányák ingoványaiban utat törnek maguknak a folyók, hogy kevés olyan hely van, amely Kolima erdős tundrájánál veszedelmesebb lenne a tuberkulotikusok számára. És persze megfedkeztek arról is, hogy minden kolimai tunguz, jakut, jukagir őslakos gümőkórban szenved. A rabkórházakba ezért nem terveztek tbc-osztályokat. A Koch-bacilus azonban mégiscsak Koch-bacilus, és ha tetszett, ha nem, létre kellett hozni, mégpedig sok ággal, a tüdőosztályokat.

Szergej Ivanovics roskatag öregembernek látszott, észrevehetően süket volt, ám testileg-lelkileg friss. A saját tárgyát az összes többinél fontosabbnak tartotta, és mérgeződött, amikor ellentmondtak neki. Általában hallgatásba burkolózott, de a fontosabb újsághírek hallatán elnevette magát, és felcsillant a szeme.

Kulikov doktor tíz évet húzott le az ötvennyolcas törvénycikk valamelyik pontja alapján. Miután szabadult, őt is életfogytig röghöz kötötték. A családja, öreg felesége és szintén tüdőorvos lánya Kolimára költözött hozzá.

Bojcsenko, mint kémikus, a laboratóriumi gyakorlatot vezette a tanfolyamon, Engem jól meg jegyzett magának, és mély megvetésével sújtott, mint olyan embert, aki nem tudja a kémiát.

* ARA – American Relief Administration, 1919 és 1923 között működő segélyszervezet, Herbert Hoover vezetése tett az 1921-es volgai éhínség áldozatainak megsegítéséért. Fridtjof Nansen (1861-1930) 1920-1921 folyamán, mint a Népszövetség egyik vezetője, a Volga-vidékre küldött segélyszállományokat irányította. Tevékenységéért 1922-ben Nobel-békedíjat kapott.

Az idegbetegségekről Anna Izrailjevna Ponyizovszkaja tartott előadásokat, ő ekkorra már kiszabadult, sőt a kandidátusi diszsertációját is megvédte. A fogságban hosszú évekig egy nagynevű ideggyógyász, Szkoblo professzor mellett dolgozott, aki sokat segített neki a téma kidolgozásában – ezt beszéltek a kórházban. Amikor Ponyizovszkaja találkozott Szkoblo professzorral, én már régóta ismertem őt: a magadani tranzitlágerben már 1939 tavaszán együtt mostuk a padlót Szkoblo professzorral. Kicsi a világ.

Anna Izrailjevna rendkívül fontos hölgy volt, de nagylelkűen hajlandónak mutatkozott, hogy néhány előadást tartson a felsertanfolyamon. Ez azonban olyan ünnepélyes külsőségek közepette ment végbe, hogy valamennyi előadásából csak ruhájának fekete selyemsuhogása és parfümjének erős illata maradt meg bennem. A tanfolyamon egyik lánynak sem volt parfümje. Nagy Jegerova ugyan kapott a szakácstól egy üvegcsé olcsó „Orgona” kölnit ajándékba, de olyan óvatosan, fukarul szagolgatta az előadásokon, hogy két paddal hátrébb már egyáltalán nem lehetett érezni az illatot. De az is lehet, hogy a Kolimán szerzett állandó náthám miatt nem éreztem.

Emlékszem, valami nagy ábrákat hoztak az osztályba, valószínűleg a feltételes reflex sémáját, de hogy ennek volt-e valami értelme is, már nem tudom megmondani.

Az elmebajok válfajait végül nem tanították meg nekünk, megkurtítva az amúgy is szűkre szabott programot. Pedig lettek volna hozzá tanárok: Szidkin doktor, a tanfolyam felvételi bizottságának elnöke, kórházi pszichiáter volt.

A fül-orr-gége megbetegedéseit Zádor doktor tanította. Igazi magyar ember volt, gyönyörű, borjúszemű férfi. Zádor doktor nagyon rosszul beszélt oroszul, a hallgatók szinte semmit nem értenek abból, amit mondott. Azért tartattak vele előadásokat, hogy gyakorolja az orosz nyelvet. Az órái kifejezetten időpocsékolást jelentettek számunkra.

Elkezdtünk Mejerzon nyakára járni – őt addigra már kinevezték kórházi főorvosnak hogy nem fogjuk tudni, amit Zádor ad elő.

– Ha csak azt nem fogják tudni, akkor nincs baj – mondta rá Mejerzon a szokásos modorában.

Zádor csak nemrég került Kolimára, közvetlenül a háború után. 1956-ban rehabilitálták, de ez az év végén történt, és Zádor úgy döntött, hogy nem tér vissza Magyarországra, hanem a Dalsztrojjal való végelszámoláskor kapott rakás pénzzel letelepszik valahol délen. Röviddel azután, hogy a tanfolyam valamennyi hallgatóját levizsgáztatta, különös történet esett meg vele.

Zádor János doktor fül-orr-gégész volt, magyar hadifogoly, nyilván szálasista.* Tizenöt évet kapott. Gyorsan megtanult oroszul, orvos is volt, és már elmúlt az az idő, amikor az orvosokat közmunkára küldték (ez különben is csak a T-jelűekre, vagyis a trockistákra vonatkozott). A fül-orr-gége, Zádor doktor szakképesítése ráadásul a leginkább hiányzó szakorvosi terület volt. Sikeresen operált és gyógyított. A sebészetben volt osztályvezető főorvos, ez megfelelt eredeti szakmájának. A testüregi műtéteknél asszisztált, általában Mejerzon doktornak, a sebészet vezetőjének. Egyszerűen, Zádor doktornak szerencséje volt, még a szabad személyzet tagjai között is akadt némi betegköre, civil ruhában járt, megnöveszthette a haját, tele volt a gyomra, s ha akarja, még le is ihatna volna magát, de egyetlen csepp alkoholt sem vett a szájába. Mind szélesebb körben terjedt a híre, míg meg nem esett az a történet, amely hosszú időre megfosztotta kórházunkat a fül-orr-gégésztől.

Ott kell kezdenem, hogy az eritrocita, vagyis a vörös vértest mindössze huszonegy napig él. Az eleven emberi vér szakadatlanul megújul. A szervezetből kiemelt vér azonban huszonegy napnál nem tartható tovább. A sebészeti részlegnek, előírás szerint, saját vérátömlesztő állomása volt, ahol a donoroktól – a szabad személyzettől és az elítéltektől is – levették a vért. A szabad alkalmazottak egy rubelt kaptak egy centiliterért, az elítéltek ennek egytizedét. Egy hipertóniásnak komoly jövedelmet jelen-

* E történet folyóirat-közlése (Új írás, 1989/2.) után Zádor doktor Dániában élő rokona levelet írt, amelyből kiderült, hogy az orvost valójában Zádor Györgynek hívták. Természetesen nem volt szálasista, hanem zsidó ember, aki a hitleri haláltáborokból való kalandos szökés után került Sztálin lágerébe. Nagyon is haza akart térni, de ezt csak 1957 nyarán engedték meg neki. Magyarországon azonban a Szovjetunióból érkezett ember iránti bizalmatlansággal találta magát szemben; soha nem heverte ki a szenvedéseket. 60 éves korában, Budapesten halt meg, mint a Péterfy Sándor utcai kórház főorvosa, egy műtét végzése közben.

tett a véradás, havonta három-négy decit is levettek tőle: adj csak, ez jót tesz a betegségednek, s még pótféjadagot és pénzt is kapsz érte. A véradó elítéltek a kiszolgáló személyzetből, a szanitécek stb. közül kerültek ki; éppen azért tartották őket a kórházban, hogy vért adjanak a betegeknek. Itt több embernek volt szüksége vérrre, mint bárhol máshol a Földön, noha természetesen nem az általános orvosi előírásoknak megfelelően, például a teljes kimerültség esetében rendeltek el vérátömlesztést, csak ha olyan helyzet adódott elő, hogy műtéthez vagy műtéti előkészítéshez volt rá szükség, vagy a belgyógyászati osztályok rendkívül súlyos eseteihez kellett.

A vérátömlesztő állomáson mindig elegendő vérkonzerv állt rendelkezésre. Ez a készlet a kórházunk büszkesége volt. Az összes többi kórházban, ha végeztek is vérátömlesztést, közvetlenül hajtották végre, az egyik emberből egyenesen a másikba. Az eljárás közben két szomszédos asztalon feküdt a donor és a recipiens.

Azt a vért, amelynek a megőrzési ideje lejárt, kiöntötték.

A kórháztól nem messze volt egy sertéstenyésztő szovhoz, ott a vágásoknál rendszeresen összegyűjtötték a vért, és elhozták a kórházba, ahol az alvadást meggátolandó, nátriumcitronsavat fecskendeztek bele, és ezt a folyadékot, mint afféle házilag előállított vérkészítményt, megittatták a betegekkel. Igen tápláló volt, és a betegek, akiknek az ételmezése mindenféle kásából állt, nagyon szerették. A hematogén-adagolás megszokott dolog volt a betegek számára mindaddig, amíg Mejerzon doktor, a sebészet vezetője kiküldetésbe nem utazott, és Zádor doktor vette át az osztály vezetését.

Kötelességének tartotta, hogy a vizit során meglátogassa a vérátömlesztő állomást is, ahol felfedezte, hogy a vérkonzervek nagy része lejárt. Meghallgatta az ápolónő jelentését arról, hogy a vért ki fogja önteni. Zádor doktort ez csodálkozásra készítette. „Csakugyan ki akarja dobni?” – kérdezte. A nővér azt felelte, hogy mindig így szoktak eljárni.

– Öntse át a vért teáskannákba, és ossza szét a súlyos betegek között – rendelkezett Zádor.

A nővér kiadagolta a vért, és a betegek nagyon meg voltak elégedve.

– A jövőben — közölte a magyar — minden lejárt vért így adagoljanak ki.

Ezzel megkezdődön a donoroktól leven vér szétosztásának gyakorlata. Amikor azonban a sebészeti vezetője visszatért, rettenetes botrányt csapott: fasiszta Zádor”, üvöltötte, „embervért itat a betegekkel”. Nem kevesebbel vádolta Zádort. A betegek még aznap megtudták, mi történt, minthogy a hírek a kórházakban még gyorsabban terjednek, mint a börtönökben. Akik valaha is vért kaptak, egyszerre háyni kezdtek. Zádort indoklás nélkül kidobták a munkahelyéről, és máris repült az egészségügyi parancsnokságra a részletes jelentés, hogy Zádor minden elképzelhető bűnről lerántsa a leplet. A halálra rémült orvos megpróbált magyarázkodni: végtére semmilyen elvi különbség nincs a vénás vérátömlesztés és a szájon át történő adagolás között, és ez a vér kitűnő kiegészítő táplálék – de senki nem hallgatta meg. Zádort kopaszra nyírták, leszedték róla a civil zakót, és fogolyköpenyben átszállították Lurje brigádjába, a fafeldolgozáshoz. Zádor doktor már felkerült az erdőparcella sztahanovista dicsőségtáblájára, amikor megérkezett a vizsgálóbizottság az egészségügyi parancsnokságtól, amelyet nem is annyira a szájon át történő vérátömlesztés nyugtalanított, mint inkább az a körülmény, hogy a fül-orr-gége betegkör szakorvos nélkül marad. Szerencsés véletlen folytán egy nemrég leszerelt egészségügyi őrnagy vezette a bizottságot, aki az egész háborút a hadsereg egészségügyi alakulatainál csinálta végig, a fronton. Amikor megismerkedett a „vád” által előterjesztett dokumentumokkal, sehogyan sem értette, mi n baj, miért indították ezt a hajszát Zádor ellen? Miután fény derült rá, hogy Zádor embervért adott a betegeknek, „vérrel itatta őket”, az őrnagy a vállát vonogatva azt mondta:

– Én is ezt csináltam a fronton négy évig. Miért, itt nem szabad? Nem tudom, én csak nemrég vagyok itt.

Az erdőből Zádort visszavitték a sebészetre, a fakitermelési brigádvezető írásbeli tiltakozása ellenére, aki úgy tartotta, hogy valakinek a hóbertjai miatt fosztják meg a legjobb favágójától.

De Zádor elveszítette az érdeklődését a munkája iránt, többé semmiféle újítási javaslatot nem tett.

*

Doktor doktor aljas gazember volt. Mondták róla, hogy korrupt, szemét, de hát voltak-e másmilyen parancsnokok Kolimán? Felkapaszkodott, bosszúálló karrieristák. De ezt még meg lehetett bocsátani nekik.

Doktor doktor azonban gyűlölte az elítélteket. Nem bizalmatlan vagy rideg volt velük, nem, ő zsarnokoskodott a foglyokkal, minden alkalmat kihasználta, hogy megalázza őket, beléjük kötött, gyalázkodott, visszaélt azzal, hogy (a kórház falai között) korlátlanul hatalmaskodhat, teletömheti velük a magánzárkákat, a büntetőtelepeket. Nem vette emberszámba a büntetésüket már letöltőn egykori elítélteket sem. Traut sebészt például Doktor doktor számtalanszor megfenyegette, hogy habozás nélkül új ítéletet hozat ellene. Doktor doktornak mindennap hordták az ennivalót, hol friss halat vittek a lakására (egy „betegekből” álló brigád hálóval halászott neki a tengeren), hol üvegházi zöldséget, hol húst a sertéstenyésztő szovhozból, és mindezt olyan mennyiségben, amellyel egy Gullivert jól lehetett volna tartani. Doktor doktornak cselédje is volt, egy napos az elítéltek közül, aki segített neki a hálaadományok értékesítésében. A kontinensről rendszeresen érkezett a címére mahorka, Kolima igazi valutája. Sok éven át volt a kórház parancsnoka, mígnem egy másik gengszter megbuktatta: Doktor doktor parancsnoka hirtelen úgy találta, hogy túl kicsi a konc, amit kapott.

Ez azonban később történt. A tanfolyam idején Doktor doktor volt az isten és a cár. Mindennap gyűlést rendezett, beszédet tartott, még rá is licitált a személyi kultusz stílusára. Ami a rágalmaktól hemzsegő „memorandumokat” illeti, Doktor doktor azoknak szintúgy nagy mestere volt, és mindenkit hajlandónak mutatkozott elintézni.

Bosszúálló parancsnok volt, kicsinyesen bosszúálló.

„Nem hajoltál meg, amikor találkoztunk, hát én olyan feljelentést írok ellened, nem is feljelentés lesz hanem memorandum. Megírom, hogy tősgyökeres trockista vagy, a nép ellensége, és nyugodj meg, semmi se ment meg a büntetőzónától.”

A tanfolyam, a saját elmeszüleménye, sok keserőséget okozott Doktor doktornak. Túl sok lett az ötvennyolcas törvénycikkkel odakerült hallgató, és Dók-tor doktor félt, hogy veszélybe kerül az előmenetele. Mint a harminchetes év jellegzetes bürokratái, a

negyvenes évek végén ő is távozott a Dalsztrojtól, látván azonban, hogy minden a régi, és a kontinensen dolgozni kell, visszatért a kolimai szolgálat kötelékébe. Igaz, a kolimai pótléket megint előlről meg kellett szolgálnia, de mégiscsak visszakerült a maga megszokott világába.

Záróvizsgáink előtt „látogatást tett” a tanfolyamon, volt szíves meghallgatni a hallgatók előmeneteléről szóló jelentést, majd üveges, világoskék tekintetét végighordozván a tanfolyam diákjain, megkérdezte:

– És köpölyözni tudnak-e?

A tanárok és a diákok tiszteletteljes, egyöntetű kacagása volt a válasz. Bizony, köpölyözésre nem tanítottak meg bennünket, és egyikünknek se jutott eszébe, hogy ennek az egyszerű eljárásnak különösebb titkai lennének.

*

A szembetegségeket Loszkutov doktor tanította. Nagy szerencsém volt, hogy megismerhettem Fjodor Jefimovics Loszkutovot, Kolima egyik legnagyobb egyéniségét, és évekig együtt dolgozhattam vele. A polgárháború egykori zászlóaljkomisszára – egy Kolcsak-katona golyója örök időkre a jobb tüdejében maradt – a húszas évek elején orvosi diplomát szerzett és katonavosként dolgozott a hadseregben. Egy óvatlan Sztálin-vicc hadbíróság elé juttatta, hároméves büntetéssel jött Kolimára, ahol az első évben esztergályos volt a Partizán bányában. Azután megengedték, hogy gyógyító munkát végezzen. Hároméves büntetése már vége felé járt. Ez azokban az időkben volt, amelyet Kolimán, de egész Oroszországban is Garanyin-korszaknak hívtak*, bár Pavlovról, a Dalsztroj akkori parancsnokáról helyesebb lett volna Pavlov-korszaknak nevezni. Garanyin ezredes Pav-

* Az ezredes még az NKVD mércéjével mérve is beteges irtóhadjáratot kezdett Kolimán, csak a Salamov által a sztálini Dachaunak nevezett szerpantyinkai lágerben és csak 1938 folyamán 26 000 ember esett a kínzások és kivégzések áldozatául. Röviddel ezután 15 évi lágerre, más források szerint halálra ítélték. (Az orosz [Wikipédia](#) szerint: 1938. szeptember 27-én letartóztatták. 1939. május 30-án Moszkvába a Szuhanovszkij börtönbe szállították. Az NKVD rendkívüli ülésén, 1940. január 17-én 8 év lágerben letöltendő javító-nevelő munkára ítélték. Fogvatartásának időtartamát a táborban meghosszabbították. 1950 július 3-án halt meg a peccorai javító-nevelő munkatáborban.)

lovnak csak a helyettese volt, lágerek parancsnoka, de ő állt a halálos ítéleteket gyártó trojka élén, és 1938 folyamán mindvégig ő írta alá a végtelen kivégzési listákat. 1938-ban rettenetes dolog volt az ötvennyolcas törvénycikkkel szabadulni. Mindenkire, akinek lejárt a büntetése, új, agyafürtan megkonstruált, erőszakos, gondosan szervezett per várt. Megnyugtatóbb volt tíz-tizenöt évet kapni, mint ha három, öt évet mondtak ki az emberre. Nagy könnyebbséget jelentett.

Loszkutovot is újra elítélték, a Garanyin vezette kolimai trojka tíz évet adott neki. A szembetegségekre szakosodott, tehetséges operáló orvos a legértékesebb szakemberünk volt. Az egészségügyi parancsnokság a 23. kilométernél tartotta, Magadan közelében, s ha szükség volt rá, fegyveres örökkel gyorsan a városba vitették konzíliumra, operálni. Mint a legutolsó zemsztvoorvosok egyike*, Loszkutov rendkívül sokoldalú volt: a szembetegségek szakértője, de egyszerűbb testüregi műtéteket is el tudott végezni és jól ismerte a nőgyógyászatot.

1947-ben, amikor újabb büntetése már majdnem letelt, Szimanovszkij belügyi megbízott megint újabb vádat konstruált ellene. A kórházban lefogtak néhány felcser meg nővért, és különböző időtartamra ítélték őket. Loszkutov újra tíz évet kapott, de ezúttal ragaszkodtak hozzá, hogy elkerüljön Magadanból. Átadták a Berlagnak, az új kolimai „belső lágernek”** amelyben visszaeső politikaiakat tartottak, szigorított rendszerben.

A kórházparancsnokságnak több éven át sikerült megvédenie Loszkutovot a Berlagtól, végül azonban mégis odakerült, és a kedvezmények beszámításával 1954-ben szabadult a *harmadik büntetéséből*. 1955-ben mindhárom ügyben rehabilitálták.

Amikor szabadult, egy váltás fehérneműje, egy gimnasztyorkája és egy nadrágja volt.

* A zemsztvo a vidéki önzagzatás 1864-ben bevezetett formája a helyi egészségügyi, közoktatási, útépitési törekvések központja; a zemsztvoorvos hagyományosan a sokoldalú, nehéz körülmények között dolgozó, áldozatkész doktor szinonimája.

** Berlagot, amely a Berjozovszkij láger rövidítése, a „belső börtön” analógiájára nevezi Salamov belső lágernek. A belső börtönben a legnagyobb politikai ügyek vádlottait tartották a kihallgatások ideje alatt. A foglyok által sírgödörnek nevezett helyiségben mindenkinek saját ágya volt ugyan, de se beszélni, se mozogni nem engedték a rabokat.

Loszkutov doktor, mint kivételesen etikus ember, orvosi tevékenységét, egész lágerorvosi életét egyetlen célnak rendelte alá: állandóan és eredményesen segített másokon, mindenekelőtt a foglyokon. És ez korántsem csupán orvosi segítséget jelentett. Valakit mindig éppen elhelyezett, egy másikat munkára ajánlott, miután kiengedték a kórházból. Mindig akadt valaki, akit rendszeresen ellátott élelemmel, másoknak csomagot vitt, ennek egy csipet mahorkát, annak egy falat kenyeret.

A betegek szerencsésnek tartották magukat, ha az osztályon (Loszkutov belgyógyász volt) hozzá kerültek.

Ő pedig szüntelenül kilincselte, közbenjárt, kérvényezett.

És ez nem egy hónapig, nem egy évig, hanem huszonkét álló esztendeig így ment, miközben parancsnokai újabb és újabb ítéleteket akasztottak a nyakába.

A történelemből ismerünk ilyen embert, Fjodor Petrovics Haas bönönorvost, akiről Konyi* egy kis könyvet írt. Haas korában azonban más idők jártak. A múlt század hatvanas éveit írták, az orosz társadalom erkölcsi felemelkedését élte. A huszadik század harmincas éveiben nem volt ilyen felemelkedés. A feljelentések, rágalomok, megtorlások, a jogtalanság légkörében, amikor provokációval konstruált ügyekben még a börtönben is egyik büntetést a másik után mondták ki, sokkal nehezebb volt jól cselekedni, mint Haas idejében.

Az egyik elítéltnak Loszkutov elintézte, hogy mint rokkant, átköltözhessen a kontinensre, a másiknak könnyebb munkát keresett, a betegről közben semmit nem kérdezett, okosan, célrátörően, önállóan maga döntött a sorsáról.

Fjodor Jefimovics Loszkutov a szó iskolai értelmében nem kapott különösebben jó képzést. Középiskola nélkül került orvosegyetemre, de sokat olvasott, éles megfigyelő volt, mélyen gondolkodott, a legkülönbözőbb kérdésekben önálló véleményt alkotott, és széles körű műveltséget szerzett.

Rendkívül szerény, megfontoltan ítélező ember lévén figyelemre méltó személyiség volt. De hibája is akadt: túlságosan kevésbé törődött azzal, kinek segít, és így a közbüntényesek gyakran

* Anatolij Fjodorovics Konyi (1844-1927) 1878-ban ő hozta meg a független orosz bíróság első felmentő ítéletét, Vera Zaszulics ügyében.

megpróbálták rászedni, megérezvén benne a jól ismert gyenge pontot. De később már e téren is jól eligazodott.

A három lágerítélet, a zaklatott kolimai élet, a parancsnokok fenyegetőzései, a megaláztatások, a bizonytalan holnap Loszkutovot nem tette szkeptikussá vagy cinikussá. És amikor kiszabadult, megkapta a rehabilitációs okmányt és vele egy rakás pénzt, azt éppúgy szétosztogatta azok között, akiknek szükségük volt rá. Továbbra is segített másokat, és változatlanul nem volt egy felesleges váltás fehérneműje, noha több ezer rubelt kapott havonta.

Hát ő volt a szembetegségek előadója. Miután elvégeztem a tanfolyamot, néhány hetet dolgoznom kellett. Első felcserheteimet töltöttem és éppen Loszkutovnál. Az első este a kezelőben ért. Hoztak egy beteget, tályoggal a torkán.

– Ez mi? – kérdezte tőlem Loszkutov.

– Tályog van a torkán.

– Hogyan gyógyítjuk?

– Felnyitjuk a gennyzacskót. Ügyelve, nehogy a beteg lenyelje a gennyet.

– Főzze ki a műszereket.

Beraktam a műszereket a sterilizálóba, kifőztem, és szóltam Loszkutovnak.

– Készen vagyok.

– Vezesse be a beteget.

A beteg egy támlátlan székre ült, és kitátotta a száját. A lámpa bevilágította a gégejébe.

– Kezet moshat, Fjodor Jefimovics.

– Nem, maga mosson kezet – mondta Loszkutov. – És a műtétet is maga végzi.

Hideg veríték csurgott a hátamon. De tudtam, nagyon jól tudtam, hogy amíg az ember nem csinál meg valamit a saját kezével, nem mondhatja, hogy valóban el tudja végezni. A könnyű

hirtelen erőt meghaladóan nehezzé, a bonyolult hihetetlenül egyszerűvé válik.

Kezet mostam, és határozott lépésekkel a beteghez mentem. Tágra meresztett szeme rémulten és szemrehányóan bámult rám.

Nekiveselkedtem, és a kés tompa végével átdöftem az érett tályogot.

– A fejét! A fejét!

Még sikerült előrenyomnom a beteg fejét, aki egyenesen a köpenyem aljára harákolta a gennyet.

– Kész is van. Majd felvesz egy másik köpenyt.

Másnap Loszkutov átparancsolt a kórház fekvőbetegeihez, és meghagyta, hogy mindenkinek mérjem meg a vérnyomását. Fogtam a készüléket, és sorban mind a hatvan betegnek vérnyomást mértem, az adatokat pedig feljegyeztem egy papírra. Hipertóniás betegek voltak, és én egy álló héten át mértem a vérnyomásukat, mindegyikét naponta tízszer, Loszkutov csak ezután mutatta meg nekem a kórlapjukat.

Örültem, hogy önállóan dolgozom. Sok év múltán értettem meg, hogy Loszkutov készakarva rendezte így, lehetőséget akart nekem adni a nyugodt beilleszkedésre; másképp kellett viselkednem a legelső esetben, amikor gyors döntésre, biztos kézre volt szükség.

Mindennap felfedeztem valamit, amit a tananyagból jól ismertem.

A szimulánsokat és a betegségük tüneteit eltúlzókat Fjodor Jefimovics nem leplezte le.

– Csak hiszik, hogy szimulánsok és túljátsszák a betegségüket – mondta szomorúan. – Sokkal betegebbek, mintsem gondolnák. Tettetés, tünettúljátszás? Disztrófiával és a lágerélet általános testi és szellemi kimerülésével a háttérben? Ezt a jelenséget még soha nem írták le. Soha nem írták le...

*

Alekszandr Alekszandrovics Malinszkij, aki a belgyógyászatot tanította, jól táplált piperkőc, simára borotvált, hízásnak indult szangvinikus alkatú ősz tréfamester volt, sötét rózsaszín, szív

alakú szájjal meg arisztokratikus szemölcsökkel, amelyek hosszú szálon remegtek bíborszínű hátán – néha így mutatkozott a tanfolyamosok előtt a kórházi fürdő gőzkamrájában. Aludni pedig, egyes-egyedül a kolimai orvosok – de azt hiszem, valamennyi kolimai – közül, rendelésre készített, bokáig érő férfihálóingben aludt. Erre akkor jöttünk rá, amikor az osztályán tűz ütött ki. A tüzet sikerült azonnal eloltani, és gyorsan el is felejtettük, Malinszkij doktor hálóinge azonban meg hosszú hónapokig szóbeszéd tárgya volt a kórházban.

A moszkvai orvostovábbképző egykori tanára nagyon nehezen tudott alkalmazkodni a hallgatók tudásszintjéhez.

A hűvös távolságtartás mindvégig ott maradt az előadó és a hallgatók közön. Alekszandr Alekszandrovics szerette volna áttörni, de nem tudta, hogyan. Kiagyalt néhány ízetlen viccet, ezekkel azonban nem tette érthetőbbé számunkra az előadásait.

Szemléltetés? Hiszen még anatómia-előadáson is megvoltunk csontváz nélkül. Umanszkij krétával felrajzolta a táblára a csontokat, amelyekre éppen szükségünk volt.

Előadás közben Malinszkij kitette a lelkét, hogy lehetőség szerint minél több információt közöljön velünk. Minthogy a lágerben is ismerte – harminchétben tartóztatták le –, sok fontos tanácsot adott orvostikáról és a lágerben az orvostikára leselkedő veszélyekről. „Tanulják meg, hogy a betegnek hinni kell”, szólított fel bennünket szenvedélyesen, miközben a tábla előtt ugrándozott, és kopogott a krétájával. Igaz, a derékzsábról meg a lumbágóról beszélt, de mi értettük, hogy fontosabb dologról szól: az igazi medicinának a lágerben betöltött szerepéről és arról, hogy az eltorzult lágeréletnek nem szabad letérítenie az orvost igazi útjáról.

Sok mindenért hálával tartozunk Malinszkij doktornak, az információkért, az ismeretekért s noha szüntelen törekvése, hogy jókora távolságra, s szerintünk valahol a magasban legyen tőlünk, nem ébresztett bennünk rokonszenvet iránta, az érdemeit elismertük.

Alekszandr Alekszandrovics jól bírta a kolimai klímát. Miután rehabilitálták, saját kérésére ott maradt, hogy élete hátralevő részét Szejmcsanban, Kolima egyik zöldségtermesztő gazdaságában élje le.

Az újságokat Alekszandr Alekszandrovics rendszeresen olvasta, de senkivel nem vitatta meg – hiába, a tapasztalat, a tapasztalat... Csak orvosi tárgyú könyvet olvasott.

A tanfolyamot egy szerződéssel Kolimára került szabad orvosnő vezette, Tatyjana Mihajlovna Iljina, a híres futballista, Szergej Iljin húga; így is mutatkozott be. A hölgy még a legjelentéktelenebb apróságokban is igyekezett a főnökség kedvében járni. Szédületes karriert futott be Kolimán. Szolgalelkűsége nem ismert határokat. Egyszer megkért, hogy hozzak neki olvasni „valami jót”. Elvittem neki a kincsemet, Hemingway novelláskötetét az „Ötödik hadoszlop”-pal meg a „Negyvenkilenc elbeszélés”-sel. Iljina csak forgatta a meggyszínű könyvet, belelapozott.

– Nem, vegye vissza. Ez túl pompás, nekünk egyszerű fekete kenyér kell.

Szemlátomást nem az ő szavai voltak, képmutató szavak. Iljina élvezettel, de nem egészen az alkalomhoz illően ejtette ki őket. Ekkora felsülés után többé még csak nem is gondoltam rá, hogy Iljina doktornő mellett betöltsen a könyvtanácsos szerepét.

Tatyjana Mihajlovna férjénél volt, Kolimára két gyermekével érkezett, mint feleség. A férje háborúviselt katonatiszt volt, a háború után szerződött a Dalsztrojhoz és a családjával Észak-Keletre költözött, ahol megtarthatta a tiszti fejadagot, a rendfokozatot, a külön juttatásokat, mert hát nagy családja volt, két gyereke. Kolima egyik bányaparancsnokságára nevezték ki, a Politikai Osztály élére. Fontos beosztás volt, majdnem tábornoki rangot es további előmenetelt jelentett. De Nyikolajev – Tatyjana Mihajlovna férjét Nyikolajevnek hívták – éleslátású ember volt, nem lelkiismeretlen és nem is karrierista. Miután látta az önkényt, a spekulánsokat, a spiclikskedést, a lopást, az intrikát, a harácsolást, a megvesztegetést, a sikkasztást és a kegyetlenséget, amellyel a kolimai parancsnokok az elítéltekkel bántak, ivásra adta a fejét. Megértene és mélyen, visszavonhatatlanul elítélte az erkölcsi romlottsághoz vezető emberi kegyetlenséget. A legszörnyűbb lapjainál tárult fel előtte az élet, minden sokkal borzalmasabbnak bizonyult, mint a fronton. Nem lett megvásárolható ember és nem lett aljas. Inni kezdett.

A Politikai Osztály éléről gyorsan eltávolították, és igen rövid idő, mindössze két-három év alatt fordított karriert csinált, fölül-

ről lefelé, végül pedig kikötött a rabkórházi kulturális és nevelőcsoport rosszul fizetett, semmi befolyást nem jelentő inspektori tiszténél. A horgászat lett a kényszerszülte szenvedélye. Amikor mélyen bevette magát a tajgába, egy folyópartra, jobbnak, nyugodtabbnak érezte magát. Mihelyt lejárt a szerződése, végleg visszaköltözött a kontinensre.

Tatyjana Mihajlovna nem tartott vele. Ellenkezőleg, belépett a pártba, megvetette a saját karrierje alapját. A gyerekeket elosztották: a kislány az apjánál, a kisfiú az anyjánál maradt.

Mindez azonban később történt, Iljina doktornő most még tanfolyamunk gondos, figyelmes vezetője volt. Egy kicsit tartott az elítéltektől, igyekezett úgy intézni, hogy minél kevesebbszer kerüljön velük kapcsolatba, azt hiszem, még elítélt cselédet sem tartott.

*

A sebészetet, az általános és a részletes sebészetet is, Mejerzon adta elő. Szpaszokukockij-tanítvány volt, komoly jövő, nagy tudományos pálya előtt álló sebész. De valamikor Zinovjev rokonát vette feleségül, így 1937-ben letartóztatták és tíz évre ítélték, mint egy terrorista, kártevő szovjetellenes szervezet irányítóját. 1946-ban, amikor a felcsertanfolyamot elindították, éppen szabadult (köz munkán alig egy évet töltött, fogsága alatt végig sebész volt). Akkortájt kezdett divatba jönni „az életfogytiglani röghöz kötés”, Mejerzont is kötelezték, hogy örökre Kolimán maradjon. Mint frissiben szabadult elítélt, rendkívül óvatos volt, rendkívül hivatalos és rendkívül megközelíthetetlen. A pozdorjává zúzott nagy élet, a keserűség utat tört magának, és élcelődésekben, gúnyolódásokban öltött testet...

Mejerzon kiváló előadásokat tartott. Tíz esztendeje, hogy megfosztották szeretett tanári munkájától – a műtéteknél asszisztáló nővérekkel „menet közben” folytatott beszélgetések természetesen nem számítottak és most újra hallgatóságot látott maga előtt, diákokat, „tanfolyamosokat”, akik arra vágytak, hogy orvosi ismereteket közöljenek velük. Mejerzont a tanfolyam vegyes összetételű hallgatósága sem zavarta. Eleinte szenvedélyes, lebilincselő előadásokat tartott nekünk, de már a legelső számonkérés hideg zuhanyként érte a nekibuzdult doktort. Túlságosan egyszerű auditorium voltunk, amelynek még az *elem*, a *forma*

szót is meg kellett magyarázni, még hozzá részletekbe menően. Amikor Mejerzon rájött, hogy ez így van, végtelenül elkeseredett, de nem mutatta, és igyekezett leereszkedni a mi színvonalunkhoz. A leggyengébbhez volt kénytelen alkalmazkodni, a finn Ainóhoz, Szilantyjev boltvezető-helyetteshez stb.

– Sipoly képződik – mondta a professzor. – Ki tudja, mi a sipoly?

Csend.

– Az egy lyuk. Az egy olyan lyuk...

Az előadások elszürkültek, noha változatlanul tartalmasak voltak.

Amint sebészhez illik, Mejerzon leplezetlen megvetéssel viseltette minden más orvosi szakterület iránt. A saját osztályán kiharcolta, hogy az ápolószemélyzet csaknem fővárosi színvonalon biztosítsa a sterilítást, megkövetelte, hogy aggályos lelkiismeretességgel betartsák a sebészeti klinikák előírásait. Más osztályokon azonban készakarva figyelmen kívül hagyta azokat, és amikor konzíliumra érkezett, soha nem vetette le a bekecsét, a kucsmáját, bármelyik belgyógyászati osztályon rátelepedett a beteg ágyára. Szándékosan viselkedett így, és ez kifejezetten sértesnek hatott. Hiszen a kórtermeket mégiscsak tisztán tartották, és a konzultáns távozása után a tajtékozó felcserek sokáig dörgölték nedves nemezcsizmája nyomát. Egyik kedvenc szórakozása volt ez az élesnyelvű Mejerzonnak, aki mindig ugrásra készen állt, hogy valamelyik belgyógyászra kiöntse az epéjét, a dühét, a világgal szembeni elégedetlenségét.

Az előadásokon azonban nem szórakozott. Mindent világosan, pontosan, kimerítően megmagyarázott, megtalálta a valamennyiünk számára érthető példákat, az élethű szemléltetést, és örült, ha látta, hogy jól elsajátítottuk, amit mondott. A kórháznak vezető sebésze, később főorvosa volt, és a tanfolyam életében felvetődő kérdésekben sokat nyomott a latban a véleménye. A hallgatók előtt minden tette és szava megfontolt és célratoró volt.

Az első napon, amikor igazi operációra mentünk, és az életünkben először felöltött steril köpenyben meg a fantasztikus gézmaszkokban egy rakáson toporogtunk a műtő sarkában, Mejerzon operált. Állandó műtősnője, Nyina Dmitrijevna Harcsenko asszisztált neki, egy szerződéssel Kolimára érkezett

szabad nő, a kórházi Komszomol-bizottság titkára. Mejerzon szaggatott utasításokat adott:

– Kochert!

– Tűt!

Harcsenko gyorsan felkapta az asztalról a műszereket, és féltő gonddal a sebész oldalra tartott, világossárga gumikesztyűbe bújtatott kezébe adta.

De most nem azt nyújtotta, ami kellett volna. Mejerzon durván elkáromkodta magát, és a csipeszt nagy karlendülettel a padlóra hajította. A műszer megcsörrent, Nyina Dmitrijevna elvörösödött, és félénken Ráadta, amire szükség volt.

Felháborított bennünket, ahogyan Mejerzon viselkedett, megharagudtunk rá. Úgy gondoltuk, ezt azért nem kellett volna tennie. Legalább a mi jelenlétünkben nem, ha egyébként goromba fráter is.

A műtét után együttérző szavakkal vigasztaltuk Nyina Dmitrijevnaét.

– De gyerekek, az operációért a sebész felel – válaszolta erre komolyan, meggyőződéssel. Hangjában sem zavar, sem megbántottság nem volt.

Mintha Mejerzon megértette volna, mi ment végbe a mi neofita lelkünkben, a következő órát egyetlen témának szentelte. Ragyogó előadást tartott a sebészi felelősségről, a sebész akaratáról, amelynek mindenkeppen meg kell törnie a beteg akaratát, az orvos pszichológiájáról és a beteg pszichológiájáról.

Ez az előadás osztatlan lelkesedést váltott ki belőlünk, és ettől kezdve a tanfolyamon mindenkinél többre tartottuk Mejerzont.

Ugyanilyen nagyszerű, szinte lírai volt a sebész kezéről tartott előadása, amelyben az orvosi hivatás lényegéről, a sterilitásról volt szó, a legmagasabb hőfokon. Mejerzon önmagának beszélt, szinte nem is nézve a hallgatókra. Előadásában sok történet szerepelt. A pánikról, amely eluralkodott Szpazokukockij klinikáján, amikor a steril műtétek ellenére titokzatos fertőzés terjedt el, míg végre eljutottak az egyik műtős ujján levő szemölcsökhöz. Ez volt a bőr szerkezetéről, a sebészi feddhetetlenségről szóló előadás.

S hogy a sebészetről miért nem vehetett részt egyetlen orvos, műtőső vagy felcser sem a lágerben rendezett rohammunkákon, miért nem volt szabad fizikai munkát végeznie? Ebben is Mejerzon doktornak a tudatlan lágerparancsnoksággal vívott sokéves, szenvedélyes harcát láttuk.

Néha, az elsajátított anyag ellenőrzésére fordított napokon, Mejerzon a tervezettnél hamarabb befejezte a kikérdezést. A fennmaradó időben érdekesebbre érdekesebb történeteket mesélt az éppen terítéken lévő téma kapcsán, a legjobb orosz sebészekről, Oppelről, Fjodorovról, főleg pedig Szpaszokukockijról akit bálványozott. Mindezt szellemesen, okosan és hasznosan, olyan „igazian”. Megváltoztatta az élet-szemléletünket: Mejerzonnak köszönhetjük, hogy az egészségügy munkásai lettünk. Orvosi szemléletre tanított bennünket, méghozzá eredményesen. Mindenki más lett a tanfolyam után, amelynek nyolc hónapja alatt a kétéves felcseriskolák programja szerint tanultunk.

Magadanból Mejerzon később Nyekszikánba költözött, a nyugati parancsnokságra. 1952-ben váratlanul letartóztatták, és Moszkvába vitték. Megpróbálták belekeverni az orvosperbe, és a vádlottakkal együtt szabadult 1953-ban.* Kolimára való visszatérése után Mejerzon már nem sokáig dolgozott ott, félt továbbra is egy ilyen labilis és veszélyes területen maradni. Átköltözött a kontinensre.

*

A kórháznak klubja is volt, de csak lányok jártak oda meg Zsenyka Kac és Boriszov; a tanfolyam többi hallgatója nem.

Úgy éreztük, szentségtörés lenne szabad időnk egyetlen percét is másra, mint tanulásra fordítani. Éjjel-nappal készültünk. Eleinte megkíséreltem letisztázni a jegyzeteimet egy külön füzetbe, erre azonban sem elegendő idő, sem elegendő papír nem volt.

A lágerkórház már zsúfolásig megtelt a háború alatt idekerült emberekkel, mandzsúriai orosz emigránsokkal, japán hadifoglyokkal, akiknek rizst osztottak kenyér helyett, és sok száz olyan

* Az utolsó monstre eljárás előkészítése során, hisztérikus sajtókampány közepette, 1953 januárjában koholt vádak (híres betegek meggyilkolása) ürügyével mintegy két tucat, főleg zsidó származású orvost tartóztatták le Moszkvában. Április 4-én, röviddel Sztálin halála után, minden indokolás nélkül kiengedi őket. L. erről „A mozdonyfüst nyomában” című elbeszélést.

emberrel, akiket a katonai törvényszékek mint kémeket ítélték el. Ez az egész azonban még nem öltött akkora méreteket, mint röviddel később, az 1946-os hajózási idény vége felé tetőző megtorlások idején, amikor a Kim gőzösön ideszállított ötezer elítéltet az elhúzódó hajóúton december hónapban tűzoltófeskendőkől elárasztották vízzel. Az összefagyott emberek elszállítását, az amputálásokat már teljes jogú felcserként végeztük s már nem Magadanban.

*

Nap nap után kétségek gyötörtek bennünket, vajon nem kergetik-e szét a tanfolyamot? A hírek miatt – egyik szörnyűbb volt, mint a másik – nem tudtam aludni. Az órák azonban szép lassan folytatódtak, rendben mentek, s végre elérkezett a nap, amikor még a legtöbbet siránkozók, a leginkább kishitűek is megkönnyebbülten fellelegeztek.

Már több mint három hónap telt el, és a tanfolyam meg mindig működött. Új kétségeink támadtak: meg tudunk-e majd felelni a záróvizsgákon? Hiszen ez teljesen hivatalos tanfolyam volt, amelynek elvégzése feljogosított a gyógyítómunkára. Igaz, 1953-ban a Dalsztoj Egészségügyi Osztálya hivatalosan közölte a Kolimai Területi Tanács Egészségügyi Osztályával, hogy akik ezt a tanfolyamot elvégzik, csak Kolimán gyógyíthatnak. Az egészségügyi ismereteknek ilyen földrajzi határait azonban a helyi szervek nem ismerték el.

Nagy elkeseredést váltott ki, hogy a tanfolyamot megkurtították, és csak ápolónői, illetve ápolói képesítést adott. De még ez is mellékes volt. Nagyobb baj, hogy semmiféle bizonyítványt nem kaptunk a kezünkbe. „A személyi irataikhoz fogjuk csatolni az igazolást”, magyarázta Iljina, de később kiderült, hogy semmiféle nyoma nincs az iratainkban az egészségügyi képzettségnek. Szabadulás után egyikönk-másikunk kénytelen volt külön összegyűjteni a tanfolyam tanárai által hitelesített igazolásokat.

A tanulás első három hónapja után hirtelen nagyon-nagyon felgyorsult az idő. Nem örültünk, hogy közeledik a vizsga napja, mert ez a vizsga a 23. kilométerkőnél töltött csodálatos életünk végét jelentette. Mi, a harminchetes év veteránjai, akik végigcsináltuk Kolimát, tudtuk, hogy ennél jobb életünk nem lesz. Nyugtalanok és szomorúak voltunk emiatt, de csak módjával,

mert Kolima megtanított bennünket, hogy soha ne tervezzünk egy napnál előbbre.

Közeledett a vizsga napja. Már mondogatták, hogy a kórházat átirányítják az 500. kilométeren túlra, a tajga mélyére, a Kolima folyó bal partjára, Gyebin faluba.

Egy hónappal a tanfolyam befejezése előtt minden tárgyból próbavizsgát rendeztek. Én nem tulajdonítottam ennek különösebb jelentőséget, és csak később jöttem rá, hogy az igazi vizsgán az összes tétel valamennyi tantárgyból megegyezett a próbavizsga kérdéseivel. A vizsgabizottság tagjai, a Dalsztrój Egészségügyi Osztályának magas előjárói természetesen feltehettek és fel is tettek kiegészítő kérdéseket. A végzős magabiztosságát, a vizsgáztató benyomásának alapját azonban addigra már megteremtette a helyesen megválaszolt, ismerős kérdés. Emlékszem a sebészeti tételekre, a visszártágulatról szolt.

Még a vizsgák előtt elterjedt a megnyugtató hír, hogy mindenkit, feltétlenül mindenkit átengednek, senkit nem fognak megfosztani szerény jogaitól az egészségügyben. Ez mindenkit megörvendtetett. És igaznak is bizonyult.

Lassacskán ismereteink megszilárdullak, kibővültek. Már nem tekintettek bennünket kívülállóknak beavatottak voltunk, a nagy gyógyító rend tagjai. így néztek ránk az orvosok és a betegek is.

Többé nem közönséges halandók voltunk. Szakemberek lettünk.

Először éreztem, hogy Kolimán szükség van rám: a kórháznak, a lágernek, az életnek, önmagamnak. Teljes jogú embernek tekintettem magam, akivel senki nem üvöltözhetett, akiből senki nem űzhetett gúnyt.

S noha jó néhány előjáróm magánzárkába küldetett a láger rendje elleni valóságos vagy kitalált vétségeim miatt, a fogdában is ember maradtam, akire szüksége van a kórháznak. És a fogdából újra egyenesen felcsermunkára kerültem.

A darabjaira esett önbecsülés megkapta a szükséges ragasztóanyagot, a cementet, amelynek segítségével össze lehetett illeszteni a széthullt részeket.

A tanfolyam a végéhez közeledett, és a fiatal férfiak, ahogy dukál, kiválasztottak maguknak egy-egy lányt. Az idősebbek azonban nem hagyták, hogy érzelmek befolyásolják a jövőjüket. A

szerellem túlságosan kis tét volt abban a játékban, amit a láger jelentett. Éveken át önmegtartóztatásra szoktattak bennünket, és nem is eredménytelenül.

A beteges hiúság egyre nőtt bennem. Ha valaki más felelt meg helyettem valamelyik órán, személyes sérelemnek és megaláztatásnak tekintettem. Nekem a tanár valamennyi kérdésére tudnom kellett válaszolni.

Apránként gyarapodott a tudásunk, és ami a legfontosabb, nőtt bennünk az érdeklődés, még ha naivul, még ha bután is, de kérdeztük, egyre kérdeztük az orvosokat.

Az orvosok azonban egyetlen kérdésünket sem találták naivnak vagy ostobának. Mindig, mindenre válaszoltak, elég kimerítően. Válaszaik újabb kérdéseket váltottak ki. Odáig még nem merészkedtünk, hogy magunk között orvosi vitát folytassunk, ez túlságosan nagy elbizakodottság lett volna.

De... egyszer hívtak, hogy tegyek helyre egy kificamodott vállat. Az orvos érzéstelenítőt adott, és én a hippokratészi módszer szerint – lábbal – helyre raktam a beteg vállát. A talpam alatt megroppant valami, és a vállcsont visszament a helyére. Boldog voltam. Tatyjana Mihajlovna Iljina, aki jelen volt a ficam helyretételénél, azt mondta:

– Ugye, milyen jól tanítottuk magukat?

És igazat kellett adnom neki.

Természetesen egyetlenegyszer sem jutottam el se filmvetítésre, se a kultúrbrigád előadásaira, amely pedig Magadanban, de a kórházban is egészen magas színvonalú volt, ötletes és ízléses, amennyire egyáltalán át lehetett törni a kulturális és nevelőcsoport cenzurális kordonját. Abban az időben L. V. Varhapovszkij vezette a magadani kultúrbrigádot, a moszkvai Jermolova Színház későbbi főrendezője. Erre nekem nem volt időm, a medicina lassacskán feltáruuló titkai különben is sokkal jobban érdekelték.

Az orvosi terminológiát már nem éreztem halandzsának. Rákaptam az orvosi cikkek és könyvek olvasására, és már nem keltettek bennem azt a rémületet, tehetetlenséget, mint korábban.

Többé nem voltam közönséges ember. Kötelességem volt, hogy ha kell, elsősegélyt nyújtsak, és legalább nagyjából meg tudjam határozni, milyen súlyos a beteg állapota. Kötelességem volt

észrevenni az emberek életére leselkedő veszélyt. Ez örömmel és aggodalommal töltött el egyszerre. Félttem, eleget tudok-e vajon tenni nemes kötelességemnek?

Tudtam, hogyan kell kezelni a szifonos beöntőkészüléket, a Bobrov-készüléket, a műtőkést, a fecskendőt... Értettem hozzá, hogyan kell tiszta ágyneműt húzni a súlyos betegeknek, és erre a szanitécet is megtanítottam. Megmagyaráztam nekik azt is, miért kell fertőtleníteni és takarítani.

Ezernyi dolgot ismertem meg, amit korábban nem tudtam. Csupa olyasmit, ami fontos, nélkülözhetetlen és hasznos az embereknek.

A tanfolyam befejeződött, az újdonsült felcsereket sorra elindították a körzetekbe, új munkahelyükre. És már itt a lista, a fegyveres őr kezében ott a lista, amelyen az én nevem szerepel. Utolsónak ülök a kocsiba, betegeket viszek a balpartra. A kocsi zsúfolásig megtelt, a legszélére húzódok, háttal az oldalfalnak. Amíg elvackolódom, félrecsúszik az ingem. A szél besüvíti a kocsioldal alján, kezemben csomag, orvosságos fiolákkal, üvegcsékkel: valeriáncseppek, gyöngyvirágcseppek, jód, szalmiák-szesz. Lábamnál degeszre tömött zsák, a felcsertanfolyamon teleírt füzetekkel. Sok éven át a legbiztosabb támaszomat jelentették, mígnem egyszer a távollétemben a tajga mélyén megbúvó rendelőmbe belopakodott egy medve és föszlányokra tépte valamennyi jegyzetemet, összetörve minden fiolámat meg üvegemet.

Gereben Ágnes fordítása

CSEND

Valamennyien – az egész brigád – álmélkodva, bizalmatlanul, óvatosan, félve ültünk le a lágerebédülő mocskos, ragacsos asztalaihoz, amelyeknél itteni életünk eddigi ebédjeit elköltöttük. Nem tudni, mitől ragadt az asztal – nem itt merték a levest, nem remegett a kézben a kanál, mert kanál nem volt, ha mégis kilötytyent volna a leves, ujjunkkal a szánkba kotorjuk vagy felnyaljuk.

Az éjszakai műszak ebédelt. Az éjszakai műszakba rejtették a mi brigádunkat, eltüntették bizonyos szemek elől – ha voltak egyáltalán ilyen szemek –, minthogy a mi brigádunk volt a legelesettebb, legnyomorultabb, legéheőbb. Emberroncok voltunk, mégis etetni kellett minket, mégpedig nemcsak maradékkal és moslékkal. Nekünk is járt némi zsiradék, meleg étel, s ami a legfontosabb, kenyér: ugyanannyi kenyér, mint a legjobb brigádoknak, melyek még állják a sarat, hozzák a tervet, fejtik az aranyat.

Ha enni adnak, igazán mindegy, mikor, éjszaka-e vagy nappal.

Most is éjszaka került ránk a sor.

Egy barakkban élünk, egy osztagban. Némelyik félholtat ismerem még a börtönből meg a fogolyelosztóból. De mivel nap mint nap rongyos köpenyekkel, csak a fürdőben pihenő mocskos vászon fülessapkákkal, összeégett, szakadt nadrágokból ügyeskedett kapcákkal lépkedtem együtt, már csak halványan derengett, hogy itt van Mutalov, a vörös képű tatár, az egyetlen emeletes, bádogtetős ház tulajdonosa Csimkentben, és Jefremov, a csimkenti pártbizottság volt első titkára, aki harmincban likvidálta Mutalovot, mint osztályt.

Itt van Okszman, a volt politikai biztos, akit Tyimosenko még marsallá történt kinevezése előtt kihajított hadosztályából, mint zsidót.

És itt van Lupilov, Visinszkijnek, a Szovjetunió legfőbb ügyészenek egykori jobbkeze. Zsavoronkov, a szaveljovói fűtőház masinisztája.

Itt van Gorkij város hajdani NKVD-főnöke is, aki a fogolyelosztóban nekiesett egyik „védencének”:

– Vertek? Na és? Aláírtad, tehát ellenség vagy, bomlasztod a szovjethatalmat, zavarod a munkánkat. Ilyen férges miatt kaptam tizenöt évet.

Közbeszóltam:

– Ahogy így hallgatlak, nem tudom, hahotázzak-e vagy a pofádba köpjek...

Sokféle ember volt ebben a mi halódó brigádunkban... Volt egy szektás is az „Isten tudja”-szektából. A szektát nyilván másként hívták, de ez az ember folyton ezt felelte az előljáróság kérdéseire.

Nem felejtettem el a nevét, Dmitrijevnek hívták. De ő nem hallgatott a nevére; társai meg a brigádvezető támogatták, állították be a sorba, vezették.

Az örök sűrűn váltották egymást, és minden egyes új örnek fejtörést okozott, hogy a sorakozónál miért nem felel az erélyes kérdésre: neve.

A brigádvezető mindig sietett tisztázni a „körülményeket”, mire az ör felderült, és folytatta a névsorolvasást.

A szektásból mindenkinek elege volt a barakkban. Éjszaka nem aludtunk az éhségtől, a vaskályha mellett toporogtunk, odabújunk, hogy a hűlő vas melegét magunkba szívjuk.

Így persze elrekesztettük a meleget a barakk többi, az éhségtől ugyancsak virrasztó lakójától, akik a távoli dérelepte sarkokban feküdtek. Ezekből a távoli sötét sarkokból pattant elő olykor valaki, akinek joga volt üvölni és ütlegelni, és káromkodva elrugdosta az éhes gürcölőket.

A kályhánál legálisan is elálldogálhatott az ember, ha kenyeret szárított, de ugyan kinek volt szárítani való kenyere... És vajon mennyi ideig lehet aszalni egy parányi kenyérvéget?

Gyűlöltük a főnökséget, gyűlöltük egymást, de legjobban a szektást gyűlöltük az énekekért, a zsoltárokért, himnuszokért.

A kályhához bújva valamennyien hallgattunk. A szektás meg énekelt, kongó, rekedt hangon, halkán, de vég nélkül kántálta a maga himnuszait, zsoltárait

Én a szektással dolgoztam párban. A többiek, míg dolgoztak, kipihenhették az énekeket, kipihenhették a szektást, nekem ez nem adatott meg.

– Hallgass!

– Már rég meghaltam volna, ha nincsenek ezek az énekek. Elvitt volna a fagy. Nincs erőm. Csak egy kicsi erő kellene. Nem kérem Istentől a halál kegyelmét. Ő mindent lát.

Voltak a brigádban más emberek is, mind toprongyos, mocskos, mindnek egyiként csillog a szeme. Kik ők? Tábornokok? A spanyol háború hősei? Orosz írók? Volokalamszki parasztok?

Ültünk az ebédlőben, és nem értettük, miért nem adják az ételt, kire várnak. Miféle bejelentésre készülnek? Velünk csak jó hírt közölhetnek. Egy ponton túl már minden történés szerencse, minden változás jó. Ezt mindenki felfogta, ha nem is az agyával, a zsigereivel.

Kinyílt a konyha ablaka, osztották az ételt. A tálban forró a leves. A kása meleg. A harmadik fogás, a cibere majdnem hideg. Mindenki kapott kanalat, és a brigádvezető közölte, hogy a kanalat vissza kell majd adnunk. Persze hogy visszaadjuk. Minek nekünk kanál? Hogy dohányra cserélnénk a szomszéd barakkban? Nem, visszaadjuk a kanalat. Minek kanál? Kiszüröcsöljük mi az ételt. Miért kéne ehhez kanál? Ha marad valami a tál alján, kikotorjuk a kezünkkel.

Nincs mit töprengeni: étel, táplálék áll előttünk. A kenyeret a kezünkbe adták; húszdekás porció.

– Kenyérből csak a fejadag jár – szólt ünnepélyesen a brigád vezető –, de a többiből, amennyit bírnak.

És ettünk, amennyit bírtunk. A leves mindig két részből áll: van sűrűje és híg leve. És mi bármennyit kérhattunk a híg léből. A második fogással, a kásával már nem csaptak be minket. És harmadikként jött a kissé keményítőízű lötty, melybe cukrot is keverték. Cibere.

A fogolygyomor nem durvul el, ízérzékelését nem tompítja sem az éhezés, sem az iszonyatos konyha. Nem, a fogolygyomor pontosabban észleli az ízeket, mint a huszadik század második felének bármely jól felszerelt laboratóriuma.

Egyetlen „szabad” gyomor sem fedezett volna fel cukrot abban a cibérében, melyet mi ezen a kolimai éjszakán ettünk, helyesebben ittunk a „Partizán” fejtésnél.

A lötytöt édesnek, kifejezetten édesnek, csodának hittük, s mindnyájan arra gondoltunk, lám, van még cukor a világon, hisz jut a foglyok kondérjába is. Ki ez a varázsló?

A varázsló ott állt a közelben. A második ebéd első fogása után szemügyre vettük.

– A kenyérből csak a fejadag – mondta a brigádvezető –, a többiből, amennyit bírnak.

– Igen, igen – helyeselt a varázsló.

Apró termetű, fekete ember volt, jól ápolt, sima arcú.

Előjáróink, felügyelőink, a láger vezetői, az örök mind megtapasztalták már Kolimát, s Kolima valamennyink arcára rávéste a védjegyét, otthagytá nyomát, barázdát vont, fagypecsétet rakott, letörölhetem len bélyeget.

A kimosakodott fekete emberke rózsás arcán nem volt egyetlen folt, egyetlen bélyeg.

Ő volt a láger új főnevelője, most érkezett a hátsországból. És ez a nevelő kísérletezett.

Megállapodott a parancsnokkal, kiharcolta, hogy szegjék meg a kolimai hagyományokat: a leves- és kásamaradékot időtlen idők óta a „bizományosokhoz” viszik, ha ők lefőlözték a „sűrűjét”, szétosztják a jobb brigádok között, hogy ne a legéhesebbek, hanem a legkevésbé éhesek kapják, mert így tervvé, arannyá válik minden, még az előjárók, örök, fegyencek teste és lelke is.

Azok a brigádok, meg a „bizományosok” is, számítottak erre a maradékra. A megvesztegetésre.

De az új nevelő nem helyeselte a gyakorlatot, kiharcolta, hogy az ételmaradékot a leggyengébbek, legéheesebbek kapják, hátha, úgymond, felébred bennük a lelkiismeret.

– A lelkiismeret helyett a szarvuk nő ki – ágált a felülvizsgáló, de a nevelő hajthatatlan volt, és engedélyt kapott a kísérletre.

A kísérletre a legkiéhezettebb brigádot, a miénket szemelték ki.

– Meglátják, ha ezeknek az embereknek enni adnak, hálások lesznek az államnak, és jobban fognak dolgozni. Ilyen gibernyuzoktól nem lehet munkát várni. Jól mondom, gibernyuzok? Ez volt az első szó, amit Kolimán megtanultam. Jól mondom?

– Jól – hagyta rá a parancsnok, a hidegvérű őskolimai, aki ezrével küldte az embereket a „túlpartra”. Eljött, hogy gyönyörködjön a kísérletben.

– Ezeket a tetveket, ezeket a szimulánsokat fogjuk hússal és csokoládéval tömni, s közben persze pihennek. Hát megmondom, ezek akkor sem fognak dolgozni. Ezek már húgyagyúak. Az üzemnek inkább azokat kéne etetni, akik még dolgoznak, nem ezeket a tetveket.

A konyhaablaknál összevitatkoztak, kiabáltak. A nevelő szenvedélyesen magyarázott. A parancsnok villámló tekintettel hallgatott, amikor aztán elhangzott Makarenko neve, legyintett és sarkon fordult.

Valamennyien imádkoztunk Istenünkhöz, a szektás is a magáéhoz. Imádkoztunk, hogy ne zárják be az ablakot, hogy a nevelő győzzön. Két tucat ember fegyencakarata megfeszült, és a nevelő győzött.

Ettünk tovább, nem akartunk megválni a csodától.

A részlegvezető előhúzta az óráját, de már felharsant a lágerszi-réna. Munkára szólított minket.

– Dolgozók, munkások – szólt feszengve az új nevelő-, én megtettem, ami tőlem telt. Harcoltam értetek. Most jó munkával bizonyíthatok, csakis jó munkával.

– Dolgozni fogunk, előljáró polgártárs – mondta komolyan a Szovjetunió legfőbb ügyészének egykori jobbkeze, miközben mocskos törülközőt tekert a derekára, és a kesztyűjébe lehelt.

Nyílt az ajtó, fehér köd gomolygott be, mi pedig kiódalogtunk a fagyba, hogy mindörökre agyunkba véssük, micsoda áldás, ha az embernek élnie adatik. Enyhébbnek, tűrhetőbbnek ereztük a hideget. De nem sokáig. Keményebb volt a fagy, mintsem hogy megadja magát.

A fejtéshez mentünk, leültünk körbe, vártuk a brigádvezetőt, ott ültünk, ahol egykor a tüzet raktuk és melegedtünk, álltunk az aranyló lángoknál, megperzselődött a köpenyünk, sapkánk, nadrágunk, kaptánk, de felmelegedni nem tudtunk, csak a fagyhalált odáztuk el. Ez a tűz rég volt, talán tavaly. Idén már tilos volt melegednünk, csak az őr melegedhetett. A mi őrünk leült, összekoverta a paraszát, élesztgette a lángokat. Megpörkölődött a bekecse, de csak ült a gerendán. A puskáját is lerakta.

Fehér homály ereszkedett a fejtésre, csak az őr tüze világított. A szektás felállt mellőlem, s az őr mögött elindult a ködbe, az égbe.

– Állj! Megállj!

Semmi kis ember volt az őr, de a puskához értett

– Állj!

Aztán lövés dördült, rideg fémcattanás – a szektás még nem tűnt el a ködben, újabb lövés.

– Na látod, tinó – fordult a parancsnok a nevelőhöz –, megjöttek a fejtésre...

A gyilkosság miatt a nevelő nem mert háborogni, a telepvezető pedig nem tudott.

– Nesze neked kísérlet. Ezek a szarosok még rosszabbul dolgoznak. Kár beléjük az ebéd, kár óvni őket a hidegtől. Ezekből, jegyezd meg, tinó, csak a fagy húzza ki a munkát. Nem a te ebéded, nem az én botom, csakis a fagy. Mozgatni kell a karjukat, hogy fölmelegedjenek. És mi csákányt, lapátot adunk a kezükbe, végtére is mindegy, mivel hadonásznak, talicskát, kosarat, csillét rakunk eléjük – és a bánya teljesíti a tervet. Adja a jó kis aranyat... Ezek most semmit sem csinálnak, mert teli a gyomruk.

Majd ha megéheznek, lengetik a lapátot. Kár etetni őket. Alaposan melléfogtál ezzel az ebéddel. De az első baklövés bocsánatos bűn. Eleinte mind tinók voltunk.

– Nem tudtam, hogy ilyen aljas férgek – mondta a nevelő.

– Legközelebb már hiszel az öregebbnek. Egyet ma agyonlőtünk. Rászolgált a szemét. Fél évig élősködőre az állam konyháján. Rászolgált. Mondd utánam.

– Rászolgált – ismételte a nevelő.

Ott álltam a közelben, de a főnökség nem zavartatta magát. Okkal-joggal álltam ott, vártam, hogy a brigádvezető új párt jelöljön ki nekem.

– A brigádvezető Lupilovot osztotta mellém, a legfőbb ügyész egykori jobbkezét. És lapátolni kezdtük a kosárba a felrobbantott közetet, mint azelőtt a szektással.

A megszokott úton tértünk haza, ma sem teljesítettük a normát, és ma sem törődtünk a normával. De azt hiszem, kevésbé fázunk.

Iparkodtunk, csak hát túlságosan nagy volt a távolság életünk és aközött, amit számokban, talicskákban, tervszázalékokban lehet kifejezni. A számokkal Istent kísértették. És mégis, az éjszakai ebéd után egyetlen órára, egyetlen percre lelki és fizikai erőnk visszatért.

E rejtélybe beleborzongva rájöttem, hogy ez az éjszakai ebéd adott erőt a szektásnak az öngyilkossághoz. Ez volt az az adag kása, amely nélkül nem tudta elszánni magát a halálra – és néha az embernek sietnie kell, nehogy feltámadjon az életöszöne.

Körülálltuk a kályhát, mint mindig. Csak himnuszokat nem énekelt ma senki. Azt hiszem, örültem, hogy csend van.

Osztovíts Ágnes fordítása

KÉZÍRÁS

Krisztet késő éjjel hívták az istállón túlra. A lágerben így nevezték a kis kráterdombhoz simuló házikót, a település szélén. Ott lakott a „különlegesen fontos ügyekkel” megbízott nyomozótiszt, ahogyan a lágerben ékelődve emlegették. A lágerben ugyanis nem voltak olyan ügyek, amelyek ne lettek volna különlegesen fontosak: minden vétséget, a vétségnek még a látszatát is halállal büntethették. Vagy halál, vagy felmentés. De ki mondhatta volna magáról, hogy felmentették?

Kriszt mindenre elkészülve, közömbösen lépdelt a szűk ösvényen, „az istállón túlra” vezető, alaposan kitaposott ösvényen. Lám, a konyha-házikóban kigyúlt a fény. Ez a kenyérszeletelő, biztosan most kezdik vágni reggelre a fejadagokat. A holnapi reggelihez. Vajon lesz-e Krisztnak holnapi napja és holnapi reggeli? Nem tudta, és örvendett a tudatlansága miatt.

Krisztnak valami a lába alá került, ami nem hó volt és nem is jégdarab. Lehajolt, felvette a fagyos kérget, és rögtön rájött, hogy répahaj, egy répa eljegesedett burka. A kezében már leolvadt róla a jég, és Kriszt a szájába tömte. Nem volt sietős az útja, bejárta hát az ösvényt, egészen a barakkok szélétől, mert tudta, hogy ő, Kriszt az első, aki végigmegy ezen a hosszú, havas úton, hogy ma még senki nem haladt el a nyomozótiszt felé menet a település szélén. Az út egész hosszában sárgarépa-darabkák heverték a hóba fagyva, mintha celofánburokban volnának. Tucatnyi darabot talált, egyik kisebb volt, a másik nagyobb. Kriszt már régóta nem találkozott olyan emberekkel, akik a répa-hajat eldobják a hóba. Ez nem elítélt volt, hanem valaki a szabad személyzetből, hát persze. Talán maga a nyomozótiszt. Kriszt gondosan szétrágta és lenyelte az összes répahajat; szájá-

ban valami réges-rég elfeledett illatot érzett, a szülőföld illatát, az eleven zöldségekét, és vidám hangulatban kopogtatott be a nyomozótiszt kis házába.

Alacsony nyomozótiszt volt, sovány, borostás. A házikóban egyetlen szolgálati helyiség volt, egy katonapokróccal letakart vaságy, gyűrött, piszkos párnával... Az asztal házilag összetákoltt íróasztal, kihúzható, csáléra álló fiókokkal, mind tömve papírral, dosszié-féleségekkel. Az ablakdeszkán láda, benne kartotékok. Egy könyvvállvány, szintén zsúfolásig megrakva vastag dossziékkal. A hamutartó egy fél konzervdoboz. Ingaóra az ablakkereten. Fél tizenegyet mutatott. A nyomozótiszt megtömté a kályhát papírral.

Fehér bőrű, sápadt ember volt, mint minden nyomozótiszt. Se űr, se revolver.

– Üljön le, Kriszt – mondta. Magázta az elítéltet. Odatolt neki egy öreg hokedlit, ő maga egy magas támlájú, szintén házilag összeeszkábált széken ült.

– Átnéztem az ügyét – mondta a nyomozótiszt –, és van egy ajánlatom. Nem tudom, megfelel-e.

Kriszt dermedten várt. A nyomozótiszt hallgatott.

– Még egyet s mást meg kell tudnom magáról.

Kriszt felemelte a fejét, és sehogyan sem bírta visszatartani a böfögést. Jóízű böffentés volt, a friss répa feltörő ízével.

– Írjon egy kérvényt.

– Kérvényt?

– Igen, kérvényt. Itt van papír meg toll.

– Kérvényt? Miről? Kinek?

– Akinek akar. Vagy ha nem kérvényt, hát egy Blok-verset. Mindegy, na. Érti?! Vagy Puskin „Madárká”-ját:

Kis légi rabom börtönének
kitártam tegnap ajtaját,
hogyan énekesemet az égnek,
csalítnak, rétnak adjam át.*

* Rab Zsuzsa fordítása

- szavalt a nyomozótiszt.
- Ez nem Puskin „Madárká”-ja suttogetta Kriszt, kiszikkadt agyának minden erejét megfeszítve.
- Hát akkor kié?
- Tumanszkijé.
- Tumanszkijé? Most hallom először.
- Szóval íráspróbát akar? Hogy nem én öltem-e meg valakit? Vagy levelet juttattam ki a lágerből? Vagy kantinutalványt hamisítottam a közbüntényeseknek?
- Szó se róla. Az ilyen íráspróbákból mi nem csinálunk magunknak ügyet.

A nyomozótiszt elmosolyodott, és Kriszt megpillantotta dagadt foghúsát, vérző ínyét. Bármennyire is szárnalmas volt ez a felvilanó mosoly, egy kicsit világosabb lett tőle a szobában. És Kriszt lelkében is. Kriszt önkéntelenül a nyomozótiszt szájába bámult.

– Igen – mondta a nyomozótiszt, elkapva pillantását. – Skorbut. A skorbut errefelé a szabadokat sem kíméli. Hiányzik a friss zöldség.

Krisztnek eszébe jutott a répa. Az övé lett a vitamin – a répa hájában több van belőle, mint a húsában – és nem a nyomozótiszté. Kriszt szeretett volna továbbra is erről beszélgetni, elmesélni, hogyan szopogatta, szívta-rágta a héjat, amelyet a nyomozótiszt elhajított. De nem merte, félt, hogy a főnökség elítéli ezt a fesztelenséget.

– Szóval, megértette vagy sem? Meg kell néznem, milyen a kézírása.

Kriszt még mindig nem értett semmit.

– Írja – a nyomozótiszt diktált.

„Az aranybánya parancsnokának. Kriszt elítéltől. Születési év, törvénycikk, a büntetés időtartama. Kérvény. Kérem, vezényeljenek könnyebb munkára...”

– Elég.

A nyomozótiszt fogta Kriszt megkezdett kérvényét, foszlányokra tépte, és a tűzbe dobta... A kályhában egy másodpercre fényesebb lett a láng.

– Üljön az asztalhoz. A tulsó végére.

Krisztnek kalligrafikus írnokbetűi voltak, neki nagyon tetszetek, de a társai kinevették, mert egy csöppet sem hasonlított egy professzor, egy doktorált ember írására. Nem egy tudós, író, költő kézírása volt, hanem egy raktárosé. Csúfondárosan emlegették, hogy Kriszt nagyszerű pályát futhatott volna be, mint cári írnok. Akiről Kuprin mesél.

Krisztet azonban nem zavarta a gúnyolódás, továbbra is gondosan letisztázott kéziratokat adott gépeltetni. A gépírónok ezt helyeselték, de titokban ők is kinevették. Csákányhoz, ásónyelhez törődött ujjaival most sehogyan sem bírta megfogni a tollat – végül azért sikerült.

– Rendetlenség van nálam, kész káosz, ami itt van – mondta a nyomozótiszt. – Magam is tudom. De maga majd segít rendet teremteni.

– Hogyne, hogyne – mondta Kriszt. A kályha már felforrósodott, és a szobában meleg volt.

– Jó lenne rágyújtani...

– Én nem dohányzom – mondta a nyomozótiszt élesen. – És kegyerem sincs. Maga holnap nem megy ki munkára. Majd közlöm a munkafelügyelővel.

Kriszt több hónapon át hetenként egyszer eljárt a fűtetlen, barátságtalan házba a láger nyomozótisztjéhez, iratokat másolni, összehűzni.

A harminchetes-harmincnyolcas év hó nélküli, fekete tele már benyomult a barakkokba halálhozó szélviharaival. Éjszakánként munkafelügyelők szaladgáltak a priccsek között, listákkal a kezükben. Fegyencszállítmányokat állítottak össze. A menetekből ugyan korábban sem tért vissza senki, de az emberek most már nem is töprengtek ezeken az éjszakai dolgokon. Ha menet, hát legyen menet – nehezebb volt a munka, semhogy gondolkodjanak.

Meghosszabbították a munkaidőt, megjelent a fegyveres őrség, de a hét végül csak eltelt, és a félholt Kriszt elvergődött a nyomozótiszt ismerős hivataláig, ahol füzte, megállás nélkül füzte az iratokat. Kriszt felhagyott a mosakodással, nem borotválkozott, ám a nyomozótiszt mintha nem vette volna észre az elitét beesett arcát, égő tekintetét. Kriszt pedig egyre in, egyre iktatott. Mégis, mind több és több dosszié lett, képtelenség volt rendet teremteni. Kriszt végtelen hosszúságú listákat másolt, csak vezetőnevek voltak rajtuk, a felső része mindnek be volt hajtva, és Kriszt soha nem próbált behatolni ennek a szobának a titkaiba, noha ehhez elég len volna felhajtani az előtte fekvő papírlapot. A nyomozótiszt néha felmarkolt egy halom dossziét, amelyek nem tudni, honnan kerültek oda Kriszt távollétében, és sietősen diktálta a névsorokat, Kriszt pedig irt.

Tizenkettőkor a diktálás véget ért, Kriszt a barakkjába ment és elaludt, aludt, a másnapi sorakozó rá nem vonatkozott. Egyik hét múlt a másik után, Kriszt egyre soványabb lett, és egyre irt.

És egyszer, amikor a nyomozótiszt kézbe vette a soron következő dossziét, hogy leolvassa róla a következő nevet, hirtelen visszahőkölt. Krisztre pillantott, és megkérdezte:

– Mi a maga kereszt- és apai neve?

– Robert Ivanovics – válaszolta Kriszt mosolyogva.

Csak nem fogja őt a nyomozótiszt Robert Ivanovicsnak nevezni „Kriszt” vagy „maga” helyett, bár Krisztet ez se lepte volna meg. Fiatal volt a nyomozótiszt, a fia lehetett volna. Meg mindig ugyanazt a dossziét tartotta a kezében, de nem diktálta a nevet, csak elsápadt. És egyre sápadt, amíg a fálnál is fehérebb lett... Gyorsan átlapozta a dossziéba fűzött vékony papírlapokat – se több, se kevesebb nem volt, mint bármely más dossziében a földön tornyosuló halomból. A nyomozótiszt határozott mozdulattal kivágta a kályhaajtót, a szoba egyszerűen kivilágosodott, mintha teljes mélységben fénylett volna a lélek, és a legmélyén felvillant volna valami nagyon fontos és emberi. A nyomozótiszt darabokra tépte a dossziét, és a papírfoszlányokat begyömöszölte a kályhába. Még világosabb lett. Kriszt semmit sem értett. És a nyomozótiszt anélkül, hogy Krisztre pillantott volna, azt mondta: „Mind egy kaptafára csinálják. Nem értik, mit cselekszenek, és nem is érdekli őket.” És keményen Krisztre nézett.

– Folytatjuk a diktálást. írja?

– Írom – mondta Kriszt, és csak évek múltán értette meg, hogy ez az ő dossziéja volt.

Akkor már sok bajtársát agyonlőtték. Agyonlőtték a nyomozótisztet is. Kriszt azonban még mindig élt és néha, legalább néhány évenként egyszer, eszébe jutott a lángoló dosszié, a nyomozótiszt elszánt ujjai, amint széttépik a dossziéját, a pusztulásra ítéltnek nyújtott ajándékként attól, aki az ítéletet meghozza.

Krisztnek menekülést hozó, kalligrafikus kézírása volt.

Gereben Ágnes fordítása

KERESZT

A vak pap átbetorkált az udvaron, lábával kitapogatva a földön végigrakott keskeny, hajópallószerű deszkát. Lassan ment, majdnem egyenesen, nem is botladozva, a fia irdatlan kitaposott csizmájának négyszögletű orrával óvatosan lépkedve a kis faösvényen.

A pap mindkét kezében egy-egy vödör gőzölgő moslékot vitt a sötét, alacsony pajtába zárt kecskéinek. Három kecskéje volt, Maska, Ella és Tonya, találó neveket adott nekik, eltérő mássalhangzókkal. Általában csak az a kecske válaszolt a hívására, amelyiket szólította; reggel pedig, az etetés órájában, összevisz-sza, harsányan mekegtek, pofácskájukat átszuszakolva a pajtaajtón vágott résen. Fél órája, hogy a vak pap megfejte őket, és egy nagy fejősajtárban hazavitte a gőzölgő tejet. Örök sötétségben gyakran elvétette a fejest, és a vékony tejsugár nesztelenül a sajtár mellé csurrant. A kecskék nyugtalanul nézegettek hátrafelé, bámulták a saját tejüket, amelyet egyenesen a földre fejték. De lehet, hogy egyáltalán nem is báméskodtak hátra.

Nem csupán azért hibázott olyan gyakran, mert világtalan volt. Kínzó gondolatai nem kevésbé elvonták figyelmét, és miközben meleg keze egyenletesen szorította a hűvös kecsketőgyeket, gyakran megfeledkezett önmagáról, megfeledkezett a munkájáról is, és a családjára gondolt.

A pap nem sokkal azután vakult meg, hogy meghalt a fia, egy gázkülönítmény vöröskatonája, megölték az északi fronton. A glaukóma, „a sárga víz” hirtelen súlyosbodni kezdett, és a pap elveszítette látását. Más gyerekei is voltak, még két fia és két lánya, de ez a középső volt a legkedvesebb, szinte az egyetlen.

A kecskékkel, a jószág gondozásával, az etetéssel, a pajta takarításával, a fejéssel – mindezt a vak egyedül végezte –, ezzel a bőszült és felesleges munkával bizonyította önmaga előtt, hogy joga van az élethez; a vak megszokta, hogy nagy családot tart el, hozzászokott, hogy megvan a helye az életben, nem függ senkitől, sem a társadalomtól, sem a saját gyerekeitől. A feleségének meghagyta, hogy gondosan vezesse a kecskékkel kapcsolatos kiadásokat, és jegyezze fel a nyári kecsketej eladásából származó hasznot. A városban szívesen vásárolták a kecsketejet, úgy tartották, hogy rendkívül kedvezően befolyásolja a tuberkulotikus betegek állapotát. Ennek a vélekedésnek nem volt különösebb orvosi alapja, nem nagyobb, mint annak, hogy a fekete kölyökkutyák húsa bizonyos mennyiségben szintén jót tesz a tüdőbetegeknek. A vak és a felesége mindennap maga is megivott egy-két pohár kecsketejet, a pohár tej értékét a pap szintén feljegyeztette. Már a legelső nyáron kiderült, hogy a takarmány sokkal többbe kerül, mint a tejből származó bevétel, a „kisállatokra” kivetett adó ráadásul nem is volt olyan kicsi – de a papné eltitkolta a férje elől az igazságot, és azt mondta neki, hogy a kecskék hasznot hoznak. A vak pap meg hálát adott Istennek, hogy talált magában elég erőt, és legalább valamennyire segítségére tud lenni a feleségének.

A felesége, akit 1928-ig az egész városban *a papnénak* hívtak, de 1929-ben felhagytak vele – a városi templomokat majdnem mind lerombolták, a „hidegtemplomból” pedig, amelyben valamikor Rettenetes Iván cár mondott imát, múzeumot csináltak a felesége régen olyan gömbölyű, olyan kövér volt, hogy a tulajdon hat év körüli fia sírva, toporzékolva hajtogatta: „Nem megyek veled, szégyellem, hogy olyan dagadt vagy.” A papné már régóta nem volt kövér, de hatalmas teste megőrizte a dagadtságot, a szívbetegek egészségtelen puffadtságát. Alig bírt jönni-menni a szobában, nehezen vonszolta magát a konyhai kemence és a szobaablak között. Eleinte a pap megkérte, hogy olvasson fel valamit neki, de az asszony soha nem ért rá, mindig ezer dolga akadt a háztartásban, meg kellett főznie az ételt, az ennivalót maguknak meg a kecskéknek. Boltba nem járt a papnő, kisebb vásárlásait elintézték a szomszéd gyerekek, akiknek öntött egy kis kecsketejet vagy a kezükbe nyomott valami kandiscukrot.

Az orosz kemence padkáján egy üst állt, vaskondér, ahogy északon nevezik. Csorba vaskondér volt, a pereme házasetük első

évében tört le. A kecskék forró moslékját ezen a letört peremen át öntötték ki, a lé lefolyt a kemencepadkára, és a kemencepadkáról lecsöpögött a padlóra. A vaskondér mellett kis cserépköcsög állt kásával, a pap meg a papné ebédje. Az embereknek sokkal kevesebb kellett, mint az állatoknak.

De csak kellett valami az embereknek is.

Sok dolga nem volt, de az asszony túlságosan lassan mozgott a szobában, a bútorokba kapaszkodva, és a nap végére annyira elfáradt, hogy nem volt ereje a felolvasáshoz. Elnyomta hát az álom, a pap meg haragudott rá. Ő nagyon keveset aludt, pedig rákényszerítette magát, hogy aludjon, aludjon minél többet. Valamikor a második fia, aki látogatóba érkezett a szülői házba, látva az apja reménytelen helyzetet, zaklatottan megkérdezte:

– Papa, miért alszol éjjel-nappal? Miért alszol olyan sokat?

– Ostoba vagy – felelte a pap hiszen álomban látok...

És a fiú egészen haláláig nem tudta elfelejteni ezeket a szavakat.

Akkoriban élte gyermekkorát a vezetékes rádió, az amatőröknél állandóan recsegték a detektoros készülékek, és a földvezetéket senki nem merte a fűtőtesthez vagy a telefonkészülékhez érinteni. A vevőkészülékeknek csak a híre jutott el a paphoz, tudta, hogy szétröppent gyermekei még egy rádiófejhallgatóra sem tudják, nem képesek neki összeszedni a pénzt.

A vak nemigen értette, miért kellett néhány évvel ezelőtt világgá menniük a szobából, amelyben több mint harminc évet leéltek. A felesége hatalmas, fogatlan, lefetyelő szájával mindenféle rejtélyes, haragos, felindult szavakat sugdosott neki, a felesége soha nem mondta meg az igazat, hogyan vitték ki a rendőrök a szerencsétlen szoba ajtaján a törött székeket, az öreg komódot, a fényképekkel, dagerrotípiákkal teli nagy dobozt, a vaskondérokat, a köcsögöket meg néhány könyvet, a valaha hatalmas könyvtár maradványát és a ládát, benne az egyetlennel, ami még megmaradt, egy arany mellkeresztel. A vak nem értett semmit, őt átvezették az új lakásba, és hallgatott, és magában imádkozott Istenhez. A hangosan mekegő kecskéket is átvitték az új lakásba, egy ismerős ács elrendezte őket az új helyen. Az egyik kecske, az Ira, a negyedik, eltűnt a felfordulásban.

A folyóparti lakás új gazdáai, a fiatal városi ügyész és utolsó divat szerint öltözött felesége a Centralnaja szállodában várták az értesítést, hogy a lakás felszabadult. A szemközti házból a pap szobájába beköltöztettek egy lakatost meg a családját, és az ügyész megkapta a lakatos két szobáját. A városi ügyész nem találkozott a pappal meg a lakatossal, se azelőtt, se azután nem ismerte meg azokat az embereket, akiknek a ki sem hült helyére telepedett.

A pap és a felesége csak ritkán emlékeztek a régi szobára, a pap azért, mert vak volt, a papné meg mert túl sok keserőséget látott abban a lakásban, keserőséget sokkal többet, mint örömet. A pap soha nem tudta meg, hogy a felesége, amíg bírt, fánkot sütött és árult a piacon, hogy állandóan levelekkel ostromolta az ismerősöket meg a rokonokat, kérve, hogy legalább valamivel támogassák őt és vak férjét. Előfordult, hogy jött némi pénz, kis összegek, de legalább tudott szénát, olajpogácsát venni a kecskének, kifizette az adót meg a pásztor bérét.

A kecskéken régen túl kellett volna adni, csak baj volt velük, de a papné még gondolni sem mert erre, hiszen ez volt vak férje egyetlen elfoglaltsága. Eszébe jutott, milyen eleven, energikus ember volt a férje, mielőtt rátört a szörnyű baj, és nem tudta rászánni magát, hogy szóba hozza a kecskeeladást. És minden ment tovább, mint azelőtt.

A papné írt a gyerekeinek is, akik már rég felnőttek, saját családjuk volt. A gyerekek válaszoltak neki. Mindegyiknek megvolt a maga gondja, a saját gyerekei; de különben nem minden gyereke válaszolt.

A legidősebb fiú már régen, még a húszas években megtagadta az apját. Akkor divat volt megtagadni a szülőket, jó néhány későbbi ismert író ilyesféle nyilatkozattal kezdte irodalmi pályafutását. A legidősebb fiú se költő, se gazember nem volt, egyszerűen félt az élettől, és amikor a hivatalban túlságosan sokat kezdtek emlegetni a szociális származását, akkor közzétette a nyilatkozatot az újságban. A nyilatkozatból semmi haszna nem volt, a Káin-bélyeget viszont magán viselte a síríg.

A pap lányai férjhez mentek. Az idősebbik valahol délen élt, pénzt nem adott kezébe a családja, és gyakran írt könnyes levelet, tele bánatával. Az anya megsíratta a lánya leveleit, és a vála-

szában vigasztalta őt is. Az idősebb lány minden évben csomagot küldött az anyjának, húsz-harminc kiló szőlőt. Délről sokáig úton volt a csomag, és az anya soha nem írta meg a lányának, hogy a szőlő minden évben megrohadt, mire megérkezett – az egész küldeményből csak néhány szemet tudott kiválogatni magának és a férjének. És minden alkalommal hálásan, alázatosan megköszönte, és röstellt pénzt kérni.

A második lány felcsernő lett, s miután férjhez ment, feltett szándéka volt, hogy nyomorúságos keresetét félreteszi és elküldi vak apjának. A férje, egy szakszervezeti funkcionárius, helyeselte a szándékot, és a lány vagy három hónapig hazahordta a fizetését a szülői házba. Szülés után azonban nem dolgozott, éjjel-nappal az ikrei körül tett-vett. Hamarosan kiderült, hogy férje, a szakszervezeti funkcionárius, idült alkoholista. A pályán egyenes iramban zuhant lefelé, két év múlva az anyagbeszerzők között találta magát, de még ezen a helyen sem tudott sokáig megkapaszkodni. A felesége az apró gyerekekkel, minden anyagi eszköz nélkül maradván, újra munkába állt, és vergődött, ápolónői fizetéséből tartván el, ahogy bírta, a két kisgyereket és önmagát. Mit tudott volna segíteni öreg anyjának és vak apjának?

A legkisebb fiúnak nem volt felesége. Neki kellett volna az anyjával-apjával maradni, de úgy határozott, hogy egyedül próbál szerencsét.

A középső fiú után maradt rájuk némi örökség, egy vadászpuska, majdnem vadonatúj, kakas nélküli *Sauer*, és az apa meghagyta, hogy az anya adja el ezt a fegyvert kilencven rubelért. Húsz rubelért varrattak két új szatén Tolsztoj-inget a fiúnak, és az elutazott a nénikéjéhez Moszkvába, beállt egy gyárba dolgozni. A legkisebb fiú küldött pénzt, de mindig keveset, öt-tíz rubelt egy hónapban, hamarosan pedig egy illegális gyűlésen való részvétele miatt letartóztatták és száműzték, nyoma veszett.

A vak pap meg a felesége mindig reggel hat órakor kelt. Az öregasszony nagy nehezen befutott a kályhába, a vak meg ment, hogy megfejje a kecskéket. Pénzüik egyáltalán nem volt, de az anyának néha sikerült pár rubeles kölcsönt kapni a szomszédoktól. De ezt a pár rubelt vissza is kellett adni, és már nem volt mit pénzzé tenni, minden mozdítható holmit, az összes abroszt, fehérneműt, széket, mindent már réges-régen eladtak, becseréltek lisztre a kecskéknek, darára levesnek. A két jegygyűrűt és az

ezüst nyakláncot még tavaly bevitték a Torgszinba. A levesben csak nagy ünnepeken főtt hús, cukrot az öregek szintén ünnepre vásároltak. Elvértve betévedt hozzájuk valaki, odacsúsztatott egy szem savanyúcukrot vagy egy zsemlét. Az öregasszony fogta, bevitte a szobájába, és vak férje száraz, ideges, örökösen fel-alá járó ujját közé dugta. És mindketten kacagtak, csókolták egymást, és az öreg pap csókoltatta felesége nehéz házimunkától eltorzult, feldagadt, piszkos, eldurvult ujjait. Az öregasszony sírt és megcsókolta az öreg fejét, és megköszönték mindazt a jót, amit az életben kaptak egymástól, és azt is, amit most tesznek egymásért.

A pap minden este odaállt az ikon elé, szenvedélyesen imádkozott, újra és újra hálát adott Istennek azért, hogy ilyen felesége van. Mindennap ezt tette. Előfordult, hogy nem arccal az ikon felé állt, akkor a felesége lemászott az ágyról, és két karjával átfogva a vállát, Jézus Krisztus felé fordította. Ilyenkor a vak pap haragudott.

Az öregasszony igyekezett nem gondolni a holnapi napra. De végül csak beköszöntött az a reggel, amikor nem volt mit adni a kecskéknek. A vak felébredt, öltözködni kezdett, tapogatva előkotorta csizmáját az ágy alól. És akkor az öregasszony kiabálni kezdett és sírni, mintha ő lenne az oka annak, hogy nincs mit enniük.

A vak felhúzta a csizmáját, és leült agyonfoltozott, puha, viaszosvászon karosszékébe. Minden más bútort már régen eladtak. A vak azonban ezt nem tudta, az anya azt mondta, hogy odaajándékozta a lányainak.

Az öreg pap csak ült, hátát a széktámlának vetve, és hallgatott. De az arcán nem látszott zavar.

– Add ide a keresztet – mondta, mindkét kezét előre nyújtva, az ujjait mozdítva.

A papné elsántikált az ajtóhoz, beakasztotta a kampót. Kettesben felemelték az asztalt, és kicibálták alóla a ládát. A papné egy fadobozból cérnára fűzött kulcsot húzott elő, és kinyitotta a ládát. Dugig volt mindenféle holmival, de miféle holmival – a fiaik és a lányaik gyerekkori ingecskéi, megsárgult levélkötegek a negyven évvel ezelőtt egymásnak irt levelekből, menyegzői gyertyák abroncsdíszel, rég lepergett viaszmintával, különböző színű

gyapjúfonalak gombolyítva, anyagdarabkák egész köteggel, foltozáshoz. A láda legmélyén két kis doboz, amelyekben rendjeleket, órákat vagy drága dolgokat tartanak.

Az asszony büszke, nehéz sóhajjal kiegyenesedett, és kinyitotta a dobozt, amelyben még új atlaszpárnácskán feküdt a mellkereszt, Jézus Krisztus apró szoboralakjával. Vöröses árnyalatú, színarany kereszt volt.

A vak pap óvatosan megérintette.

– Hozd a baltát – mondta halkán.

– Ne, ne – suttogta az asszony, és a vakot átölelve megpróbálta kivenni a kezéből a keresztet. A vak pap azonban kitépte felesége dagadt, bütykös kezéből, fájdalmasan megütve a karját.

– Hozd – mondta –, hozd... Talán ebben az Isten?

– Nem, én nem... Csináld te, ha akarsz...

– Igen, igen. Én. Én.

És a papné, az éhségtől félőrülten, kíváncsi volt a konyhába, mindig ott hevert a balta és néhány száraz fahasáb, hogy gyújtást aprítsanak belőle, begyújtani a szamovár alá.

Behozta a baltát a szobába, a reteszt is betolta, és könnyek nélkül, vinnyogva sírni kezdett.

– Ne nézz ide – mondta a vak pap, miközben letette a keresztet a földre. De az asszony nem tudott, képtelen volt nem odanézni. A szoboralak lefelé fordult a keresztben. A vak pap kitapogatta, és a feje fölé lendítette a baltát. Lesújtott – a kereszt elpattant, könnyedén megcsendült a földön: a vak pap elvétette. Kitapogatta a keresztet, újra az előző helyre tette, és megint fölemelte a baltát. Ez alkalommal a kereszt meggörbült, és sikerült kézzel letörni belőle. A vas erősebbnek bizonyult, mint az arany, egyáltalán nem volt nehéz széthasogatni a keresztet.

A papné már nem sírt és nem vinnyogott, mintha a darabokra vágott kereszt nem lett volna többé szentség, egyszerű nemesfémme, aranyröggé változott volna. Az asszony sietősen, ugyanakkor nagyon lassú mozdulatokkal becsavargatta néhány rongyba a kereszt darabkáit, és visszarakta őket a rendjeles dobozba.

Feltette a szemüvegét, és figyelmesen szemügyre vette a balta élet, nem maradt-e valahol egy kis aranypor.

Amikor már mindent elrejtettek, a ládát visszatették a helyére, a pap felvette vitorlavászon köpenyét, sapkáját, fogta a sajtárt, és a hosszú, egymáshoz illesztett deszkák mentén elindult megfajni a kecskéket. Megkésétt a fejéssel, már világos nap volt, az üzletek régen nyitva. A Torgszin-üzletek, ahol aranyért élelmiszert adtak, reggel kilenckor nyitottak.

Gereben Ágnes fordítása

TOLLY KAPITÁNY SZERELME

Az aranybánya fejtőbrigádjában az ácsnak van a legkönnyebb munkája, aki a csúszdát építi: deszkákat szegez egymás mellé, amelyeken aztán legördülnek a homokkal megrakott targoncák a mosóberendezéshez. A központi csúszdától ilyen „bajszok” vezetnek minden fejtéshez. Odafentről mindez egy hatalmas, szétlapított, kiszáradt és mindörökre a fejtőgödör fenekéhez szegezett százlábúhoz hasonlít leginkább.

Az ács munkája, a „lógós munka” sokkal könnyebb, mint a vájá-ré vagy a targoncásé. Sem a targonca fogantyúját, sem a lapát, feszítővas vagy a csákány nyelét nem kell markolnia. Szerszáma a fejsze és egy marék szeg. Általában a brigádvezető mindig más igavonó rabszolgával végezteti ezt a nélkülözhetetlen, rendkívül fontos munkát, hogy rövid pihenőhöz juttasson mindenkit. Persze, az örökre lapát- vagy csákánynyélhez görbült ujjak nem egyenesednek ki az egynapos könnyű munka alatt; ehhez legalább egy évnyi vagy még hosszabb tétlenségre lenne szükség. Mégis van azonban egy szemernyi igazságosság abban, hogy váltakozik a nehezebb és a könnyebb munka. A kiválasztás ugyanis nem sorrendben történik – aki gyengébb, annak nagyobb az esélye, hogy legalább egy napig ácsmunkát végezhet. Sem asztalosnak, sem ácsnak nem kell ahhoz lenni, hogy az ember szögeket verjen be és deszkákat faragjon. Felsőfokú végzettségű emberek sikeresen megbirkóztak ezzel a munkával.

A mi brigádunkban nem változott az ács. Mindig Iszaj Rabinovics, a Szovjet Állami Biztosító volt vezetője kapta ezt a beosztást. Rabinovics hatvannyolc éves volt, de erős öregember; azt remélte, megéri tízesztendős lágerbüntetésének végét. A lágerben gyilkos a munka: aki a lágermunkát dicséri, csak gazember

vagy tökfilkó lehet. Húszévesek, harmincévesek egymás után pusztultak el, de hát épp ezért kerültek ide, a „különleges övezetbe”. De Rabinovics, az ács, élt. Valami ismerőse volt a lágerparancsnokságon, titokzatos kapcsolata, mert hol a gazdasági részlegnél dolgozott ideiglenesen, hol pedig az irodán. Rabinovics nagyon jól tudta, hogy minden nap és óra, amelyet nem az aranybányában tölt, az életet, a menekvést ígéri, míg az aranyánya a halál, a pusztulás. A különleges övezetbe nem kellett volna nyugdíjas korú öregembereket szállítani. Rabinovics a kérdőívén szereplő adatok miatt került ide, a biztos halálba.

És akkor Rabinovics megmakacsolta magát. Nem akart meghalni.

Egyszer valamennyiünket bezártak, „elkülönítettek” május elsejére. Minden évben ezt csinálták.

– Már régóta figyelem magát – mondta Rabinovics, és nekem váratlanul kellemes érzés volt, hogy valaki figyel, tanulmányoz, nem azok közül, akiknek ez a feladata.

Rabinovics felé fordultam szokásos ferde mosolyommal, amely továbbtépste sebes ajkaimat, felszaggatta skorbutos ínyemet.

– Maga biztosan jó ember. Soha nem beszél trágárul a nőkről.

– Nem is vettem észre, Iszaj Davidovics. Szoktak itt egyáltalán beszélni a nőkről?

– Szoktak. De maga csak ne vegyen részt az ilyen beszélgetésekben.

– Az igazat megvallva, Iszaj Davidovics, én jobbnak tartom a nőket a férfiaknál. Megértem, hogy a kétarcú lény, a férfi és a nő éppen ellentétességével alkot egészet, meg ilyesmi. De mégis-csak: az anyaság, a munka. A nők jobban is dolgoznak, mint a férfiak.

– Ez a színtiszta igazság – mondta Rabinovics szomszédja, Beznoszsenko könyvelő. – Társadalmi munkában, munkaversenyben jobb, ha nem valami fehérréppel áll párba az ember, mert csak meghajszol, agyongyötör. Egy cigarettára se lehet megállni, mindjárt megharagszik.

– Igaz, igaz – mondta szórakozottan Rabinovics –, minden bizonnyal... Vagy nézzük Kolimát – folytatta. – Rengeteg asszony

jött, hogy a férjét elkísérje, vállalva a szörnyű sorsot, a parancsnokok udvarlását, a sok pimasz alakot, akiket már megfertőzött a szifilisz. Maga ugyanolyan jól tudja mindezt, mint én. De egyetlen férfi sem akadt, aki elkísérte volna száműzött, elítélt feleségét...

– Nem sokáig voltam az Állami Biztosító vezetője – folytatta Rabinovics –, de ez is elég volt ahhoz, hogy „összeszedjek egy tízest”. Sokáig kezeltem az Állami Biztosító külföldi vagyonát. Érti, miről van szó?

– Persze – mondtam meggondolatlanul, mert egyáltalán nem értettem.

Rabinovics nagyon illedelmesen és nagyon udvariasan elmosolyodott.

– Az Állami Biztosító külföldi képviselőjén kívül...

Ám ahogy hirtelen a szemembe nézett, Rabinovics rögtön megérezte, hogy engem semmi nem érdekel. Legalábbis ebédig.

A beszélgetés az első kanál leves után folytatódott.

– Ha akarja, mesélek magamról. Sokáig éltem külföldön, és itt a kórházakban, ahol feküdtem, a barakkokban, ahol laktam, mindenki ugyanazt akarta hallani: hogyan, hol és mit ettem. Gasztronómiai motívumok. Gasztronómiai lidércnyomás, álmok, vágyak... Kell magának is egy ilyen elbeszélés?

– Igen, én is hallani szeretném – mondtam.

– Rendben. Biztosítási ügynök voltam Odesszában. A Rosszijánál dolgoztam, volt egy ilyen biztosítási társaság. Ifjú voltam, mindent a lehető legjobban és legbecsületesebben akartam megcsinálni a gazdámnak. Nyelveket tanultam, külföldre küldtek. Elvettem a gazdám lányát. Külföldön éltem egészen a forradalomig. A gazdámot nem rémítette meg különösebben a forradalom, mint Szavva Morozov,* ő is a bolsevikokra tett. Én a forradalom alatt külföldön voltam a feleségemmel és a lányommal. Az apósom hirtelen meghalt, de nem a forradalomtól. Kiterjedt ismeretségi köröm volt, de az én ismerőseimnek egyáltalán nem kellett az októberi forradalom. Ért engem?

* Szavva Morozov (1862-1905) felszabadított jobbágy családból származó milliommos gyáros, művészek is forradalmárok mecénása.

– Értem.

– A szovjethatalom akkor kezdett megszilárdulni. Emberek jöttek hozzám – Oroszország, az Orosz Föderáció akkor kezdte meg első külföldi vásárlásait. Hitel kellett. A hitel megszerzéséhez viszont nem volt elegendő az Állami Bank garanciája. Egy általam megírt levélke és ajánlás viszont kitűnően megfelelt, így létesítettem kapcsolatot a gyufakirály Kreiger és az Orosz Föderáció között. Néhány hasonló ügylet után megengedték, hogy hazatérjek, otthon aztán bizonyos kényes ügyekkel foglalkoztam. Hallott valamit a Spitzbergák eladásáról^{*} és a belőle származó haszonról?

– Valamit hallottam.

– Nohát... az Északi-tengeren átrakattam a norvég aranyat a mi kétárbocosunkra. Ilyesféle megbízatásaim voltak a külföldi bankügyleteken kívül. A szovjethatalom lett az új gazdám. Én ugyanúgy szolgáltam, mint annak idején a biztosítóban. Becsületesen.

Rabinovics sugárzóan okos, nyugodt tekintettel nézett rám.

– Meg fogok halni. Öreg vagyok már. Sokat láttam az életben. Sajnálom a feleségemet. A feleségem Moszkvában van. És a lányom is. Még nem indult meg a hajtóvadászat a családtagok ellen... Azt hiszem, többé nem fogom látni őket. Gyakran írnak, csomagokat küldenek. Magának is küldenek? Kap csomagokat?

– Nem. Megírtam, hogy ne küldjenek. Ha életben maradok, az legyen minden kívülről jövő segítség nélkül. Nem akarok hálával tartozni senkinek.

– Van ebben valami lovagias. A feleségem és a lányom ezt nem értene.

– Egyáltalán nem lovagiasság ez. Mi nem evilági lények vagyunk, kívül minden emberin. Azok után, amiken keresztülmentem, senkinek nem akarok a lekötelezettje lenni, még a tulajdon feleségemnek sem.

* Egy 1921. február 9-i keltezésű szerződésben Szovjet-Oroszország átadta a szigetcsoportot Norvégiának, megtartva néhány szén- és fémhányát; az 1930-as években azután a szovjet fél erről is lemondott annak fejében, hogy a norvég halászok elkerülik a környező parti vizeket.

– Ezt én nem értem. Én írok, kérem, amire szükségem van. A csomagokért cserében egy egész hónapig a gazdasági részlegnél dolgozhatok, a legjobb öltönyömet adtam érte. Biztosan azt gondolja: a parancsnok megsajnálta az öreget...

– Azt hittem, különleges kapcsolatai vannak a lágerparancsnoksággal.

– Hogy spicli vagyok, mi? Ugyan, kinek volna szüksége egy hetvenéves spiclire? Nem, egyszerűen megvesztegettem őket pénzzel, nagy összegekkel. És a megvesztegetés eredményét senkivel sem osztottam meg, még magával sem. Kapok, írok és kérek.

A májusi elzárás után együtt mentünk vissza a barakkba, egymás mellé telepedtünk le a vagonrendszer szerint kiképzett priccsekre. Ha össze nem is barátkoztunk – a lágerben nem születnek barátságok –, de tiszteltük egymást. Nekem nagy lágertapasztalatom volt, az öreg Rabinovicsban pedig ifjú kíváncsiság munkált az élet iránt. Amikor észrevette, hogy nem tudom magamba fojtani tehetetlen dühömet, tisztelni kezdett, de csak tisztelni, semmi többet. Az is lehet, hogy afféle öreguras szokás szerint kitárkolt az első útjába akadt embernek, mint valami útitársnak a vonaton. Az életről beszélt, amelyet szeretett volna itt a földön hagyni.

A tetvek nem zavartak bennünket különösebben. Éppen az Iszaj Rabinovicssal való megismerkedésünk idején lopták el a tetves sálamat; persze csak egy pamutsál volt, de mégiscsak kötött és igazi sál.

Mindig együtt mentünk a sorakozóra, az „utolsó pár, előre fuss” játékra, ahogy ezt iszonyúan és félreérthetetlenül nevezik a lágerekben. „Utolsó pár, előre fuss.” A felügyelők elkapták az embereket, a fegyveres örök puskatussal lökdösték, taszigálták, úzták a toprongyos tömeget lefelé a jégbontotta hegyoldalon, legurították őket a mélybe, és aki nem igyekezett eléggé, aki lemaradt (ezért is volt ez „utolsó pár, előre fuss”), azt megragadták, és kezénél-lábánál fogva meglóbálták, majd lehajították a jeges hegyoldalon. Én is, Rabinovics is igyekeztünk minél gyorsabban leugrani, felsorakozni és eljutni a lenti placcig, ahol már vártak az örök, pofonok kíséretében beosztott munkára, és sorakoztattak. Legtöbbször sikerült minden baj nélkül, szerencsésen le-

gurulnunk a hegyoldalon, és még élve eljutottunk a fejtésig – ott aztán lesz, ami lesz.

Az utolsót, aki lemaradt, akit ledobtak a hegyről, lábánál fogva odakötötték a lóvontatta teknőkhöz, és úgy húzták el a munkahelyéhez. Rabinovics is, én is szerencsésen megúsztuk a végzetes vontatást.

A lágerövezet számára a következő megfontolás alapján jelölték ki a helyet: munka után fel kellett mászni a hegyre, lépésről lépésre kúszva, kopasz, megtépázott bokrokba kapaszkodva mászni felfelé. Azt hinné az ember, az aranybányában töltött nap után senkinek sem maradt annyi ereje, hogy felvászorogjon. És mégis másztunk. Ha egy félóra-óra múlva is, ha kúszva-mászva is, de eljutottunk a láger-kapuig, az övezetbe, a barakkokhoz, a szállásunkra. A kapu homlokzatán a szokásos felirat fogadott: „A munka becsület, dicsőség és hősiesség dolga!” Elvászorogtunk az ebédlőig, ittunk valami lötytyöt a csajkákból, mentünk a barakkba, és lefeküdtünk. Reggel aztán kezdődött minden előről.

Itt nem mindenki éhezett: hogy miért, azt sohase tudtam meg. Amikor melegebbre fordult az idő, tavaszodon, megkezdődtek a fehér éjszakák, és a láger ebédlőjében kezdetét vette a szörnyű „csali-játék”. Az üres asztalra egy adag kenyeret tettek, majd elrejtőztek a sarok mögött, és várták, hogy az éhes áldozat – egy dögvóráson lévő szerencsétlen – odatévedjen, megigézzze őt a kenyér, megérintse, majd magához ragadja az áhított táplálékot. Akkor előugrottak rejtekhelyükről, a sarokból, a sötétből, és halálra verték a tolvajt, az élő csontvázat. Ezt az új szórakozást sehol máshol, mint Dzselsgalában, nem tapasztaltam. A fő szervezője egy régi forradalmár volt, doktor Krivickij, egykori helyettes hadiipari népbiztos. Zaslavszkijjal, az Izvesztyija volt újságírójával egyetemben szervezték a véres „csali-játékot”, a rettenetes csapdát.

Volt egy sálam; igaz, csak pamutsál volt, de kötött és igazi sál. Egy felcsertől kaptam ajándékba a kórházban, amikor kiírtak. Amint a szállítmányunkat kitétték Dzselsgala bányánál, felbukkant előttem egy mély, északi barázdáktól szabdalt, régi fagyások nyomaitól elcsúfított, mosolytalan arc.

– Cseréljünk!

– Nem.

– Add el!

– Nem.

A helybeliek – akik vagy kétszázan is összeszaladtak a kocsinknál – meglepődve néztek rám, meghökkentette őket a hebehurgyaságom, a butaságom, a büszkeségem.

– Ez a sztarosza, a láger sztarosztája! – próbált segíteni valaki, én azonban nemet intettem.

A mosolytalan arcon magasra rándult a szemöldök. A sztarosza intett valakinek, és rám mutatott.

Nyílt rablásra, útonállásra ebben az övezetben mégsem szánták el magukat. Sokkal egyszerűbb lehetőség is kínálkozott, és én nagyon jól tudtam, mi az. A nyakam köré hurkoltam a sálát, és nem vettem le többé, sem a fürdőben, sem éjszaka, sem máskor.

Nem is lett volna nehéz megtartani, de kínoztak a tetvek. A sálban annyi volt, hogy amikor egy percre levettem és a lámpa mellé, az asztalra tettem, hogy kirázzam őket, mozgott a sál.

Két hétig harcoltam a tolvajok rémképével, igyekezvén meggyőzni magam, hogy csakugyan rémeket látok. Két hét múlva aztán egyszer fölakasztottam a sálát magam elé, a priccsre. Visszafordultam, hogy töltsék egy bögre vizet, és a sál már nem volt ott, elemelte a gyakorlott tolvajkéz. Annyira belefáradtam ebbe a harcba, akkora erőfeszítést követelt a közelgő lopás réme, amelyről éreztem, tudtam, szinte láttam, hogy mindenképpen bekövetkezik, hogy szinte megkönnyebbültem, amikor végre nem volt mit őriznem. Dzseldalába érkezésem óta most először fordult elő, hogy mélyen aludtam, és jó álmot láttam.

De lehet, hogy azért, mert a több ezer tetű eltűnt, és ez a testemnek hallatlan megkönnyebbülést szerzett.

Iszaj Rabinovics együttérzéssel figyelte hősiecs harcomat. Persze, nem segített megóvni az én tetves sálamat: a lágerben mindenki magáért küzd, meg aztán én nem is vártam segítséget.

Iszaj Rabinovics azonban néhány napig a gazdasági részlegnél dolgozott, és egy ebédjegyet csúsztatott oda nekem, hogy megvigasztaljon a veszteség miatt. És én megköszöntem ezt.

Munka után mindenki maga alá teríti mocskos munkaruháját, és azonnal lefekszik.

Iszaj Rabinovics hozzám fordult:

– Szeretnék magával megbeszélni valamit. Nem láger-ügy.

– De Gaulle tábornokról akar beszélni?

– Dehogy, maga csak ne tréfáljon! Fontos levelet kaptam. Számomra legalábbis nagyon fontos.

Egész testemet megfeszítettem, hogy elúzzem a rám zuhanó álmot, megrázkódtam, és figyelni kezdtem.

– Említettem már, hogy a lányom és a feleségem Moszkvában vannak. Őket nem bántották. A lányom férjhez akar menni. Levelet kaptam tőle. A vőlegényétől is. Itt van... – Rabinovics előhúzott egy levél-köteget a párnája alól, lendületes, olvasható írással telein szép lapokat. Belenéztem – nem orosz, hanem latin betűk voltak.

– Moszkvában engedélyezték, hogy továbbítsák nekem ezeket a leveleket. Tud angolul?

– Én? Angolul? Nem tudok.

– Ez angolul van. A vőlegény írta. Hozzájárulásomat kéri a lányommal kötendő házassághoz. Azt írja: „Az én szüleim beleegyezésüket adták már, nincs is szükség másra, mint leendő feleségem szüleinek hozzájárulására. Kérem, kedves apám...” Ez pedig a lányom levele. „Apa, a férjem, Tolly, első osztályú sorhajókapitány, az Amerikai Egyesült Államok tengerészeti attaséja arra kér, add beleegyezésedet a házasságunkhoz. Apa, kérlek, válaszolj minél hamarabb!”

– Miféle örültség ez? – kérdeztem.

– Ez nem örültség, hanem Tolly kapitány hozzám irt levele. És a lányom levele. Meg a feleségemé.

Rabinovics egy tetű után kotorászott az inge alatt, előhúzta, és szétnyomta a priccsen.

– A lány a beleegyezését kéri a házasságához?

– Igen.

– A lánya vőlegénye, az Egyesült Államok tengerészeti attaséja, Tolly, első osztályú sorhajókapitány pedig beleegyezését kéri a lányával kötendő házassághoz?

– Igen.

– Hát akkor rohanjon a parancsnokhoz, és írjon kérvényt, hogy soron kívüli levelet küldhessen!

– De én nem akarom beleegyezésemet adni ehhez a házassághoz. Épp erről szeretnék magával beszélni.

Egyszerűen elképesztettek a levelek, a történet, a gesztus.

– Ha beleegyzem a házasságba, soha többé nem látom a lányomat. Elutazik Tolly kapitánnyal.

– Hallgasson ide, Iszaj Davidovics, maga hamarosan betölti a hetvenet. Én értelmes, józan embernek tartom magát.

– Még nem gondolkodtam rajta, csak így érzem. Holnap küldöm el a választ. Ideje aludni.

– Tudja mit, holnap megünnepeljük a nagy eseményt. A kását esszük meg először, és csak aztán a levest. Vagy megsüthetjük a kenyeret. Száríthatunk kétszersültet. Megfőzhetjük a kenyeret vízben. Mit szól hozzá, Iszaj Davidovics?

Még egy földrengés sem akadályozhatta volna meg, hogy álomba merüljek. Álomba, feledésbe... Behunytam a szemem, és megfeledkeztem Tolly kapitányról.

Másnap Rabinovics megírta a levelet, és a kapu melletti postaládába dobta.

Engem nemsokára bíróság elé állítottak, kimondták az ítéletet, és egy év múlva visszakerültem ugyanebbe a különleges övezetbe. Sálam nem volt, de az a sztaroszta sem volt már. Közönséges dögvóráson lévő elítélt, „kanóc” voltam, különösebb ismertetőid nélkül. Iszaj Rabinovics mégis megismert, és hozott nekem egy darab kenyeret. Megvetette a lábát a gazdasági részlegnél, és hozzászólt, hogy ne gondoljon a holnappal. A bánya volt a tanítómestere.

– Azt hiszem, maga itt volt, amikor a lányom férjhez ment?

– Itt, hogyne.

– A történetnek folytatása van.

– Meséljen.

– Azt hiszem, ott hagytam abba, hogy Tolly kapitány feleségül vette a lányomat – fogott bele Rabinovics az elbeszélésbe. A szeme mosolygott. – Tolly, első osztályú sorhajókapitány, három hónapig boldogan élt. Áttáncolta a három hónapot. Akkor kinevezték a Csendes-óceánra, és a kapitány elutazott szolgálati helyére. A lányom, Tolly kapitány felesége azonban nem kapott kiutazási engedélyt. Sztálin személyes sértésnek vette a külföldiekkel kötött házasságokat, a Külügyi Népbiztosságnál pedig ilyesmiket sutyorogtak Tolly kapitány fülébe: menj csak egyedül, szórakozz egy kicsit, te csibész, minek kötöd le magad? Nősülj meg még egyszer! Egyszóval a végleges válasz így hangzott: az asszony itthon marad. Tolly kapitány elutazott, és egy évig nem jött levél tőle. Egy év múlva pedig a lányomat Stockholmba küldték dolgozni, a svéd követségre.

– Talán felderítőnek? Titkos munkára?

Rabinovics elítélően nézett rám, rosszállván fecsegésemet.

– Nem tudom, fogalmam sincs, milyen munkát kapott. A követségre küldték. Egy hétnél tovább nem dolgozott. Jön egy amerikai repülőgép, és a lányom a férje után ment. Most már nem Moszkvából várom a leveleket.

– És a lágerparancsnokság?

– Az itteniek félnek, az ilyen kérdésekben nem mernek állást foglalni. Jött egy moszkvai nyomozó, kihallgatott ebben az ügyben. Aztán elment.

Iszaj Rabinovics boldogsága ezzel nem ért véget. A mindent túlszárnyaló csoda az volt, hogy pontosan a büntetés időtartamának végéig tartották lágerben, azon a napon kiengedték, amint büntetése véget ért, a munkanapok beszámítása nélkül.

Az egykori biztosítási ügynök szervezete olyannyira szívósnak bizonyult, hogy még szabad szerződésesként is dolgozott egy ideig Kolimán, mint pénzügyi felügyelő. A kontinensre nem térhetett vissza. Rabinovics a XX. pártkongresszus előtt körülbelül két évvel halt meg.

Osztoics Judit fordítása

ÖSVÉNY

Volt a tajgában egy csodálatos ösvényem. Magam vágtam-tapostam, nyáron, amikor tűzifát gyűjtöttem télire. Kiszáradt fa sok volt a kunyhó körül, kúp alakú papírmásé-szürkés vörösfe-nyők meredtek ki a mocsárból, mint a karókerítés. A kis kunyhó hegyoldalban állt, törpebokrok vették körül és zöld túlevelű ágak – őszre meghízott tobozaik a földig húzták őket. Ezen a törpefa-sűrűn keresztül vezetett az ösvény a mocsárhoz, amely valamikor nem mocsár volt, hanem erdő, aztán a fák gyökereit elkorhasztotta a víz, és a fák meghaltak. Ez réges-régen történt. Az élő erdő a hegyláb mentén a meredély felé hátrált. Az út, amelyen gépkocsik és emberek jártak, följebb vezetett a hegyol- dalon, magasabban, a hegyláb másik oldalán.

Az első napokban sajnáltam eltaposni a dús, piros gyöngyvirá- gokat, az óriási, lila pillangóhoz hasonlító íriszeket, szirmaikkal és mintázatukkal, az óriási, húsos, sötétkék hóvirágokat, ame- lyek kellemetlenül ropogtak a lábam alatt. A virágok, mint Tá- vol-Észak valamennyi virága, illattalanok voltak. Valamikor azon a gépies mozdulaton kaptam magamat, hogy ha szedek egy csokor virágot, az orromhoz emelem. Aztán leszoktam róla. Reggel megnéztem, mi történt éjszaka az ösvényen – lám, ki- egyenesedett a gyöngyvirág, amelyet tegnap a csizmám letapo- sott; félredőlt, de mégis megelevenedett. A másik gyöngyvirágtő örökre eltaposva fekszik, mint egy kidőlt táviróoszlop a porcelán szigetelőíven, elszakadt pókhálók lógnak róla, akár szétszagga- tott huzalok.

Az ösvény aztán kitaposódott, s már nem vettem észre, hogy törpebokrok ágai fekszenek keresztbe az utamon, azokat pedig, amelyek az arcomba csaptak, letörtem, és már észre sem vettem

a letört ágakat. Az ösvény két oldalán fiatal vörösfenyők álltak, százévesek lehettek, láttam, amikor kizöldültek, ittlétem alatt te-
regették be apró tűlevélszőnyeggel az utat. Az ösvényem napról
napra sötétebbé vált és végül közönséges sötétszürke erdei csa-
pás lett belőle. Rajtam kívül nem járt rajta senki. Kékesfekete
bundájú mókusok ugyan végigszökdeltek az ösvényen, egyip-
tomi ékíráshoz hasonló fogolycsapákat is láttam sokszor rajta,
háromszögletű nyúlcsapával is találkoztam, de hát a madár meg
a vad nem számít.

Majd három évig tapostam ezt a saját ösvényemet. Rajta járva
jól tudtam verseket írni. Megesett, hogy egy-egy utamról meg-
térve elindultam az ösvényen, és bizonyos, hogy valamilyen
strófát tapostam ki rajta. Megszoktam a kis csapást, úgy időztem
ott, mint valami erdei dolgozószobában. Emlékszem, egyszer a
tél küszöbén a hideg, a jég már megkeményítette az ösvény sa-
rát, mintha kicukrosodott volna, mint a lekvár. A hó lehullta előtt
két őszen is kimentem az ösvényre, mély nyomot taposni bele,
hogy a szemem láttára keményedjen meg egész télre. Es tavasz-
szal, amikor elolvadt a hó, láthattam tavalyi nyomomat, belelép-
tem, s megint könnyen ment a versírás. Télen, persze, lakatlan
volt ez a dolgozószobám – a fagy gondolkodni sem enged írni
csak melegben lehet. Nyáron minden fűszálat ismertem, minden
sokkal színesebb volt, mint télen, ezen a varázslatos ösvényen –
a törpecserjék, a vörösfenyők, a vadrózsabokrok mindig felhoz-
tak belőlem valami verset, s ha nem tudtam felidézni másoknak
a hangulathoz illő költeményét, akkor a magaméit mormoltam,
majd a kunyhómba visszatérve, leírtam őket.

A harmadik nyáron az ösvényemen végigment egy ember. Ép-
pen nem voltam otthon, így nem tudtam hogy valami vándorló
geológus volt, hegyi gyalogpostás vagy vadász. Egy ember ott-
hagyta nehéz csizmájának nyomát. Attól fogva nem születtek
versek azon az ösvényen. Az idegen lábnyomokat tavasszal
hagyták ott, és egész nyáron egy sort sem írtam az ösvényemen.
Télre aztán más helyet jelöltek ki számomra, s én nem is sajnál-
tam – az ösvényt jóvátehetetlenül elrontották. Arról az ösvényről
sokszor próbáltam verset költeni, de végül sohasem tudtam meg-
írni.

Rab Zsuzsa fordítása

AZ ELSŐ CSEKISTA

A kék szempár megfakul. A gyermekkorban búzavirágszín tekintet az évek múltával zavaros-piszkos, szürkéskék, kispolgári szemecskévé válik. Vagy nyomozótisztek és kapuőrök üvegtest-csápjáivá, vagy katonák acélos tekintetévé. Sokféle árnyalat létezik. És nagyon ritka, amikor a szem megőrzi a gyermekkor színét...

A nap vörös fénykévéit több kisebb nyalábra szabta a börtönablak rácsa, és a fénykévék valahol a cella közepén ismét zárt, aranyvörös zuhatagban olvadtak össze. A fénysávba került levegők maguk is arannyá váltak, mint a nap. Az alkony sugarai egyenesen a szürke, fényes vassal pántolt ajtót verdesték.

Megcsörrent a zár. Ez az a hang, amelyet minden fogoly meghall a börtöncellában, az éber éppúgy, mint az aluvó, bármely órában meghallja. Nincs olyan beszélgetés a zárkában, amelyet ne tudna elnyomni ez a zaj. Nincs olyan álom, amely elvonna tőle. Nincs olyan gondolat a cellában, amely képes lenne... Senki nem merülhet el valamiben annyira, hogy elengedje a füle mellett ezt a hangot, hogy ne hallja meg. Minden fogolynak megdermed a szíve, amikor hallja a zár csattanását – ez a sors csattanása a cellaajtón, a lélekben, a szívben, az agyban. Ez a hang mindenkit nyugtalansággal tölt el. És semmiféle zajjal nem lehet összetéveszteni.

Megcsörrent a zár, az ajtó kinyílt, a fénypászma kirozott a cellából. A nyitott ajtón át látni lehetett, ahogy a fények keresztül robogtak a folyosón, rávetették magukat a folyosóablakra, átrepentek a börtönudvaron, és a szemközti börtönépület üveg-alapjain összetörték magukat. A cellának mind a hatvan lakója

látta ezt a rövid idő alatt, amíg az ajtót nyitva hagyták. Dallamos csörömpöléssel becsapódott, olyan volt, mint ódon ládák nyirkosága, amikor rájuk csapják a fedelet. És a foglyok, akik möhön figyelték a fénypontok nekiiramodását, a sugárnyaláb mozgását, akárha valami élőlény volna, a testvérük, a bajtársuk – hogy velük együtt újra bezárták a napot.

És akkor vették csak észre, hogy az ajtónál, széles fekete mellén felfogva az arany alkonyzuhatagot, egy ember áll és hunyorog az éles fényben.

Nem volt fiatal ember. Magas és széles vállú, sűrű világos haja befedte egész koponyáját. Csak közelebből lehetett észrevenni, hogy a sárgás hajfürtöket régen megfakította már az idő. A domborzati térképre emlékeztető, barázdált arcot számtalan mély himlőhely borította, afféle holdkráterek.

A jövevény mellén kigombolt, öv nélküli posztózubbonyt viselt, fekete posztó lovaglónadrágot és csizmát. Kezében alaposan összegyúrt fekete köpenyt szorongatott. Alig maradt meg rajta a ruha, a gombok mind le voltak tépve.

– Alekszejev – mondta halkán, nagy szőrös kezét befelé fordítva, a melléhez. – Jó napot...

De máris megindultak felé, szaggatott, ideges fogolynevetéssel biztatva a jövevényt, veregették a vállát, szorongatták a kezét. Közeledett a cella választott vezetője, a sztároszta is, hogy megmutassa az újonc helyét.

– Gavriil Alekszejev – ismételte a medveforma ember. És újra:

– Gavriil Tyimofejevics Alekszejev...

A fekete férfi oldalra lépett, és a napfény már nem akadályozott bennünket, hogy lássuk Alekszejev szemét is, a nagy, sötétkék, gyermeki szempárt.

A cella hamarosan tövéről hegyére megismerte Alekszejevnek, a narofominszki gyár tűzoltóparancsnokának – innen a fekete kincstári egyenruha – életét. Igen, 1917 nyarától tagja a pártnak.* Igen, katona volt. Lövész. Részt vett az októberi moszkvai

* Az 1917 októbere előtti párttagság azt jelentette, hogy az illető a bolsevik elithez tartozik.

harcokban.* Igen, huszonhétben kizárták a pártból.** Azután visszavették. És megint kizárták egy hete.

Minden fogoly másképp viselkedik a letartóztatásnál. Egyesek nem hiszik el, ami velük történik, és nagyon nehéz megroppantani őket. Nap nap után, apránként törődnek hozzá a sorsukhoz, fokozatosan eszmélnek rá a helyzetükre.

Alekszejevet más fából faragták. Mintha sokéves hallgatás után a letartóztatás, a börtönzárka most visszaadta volna neki a beszéd képességét. Itt talált rá a lehetőségre, hogy megértse a legfontosabbat, kifürkéssze az idő útjait, a saját, a tulajdon sorsát, és megértse, hogy miért... Választ találjon arra a hatalmas, élete és sorsa, de nem csupán az ő, hanem száz és százezrek élete és sorsa fölött lebegő gigászi miéltre.

Alekszejev nem kérte, de remélte, hogy felmentést kap a foglyoktól, egyszerűen megérteni igyekezett, összehasonlítani, kifürkészni a sorsát. Reggeltől estig fel-alá járkált a cellában, hatalmasan, mackósan, öv nélküli, fekete gimnasztyorkában, óriási mancsával átfogta valakinek a vállát és kérdegetett, egyre csak kérdezett... Vagy mesélt.

– Miért is zártak ki téged, Gavrjusa...

– Szóval, az úgy volt, hogy politikai vitakört tartottunk. Október Moszkvában, ez volt a téma. Én meg, ugye, Muralov katonája vagyok,*** tüzér, kétszer sebesültem. Én irányoztam be a lövegeket a tisztiiskolásokra ott, a Nyikita kapunál. Mondja nekem a tanár a vitakörön: „Ki vezényelte a fordulat pillanatában Moszkvában a szovjethatalom alakulatait?” „Hát Muralov – mondom neki Nyikolaj Ivanovics. Jól ismertem őt, személyesen.” Hát mit mondhattam volna mást? Mit mondhattam volna?

* 1917 októberében-novemberében Moszkvában hosszú utcai harcokat követően győzött a forradalom.

** Vagyis trockista volt: 1927-ben a trockistákat zárták ki tömegesen.

*** Nyikolaj Ivanovics Muralov Trockij népbiztossága alatt a hadsereg főfelügyelője, a polgárháború legendás alakja, akinek hősiességéről éppúgy, mint daliás külsejéről, számos történetet tartanak számon, katonái istenítették. 1936. április 17-én tartóztatták le, sokáig tartotta magát, csak akkor kezdett vallani, amikor életben maradására Sztálintól garanciát kapott. Muralovot 1937. január 30-án halálra ítélték és kivégezték.

– Provokatív kérdés volt, Gavriil Tyimofejevics. Hiszen tudtad, hogy Muralovot a nép ellenségének nyilvánították, nem?

– De hát hogy mondhattam volna mást? Hiszen én nem politikai brosúrákból tanultam ezt! Még aznap éjjel lefogtak.

– Hát Narofominszkba hogy kerültél? Tűzoltónak?

– Ittam erősen. A Csekából még tizennyolcban leszereltek. Oda is Muralov helyezett el. Mint rendkívül megbízható embert... És hát... Ott kezdődön a betegségem is.

– Miféle betegség, Gavrjusa?... Hiszen egészséges medve vagy...

– Majd meglátjátok. Magam sem tudom, miféle nyavalya ez én-nálam. Nem tudom megjegyezni. Nem emlékszem, mi történik velem. De valami történik. Izgatott leszek, elönt a düh, és akkor eljön Ő...

– A vodkától van?

– Nem, nem a vodkától... Az élettől. Persze, a vodka...

– Tanulhattál volna... Minden út nyitva állt előtted.

– Ugyan már, hogy tanulhattam volna én? Voltak, akik tanulhattak, mások meg védték őket, hogy tanulhassanak. Vagy eltúl-zom, földi, mi? Különben is, aztán már eljárt felettem az idő, ki-nőttem én abból, hogy munkásfakultásra járjak. Hát maradt az az átkozott fegyveres őrszolgálat. Meg a vodka. Meg Ő...

– Gyerekeid vannak-e?

– Volt egy lányom az első feleségemtől, attól, aki elhagyott. Most egy szövőnővel élek. Félholt lett az ijedtségtől, amikor el-vittek. Vagy tán egészen holt. Én meg, amint lefogtak, rögtön megkönnyebbültem. Semmin nem kell töprengeni. Gondolko-dnak helyettem is. Hogyan éljen ezután Gavrjusa Alekszejev?

Eltelt néhány nap, alig néhány nap. És eljött Ő.

Alekszejev panaszosan felkiáltott, szétvetette karját, és hanyatt zuhant a priccsen. Arca elszürkült, kék ajkai közül buborékos hab folyt az ernyedt szájából. A szürke arcbőrön, a szőrös mellka-son forró veríték ütött ki. A szomszédok megragadták Alekszejev két kezét, rávetették magukat a lábára. Erős reszke-téstől vonaglott a teste.

– A fejére, a fejére vigyázzatok – valaki a borzas, lucskos koponya alá gyúrta a fekete köpenyt. Eljött Ő. Nagyon sokáig tartott a roham, az óriási izomkötegek felduzzadtak, a két ököl egyre csépelte valakit A szomszédok ügyetlen ujjai szétfeszítették a hatalmas markokat, a láb el akart iramodni valamerre, de több ember ránehezülő súlya Alekszejevet végül a priccshez szögezte.

Lassan elernyedtek az izmok, kiengedtek az ujjak is. Alekszejev elaludt.

A cellaügyeletes ezalatt mindvégig dörömbölt az ajtón, őrjöngve hívta az orvost, hiszen csak van orvos a Butirki börtönben! Valami Fjodor Petrovics Haas,* vagy egyszerűen egy ilyen-olyan rangú ügyeletes orvos, egészségügyi hadnagy.

Kiderült, hogy nem is olyan egyszerű odahívni az orvost – de végül mégiscsak eljött, megjelent tisztí egyenruhájára dobott köpenyben, két felcser külsejű markos segéd kíséretében. Az orvos felkapaszzkodott a priccsre, és megvizsgálta Alekszejevet. A roham időközben elmúlt, és Alekszejev aludt. Az orvos szó nélkül, válasz nélkül hagyva az összes körülötte álló fogoly kérdését, távozott. Mögötte elmentek néma segédei is. Csattant a zár, és kitört a felháborodás. Amint elültek a háborgás első hullámai, a börtönajtón kinyílt az „etetőrács”, s az ügyeletes felügyelő, hogy belásson az etetőrács mögé, mélyen lehajolva közölte:

– Az orvos azt mondta, semmit nem kell csinálni. Epilepszia. Arra vigyázzanak, hogy a nyelve ne csússzon hátra a torkába... Ha megint rohama lesz, ne hívassanak orvost. Ezt a betegséget nem tudják gyógyítani.

A cella nem hívott többé orvost Alekszejevhez. Pedig még nagyon sok epilepsziás rohama volt.

A rohamokat követően Alekszejev sokáig feküdt, fejfájásra panaszkodott. De eltelt egy-két nap, és a fekete posztózubonyban, fekete posztó lovaglónadrágban újra előbújt medveforma, hatalmas alakja, és csak róttá, egyre róttá a cella cementpadlóját. Újra csillogott a sötétkék szempár. Két börtönfertőtlenítés után

* Ironikus megjegyzés: Fjodor Petrovics Haas (Gaaz, 1780-1853) 1828-tól, mint a moszkvai börtönök vezető orvosa, komoly javulást ért el a börtönök egészségügyi ellátásában, börtönkórházat, a rabok gyermekei részére börtöniskolát alapított.

Alekszejev fekete posztóruhája a gőzöléstől barnásvörös lett, és az egész ember már nem is látszott olyan feketének.

Alekszejev meg egyre járkált, csak lépkedett, és együgyűen mesélt elmúlt életéről, a betegséget megelőző életéről, soros beszélgetőtársának igyekeztével kipakolni, amit még nem mondott el ebben a cellában.

– Most, azt mondják, külön ítéletvégrehajtók vannak. De tudod-e, hogy volt ez bevezetve Dzserzsinszkijnél?*

– Hogyan?

– Ha az ítélet kötél volt, akkor annak kellett végrehajtania, aki az ügyet kivizsgálta és a vádat képviselte, aki a legsúlyosabb büntetés kiszabását kérte. Azt akarod, hogy kivégezzék ezt az embert? Meggyőződted róla, hogy bűnös, biztos vagy benne, hogy ellenség, akinek mindenképpen meg kell halnia? Akkor öld meg a tulajdon kezdeddel. Nagyon nagy különbség aláírni egy papirost, amely helybenhagyja az ítéletet, vagy megölni egy embert a tulajdon kezdeddel...

– Nagy bizony...

– Meg aztán, minden vizsgálótiszt maga kellett hogy megtalálja az időt és a helyet ezekhez az ügyekhez... Sokféleképpen csinálták. Az egyik a hivatali szobájában, a másik a folyosón vagy valamilyen pincében. Dzserzsinszkij idejében a nyomozótiszt maga gondoskodott mindenről... így ezerszer meggondolja az ember, amíg rászánja magát, hogy halálbüntetést kérjen valakire...

– Aztán kivégzéseket láttál-e, Gavrjusa?

– Láttam hát. Ki nem látott?

– És igaz, hogy akit agyonlőnek, arccal előre esik?

– Igen, igaz. Amikor feléd áll.

– És ha hátulról lövik le?...

– Akkor a hátára esik. Hanyatt...

– És neked is... így kellett...

* Feliks Edmundovics Dzserzsinszkij (1877-1926) – 1917-től a CSEKA 1922-től az OGPU a Szovjetunió belügyi apparátusa élén állt.

– Nem, én nem voltam vizsgálótiszt. Hisz tanulatlan lettem volna hozzá. Csak benne voltam egy osztagban. Harcoltam a banditizmus ellen, meg ilyesmi. Aztán, hogy beleestem ebbe a betegségbe, leszereltek. Mint nyavalyatoróست. Meg inni is elkezdtem. Úgy mondják, az se igen segíti a gyógyulást.

A börtön nem szenvedheti a ravaszkodókat. A cellában mindenki naponta huszonnégy órán át szem előtt van. Az embernek nincs hozzá ereje, hogy elrejtse a valódi énjét, másnak mutassa magát, mint ami; az előzetesek cellájában, a percekben, az órákban, a napokban, a hetekben, hónapokban, a feszültségben, az idegességben az emberről mint krumpliról a héja, úgy válik le minden, ami hamis és felesleges. És alatta csak az igazság marad, nem a börtön igazsága, hanem a börtön próbáját kiállt és megszenvedett igazság. Az akaratot még nem törték meg, nem tiporták el, mint – szinte elkerülhetetlenül – a légerekben. De ki gondolt még akkoriban a légerekre, arra, hogy egyáltalán mi a léger? Egyesek talán tudták, és szívesen elmondták volna, hogy figyelmeztessék az újoncokat. De az ember abban hisz, amiben hinni akar.

Ott ült például a fekete szakállas Weber, sziléziai kommunista, Komintern-tag, pótnyomozásra szállították ide Kolimáról. Ő tudja, mi a léger. Amott meg Alekszandr Grigorjevics Andrejev, a kényszermunkára ítélt volt politikai foglyok társaságának* főtitkára. Jobboldali eszer, aki megismerte a cári kényszermunkatelepeket is, a szovjet száműzetést is. Andrejev, nos, ő igazán birtokában van egy olyan igazságnak, amelyet a többség nem ismer. Erről az igazságról azonban lehetetlen beszélni. Nem azért, mert titok, hanem mert képtelenség elhinni. Ezért Weber is, Andrejev is hallgat. A börtön az börtön. A vizsgálati fogság az vizsgálati fogság.

Mindenkinek megvan a saját ügye, a saját harca, a saját magatartása, amelyet nem lehet előre megjósolni, a saját kötelessége, a saját jelleme, a saját lelke, a saját lelkierő-tartaléka, a saját tapasztalata. Az emberi minőséget nem csak és nem is annyira a börtöncella teszi próbára: a zárka falain túl valamelyik aprócska

* A forradalom után alakult társaság a Régi Bolsevikok Társaságának tagjaival együtt petíciót akart benyújtani a nagy perek idején a régi mozgalmi tagok életének kímélésére. A Központi Bizottság 1937. május 25-én, illetve június 25-én feloszlatta a két egyesületet.

vizsgálóbírói szoba. A sors, amely véletlenek láncolatától függ. De többnyire egyáltalán nem függ véletlenektől.

Nem hogy a börtönben, de még a vizsgálati fogságban is szeretik az egyszerűeket, a nyíltszívűeket. A cellában jóindulatúan bántak Alekszejevvel. Hogy szerették-e őt? Ugyan, vizsgálati fogságban? Hogy lehetne szeretni bárkit is? Hiszen ez nyomozati eljárást, továbbító állomásokat, tranzitlágert jelent. De a cella jóindulatú volt Alekszejevvel.

Teltek a hetek, a hónapok, Alekszejevet csak nem vitték kihallgatni. És Alekszejev fel-alá járkált. Állandóan járkált.

Két nyomozótiszt-i iskola van. Az első azt tartja, hogy a letartóztatottat késlekedés nélkül le kell rohanni, letaglózni. Ez az iskola a gyors lélektani letámadásra építi a sikerét, a vizsgálati fogolyra gyakorolt nyomásra: megbénítja az akaratát, még mielőtt az felocsúdna és összpontosítaná erkölcsi erejét. Ennek az iskolának a hívei még a letartóztatás éjszakáján megkezdik a minden létező fenyegetéssel tarkított, sokórás kihallgatásokat. A második iskola azt tartja, hogy a börtöncella csak meggyötri, szétzilálja a fogoly akaratát. Minél több időt tölt a letartóztatott vizsgálati fogságban, mielőtt a nyomozótiszttel találkozik, annál kedvezőbb a nyomozótiszt helyzete. A letartóztatott minden idegszálával készül a kihallgatásra, élete első kihallgatására. A kihallgatás azonban elmarad. El egy hétig, egy hónapig, két hónapig. A fogolyra gyakorolt lélektani nyomást a börtönzárka végzi el, teljes egészében.

Nem tudni, miképpen él az első, illetve a második iskola egy olyan hatékony fegyverrel, mint a kínvallatás. Ez a történet a harminchetes év elejéről szól, a kínvallatásokat pedig csupán az év második felétől vezették be.

Gavriil Tyimofejevics Alekszejev nyomozótisztje a második iskolához tartozott.

Csaknem három hónapja tartón már Alekszejev cellajárása, amikor egy katonai zubbonyos leány végigszaladt a cellán és Alekszejevet szólította. „Kezdőbetűkkel, de holmi nélkül”^{*} –

^{*} A foglyot vezetéknevéen szólították, s annak ellenőrzésére, hogy csakugyan a hívott jelentkezik, megkérdezték tőle a teljes kereszt- és apai nevét. Ha a holmiját is összeszedették vele, azt jelentette, hogy meghozták az ítéletet.

vagyis kihallgatásra. Alekszejev szétterpesztett ujjaival végigszántott világos fűrtjein, és megbámult gimnasztyorkáját megigazítva, kilépett a zárka ajtaján.

Hamar visszatért a kihallgatásról – vagyis a börtön kihallgató-épületében vallatták, nem szállították át máshová. Alekszejev döbrent volt, levert, elképedt, megrendült és ijedt.

– Történt valami, Gavriil Tyimofejevics?

– Igen, történt. Új dologgal hozakodtak elő a kihallgatáson. Államellenes összeesküvéssel vádolnak.

– Ne vedd úgy a szívedre, Gavrjusa... Ebben a cellában mindenkit államellenes összeesküvéssel vádolnak.

– Gyilkolni akartam. Azt mondják.

– Ez is gyakran előfordul. De korábban mi volt ellened a vád?

– Még Narofominszkban, miután lefogtak. A textilgyárban voltam tűzoltóparancsnok. Nem valami nagy rangban, egyszóval.

– A rangot itt nem nézik, Gavrjusa.

– Szóval, a politikai vitakörről vallattak Narofominszkban. Hogy dicsértem Muralovot. De hiszen benne voltam az alakulatában, Moszkvában. Mi mást mondhatnék... És akkor most hirtelen egyáltalán nem is Muralov a baj...

A barázdák meg a himlőhelyek még mélyebbek lettek az arcán. Alekszejev valahogy mesterkéltén nyugodtan, ugyanakkor bizonytalanul mosolygott sötétkék szeme mind ritkábban lobbant lángra. De – és ez rettenetes – az epilepsziás rohamok is megritkultak. A veszély közelsége, az élethalálharc kényszere valahogy háttérbe szorította a rohamokat.

– Most mit tegyek? Ezek kicsinálnak engem.

– Nem kell tenned semmit. Csak az igazat mondd. Az igazat valld, amíg van hozzá erőd.

– Szóval úgy gondolod, hogy nem lesz semmi?

– Ellenkezőleg, feltétlenül lesz valami. Anélkül innen nem engednek ki, Gavrjusa. De a golyó általi halál nem ugyanaz, mint ha tíz évet kapsz. És a tíz év is más, mint az öt.

– Értem.

Gavriil Tyimofejevics ettől kezdve gyakrabban énekelt. Csodálatosan tudott énekelni. Tiszta, fényes tenorja volt. Halkan énekelt, a júdásszemtől legtávolabb eső sarokban.

Milyen gyönyörű volt az a halványkék éjjel,
Milyen nyájasan fénylett a sápadt arcú hold...

De gyakrabban, egyre gyakrabban egy másik dalt:

Kis légi rabom börtönének
kitártam tegnap ajtaját,
hogy énekesemet az égnek,
csalítnak, rétnek adjam át.*

Alekszejev itt félbeszakította a dalt, felugrott és járkált, egyre járkált...

Nagyon gyakran civakodott. A börtönélet, a vizsgálati fogság hajlamossá tesz a veszekedésre. Ezt szem előtt kell tartani, érteni, állandó önuralmat tanúsítani, vagy nem törődni ezekkel a vitákkal... Gavriil Alekszejev nem ismerte a börtönéletnek ezeket az árnyalatait, minden veszekedésbe, verekedésbe belekeveredett.

Az egyik valamiben ellentmondott Gavriil Alekszejevnek, a másik sértő módon beszélt Muralovról, márpedig Alekszejev számára Muralov volt az Isten, ifjúságának, egész életének Istene.

Amikor Vaszja Zsavoronkov, a szavelovói fűtőház mozdonyvezetője a legutolsó pártoktatási tankönyvek stílusában valami megjegyzést tett Muralovra, Alekszejev rávetette magát, kezében a vörösréz teáskannával, amelyben teát osztottak a cellában.

A teáskanna még a cári időkből maradt a Butirki börtönben. Hatalmas vörösréz henger volt, téglaporral tisztították, ragyogott, mint az alkonyi napsugár. Rúdra függesztve cipelték a cellához, teaosztáskor két naposunk együtt tartotta.

A vasgyúró Alekszejev a maga Herkules-erejével nekiveselkedett a kanna fülének, de nem bírta lerántani a helyéről: az edény színükig volt vízzel, még messze volt a vacsora, amikor elvitték.

Így azután nevetésbe fulladt az egész, noha az elfehéredett Vaszja Zsavoronkovot majdnem ugyanolyan ügyben vonták fe-

* Rab Szusza fordítása

lelősségre, mint Gavriil Tyimofejevicst. Őt is egy politikai vitakört követően tartóztatták le. A szemináriumvezető feltette neki a kérdést: „Zsavoronkov, te mit tennél, ha egyszer csak, hirtelen megszűnne a szovjethatalom?” Az együgyű Zsavoronkov azt felelte: „Hogyhogy mit? Mozdonyt vezetnék a vasútnál, ahogy most. Négy gyerekem van.” Másnap Zsavoronkovot letartóztatták. A vizsgálatot már lezárták, és a mozdonyvezető várta az ítéletet.

Hasonló ügy volt, Gavriil Alekszejev konzultált is Zsavoronkovval, és jó viszonyban voltak. Amikor azonban Alekszejev ügye újabb fordulatot vett, és már államellenes összeesküvéssel vádolták, a gyáva Zsavoronkov kerülni kezdte barátját. Még Muralovra is megjegyzéseket tett.

Alighogy elcsitult Zsavoronkovval a kissé nevetséges veszekedés, máris új vita lobbant fel. Alekszejev megint hitrovói^{*} rókának nevezett valakit. Újfent elrándigálták egy rabtársa mellől. Az egész cella rájött már, biztosan tudta, hogy nemsokára eljön Ő. A társai Alekszejev mellett lépkedtek, karon fogták, felkészültek, hogy bármelyik másodpercben megragadják a karjait, a lábait, tartsák a fejét. De Alekszejev hirtelen kitépte magát, felpattant az ablakdeszkára, mindkét kezével belekapaszkodott a börtönablak rácsába, és bögve, szitkozódva rázta, rázta. Fekete teste lógott a rácson, mint egy hatalmas, fekete kereszt. A foglyok lefeszítették Alekszejev ujjait, két tenyerét erővel leválasztották a rácsról, siettek, mert a toronyban az őr már észrevette a csoportosulást a nyitón ablakban.

És akkor Alekszandr Grigorjevics Andrejev, a kényszermunkára ítélt politikai foglyok szövetségének főtitkára, a rácsról lecsúszó, tehetetlen testre mutatva azt mondta:

– Az első csekista.

De hangjában nem volt káröröm.

Gereben Ágnes fordítása

* Moszkva rossz hírű piaca, az alvilág központja volt.

SZEGÉNYBIZOTTSÁGOK

A harminchetes és harmincnyolcas év Oroszországnak tragikus történetében lírai epizódok is voltak; sajátos írással rótták őket. A Butirki börtönben, ebben az épülettömbökből, pincékből és tornyokból álló hatalmas, élő szervezetben, amely a végső határig, az eszméletlenségig megtelt az elgyötört és megfélemlített vizsgálati foglyokkal, a keresztbe-kasul letartóztatott, ítélet és kiszabott büntetés nélkül a lágerekbe indított rabokkal, cellákba zsúfolt, még eleven emberekkel, kialakult egy érdekes hagyomány, és évtizedekig fenn is tudott maradni.

A lankadatlanul hirdetett „éberség”, amely kém-hisztériává vált, már az egész országot megőrjítette. A legapróbb semmiség, egy nyelvbtlás is akkora jelentőségre tett szert, olyan titkos, baljós összefüggést nyert, hogy a nyomozótiszt hivatali szobájában kellett megkeresni rá a magyarázatot.

A börtönhatóságok ébersége abban nyilvánult meg, hogy megtiltották a vizsgálati foglyok számára küldött élelmiszerek és más csomagok átvételét. A jogászvilág bölcsei váltig állították, hogy két mazsolás kaláccsal, öt almával és egy ócska nadrággal végzett hadművelet alkalmas bármilyen szöveg bejuttatására a börtönbe. Erre még talán az „Anna Karenina” pár sorát is felhasználhatja az ellenség.

E kintről jövő „jelzéseket”, amelyek csak az intézmény túlbuzgó alkalmazottainak lázas képzeletében léteztek, egyszer s mindenkorra felszámolták. Ettől fogva csak pénzt lehetett küldeni, még hozzá minden fogolynak legfeljebb ötven rubelt havonta. Mindig csak kerek összeget, 10, 20, 30, 40, 50 rubelt – így véd-

ték ki az eshetőséget, hogy új, titkos ábécé szülessen a számokból.

A legegyszerűbb, legbiztosabb megoldás persze az lett volna, ha végleg betiltanak minden küldeményt, ezt a döntést azonban meghagyták az adott ügygel foglalkozó nyomozótiszt jogkörében, aki a „nyomozás érdekében” teljesen leállíthatta a küldeményeket. Ebben az egészben a kereskedelmi érdek is munkált: attól fogva, hogy a rabok nem kaphatták meg a nekik szánt élelmiszer- és ruhacsomagokat, a Butirki börtönben működő kis kantin forgalma többszörösére emelkedett.

Valami oknál fogva a parancsnokság mégsem szánta rá magát, hogy teljesen megtiltsa a rokonoktól és ismerősöktől érkező segítséget, noha meg volt győződve róla, hogy ez a döntés sem váltana ki különösebb tiltakozást sem a börtönfalakon belül, sem azokon kívül.

A vizsgálati foglyok amúgy is illuzórikus jogainak korlátozását, csorbítását az orosz ember nem szívesen követi nyomon tanúként a bíróság előtt. Az orosz bíróságon a tanú hagyományosan kevésbé különbözik a vádlottól, és jövőbeli sorsát illetően rossz fényt vet rá, hogy „köze volt” az üggyhez. A vizsgálati foglyok helyzete még rosszabb, mert kivétel nélkül majdani elítéltek. A belügyi szervek ugyanis nem tévedhetnek. Ok nélkül senkit nem tartóztatnak le. A letartóztatás pedig logikusan maga után vonja az ítéletet. Hogy a vizsgálati fogoly kisebb vagy nagyobb időtartamú büntetést kap, az már vagy szerencse dolga, vagy más, fontos okok összességétől függ, amelyek között szerepel az is, hogy hány poloskacspést szenvedett el a nyomozótiszt az előző éjjel, és hogy miként szavaz az amerikai kongresszus.

A vizsgálati fogságból lényegében egyetlen módon lehet kijutni: a „fekete varjún”, a rabomobilban, amely a pályaudvarra viszi az elítélteket. Ott bevagonyirozzák egy teherkocsiba, és a fogolyszállító vagonok végeláthatatlan sora lassan megindul a síneken. A végcél az ezernyi munkatábor egyike.

Az elítéltek viselkedésére rányomja bélyegét, hogy tudják, számukra nincs kiút. A gondtalanság, hetyke bátorság érzése változik bennük a legsötétebb pesszimizmussal, a csüggedéssel. A vizsgálati fogoly rémekkel, sötét erők kísérteteivel birkózik a kihallgatáson. Korábban hozzászokott, hogy reális dolgok ve-

szik körül, most azonban a fantom viaskodik vele. Ez a kísértettűz azonban hevesen éget, a nem is eviláginak tűnő szurony fájdalmasan szúr. Minden hátborzongatóan valóságos, kivéve magát az „ügyet”. A fantasztikus látomásokkal folytatott harcban végsőkig felzaklatott, kétségbeesett fogoly, akit letaglóz a Fantom nagysága, csakhamar megtörik. Bármit aláír, amit a nyomozó kitalál, és ettől a pillanattól maga is része lesz annak az irreális világnak, amely ellen eddig harcolt, tehetetlen báb a szörnyű, sötét és véres játékban, amely a vizsgálóbírók dolgozószobájában zajlik.

– Hová vitték?

– Lefortovóba. Aláírni a vallomást.

A letartóztatottak tisztában vannak vele, hogy számukra nincs kiút. Nagyon jól tudják ezt a börtön emberei is a rács másik oldalán. A parancsnokok, szolgálatosok, őnök és fegyveres kísérők megszokták, hogy úgy tekintsenek a vizsgálati foglyokra, mint ha már elítéltek volnának.

Egy vizsgálati fogoly 1937-ben az őrségváltásnál az ügyeletes parancsnoki szemlén kérdezett valamit az akkor bevezetett új alkotmányról. A parancsnok nyersen rendreutasította:

– A2z magára nem vonatkozik. A maga alkotmánya a büntető törvénykönyv.

A vizsgálati foglyok a munkatáborokban is reménykedtek a változásban. A lágerek mindig tele voltak vizsgálatiakkal, minthogy az ítélet meghozatala a legkevésbé sem mentesítene az elítéltet attól, hogy szünet nélkül a büntető törvénykönyv újabb és újabb cikkeit alkalmazzák rá. Éppúgy „üzemeltek” ezek a törvénycikkeket, mint azoknál, akik „szabadlábon” voltak, csak minden – a számtalan feljelentés, büntetés, kihallgatás – még jobban lemez-telenítette, még durvábbá, fantasztikusabbá tette őket.

Amikor a fővárosban megtiltották, hogy a börtönlakóknak továbbítsák az élelmiszer- és ruhacsomagokat, a „periféria börtöneiben”, a lágerekben új fejadagot vezettek be a vizsgálati foglyok számára: egy bögre vizet és harminc deka kenyeret. A magánzárkások számára rendszeresített fejadag aztán gyors iramban közelítette őket a sírhoz.

Ezzel a „vizsgálati fejadaggal” igyekeztek elérni, hogy a legkitűnőbb bizonyítékot, a személyes beismerést kicsikarják a gyanúsítottból, vagyis a vádlottból.

A Butirki börtönben 1937-ben engedélyezték a pénzküldemények átvételét, ötven rubelnél nem nagyobb összeget, havonta egy alkalommal. Eddig az összeghatárig mindenki, akinek a személyi számláján nyilvántartottak valamennyi pénz, élelmi-szert vásárolhatott a börtön kápterájában. A bolt hetente egy alkalommal volt nyitva, így minden hónapban négyszer lehetett költeni legfeljebb tizenhárom rubelt. Ha letartóztatásakor a vizsgálati fogolynál több pénzt találtak, a személyi számlájára tették, de ötven rubelnél többet akkor sem költhetett.

Készpénzt persze senkinek sem adtak; nyugtákat bocsátottak ki, ezek hátoldalán számolt az eladó, elmaradhatatlan piros tintájával.

A parancsnoksággal folytatott tárgyalások és a fegyelem fenntartása céljából a foglyok időtlen idők óta sztarosztákat választanak minden zárkában. A kápterá nyitvatartása előtt egy nappal a börtönigazgatóság a bizalmi rendelkezésére bocsát egy palatáblát és egy darabka krétát. A cellaügyeletesnek már jó előre össze kell írnia, kinek mennyibe kerül majd a vásárlása. A palatábla egyik oldalán általában a teljes megrendelt mennyiséget tünteti fel, a hátlapján pedig azt, hogy miből, ki, mennyit vesz.

A számításokkal többnyire eltelik egy egész nap, hiszen a börtönélet tele van a legkülönbözőbb eseményekkel, és ezek mindenki számára nagy horderejű és fontos dolgok. Másnap reggel a cellaügyeletes és vele egy-két elítélt elmegy bevásárolni. A nap hátralevő részében a palatáblán feltüntetett megrendelések szerint elosztják a vásárolt árut.

A börtön boltjában nagy választék volt: vaját, kolbászt, sajtokat, fehér cipót, cigarettát, mahorkát lehetett venni...

A börtönélelmezést, a fejadagokat egyszer s mindenkorra meghatározták. Ha az elítéltek elfelejtették volna, milyen nap is van, az ebédre hozott leves szagából, az egyetlen fogásból álló vacsora ízéből kitalálhatták. Hétfőn mindig borsólevest kaptak ebédre, zabkását vacsorára. Kedden kölesből készült levest és gyöngykását. Vizsgálati fogságom hat hónapja alatt minden fogás pon-

tosan huszonöttször ismétlődött. A Butirki konyhája mindig híres volt sokoldalúságáról.

Akinek volt pénze, akár csak négyszer tizenhárom rubelje, a lötyleves és az üres kása mellé vásárolhatott magának valami táplálóbbat, ízletesebbet is.

Akinek azonban nem volt pénze, természetesen nem vehetett semmit. A zárkában mindig akadtak olyanok – nem egy és nem két ember –, akik egy fillér nélkül kerültek be. Lehetett olyan, akit más városból szállítottak ide, vagy éppen valahol az utcán fogták el, esetleg a „legtitkosabbak” kategóriájába tartozott. Feleségük mindenütt kereste őket. Börtönökben és parancsnokságokon, városi rendőrőrsökön kilincseltek, hogy megtudják férjük tartózkodási helyét. De hasztalan: az illetékesek szabályszerűen kitértek a válaszadás elől, az összes hivatal mély hallgatásba burkolózott. A feleség börtönről börtönre járt csomagjával, hátha átveszik tőle valahol: hiszen akkor él még a férje. Ha nem vették el, nehéz éjszakák vártak rá...

Esetleg családos ember volt a letartóztatott, de az őrizetbe vétel után nyomban arra kényszerítették, tagadja meg feleségét, gyermekeit, rokonait. A megszakítás nélküli kihallgatásokkal gyötörve a nyomozótiszt igyekezett kicsikarni a „beismerést” arról, amit a fogoly valójában sohasem követett el. A fenyegetéseken és a tetteges bántalmazásokon kívül a pénzét is elvehették, hogy vallomásra bírják.

A rokonok és ismerősök érthetően félték a börtönbe menni, csomagokat átadni. Az állhatatos csomag-küldés, kutatás, kérdőzködés gyakran gyanút keltett. Komoly kellemetlenségekhez vezethetett a munkahelyen, sőt letartóztatás is lehetett belőle. Voltak ilyen esetek.

Akadtak más okok miatt pénztelen rabok is. A 68-as cellában ült Ljonyka, egy tizenhét év körüli kamasz, aki a moszkvai terület Tumszkij járásában született, még a harmincas években is isten háta mögöttinek számító vidéken. Ljonyka kövér, fehér arcú, beteges bőrű legény volt, régen nem szívhatott már friss levegőt. Remekül érezte magát a börtönben. Olyan jól táplálkozott, mint még soha. Szinte mindenki megkínálta a boltban vásárolt ingyencégekéből. Rászokott a cigarettára, még csak nem is mahorkát szívott. Mindentől elérzékenyült: milyen érdekes itt, mi-

lyen jók az emberek. Az analfabéta tumszkiji legény előtt egy egész új világ tárult fel. Az ellene folyó vizsgálatot afféle játéknak tartotta, érzéki csalódásnak, és egyáltalán nem nyugtalanította. Egyetlen vágya volt, hogy a vizsgálati fogság, a börtönélet, ahol olyan bőségesen eszik, olyan tisztaság és meleg van, lehetőleg a végtelenségig tartson.

Ljonykának nagyon furcsa ügye volt. Szinte szó szerint megismétlődött Csehov „Gonosztevődének az esete. Kiszedte a csavarokat a vasúti sínekből, mén nehezeket akart a horgászsinegére. A tett színhelyén elfogták, és az ötvennyolcadik törvénycikk hetedik pontja alapján, mint kártevőt, bíróság elé állították. Ljonyka nem ismerte Csehov elbeszélését, de akár a klasszikus csehovi hős, logikusan megmagyarázta a vizsgálóbírónak, hogy nem az egymás melletti csavarokat szedte ki, hiszen érti ő a csíziót...

A tumszkiji legény vallomása alapján a nyomozó elképesztő „konceptiót” fabrikált, amelynek legártatlanabb következtetése is agyonlövással fenyegette Ljonykát. A fiút azonban a vizsgálatnak nem sikerült más üggyel „összefüggésbe” hozni, és Ljonyka már második éve ült, várta, hogy felgöngyölítsék a „kapcsolatait”.

A fogoly, akinek nem volt pénz a számláján, kénytelen volt bérelni a hivatalos fejadaggal, minden pótlás nélkül. A börtönbeli fejadag lehangoló dolog. Már egy egészen kis változatosság is megszépíti, valahogy vidámabbá teszi a rabok életét.

A börtönbeli fejadag teljes kalóriamennyiségét, a fehérje, zsír és szénhidrát arányát, a lágerfejadagtól eltérően, valószínűleg bizonyos kísérleti normák alapján állapítják meg. A számításokat bizonyára „tudományos” dolgozatokra alapítják; tudósok szeretnek efféle dolgokkal bibelődni. A moszkvai vizsgálati fogházban megfelelő szinten, szigorúan ellenőrzik, hogyan készül és jut el a még élő „objektumokhoz” az étel, a kalória. Es valószínűleg a Butirki börtönben az ételkóstolás távolról sem olyan gúnyos formalitás, mint a lágerekben.

Egy idős börtönorvos, miközben keresi a papírokban, hol is kell aláírnia, hogy az étel kiadható, esetleg megkéri a szakácsot, merjen neki többet a lencséből, hiszen az a legtáplálóbb étel. Az orvos tréfálkozik: az elítéltek hiába panaszkodnak a táplálkozás-

ra. Lám, ő orvos, mégis szívesen megevett egy egész tányérral – mert hát az *egy tál lencsét* az orvosok itt tányérban kapják.

A Butirki börtönben még soha senki nem panaszkodott az ellátásra. Nem azért, mert olyan jó. A vizsgálati fogoly végtére is nem törődik az étellel. Még a legjobban utált rabkoszt, a főtt bab miatt sem tett panaszt senki, pedig azt itt valahogy elképesztően rosszul főzték; a foglyok a hatásos edd-meg-leves elnevezést adták neki, de nem tiltakoztak ellene.

A kintinban kapható kolbász, vaj, cukor, sajt, friss cipó igazi ínycfalatok voltak. Természetesen mindenki teával szerette enni ezeket, nem a „málnaízű” állami forró vízzel, hanem igazi teával, amelyet egy hatalmas, még a cári időkből való, vedernyi vörösréz kannában forráztak le – talán még a narodovolecek* ittak belőle.

Az a nap, amikor a kintin kinyitott, természetesen örömnep volt a cella életében. A vásárlástól való eltiltás súlyos büntetésnek számított, és mindig vitákhoz, összetűzésekhez vezetett. A rabok nagyon nehezen viselik el az ilyesmit. A folyosóra kiszűrődő akaratlan zaj, amire a börtönőr felfigyelt, vagy a szolgálatos parancsnokkal való vita arcátlanságának számított, és büntetésül megtiltották, hogy a vétkes zárka vásároljon a következő „kantinnapon”. A húsz helyre bezsúfolt nyolcvan rab álma egy csapásra szertefoszlott. Nagyon súlyos büntetés volt ez.

A pénztelen vizsgálati foglyoknak mindegy lett volna. De mégsem így volt.

Meghozzák az árut, elkezdődik az esti teázás. Mindenki megvette, amit akart. Akiknek azonban nem volt pénzük feleslegesnek érzik magukat a közös ünnepen. Rájuk nem ragadt az ideges lelkesedés amit a kantinnap beköszönte jelentett a foglyoknak.

De a többiek rájuk is gondolnak. Végtére is lehet inni egy bögre teát a más cukrával, a más fehér kenyérével, szívni a más cigarettáját – egyet, azután még egyet –, és mindezt egyáltalán nem úgy, mint otthon, mintha a saját pénzén vásárolná az ember.

* Narodnaja Volja (Népakarat) – 1879-ben alakult forradalmi szervezet, az önkényuralom elleni küzdelem során demokratikus jogokat, földosztást, parlamentáris rendszert követelt, számos merényletet szervezett a cár meggyilkolására.

Akinek nincs pénze, olyan tartózkodó, hogy fél egy újabb darabka ételért nyúlni.

A börtön kollektív találékonysága azonban meglegezte a módját hogyan lehet kiküszöbölni a pénztelen sorstársak felemás helyzetét, biztosítani számukra a jogot, hogy csaknem hivatalosan használják a kantint anélkül, hogy a legkisebb csorba esnék önbecsülésükön. Önállóan költhették a saját pénzüket, megvehették amit kívántak.

Hogy honnan volt ez a pénz?

Ezen a ponton felötlött a hadikommunizmus, a forradalom első éveinek szellemét árasztó, nevezetes szó. Ez a szó a szegénybizottság. Valaki, egy ismeretlen, a zárkában elejtette a szót, és az csodálatos módon gyökeret vert, elterjedt, celláról cellára szállt. A rabok átkopogták egymásnak, cédulán terjesztették, amelyet valahol a fürdőben elrejtettek az egyik pad alatt, vagy meg egyszerűbben, odasúgták egymásnak, amikor az egyik börtönből a másikba szállították őket.

A Butirki börtön híres mintaszerű rendjéről. A hatalmas, tizenkétezer foglyot befogadó épületóriásban éjjel-nappal, szakadatlanul cserélődnek a lakók; a menetrendszerűen közlekedő rabszállító kocsik mindennap hozzák-viszik az elítélteket a Lubjankáról, a Lubjankára, kihallgatásra, szembesítésre, tárgyalásra, vagy éppen egy másik börtönbe...

Magában a Lubjankában a börtönigazgatóság a cella falai között elkövetett fegyelemsértésért az elítélteket a Policejszkaja, a Pugacovszkaja, a Szevernaja vagy a Juzsnaja toronyba zárátja, ahol különleges büntetőcellákba kerülnek. Van olyan épület-szárny, ahol a magánzárkákban nem lehet lefeküdni; a fogoly csak állva tud aludni.

A börtönlakók egyötödét naponta hozzák-viszik valahova; vagy „fotografálni”, a lehető legszabályosabb módon, szemből és profilból, miközben az elítélt számát a mellette lévő függönyre erősítik. Vagy „zongorázni” kell menni – az ujjlenyomatvételező procedúráját a rabok valami oknál fogva sosem érezték sértőnek. Vagy kihallgatásra kell menniük a kihallgatási épület-tömbbe, messze a hatalmas börtön végtelenbe vesző folyosóin, ahol a kísérő minden fordulónál csörömpöl a kulcsával réz övcsatján, hogy egy „titkos” fogoly közeledtére figyelmeztessen. A

Lubjankán tapssal válaszolnak, a kísérő pedig kulcscsörömpölés helyett az ujjával pattint jeladásul. A rabot nem engedi tovább, amíg valahol fel nem hangzik a taps.

A mozgás szüntelen, végtelen. A bejárati kapuk sosem maradnak zárva sokáig, és még az sem fordult elő, hogy egy ügy gyanúsítottjai közös cellába kerültek volna.

Ha a fogoly átlépte a börtön küszöbét, meg ha csak egy másodpercet töltött is kinn, mert váratlanul elhalasztották az útját, nem térhet vissza anélkül, hogy minden holmiját fertőtlenítsék. Ez a rend, az egészségügyi előírás. Ha valakit gyakran vittek a Lubjankára kihallgatásra, hamarosan rongyokban lógott az öltözeke. A börtönben egyébként is sokkal hamarabb elhasználódnak a ruhák, mint szabadlábon, hiszen a rabok benne alszanak, abban forgolódnak a „páncélon”, a priccset borító deszkákon. Ezek a deszkák a túl gyakori tetvetlenítésekkel egyetemben aztán megteszik hatásukat, és a fogoly ruhája csakhamar tönkremegy.

Bármilyen szigorú is a nyilvántartás, „a börtönőr mégsem foglalkozik annyit a kulcsaival, mint a rab a szökés gondolatával” – írja Stendhal „A páрмаi kolostor”-ban.

A szegénybizottságok spontán jöttek létre, mint a rabok önvédelmi szervezetei, mint valami kölcsönös bajtársi segélyegylet. Adott esetben valakinek éppen ez az elnevezés jutott eszébe. Ki tudja, a szerző, aki új tartalommal töltötte meg a régi formát, talán maga is részt vett az orosz falu igazi szegényparaszt-bizottságaiban, a forradalom első éveiben. A börtön szegénybizottságai voltaképpen kölcsönös segélyegyletek voltak.

A bizottságok szervezői a baráti segítség legegyszerűbb formáihoz nyúltak. A kávérendelés felvételekor mindenki, aki rendelt, az összeg tíz százalékát a bizottság rendelkezésére bocsátotta. Az összegyűlt pénzüsszeget elosztották a cella pénztelenjei között, és a ráeső rész terhére mindegyiküknek joga volt önállóan rendelni a kávéból.

Egy hetven-nyolcvan fős zárkában állandóan volt hét-nyolc pénztelen. Gyakran előfordult, hogy amikor az „adósnak” pénzküldeménye érkezett, megpróbálta visszaadni, amit a társaitól kapott, de ez nem volt kötelező. Egyszerűen ő is leadta azt a bizonyos tíz százalékot, amikor tudta.

Minden egyes „bizottsági” tíz-tizenkét rubelt kapott a kantinhoz, majdnem ugyanannyit költhettek tehát, mint a pénzes rabok. A juttatást nem köszönték meg. Ez fogolyjog volt, kikezdzhetetlen börtönszokás. A börtönparancsnokság sokáig, talán évekig nem gyanította a „szervezet” létezését, de lehet, hogy csak nem tulajdonított jelentőséget hű alattvalói, a cella-besúgók és a börtönbeli titkosügynökök információinak. Nehéz elképzelni, hogy a szegénybizottságokat ne jelentették volna fel. A Butirki adminisztrációja egyszerűen el akarta kerülni, hogy megisméltódjék a hírhedt „gyufázás” elleni sikertelen küzdelem gyászos tapasztalata.

A börtönben tilos mindenféle játék. Az egész cella által megrágott kenyérbélből összegyúrt sakkfigurákat is azonnal elkobozták és megsemmisítették, amint a júdásszemen át felfedezte őket az ör éber tekintete. Az „éber tekintet” kifejezést egyébként a börtönben a maga valóságos, távolról sem képletes értelmében használták. Az ör kémlelőnyílástól keretezett, figyelmes pillantását értették alatta.

A dominó, a dáma ugyancsak szigorúan tilos volt a vizsgálati fogságban. A könyveket nem tiltották meg, gazdag börtönkönyvtár is volt*, de az olvasásból a vizsgálati fogságban lévő fogoly úgyszem híz semmiféle hasznot, ha csak azt nem, hogy elvonja a figyelmét a tulajdon – fontos és égető – gondolataitól. A közös cellában úgyszem lehetetlen a könyvre összpontosítani. Az olvasás szórakozásul, figyelemelvonásul szolgál, helyettesíti a dominót és a dámajátékot.

A cellákban, ahol bűnözőket tartanak fogva, elterjedt szórakozás a kártya. A Butirki börtönben nincs kártya. És nincs semmiféle játék, a „gyufázást” kivéve.

A játékot ketten játszhatják.

A gyufásdobozban ötven szál gyufa van. A játékhoz kiválasztanak harmincat, ezeket függőlegesen beállítják a gyufásdobozba. A dobozt megrázzák, kissé megemelik, és a gyufaszálak kiszóródnak az asztalra.

* Csak a Butirki börtönben, amely 1917 előtt is a politikai foglyok börtöne volt, s ezért valamennyi kiadó minden egyes megjelentetett könyvéből egy ingyen példányt küldött a könyvtárába.

Az első játékos két ujjával elvesz egy gyufaszálat, és félredobja vagy tolja vele azokat, amelyekhez hozzáfér a halomból, anélkül, hogy a többi megmozdulna. Ha két gyufaszál egymáshoz ér, a játékos kiesett. Egy másik játszik tovább, amíg nem hibázik ő is.

A „gyufázás” az egyik legelterjedtebb gyermekjáték, csak a gyerekek pálcikákkal játsszák; a gyufaszálakkal csak a börtönviszonyokhoz igazította a rabok találékony fantáziája.

A börtön minden lakója „gyufázott” – reggeltől délig, déltől estéig üzték szenvedélyesen, fáradhatatlanul, megjelentek a börtönben az első „gyufázóbajnokok”, felbukkantak különleges gyufaszálak, amelyek megkoptak, kifényesedtek az állandó használattól. Ezeket később sem gyűjtötték meg, nem gyűjtöttak velük cigarettára.

A játék lekötötte a rabok túlfeszített idegeit, s valahogy megnyugtatta zaklatott lelküket.

A börtönparancsnokság képtelen volt felszámolni, betiltani ezt a játékot. Hiszen a gyufahasználatot engedélyezték, hivatalosan is járt a foglyoknak (szálanként adták ki), és a kintinban is árulták.

A tömbparancsnokok próbálkoztak azzal, hogy összetörték a gyufásdobozokat, de a játékot anélkül is lehetett játszani. Az igazgatóság csúfosan megszégyenült a játék elleni harcban, minden diplomáciai lépése kudarcot vallott. Az egész börtön „gyufázott” tovább.

Éppen ezért, a megszégyenüléstől való félelmében a börtönparancsnokság szemet hunyt a szegénybizottságok felett is, félt a kudarcától, nem akart belebonyolódni a dicstelen küzdelembe.

Sajnos azonban a szegénybizottságok híre egyre terjedt, egyre följebb, egyre messzebbre jutott, egészen a Cégig, ahonnan nyomban megérkezett a fenyegető parancs: fel kell számolni a bizottságokat, amelyeknek még az elnevezésében is kihívás rémlett, a forradalmi lelkiismeretre látszott apellálni.

Mennyi erkölcsi prédikációt kaptak a rabok! Mennyi bűnjelet koboztak el a rajtaütésszerű ellenőrzéseken, vételi megrendelések és kiadások rejtjeles számításait! Hányan kerültek a Policejszkaja és a Pugacsovskaja tornyaiba, ahol magánzárka és büntetőcella várt rájuk!

Minden hiába volt, a bizottságok a figyelmeztetések és megtorlások ellenére is fennmaradtak.

Az ellenőrzés tényleg nagyon nehéz volt. Ráadásul egy tömbparancsnok vagy felügyelő, aki már régóta börtönben dolgozik, másként kezeli a foglyokat, mint magas rangú felettese. Lelke mélyén néha az elítélt oldalára áll a parancsnokkal szemben. Nem mintha tényleg segítene a rabokon, de szemet huny, amikor szemet hunyhat, nem látja, amit nem muszáj, nem köt bele mindenbe. Főleg ha nem fiatal a felügyelő. A raboknak az idősebb és nem túl magas rangú parancsnok a legjobb. E két körülmény összejátszása rendes ember ígétét rejti. Ha ráadásul még iszik is, annál jobb. Az ilyen ember nem vágyik karrierre: a börtönfelügyelő karrierje ugyanis a rabok csontjaira épül. A lágerfelügyelőé még inkább.

A Cég azonban parancsba adta a szegénybizottságok felszámolását, és a börtönparancsnokság eredménytelen kísérletek sorával megpróbálta teljesíteni ezt a parancsot.

Megpróbálták belülről felbomlasztani a bizottságokat, ez volt, persze, a legfurfangosabb módszer. Minthogy a szegénybizottság illegális szervezet volt, bárki szembeszegülhetett a százaléklevonással, amit a bizottság erőszakkal hajtott végre. Aki nem akarta megfizetni ezt az „adót”, nem kívánta eltartani a bizottságot, tiltakozhatott. Ha megtagadja, ha tiltakozik, ezzel rögtön elnyerte volna a börtönparancsnokság teljes támogatását. Végtere is a börtönkollektíva nem állam, hogy adókat vessen ki, a szegénybizottság tevékenysége zsarolás, útonállás, rablás...

Nem vitás, a rabok közül bárki visszautasíthatta volna a levonást. „Nem akarom és punktum! A pénz az enyém, senkinek nincs joga, hogy rátegye a kezét...” Ha valaki kijelenti ezt, akkor levonás nélkül, hiánytalanul megkapja minden áruját.

De ki kockáztatna meg egy ilyen kijelentést? Ki kockáztatja meg, hogy szembeszegüljön a társaival, akikkel kénytelen együtt tölteni a nap huszonnégy óráját, s csak az álom szabadítja meg végre a többiek barátságtalan, ellenséges pillantásától...? A börtönben minden rab akaratlanul is lelki támaszt keres a priccszomszédjában, és túlon túl szörnyű lenne elviselni a többiek megvetését. Rosszabb az, mint a nyomozótiszt fenyegetései, holt semmiféle „fizikai” következménye nincs.

A bojkott a börtönben az idegek harca. Az ég óvjon mindenkit attól, hogy éreznie kelljen társai nyomatékos megvetését.

Ha azonban a társadalommal szembeszegülő polgár túlságosan konok és hajthatatlan, a cellabizalminak még hatásosabb, még megalázóbb fegyvere is van.

Senkinek sincs joga a börtönben megfosztani az elítéltet napi fejadagjától (kivéve a nyomozótisztet, akinek erre „az eljárás érdekében” szokott szüksége lenni). A makacskodó megkapja a maga levesét, kásaadagját, kenyeret.

Az ételmezt a cellabizalmi által kijelölt ember osztja szét, annak megfelelően, ahogy a bizalmi utasítja; ez az ő előjoga.

A cella falai mentén húzódó priccseket az ajtótól az ablakig keskeny köz választja ketté. Az étel kiosztását a cella négy sarka közül mindig máshol kezdik; először az egyikben, másnap a másikban, mindig csak sorban. Erre azért van szükség, mert a rabok idegei amúgy is állandóan pattanásig feszülnek, és valami apróság is könnyen kirobbanthatja indulataikat. Mindenkinek egyenlő esélyeket kell biztosítani az étel sűrűjéhez, a melegebb falathoz. A börtönben semmi nem jelentéktelen.

A cellabizalmi megadja az engedélyt az étel kiosztására, és nyomban hozzáteszi: utoljára pedig annak adjatok – itt jön a név aki nem hajlandó együttműködni a szegénybizottsággal.

Ezt a megalázó, elviselhetetlen sértést a Butirkiban meg lehet ismételni a reggeli és esti teánál, a déli levesnél és a kásánál vacsorakor.

A kenyérosztás lehet az ötödik „ráhatás”.

Hívatni a tömbparancsnokot, hogy igazságot tegyen? Kockázatos vállalkozás, hiszen a cella összes lakója a makacskodó ellen tanúskodna. Ilyenkor kollektív hazugságot diktál az illető, a tömbparancsnok nem tud igazságot tenni.

Az önző, kapzsi ember azonban általában konok. Ráadásul meg van győződve róla, hogy őt ártatlanul vetették börtönbe, míg cellatársai mind gonosztevők. Elég vastag a bőr a képén és elég makacs is. Könnyedén elviseli társai bojkottját – majd pont ezekkel az értelmiségi hókuszpókuszokkal fogják elérni, hogy elveszítse türelmét, kitartását! Erről csak a pokrócozás tudná meggyőzni, a ráhatásnak ez az ősrégi eszköze. A Butirki börtön-

ben azonban nincs semmiféle pokrócozás. A mi egoistánk már-már győztesnek érzi magát, a bojkott nem érte el a kívánt hatást.

De a cellabizalminak, a börtöncella lakosainak még egy másik, döntő fegyverük is van. Az esti ellenőrzésen a szolgálatot átvevő tőmbparancsnok mindennap előírás szerint felteszi a raboknak a kérdést: „Van valami közölnivalójuk?”

A cellabizalmi előlép, és megkéri, hogy a kiközösítettél tegyék egy másik zárkába. A kérést egyáltalán nem kell megindokolnia, elég előterjeszteni. Legfeljebb huszonnégy óra múlva, vagy még hamarabb teljesítik a kívánságát. A nyilvános figyelmeztetés felmenti a cellabizalmi felelősség alól mindazért, ami ezután bekövetkezhet.

Ha a makacskodót nem vitték más zárkába, kitették annak, hogy összeverik, megölik. Az elítélt lelkébe nem lehet belelátni, az ilyen események pedig szám-talán kínos magyarázkodásra készíthetők a tőmbparancsnokot feljebbvalói előtt.

Ha vizsgálat indul a börtöngyilkosság ügyében, nyomban kiderül, hogy a tőmbparancsnokot előre figyelmeztették. Jobb tehát engedni az ilyen követeléseknek, és szépszerével áttenni a rabot egy másik cellába.

Áthelyezéssel, nem pedig „szabadlábról” új cellába kerülni nem valami kellemes dolog. Ez mindig gyanús, és óvatosságra inti az új társakat: vajon nem spicli-e a jövevény? „Még jó, ha csak azért tették át, mert megtagadta, hogy hozzájáruljon a szegénybizottság alapjához” – vélekedik a bizalmi az új zárkában. „És ha valami rosszabb?” A cellabizalmi megpróbálja megtudakolni az áthelyezés okát; a mosdóbeli szemétkosár fenekére rejtett papírdarabka segítségével üzen, vagy a dekabrista Besztuzsev módszerével*, esetleg a morzeábécé jelzéseivel kopogtat át a falon. Amíg választ nem kap, az újonc nem számíthat társai bizalmára, együttérzésére. Múlnak a napok. Kiderül az áthelyezés oka, a szenvedélyek elcsitulnak..., de az új cellában ugyancsak működik egy szegénybizottság, ott is vonják a hozzájárulást.

* Besztuzsev dolgozta ki az ötös sorokba osztott betűkre alapuló kopogtatási rendszert, amely később elterjedt az orosz börtönökben.

És kezdődik minden előről – ha ugyan előről kezdődik, hiszen a keserű tapasztalatokon okulva a makacskodó már másképpen viselkedik. Megtörték a makacsságát.

A Butirki börtön vizsgálati celláiban semmiféle szegénybizottság nem volt, amíg megengedték az élelmiszer- és ruhacsomagok átadását, és gyakorlatilag korlátozás nélkül lehetett vásárolni a börtönkantinban. Csak a harmincas évek második felében kezdték meg működésüket a vizsgálati fogságban tartott rabok „belső életének”, a jogaiktól megfosztott emberek öntételezésének formáiként. Mint a börtönökben és a lágerekben mindig létrejövő parányi közeg, amelyben az egységessé kovácsolódott közösség valamennyi jogától megfosztva igyekszik érvényt szerezni emberi jogának: saját törvényei szerint akar élni. Ezt a belső erőt minden vizsgálati és börtönelőírással szembeszegezi, és győzedelmeskedik felettük.

Osztotics Judit fordítása

VÍZESÉS

Júliusban, amikor nappal negyven fokot is mérnek, a kontinentális Kolima hőmérséklet-egyensúlya, engedelmeskedve a váratlan esőzések súlyos erejének, az erdei tisztásokon, az embert szinte megijesztve, természetellenesen nagy vargányákat nevel. Síkos a bőrük, mint a kígyóé és olyan cifrázatú is – vörös, kékes, sárga... Ezek a hirtelen esők a tajgának, az erdőnek, a köveknek, a mohának, a zuzmónak csak pillanatnyi megkönnyebbülést hoznak. A természet nem is számítón erre a termékenyítő, életet adó, jótékony esőre. Az eső feltárja a természet valamennyi rejtett erejét és a vargányák kalapja súlyosodik, félméter átmérőjű is lehet. Ijesztő, szörnyeteg gombák. Az eső csak pillanatnyi megkönnyebbülést hoz; – a mély szakadékokban a téli, örökös jég lapul. A gomba, a fiatal gomba-eső egyáltalán nem a jégnek való. Azoknak az alumínium-sima jégrétegeknek semmiféle cső, semmiféle vízáradat nem félelmetes. Jégpáncélba vonja a meder köveit, s a meder olyan lesz, mint a repülőgép kifutópályáinak cementje... Ebben a mederben, mint a kifutópályán, egyre gyorsítva mozgását, futását, rohan a víz, egyesül az olvadt hólével, vízzé változtatja a havat, az égbe hívja, felszállni...

A vadul vágató víz rohanva szalad, repül le a hegyormokról a szakadékokba, leér a folyómedrekig, ahol már vége a nap és a jég párharcának, a jég felolvadt.

A hegyi patakokban még nem. De a három méter vastag jég nem akadály a patakoknak. A víz egyenesen a folyó felé rohan ezen a fagyott kifutópályán. A hegyi patakok a kék ég alatt alumínium-színűeknek látszanak, nem átlátszó, de fényes és könnyű alumíniumnak. A patak nekiered a csillogó, sima jégen. Nekiered és felszökken a levegőbe. A patak már régen, már futása elején, a

sziklaormokon repülőgépnak képzelet magát, és egyetlen vágya, hogy ott keringjen a folyó fölött.

A szivar alakú, alumíniumszínű patak nekiiramodva felszökken a levegőbe, s leugrik a szakadék széléről a semmibe. Nyikitka jobbágy* vagy, aki szárnyat, madárszárnyat találtál ki magadnak! Tatlin-Letatlin** vagy, aki rábíztad a fára a madárszárny titkait! Lilienthal vagy te...

A nekiiramodott hegyi patak lezúdul, nem tud le nem zúdulni, mert a vágató áradat leszorítja a szakadék széléhez közeledő hullámokat.

Leveti magát a levegőbe és szétporlik a levegőben. A levegőnek, úgy látszik, kő-ereje van, kő-ellenállása, csak első pillantásra, messziről látszik „közegnek”, ahogy a tankönyvek nevezik, szabad közegnek, amelyben lélegzeni, mozogni, élni, repülni lehel.

Tisztán látni, ahogy a víz kristályos árja nekicsapódik a kék levegőfalnak, a szilárd falnak, a levegőből valónak. Nekivágódik és szilánkokra törik – vízsziporkákra, cseppekre, s a magasból erőtlenül hanyatlik a tízméteres szakadékba.

Mint kiderült, a szakadékokban összegyűlt, gigantikus víznek rohantában elég ereje van ahhoz, hogy szétmorzsolja a sziklapartokat, gyökerestül csavarjon ki fákat, és beledöntse őket az árba, megingassa és széthasogassa a sziklákat, mindent elsöpörjön útjában az áradás, az árvíz törvénye szerint, ez az erő azonban kevés ahhoz, hogy megbirkózzon a megmerevedett levegővel, azzal a levegővel, amely átlátszó és engedékeny, a láthatatlanságig engedékeny, és mindenféle szabadság jelképének tesz. Ennek a levegőnek, úgy látszik, olyan megcsontosodott ereje van, amellyel nem vetélkedhet semmiféle szikla, semmiféle víz.

A fröccsök, a vízcseppek egy pillanat alatt újra egyesülnek, újra zuhognak lefelé, újra szétporladnak, és sivitva, harsogva törnek a századok, évezredek csiszolta, óriási kőgörgetegek alkotta meder felé.

* Történelmi személy, aki madárszárnyat erősítve magára, repülni próbált; jelképes alakja az irodalomban és a filmművészetben („Andrej Rubljov”) többször visszatért.

** Vlagyimir Tatlin (1885-1953) – az orosz konstruktivizmus egyik megteremtője, Letatlin című mozgó szobra az ő nevét idézi.

A hegyi patak ezernyi apró kis úton kúszik el a folyó medréig, kőgörgetegek, kövek, kavicsok között, amelyeket az erecskék, a szétporladt víz cseppjei, erecskéi, fonalai megmozdítani sem mernek. Az összetört, szétmorzsolts hegyi patak csöndben, hangtalanul csusszan bele a folyóba, csillogó fénykört rajzolva a folyó mellett futó, sötét vízre. A folyónak semmi köze ehhez a „Letatlin” patakhoz, a Lilienthal csermelyhez. A folyó nem ér rá várni. A folyó egy kicsit kitér, helyet ad a szétporladt hegyi patak fényes vizének, s látni, hogyan emelkednek fel a mélyből a fénylő félkör felé, belenézve a patakba a pénzes pérhalak.

A pérhalak a víz fénylő félköre közelében gyülekeznek a sötét folyóban, a hegyi patak torkolatánál. Itt mindig jó a fogás.

Rab Zsuzsa fordítása

JÚNIUS

Andrejev kilépett a tárnából és elindult a lámparaktár felé, hogy leadja bedöglött bányáslámpáját.

„Megint kötözködni fognak – morfondírozott fásultan, a biztonsági szolgálatra gondolva. – Elszakadt a vezetéke...”

A tilalom ellenére dohányoztak a bányában. Ha valaki lebukik, a nyakába sóznak még néhány évet, de senkit sem kaptak rajta.

A meddőhányó közelében Andrejev találkozott Sztupnyickijjal, a tűzészeti akadémia professzorával. A bányában Sztupnyickij az ötvennyolcas törvénycikk ellenére munkafelügyelőként dolgozott a külszínieknél. Buzgó, megbízható, mozgékony hivatalnok volt, bár benne járt már a korban; a bányaparancsnokság álmában sem kívánhatott magának jobb munkafelügyelőt.

– Képzelve – újságolta Sztupnyickij a németek bombázták Szevasztopolt, Kijevet, Odesszát.

Andrejev udvariasan hallgatott. A közlés úgy hatott rá, mintha azt hallja, hogy háború tört ki Paraguayban vagy Bolíviában. Mi köze ehhez neki, Andrejevnek? Sztupnyickij munkafelügyelő, teli a hasa, őt érdekli olyasmi, mint a háború.

Odament hozzájuk Grisa Grek, a tolvaj.

– Mi az a géppisztoly?

– Nem tudom. Biztosan olyasmi, mint a géppuska.

– A kés félelmetesebb mindenféle puskánál – jelentette ki Grisa kioktató hangon.

– Igaza van – helyeselt Borisz Ivanovics, az elítéltek közül való sebész. – Egy kés a hasban: biztos fertőzés, és mindig fennáll a hashártyagyulladás veszélye. A lőfegyver okozta seb jobb, tisztább...

– Legjobb a szeg – állította Grisa Grek.

– Sorakozó-ó-ó!

Felsorakoztunk, indultunk a bányából a lágerbe. A bányába is, a lágerbe is fegyveres őrök kísértek. Magába a bányába sohasem ment be az őrszemélyzet: a föld alatti sötétség megvédte az embereket a veréstől. A szabad munkafelügyelők is óvakodtak a bányától. Ne adj isten, még a gurítóról a fejükre zuhanhat egy széntömb... Nyikolaj Antonovicsnak, a hírhedt „vajdának” hamar eljárt a keze, de még ő is szinte teljesen elhagyta ezt a régi szokását. Csak Miska Tyimosenko vert, egy felügyelőnek megtett fiatal elítélt, aki karriert akart csinálni.

Miska Tyimosenko ment és így tűnődött: „Jelentkezek a frontra. Kiküldeni nem fognak, de hasznát látom. Itt a lelkét kiteheti az ember, legfeljebb harmadolják az idejét.” Reggel elment Koszarenko parancsnokhoz. A telepparancsnok jámbor emberke volt. Miska feszes vigyázzba vágta magát előtte.

– Tessék a jelentkezésem a frontra, parancsnok polgártárs.

– No csak... Add ide, hadd látom. Te volnál az első... De nem fognak ám engedni.

– A paragrafusom miatt, parancsnok polgártárs?

– Persze.

– Tehetek én arról a paragrafusról? – méltatlankodott Miska.

– Nem féltelek én téged. Érted te a csíziót – mondta rekedt hangon Koszarenko. – Hívd ide Andrejevet.

Andrejevet meglepte az üzenet. Soha még nem hívták a telep-parancsnok magas színe elé. De munkált benne a megszokott közöny, elszántság, a „minden mindegy”. Andrejev bekopogtatt az iroda furnérajtaján.

– Parancsára megjelentem, Andrejev elítélt.

– Te vagy az az Andrejev? – kérdezte Koszarenko, s kíváncsian szemügyre vette a belépőt.

– Én, parancsnok polgártárs.

Koszarenko az asztalon fekvő iratok között turkált, fölvetett egy lapot, s magában olvasta. Andrejev várt.

– Munkát kapsz tőlem.

– Csillés vagyok a harmadik részlegnél...

– Kinél?

– Korjaginnál.

– Holnap nem megy ki munkára. A lágerben fogsz dolgozni. Korjagin ki fogja bírni egy csillés nélkül.

Koszarenko felállt, s a papírlapot lobogtatva krákokta:

– A zónát fogod felszámolni. Lebontod a szöges-drótot. A ti zónátokat.

Andrejev megértette, hogy az ötvennyolcasok zónájáról van szó: más táboroktól eltérően a „nép ellenségeinek” barakkja szöges-dróttal volt bekerítve a lágeren belül.

– Egyedül?

– Maszlakovval kettesben.

„A háború – gondolta Andrejev általános mozgósítás, nyilván ezért...”

– Távozhatok, parancsnok polgártárs?

– Várj! Mért panaszkodik rád Korjagin?

– Korjagin?

– Igen. Itt van előttem két jelentése.

– Nem dolgozom rosszabbul, mint mások, parancsnok polgártárs...

– No, menj csak...

Rozsdás szögeket hajlítgattak ki, leszedték a szögesdrótot, s egy karóra tekerték. Tíz sor, tíz fémfonal, meg még a keresztzálak: egész napra elegendő munka Andrejevnek és Maszlakovnak. Semmivel sem volt jobb munka a többinél. Koszarenko tévedett: az elítéltek elfásultak.

Ebédnél Andrejevet újabb esemény várta: a kenyéradagot egy kilóról leszállították fél kilóra. Ijesztő hír volt ez, hiszen a főtt étel jelentéktelen volt a lágerben. Minden a kenyértől függött.

Másnap Andrejev visszament a bányába.

A bányában a szokásos hideg és szokásos sötétség fogadta. A szállító tárnán lement az alsó vágatba. Fentről még nem küldtek üres csilléket, és Kuznyecov, a műszak másik csillése a fordítókorong közelében, a világosban üldögélt, s várta a csilléket.

Andrejev leült melléje. Kuznyecov közbüntényes volt, falusi gyilkos.

– Ide hallgass – kezdte Kuznyecov. – Engem berendeltek

– Hova?

– Oda. A hídon túlra.

– És?

– Rám parancsoltak, hogy írjak rólad följelentést.

– Rólam?

– Igen.

– És te?

– Írtam. Mi mást tehettem volna?

„Valóban – gondolta Andrejev –, mi mást tehetett volna?”

– És mit írtál?

– Hát, amit mondtak. Hogy dicsérted Hitlert...

„Pedig ez nem gazember – gondolta Andrejev. – Csak szerencsétlen...”

– Mit fognak most velem csinálni? – kérdezte Andrejev.

– Nem tudom. A megbízott azt mondta, ez csak a rend kedvéért kell.

– Persze – felelte Andrejev. – Csak a rend kedvéért. Ebben az évben letelik a büntetésem. Ideje újat a nyakamba varrni.

A csillék zakatoltak lefelé a lejtőn.

– Hé, ti! – kiabált a pályamester. – Ti mesemondók! Fogadjátok a csilléket!

– Azt hiszem, átkéredzkedek mellőled más munkára – folytatta Kuznyecov. – Ha megint berendelnék, azt mondom majd: én nem tudok semmit, nem dolgozok veled. Egen...

– Az lesz a legjobb – hagyta rá Andrejev.

A következő műszakban Csudakov lett Andrejev új párja, szintén közbüntényes. A beszédes Kuznyecovval ellentétben ez csak hallgatott. Vagy születésétől fogva kuka volt, vagy figyelmeztették őt „a hídon túl”.

Néhány műszakban Andrejevet és Csudakovot a szellőztető vágatba osztották be a felső fordítókoronghoz, s az volt a dolguk, hogy a harmincméteres lejtőn leengedjék az üres csilléket és félrehúzzák a rakottakat. A csilléket megfordították a korongon, a kerekeket ráillesztették a lejtős sínekre, minden csillére ráakasztottak egy acélsodronykötelet, és az így a csörlőhöz kapcsolt csilléket legurították a lejtőn. Az összekapcsolást felváltva végezték. Most Csudakov volt a soros.

Egymás után gurultak lefelé a csillék, teljes lendülettel folyt a munka, amikor Csudakov váratlanul hibát követett el: egy csillét úgy taszított a lejtőre, hogy előtte nem kapcsolta hozzá a csörlőhöz. „Riadó!” Bányaszerencsétlenség! Tompa dörrenés hallatszott, vas csörömpölt, támfák recsegték; fehér porfelhő árasztotta el a lejtős vágatokat.

Csudakovot azonnal letartóztatták, Andrejev pedig visszament a barakkba. Este berendelték Koszarenko parancsnokhoz.

Koszarenko fel-alá járkált az irodában.

– Mit műveltél? Azt kérdezem, mit műveltél? Te kártevő!

– Magának elment az esze, parancsnok polgártárs – felelte Andrejev. – Hiszen Csudakov volt az, aki véletlenül...

– Te vetted rá, gazember! Kártevő! Megbénítottad a bányát!

– Mi közöm nekem az egészhez? Különb is, a bányát senki nem bénította meg, a bánya üzemel... Miért üvöltözik?

– Miért? Nem tudod? Itt van Korjagin jelentése... Ő párttag.

Korjagin apróbetűs, terjedelmes jelentése csakugyan ott feküdt a parancsnok előtt.

– Felelni fogsz!

– Ahogy akarja.

– Takarodj, gazember!

Andrejev távozott. A barakkban a munkafelügyelők fülkáját majd fölvetette a lárma, de mintha elvágták volna, amikor Andrejev belépett.

– Kit keresel?

– Magát, Nyikolaj Antonovics – fordult Andrejev a „vajdához”.

– Hova menjek holnap dolgozni?

– Előbb érd meg a holnapot – vetette oda Miska Tyimosenko.

– Az nem a te gondod.

– Az ilyen nagyokosok miatt rohadok én itt, becsületszavamra, Antonovics – folytatta Miska. – Az ilyen tintanyalók miatt.

– Miska brigádjába mégy – jelentette ki Nyikolaj Antonovics. – Korjagin parancsolta. Ha le nem tartóztatnak. Miska majd megtanít kesztyűbe dudálni.

– Ideje észre térni – dörögte szigorú hangon Tyimosenko. – Átkozott fasiszta.

– Te vagy fasiszta, te bunkó – vágott vissza Andrejev, s ment a társaihoz, hogy szétossza köztük a holmijait: tartalék kapcáit, régi, de még erős pamutsálját, hogy a letartóztatáskor ne találjanak nála semmilyen fölösleges holmit.

Andrejev priccs-szomszédja Tyihomirov volt, a bányászati kar egykori dékánja. Ácsolóvajárként dolgozott a bányában. A főmérnök szerette volna, hogy a professzor legalább felügyelő legyen, de Szvissev, a szénvidék parancsnoka élesen elutasította, és rosszállóan nézett helyettesére.

– Ha Tyihomirovot kiemeli – magyarázta Szissev a főmérnöknek –, akkor magának semmi dolga többé a bányában. Megértette? És többet egy szót sem akarok erről hallani.

Tyihomirov már várta Andrejevet.

– Nos, mi történt?

– Megússzuk – felelte Andrejev. – Háború van.

Andrejevet nem tartóztatták le. Kiderült, hogy Csudakov nem volt hajlandó hazudni. Vagy egy hónapig börtönfejadagon tartották – egy pohár víz és háromszáz gramm kenyér-, de nem tudtak kicsikarni belőle semmilyen nyilatkozatot: Csudakov nem először ült és tudta mindennek a valós értékét.

– Ne taníts te engem! – mondta a nyomozótisztnek. – Andrejev nem tett nekem semmi rosszat. Tudom én, merről fúj a szél. Nem velem akartok ti leszámolni, én nem vagyok érdekes. Andrejevre akarjátok ráhúzni a vizes lepedőt. De amíg én élek, nem bántok el vele, több lágerkását kell ahhoz nektek megenni.

– Most már benned van minden remény – mondta Korjagin Miska Tyimosenkónak. – Te majd elintézed.

– Igenis, értettem – válaszolta Tyimosenko. – Először a gyomrán keresztül fogjuk meg, csökkentjük a fejadagját. Aztán ha elszólja magát...

– Hülye – válaszolt Korjagin. – Miért kell megvárni, hogy elszólja magát? Most csöppentél a világra?

Korjagin leváltotta Andrejevet a mélyszíni munkáról. Télen a bánya alsó szintjein a hideg legfeljebb húszfokos, a szabadban viszont hatvan. Andrejev az éjszakai műszakban a magas meddőhányó tetején toporgott, a meddőközzel érkező csilléket kellett kiürítenie. Kevés volt a csille, a hideg rettenetes, s a legkisebb szél is pokollá változtatta az éjszakát. Ott a kolimai földön esett meg Andrejevvel, hogy elsírta magát, korábban ez soha nem fordult elő vele, legfeljebb gyerekkorában, amikor levelet kapott anyjától, s képtelen volt ezeket a leveleket sírás nélkül elolvasni, de még csak rájuk gondolni is. De az már régen volt. És itt most miért sírt? A tehetetlenség, a magány, a hideg... Andrejev hozzászólt a lágerben, hogy verseket idéz föl, állandóan verssorokat mormol. Ebben a hidegben azonban képtelen volt gondolkodni. Az emberi agy felmondja a szolgálatot a nagy hidegben.

Néhány dermesztő műszak után Andrejev ismét a bányában dolgozik, ismét a szállításnál, és a párja Kuznyecov lett.

– Jó, hogy itt vagy! – örvendett Andrejev. – És hogy engem is visszavettek a bányába. Mi ütött Korjaginba?

– Azt beszélnek, már együtt van rólad az anyag. Elég – magyarázta Kuznyecov. – Többre nincs szükség, így aztán visszajöhettek. Jó veled dolgozni. Csudakovot is kiengedték. Magánzárkában volt. Olyan, mint a csontváz. Egyelőre fürdős lesz. Nem fog többet a bányában dolgozni.

Fontos hírek voltak ezek.

Az elítéltek közül kiemelt munkafelügyelők műszak után fegyveres őrkíséret nélkül jártak be a lágerbe, hogy beszámolási kötelezettségüknek eleget tegyenek. Miska Tyimosenko elhatározta, hogy régi szokásához híven műszakváltás előtt megy fürdőbe, mielőtt még a lágerből a munkások odaérnének.

Az ismeretlen, csont-bőr fürdős elhúzta a reteszt és kinyitotta az ajtót.

– Mit akarsz?

– Tyimosenko vagyok.

– Látom, hogy Tyimosenko vagy.

– Kevesebbet járjon a szád — pattogott a munkafelügyelő. – Még nem ismered az öklömet, de megismerheted. Menj, engedd meg a gőzt. – És a fürdöst félrelökve, Tyimosenko bement a fürdőbe. Fekete, nyirkos homály borította a bányászfürdőt. Füstös, fekete volt a mennyezet, feketék a sajtárok, feketék a falak mentén húzódó priccsek, feketék az ablakok. Sötét és száraz volt a fürdő, akár a bánya, s hasadt üvegű bányászlámpa lógott a fürdő közepén, kampójával egy bányatámfára emlékeztető oszlopba fúrva.

Miska gyorsan levetkőzött, kiválasztott egy hideg vízzel félig töltött hordót, s odahúzta a gőzvezeték; a helyiségben nem volt bojler, s a vizet forró gőzzel melegítették.

A csontváz-sovány fürdős a küszöbről végigmérte tekintetével Tyimosenko rózsaszínű, pompás testét és hallgatott.

– Elmondom, hogyan szeretem adagolni a gőzt – magyarázta Tyimosenko. – Egy kicsit fölmelegíted a vizet, én bemászok a hordóba, és akkor lassan engedd rám a gőzt. Ha már elég lesz, megzörgetem a vezeték, és te elzáród a gőzt. Az előző fürdős, az a félszemű, minden szokásomat ismerte. Hol van most?

– Nem tudom – felelte a csontváz. Kulcscsontjai kidudorodtak a gimnasztyorkáján.

– És te honnan kerültél ide?

– A magánzárkából.

– Csak nem Csudakov vagy?

– De igen.

– Nem ismertelek meg. Ez jót jelent, meg fogsz gazdagodni – nevetett a munkavezető.

– A magánzárkában készültem ki annyira, hogy nem ismertél meg. Te Miska – mondta Csudakov én láttalak téged...

– Hol?

– A hídon túl. És hallottam, miket regéltél az NKVD-megbízottaknak...

– Mindenki a saját bőrét menti – jelentette ki Tyimosenko. – Ez a tajga törvénye. Háború van. De te fura fickó vagy. Buta vagy, Csudakov. Buta és élhetetlen. Ilyet vállalni azért a piszok Andrejevért!

– Ez az én dolgom – felelte a fürdős, és kiment.

Sisteregni kezdett a gőz, bugyborékol a hordóban, fölmelegedett a víz. Miska dörömbölt, Csudakov kikapcsolta a gőzt.

Miska felmászott az egyik padra, s a pádról átlendült a magas, keskeny hordóba... Voltak itt alacsonyabb és szélesebb hordók, de a csoportvezető csak ebben szeretett fürödni. A víz a nyakáig ért. Miska hunyorgott a gyönyörtől, s megkocogtatta a vezetékét. Nyomban bugyborékolni kezdett a gőz. Meleg lett. Miska jelzett a fürdősnek, de a forró gőz tovább ömlött a vezetékből. A gőz égette a testét, s Tyimosenko megijedt, újból dörömbölt, megpróbált kiszabadulni, kiugorni a hordóból, de a hordó szűk volt, a vascső is akadályozta, a fürdőben semmit sem lehetett látni a fehér, bugyborékoló, gomolygó gőztől, és Miska vadul felüvöltött.

Ezen a napon a munkásoknak nem nyitott ki a fürdő.

Amikor kitárták az ajtókat és ablakokat, a sűrű, tejfehér gőz szétoszlott, belépett a lágerorvos. Tyimosenko már nem lélegzett: élve megfőtt.

Csudakovot leváltották a fürdős posztjáról és áthelyezték valahova; visszajött a félszemű: őt nem váltották le, csak egy napra „F-es” lett: felmentették a munka alól betegség miatt. „Hőmérséklete” volt.

Maráz László fordítása

VISSZHANG A HEGYEKBEN

A nyilvántartásra sehogy se tudtak megfelelő adminisztrátort találni. Ezért aztán, amikor az ügyek megsaporodtak, ezt a tisztelet egy egész önálló osztály, az úgynevezett szabadulási csoport látta el. A főadminisztrátor adta ki az elítélteknek a szabadulólévelet, tehát fontos része volt annak a világnak, ahol az élet értelmét az a perc adja, amikor a fogoly kézhez kapja a tanúsítványt, hogy többé nem fogoly. A főadminisztrátor az elítéltek közül kerüljön ki – így látta jónak a takarékos főhatóság. Persze be lehetett volna tölteni ezt a kényes munkakört a párt vagy valamelyik szakszervezet segítségével, vagy egy leszerelő katonatiszttel, de nem ilyen idők jártak. Lágerszolgálatra a jelentős juttatások ellenére sem igen akadt jelentkező. Szabad emberként lágerbe szerződni szégyennek számított, s az egész nyilvántartási osztályon, mely a foglyok ügyeit intézte, csak egyetlen szerződéses ellenőr dolgozott, egy Paszkevics nevű csendes, idült alkoholista. Keveset tartózkodott az osztályon, ideje nagy részében futárszolgálatot teljesített, hiszen a láger, az előírásoknak megfelelően, távol volt az emberi szemektől.

Szóval sehogy sem találtak főadminisztrátort. Az újonnan kinevezett munkatársról kiderült, hogy összeköttetésben áll az alvilággal, s az ő utasításait teljesíti. Máskor az adminisztrátor pénzért szabadon engedett bizonyos déli valutaüzéreket. Volt, hogy bebizonyosodott: a rendes, tisztességes fiatalember szórakozott és szétszórt, nem azt bocsátja el, akit kell.

A lágerparancsnokság nagy erővel kereste a megfelelő embert, minthogy a szabadulások ügyében hibázni végzetes volt, és a régi lágerparancsnok karrierjének gyors végét jelenthette, kizár-

hatták az OGPU harcosainak sorából, s még bíróság elé is állíthatták.

Arról a bizonyos lágerről volt szó, amelyet egy éve a Szolovki 4-es számú részlegének mondtak, most pedig az Észak-Urál önálló, fontos lágere.

Csak főadminisztrátora nem akadt ennek a lágernek.

És lám, Szolovkiról*, magáról a szigetről különleges fegyveres őrség érkezett. Ritkaság az ilyesmi Viseránál. Ide különleges kísérettel senkit sem hoznak. Ide marhavagonok jönnek – vörös kocsik, tele piccsekkal vagy személyvonatok sűrű ráccsal fedett ablakokkal, mintha a vagon szégyellné rácsait. Délen az emberek a tolvajoktól óvakodva különleges, virág- és napsugármintájú rácsokat szerelnek az ablakra, a déli emberek élénk fantáziája sugallja ezeket a járókelők szemét nem bántó rácsokat, amelyek azért mégiscsak rácsok. Szóval már a személykocsik is megszűnnek hagyományos vagonok lenni, a szemüket lezáró vasrostélyok miatt.

Az uráli és a kelet-szibériai vasutakon ekkor még közlekedtek a hajdan nevezetes Sztolipin-vagonok** – az elnevezés átragadt később a rabszállító szerelvényekre, amelyek persze közel sem voltak Sztolipin-kocsik.

A Sztolipin-vagon: két négyzet alakú kis ablak a kocsi egyik, valamivel nagyobbak a másik oldalán. Ezek a vasrostélyos ablakok még egészen közelről sem engedik láttatni, mi történik odabenn.

Belül a vagon két részre osztja egy tömör vasrács, s benne a súlyos, csikorgó ajtó. A vagon mindkét részére egy-egy kis ablak jut.

Mindkét oldalon van őrszakasz. S a folyosó is az öröké.

A különleges őrkíséret nem Sztolipin-vagonokban utazott. A fegyveres őrök egyenként szállították az elítélteket valamelyik szélső fülkében; ekkor még minden családivan zajlott, egyszer-

* Ósi kolostor, 1917 után az első nagy láger politikai elítéltek számára, a Szovjetunió európai területén, az egyik legészakibb ponton, Salamov első lágere büntetésének színhelye az 1920-as évek végétől.

** Pjotr Sztolipin (1862-1911) orosz belügyminiszter, 1906-tól miniszterelnök, nagy jelentőségű agrárreformja mellett ultrareakciós politikai kurzust valósított meg; megölték.

rűen, mint a forradalom előtt. Még hiányzott a szükséges tapasztalat.

Megjött a különleges kísérőosztag a Szigetről – így nevezték Szolovkit, amikor még csak egy sziget volt, mint, mondjuk, Szahalin –, és letett egy alacsony, idős embert mankóval, jellegzetes szolovki vászonköpenyben és szolovcsankának mondott fülessapkában.

Az ember nyugodt volt, ősz hajú, szögletesen mozgott, láthatóan most tanulta a mankónjárás művészetét, nem régen rokkanhatott meg.

Az emeletes priccsekkel teli közös barakk szűk volt és levegőtlen, hiába tárták sarkig az ajtót az épület mindkét végén. A deszkapadlót fűrészpórral szórták fel, és a bejáratnál letelepedő ügyeletes a petróleum-lámpa fényénél a fűrészpórral ugráló bolhákat figyelte. Időnként megnyálazta az ujját, és az erőszakos rovarokra vetette magát.

Ebben a barakkban szorítottak helyet az újonnan érkezett férfinak. Az éjszakai ügyeletes bizonytalan mozdulattal a sötét, bűzös sarok felé mutatott, ahol egymás hegyén-hátán aludtak a felöltözött emberek, s ahol nemhogy egy embernek, de még egy macskának sem volt hely.

De az újonnan érkezett nyugodtan ráhúzta fülére a sapkát, mankóit az étkezőasztalra tette, és felmászott az alvó emberhegyre, lefeküdt, behunyta a szemét, egyetlen mozdulatot sem tett. Súlyával helyet szorított magának, s mivel az álmos szomszédok meg-megmozdultak, teste beékelődött a felszabaduló kicsiny helyre. Miután könyöke és csípője már a pricc deszkáin nyugodott, álomba merült.

Másnap reggel kiderült, hogy az újonnan érkezett rokkant férfi az a bizonyos főadminisztrátor, akit a lágerparancsnokság annyira várt.

Ebédosztáskor a főnökségre hívták, estére pedig új barakkba költöztették, az adminisztratív személyzetébe, ahol a láger foglyokból lett tisztviselői éltek. Csodálatos barakk volt ez, nem akadt párja.

Akkor építették, amikor Raszkolnyikov, a híres tengerészzászlós, aki tizennyolcban elsüllyesztette a fekete-tengeri flottát, Kolimára került lágerparancsnoknak.*

A szárazföldi lágerkarriert csináló hajdani tengerész múltjának adózott a személyzeti barakk megépítésével. Ebben a barakkban emeletes függőpriccsok álltak, melyeken négyesével helyezkedtek el az emberek, akár a matrózok a fedélzeten. A szerkezet szilárdságát biztosítandó, egyik oldalon vastag acélhuzalokkal kötötték össze a fekhelyeket. Emiatt aztán minden priccs mozgásba lendült, ha a barakk akár egyetlen lakója is megmozdult. Mivel egyszerre több ember is mozgott, a függőpriccsok állandóan mozgásban voltak, és halkán, de jól hallhatóan csikorogtak. A hintázás és a csikorgás egyetlen pillanatra sem szűnt meg.

Csak az esti ellenőrzéskor álltak meg a mozgó priccsok, leálltak, mint a megfáradt inga, és elhallgattak.

Ebben a barakkban ismerkedtem meg Sztjepanovval. Mihail Sztjepanovics Sztjepanovval. Így szólították az új adminisztrátort, nem hogyishívják, ahogy errefelé szokás.

Egyébként a dossziéját, amelyet a különleges őrség hozott, már előző nap láttam. Sovány, zöldfedeles iratköteg volt; a szokásos adatlappal kezdődött, két fényképet tartalmazott, szemből és profiltól, valamint egy felnagyított ujjlenyomatot, ez egy karcsú fatörzs metszetére emlékeztetett.

Az adatlapon fel volt tüntetve a születési év: 1888, a három nyolcast rögtön megjegyeztem, az utolsó munkahely: Munkás-Paraszt Felügyelet...** Az OKP (b) tagja 1917-től.

Az utolsó kérdésnél ez állt: büntetve, 1905-től az eszer-párt tagja... A bejegyzés gyakorlott hivatalnokkéz műve, sok-sok rövidítéssel.

A büntetés tíz év, helyesebben halálos ítélet, tíz év lágerre csökkentve.

* Salamov téved, a ma Sztálin elleni lázadásáról híres régi bolsevik soha nem volt lágerparancsnok Kolimán, a harmincas években diplomáciai szolgálatot teljesített külföldön.

** A párt tevékenységének állami ellenőrzésére, a törvényesség betartására és a bürokratizálódás elkerülésére 1920-ban, Lenin követelésére létrehozott szervezet, 1934-ig állt fenn.

A lágerben végzett munka rovatában feltüntették, hogy Sztjepanov több mint fél évig főadminisztrátor volt Szolovkiban.

Nem mondhatnám, hogy különösebben érdekes volt a mi Mihail Sztjepanovicsunk adatlapja. A lágerben ott volt Kolcsak és Annyenkov seregének számos parancsnoka, a hírhedt Vad Hadosztály vezére, egy szélhámosnő, aki Romanov Miklós lányának adta ki magát, Karlov, a messze földön ismert zsebtolvaj, közkeletű nevén a Vigéc, aki tényleg úgy festett, mint egy vigéc, kopasz volt, pocakos, tömpe ujjú, de valóságos művésze a szakmájának, akit gyakran mutogattak a fejeseknek. Ott volt Majerovszkij is, a betörő és festőművész, aki éjjel-nappal rajzolt, hol fára, hol papírra, és mindig ugyanazt: meztelen férfiakat és nőket a közösülés ezernyi természetellenes pózában. Majerovszkij semmi mást nem tudott rajzolni. Egy igen tehetős tudóscsalád kiátkozott fia volt. A köztörvényesek nem fogadták be. Volt néhány gróf és grúz herceg II. Miklós kíséretéből.

Sztjepanov dossziéja új lágerborítót kapott, s felkerült a polcra az Sz betűhöz.

Nem ismerhettem volna meg csodálatos históriáját, ha nincs az a véletlen vasárnapi beszélgetés az irodában.

Először láttam Sztjepanovot mankó nélkül. A láger asztalosműhelyében nyilván régen megrendelt, alkalmas botot tartott a kezében. A bot fogantyúja nem domború volt, mint a közönséges sétapálcáké, hanem homorú.

– Ejha – mondtam és üdvözöltem.

– Meg fogok gyógyulni – mondta Sztjepanov. – Hiszen mindegyem ép. Ez csak sétabot.

Felhúzta a nadrágszárát, és megláttam a felfelé futó lilásfekete bőrcsíkot. Hallgattunk.

– Mondd, Mihail Sztjepanovics, miért ülsz itt?

– Hogyne ülnék? – elmosolyodott. – Elengedtem Antonovot...

Misa Sztjepanov, a tizenhét éves pityeri gimnazista, a gimnázium tanárának fia, az 1905-ös év előtt belépett abba a pártba, melybe a fiatal orosz értelmiség körében dülő divat jegyében szent kötelessége volt belépni. A „Népakarat” legendás fényében tündöklő, frissen alapított eszer-pártnak számos irányzata és

frakciója volt. Az irányzatok közön tekintélyes helyet foglaltak el az eszer-maximalisták: Mihail Szokolov, a híres terrorista csoportja. Rokoni szálak vezették Miska Sztjepanovot ebbe a csoportba, és hamarosan szívvel-lélekkel belevetette magát a földalatti Oroszország életébe: titkos összejövetelek, konspirációs lakások, lögyakorlatok, dinamit...

A laboratóriumok asztalán mindig ott állt a nitroglicerines üveg, letartóztatás, házkutatás esetére.

A hét forradalmár konspirációs lakását körülvette a rendőrség. Az eszerek tüzeltek, míg volt lőszerük, Misa Sztjepanov is lövöldözött. Valamennyiüket letartóztatták, elítélték, és a kiskorú Misa kivételével fel is akasztották. Mihailt kötél helyett életfogytiglani katorgára, kényszermunkára ítélték, és a szülővárosa, Pityer közelében levő Schlüsselburgba irányították.

A katorga rugalmas rendszer, mely a körülmények és az uralkodó jellemének függvényében változik. Az életfogytiglan a cári időkben húsz év büntetés, két év kéz- és négy év lábbilincsel.

Schlüsselburgban Sztjepanov idejében egy igen hatékony újítást vezettek be, párosával verték vasra a rabokat – ez volt a legmegbízhatóbb módszer, hogy összeveszítsék őket.

Barbusse egyik elbeszélésében elmondja két szerelmes fiatal tragédiáját, akiket közös vasra vertek, és vadul meggyűlölték egymást...

Politikai foglyoknál már korábban is alkalmazták ezt a módszert. A láncra-párosítás az akkori mesterek pompás leleménye volt, itt a börtönparancsnokság kedvére sziporkázhatott: egymáshoz láncolhatta az alacsony a magassal, a szektást az ateistával, s ami a legszebb, összeállíthatott politikai bukétákat: anarchista és eszer, szociáldemokrata és a Fekete Újrafelosztás* híve.

Mindkét fél részéről óriási önuralom kellett, hogy össze ne veszzenek, vagy a fiatalnak vakon engedelmeskednie kellett az idősebbnek, az idősebbnek pedig mindent megtenni, hogy a lelkében lakozó értékeket átadja sorstársának.

* A Zemlja I Volja nevű (forradalmi narodnyik) szervezet felbomlása után létrejött pétervári kör, 1879 és 1882 között működött, a terror helyett az agitációra helyezve a munka súlypontját.

Néha az iszonyatos próba elé állított akarat megerősödött. Megedződött a jellem, a lélek.

Így telt el a láncra vert Mihail Sztjepanov kéz- és lábbilincses büntetése.

Folytak a kényszermunka egyhangú évei – hozzászokott a számhoz, a káró ászhoz a köpenyén.*

Ebben az időben a még fiatal, huszonnégy éves Mihail Sztjepanovics találkozott Schlüsselburgban Szergo Ordzsonikidzé-vel.** Szergo nagyszerű tanító volt, és a schlüsselburgi börtönben sok-sok napon át beszélgetett Sztjepanovval. Ez a találkozás és barátság Ordzsonikidzével az eszer-maximalista Mihail Sztjepanovicsból szociáldemokratát, bolsevikot formált.

Szergo hitével hitt Oroszország jövőjében, a saját jövőjében. Mihail még fiatal volt, és ha az életfogytiglant napra pontosan letölti, akkor is negyvenéves kora előtt szabadul, és még szolgálhatja az új zászlót. Ki fogja várni ezt a húsz évet.

De jóval kevesebbet kellett várnia. Tizenhét februárja kinyitotta a cári börtönök kapuit, és Sztjepanov sokkal hamarabb szabadult, mint várta, mint ahogy készült rá. Megtalálta Ordzsonikidzét, belépett a bolsevik pártba, részt vett a Téli Palota ostromában, az októberi forradalom után pedig katonai kiképzést kapott, és vörös parancsnokként kiment a frontra. Hadszintérről hadszintérré emelkedett a ranglétrán, egyre magasabbra.

A tambovi Antonov-fronton Sztjepanov dandárparancsnok összevont páncélvonatos egységeket irányított, és nem is sikertelenül.

Az Antonov-felkelés hanyatlóban volt. A Vörös Hadsereggel szemben Tambovnál egész sajátos egységek vették fel a harcot. A környező falvak lakói hirtelen reguláris sereggé alakultak, parancsnokokkal az élen.

* A Különlegesen veszélyes rabokat számmal jelölték meg, rájuk bármikor büntetlenül löhető az őrség.

** Grigorij (Szergo) Ordzsonikidze (1886-1937) 1903-tól tevékenykedett a szociáldemokrata mozgalom vezető posztjain, 1917 után a legmagasabb szinten. Sztálin öngyilkosságba hajszolta.

A polgárháború számos bandájával ellentétben Antonov ügyelt „az osztagok erkölcsi állapotára”, és katonáit a Vörös Hadsereg példájára politikai komisszárokkal lelkesítette.

Magát Antonovot a forradalmi törvényszék távollétében már rég halálra ítélte, törvényen kívül helyezte. A Vörös Hadsereg minden egységéhez szétküldték a főparancsnokság utasítását: Antonovot, a nép ellenségét elfogás és azonosítás után azonnal agyon kell löni.

Az Antonov-lázadás egyre jobban visszaszorult. És egyszer csak Sztjepanov dandárparancsnoknak jelentik, hogy a Cseka-ezred akcióját teljes siker koronázta, és hogy Antonovot, magát Antonovot is foglyul ejtették.

Sztjepanov megparancsolta, hogy vezessék elé a foglyot. Antonov bejött és megállt a küszöbnél. Az ajtóra akasztott denevér-lámpa sovány, szikár, átszellemült arcra esett.

Sztjepanov kiküldte a kísérő katonát, és utasította, hogy kint várjon. Aztán odament egészen közel Antonovhoz – majd egy fejjel alacsonyabb volt nála – és megkérdezte:

– Szaska, te vagy az?

Schlüsselburgban egy évig közös láncra voltak verve, és soha nem veszekedtek.

Sztjepanov megölelte az összekötözött foglyot, és megcsókolták egymást.

Sztjepanov sokáig gondolkozott, némán járkált a vagonban, Antonov pedig régi bajtársát figyelve szomorúan mosolygott. Sztjepanov beszámolt Antonovnak a parancsról, ami persze nem volt újdonság a fogoly számára.

– Nem tudlak téged agyonlőni és nem is lölek agyon – mondta Sztjepanov, amikor nagy nehezen döntött. – Módot találok rá, hogy szabadon engedjelek. De te is add szavadat, hogy eltűnsz, beszünteted a harcot a szovjethatalom ellen, ez a mozgalom így is, úgy is halálra van ítélve. Add a szavadat, a becsületszavadat...

És Antonov, akinek könnyebb volt – rabtársa erkölcsi kínjait pontosan értene –, becsületszavát adta. Antonovot elvezették.

A katonai törvényszéket másnapra hívták össze, Antonov éjszaka megszökött. A törvényszék, melynek újfent el kellett volna ítélnie Antonovot, helyette az őrség parancsnokát ítélte el, aki rosszul állította fel az őrszemeket, és így lehetővé tette egy fontos bűnöző szökését. A katonai törvényszék tagja volt maga Sztjepanov és a fivére is. Az őrség parancsnokát bűnösnek találták és egyévi felfüggesztett börtönre ítélték.

Miként eshetett meg, hogy Sztjepanov nem tudta, hogy Antonov régi kényszermunkás? Abban a rövid időszakban, amikor Mihail Sztjepanovics a tambovi fronton volt, nem állt módjában, hogy megismerje Antonov egyik legfontosabb kiáltványát: „A »Népakarat« régi tagja vagyok, sok évet töltöttem kényszermunkán. Nem úgy, mint a ti vezéreitek, Lenin és Trockij, akik a száműzetésen kívül semmit sem ismernek. Engem láncra vertek, kínoztak...” Ezzel a kiáltvánnyal Sztjepanov jóval később ismerkedett meg.

Akkoriban úgy látszott, hogy minden rendben, a lelkiismerete tiszta Antonov előtt is, akinek életét megmentette és a szovjethatalom előtt is, hiszen Antonov el fog tűnni és az Antonov-lázadás véget ér.

De nem így történt: Antonovnak esze ágában sem volt betartani ígéretét. Előjött, és „zöld” seregeit feltűzelve, újult erővel vetette magát harcba.

– Akkor öszültem meg – mondja Sztjepanov. – Nem később. A főparancsnokságot hamarosan Tuhacsevszkij vette át, az ő energikus akciói nyomán már-már felszámolták az Antonov-lázadást – a legveszedelmesebb falvakat ágyútűzzel tisztították meg.

Az Antonov-lázadás a végét járta. Maga Antonov kórházban fekvő tüdőbeteg, és amikor a kórházat körül fogták a Vörös Hadereg lovasai, a fivére a kórházi ágyon agyonlőtte őt is, aztán magát is. Így halt meg Alekszandr Antonov.

Véget ért a polgárháború, Sztjepanov leszerelt, és Ordzonikidze keze alá került, aki akkor a Munkás-Paraszt Felügyelet népbiztosa volt. Az 1917-es párttag Sztjepanov irodavezető lett.

Ez 1924-ben történt. Dolgozott egy évig, kettőig, háromig, aztán a harmadik év végén észrevette, hogy nyomoznak utána – valaki átnézte az iratait, a levelezését.

Sok-sok éjszaka vergődött álmatlanul Sztjepanov. Visszaidézte élete minden lépését, élete minden percét: a napnál világosabb volt minden, kivéve azt az Antonov-históriát. De hát Antonov halott. Sztjepanov még a fivérének sem mondott soha semmit.

Hamarosan beidéztek a Lubjankára, és a magas rangú csekista nyomozó azonnal rákérdezett: igaz-e, hogy ő, Sztjepanov, a Vörös Hadsereg parancsnokaként harci helyzetben szabadon engedte a fogságba esett Alekszandr Antonovot?

És Sztjepanov elmondta az igazságot. Akkor fény derült minden titokra.

Úgy történt, hogy azon a tambovi nyáréjszakán Antonov nem egyedül szökött meg. Nem egyedül esett fogságba sem, hanem egyik tisztjével. Antonov halála után ez a tiszt a Távols-Keletre menekült, átjutott a határon Szemjonov atamánhoz, és néhányszor diverzánsként visszatért, amíg el nem fogták. A Lubjankában ült, és bekerült a kihallgatások fogaskereke közé. Magánzárkájában a részletes beismerő vallomását róva megemlítette, hogy ebben és ebben az évben Antonovval együtt a vörösök fogságába esett, és még az éjszaka meg is szökött. Antonov semmit sem mondott neki, de ő, mint cári tiszt, úgy gondolja, hogy a vörös vezetés részéről itt az árulás esete forgott fenn. A zűrzavaros, rendezetlen élet krónikájának e néhány sorát ellenőrizték. Megtalálták a katonai törvényszék jegyzőkönyvét, ahol Gresnyev őrparancsnok megkapta a maga felfüggesztett egy évét, mivel rosszul állította fel az őrszemeket.

Hol van most Gresnyev? A hadsereg irattárában kiderítik, hogy régen leszerelt, szülőföldjén, egy Kremencsug-közeli faluban él, gazdálkodik. Felesége van, három kisgyereke. Gresnyevet hirtelen letartóztatják, és Moszkvába szállítják.

Ha Gresnyevet a polgárháború alatt tartóztatják le, inkább a hallált választja, semhogy kiadja a parancsnokát. De múlik az idő, s mit neki már a polgárháború és Sztjepanov, a parancsnoka? Három apró gyereke van, fiatal felesége, előtte az élet. Gresnyev elmondja, hogy Sztjepanov kérését teljesítette, talán nem is kérés volt, hanem parancs – mivel a szökés az ügyet szolgálja, és a parancsnok megígérte neki, hogy nem fogják megbüntetni.

Elengedik Gresnyevet, és Sztyepanovra vetik magukat. Bíróság elé állítják, agyonlövésre ítélik, amit tíz év lágerre változtatnak, és Szolovkira szállítják.

1933 nyarán a régi Kálvária téren ballagok. Puskin még nem lépdelt át a térre, ott áll a Tveri sugárút végén, jobban mondva az elején – ott, ahova Opekusin állította, mivel tudta, hogy mit jelent a kő, a fém és az ég architektórikus harmóniája. Valaki hátról megbök egy bottal. Hátranézek: Sztyepanov! Már rég szabadult, most a repülőtér parancsnoka. A botja még mindig ugyanaz.

– Még mindig sántítasz?

– Igen. A skorbut következménye. Orvosi nyelven csontzsugornak mondják.

Osztovíts Ágnes fordítása

PROTÉZISEK

A lágerben régi-régi magánzárkák voltak. Azt hisszük, elég meglökni a fából épített lágerbörtön falát, és leomlik, a magánzárkák szétesnek, a gerendák kiszaladnak alóluk. A zárkák azonban nem omlanak le, itt is híven szolgált mind a hét. Amúgy is, minden hangos szót meghallott volna a többi rab, de akik magánzárkába kerültek, félték a megtorlástól. Ha az ügyeletes börtönőr krétával keresztet rajzolt a cellára, a cellától megvonták a meleg ételt. Ha két keresztet rajzolt, akkor a kenyeret is. Ez a lágerben elkövetett bűnök börtöne volt, a veszélyesebb gyanúsítottakat a parancsnokságra szállították.

Most először fordult elő, hogy letartóztatták az összes elítéltet, akik a láger részlegvezetői voltak. Valami nagyszabású ügyre készülhettek, lágerpert tervezhettek. Valaki ezt a parancsot adta nekik.

Így azután mi, mind a hatan, akik a magánzárkák előtti szűk folyosón szorongtunk, fegyveres őröktől körülvéve, csak annyit értettünk és éreztünk, hogy újra ugyanannak a gépezetnek a fogaskerekei közé kerültünk, amely évekkal ezelőtt magába szippantott bennünket. Az okot pedig holnap tudjuk csak meg, előbb nem.

Valamennyiünket alsóneműre vetkőztettek, és egyenként bekísértek a zárkába. A raktáros felírta megőrzésre átvett holminkat, zsákokba gyömöszölte, a zsákokra cédulát kötözött, és felírt valamit. A hadműveletet egy nyomozótiszt irányította, tudtam a nevét is, Pesznyakevicsnek hívták.

Az első fogoly mankón járt. Leült a padra, a lámpa mellé, két mankóját a földre tette, és vetkőzni kezdett. Kiderült, hogy acél-fűző van rajta.

– Ezt is levegyem?

– Persze.

Az ember nekilátott, hogy kibontsa a fűző pántjait, és Pesznyakevics nyomozótiszt odahajolt segíteni.

– Lerántod rólam a leplet, öreg barátom? – kérdezte az ember a köztörvényesek nyelvén. A tegezésnek nem volt bántó hangsúlya, csak köztörvényes értelme.

– Anélkül is ismerlek én téged, Pleve.

Pleve volt a fűzős ember, a láger szabóműhelyének vezetője. Fontos hely volt, húsz szabómesterrel. Rendelésre is dolgoztak, a parancsnokság engedélyével szabadok megrendelésére.

A meztelen ember felhúzódkodott a padra. Az acélfűző a padlón hevert. Folyt az elvett holmik jegyzékbe vétele.

– Hogyan írjam fel ezt a dolgot? – kérdezte a raktáros Plevétől, csizmája orrával megbökve a fűzőt.

– Acélprotézis. Fűző – felelte a meztelen ember.

Pesznyakevics vizsgálótiszt félrehúzódott, és én megkérdeztem Plevét:

– Te tényleg ismerted ezt a kopót, amikor még szabadlábon voltál?

– Hogyne ismertem volna – mondta mereven Pleve. – Az anyja bordélyházat tartott Minszkben, én is odajártam. Még Véres Miklós* alatt.

A folyosó mélyéről újra előkerült Pesznyakevics négy fegyveres őrrrel. Az őrek kezénél-lábánál fogva megragadták Plevét, és becipeltek a cellájába. Csattant a zár.

Karavajev volt a következő, a lóistálló vezetője. Az egykori bugyonnista a polgárháborúban elvesztette az egyik karját. Fém művégtagjával verte az ügyeletes asztalát.

* II. Miklós orosz cár

– Aljas gazemberek vagytok.

– Vedd csak le magadról a vasat. Add le a karodat.

Karavajev meglendítette feje felett a lecsatolt protézist, de a fegyveres örök a vöröskatonára vetették magukat, és betuszkolták a magánzárkába. Elhallatszott hozzánk cifra káromkodása.

– Idehallgass, félkarú – szólalt meg a lágerbörtön parancsnoka –, a hangoskodásért megvonjuk tőled a meleg ételt.

– Elmész te a meleg ételleddel.

A parancsnok elővett a zsebéből egy darab krétát, és keresztet rajzolt Karavajev cellájára.

– Na de hogy lesz ez aláírva, ha leadtam a kezem?

– Sehogy. Tegyéél oda valami jelet – parancsolta Pesznyakevics.

Az orvos került sorra, Zsitkov, a mi doktorunk. Az öreg süket volt, leadta a hallócsövét. Panyin ezredes következett, az asztalosműhely vezetője. Az ezredesnek a német háborúban, valahol Kelet-Poroszországban egy lövedék leszakította a lábát. Nagyszerű asztalos volt, elmesélte nekem, hogy a nemesek gyakran kitanították gyermekeiket valamilyen kézművességre. Az öreg Panyin lecsatolta a mülábát, és féllábon a saját zárkájához ug-rándozott.

Ketten maradtunk. Sor, Grisa Sor, a brigádvezetők főnöke meg én.

– No nézd csak, milyen ügyesen csinálják – mondta Grisa, akin kitört az őrizetbe vétel ideges jókedve. – Az leadta a karját, ez a lábát, én meg, nézd csak, leadom a szememet. – És Grisa ügyesen kihálászta porcelán jobb szemét, és odanyújtotta elém a tenyerén.

– Csakugyan műszemed lenne? – kérdeztem csodálkozva. – So-se vettem észre.

– Rossz megfigyelő vagy. De meg sikerült is egy jó szemet kifognom, szerencsém volt.

Miközben Grisa szemét leltárba vették, a lágerbörtön parancsnoka egyre jókedvűbb lett, megállás nélkül vihogott.

– Szóval ez a karját, az a lábát, az a fülét, ez a hátát, amaz meg a szemét. Minden testrész megtalálható lesz a gyűjteményünkben. Hát te? – ahogy ott álltam pucéran, figyelmesen végigmért.

– Te mit adsz le? Leadod a lelkedet?

– Nem – mondtam én. – A lelkemet nem adom.

Gereben Ágnes fordítása

A VÖRÖSFENYŐ FELTÁMASZTÁSA

Babonásak vagyunk. Akarjuk a csodát. Jelképeket találunk ki magunknak és ezek a jelképek éltetnek bennünket.

Az ember Távol-Északon tárgyat keres az érzéseinek, amelyeket nem tettek tönkre, nem józanítottak ki a Kolimán töltött évtizedek. Felad valamit légipostán: nem könyvet, nem fényképet, nem verset, hanem egy vörösfenyőgallyat, az élő természet halott ágacskáját.

És vízbe teszik ezt a különös ajándékot, a repülőgépek szele fújta, csomagban gyűrődött, száraz, merev, megtört, világosbarna, csontos északi ágat.

Gonosz, klórozott, fertőtlenített moszkvai csapvízzel teletöltött konzervesüvegbe teszik, olyan vízbe, amely maga is örömmel fojtana meg mindent, ami él, halott, moszkvai vízvezetéki vízbe.

A vörösfenyő komolyabb a virágnál. Ebben a szobában sok a virág, az élénk színű virág. Itt a zelnicemeggy-csokrokat, az orgonacsokrokat meleg vízbe teszik, felhasított szárukat forralt vízbe mártják.

A vörösfenyőág kissé felmelegített hideg vízben áll. A vörösfenyő közelebb élt a Csornaja patakhoz*, mint ezek a virágok, ezek az ágak, a zelnicemeggy, az orgona, mind.

Ezt érti a háziasszony. Érti a vörösfenyő is.

* Puskin halálos kimenetelű párbajának a színhelye.

A szenvedélyes emberi akaratnak engedelmeskedve, a gally összeszedi minden erejét, fizikai és lelki erejét, hiszen az ágat nem lehet pusztán fizikai erővel, a moszkvai meleg, klórozott víz, a közömbös konzervesüveg erejével feltámasztani. Az ágban más, titokzatos erők ébrednek.

Eltelik három nap és három éjjel, s a háziasszony különös, halvány terpentinillatra ébred, valami új, gyenge, finom illatra. Az ág kemény kérgén élénkzöld, zsenge, új fenyőtüzek ütköztek ki.

A vörösfenyő él, a vörösfenyő halhatatlan, a feltámadásnak ez a csodája meg kellett hogy történjen, hiszen a gallyat vízbe tették, a háziasszony költő-férjének kolimai halálévfordulóján.

Még a halottra való ilyen emlékezés is segíti az életre keltés, a vörösfenyő feltámadását.

Ez a gyengéd illat, a túlévelnek ez a vakító zöldje fontos alapja az életnek. Gyenge, de élő alapja, valami titokzatos belső erő támasztja fel, amely a vörösfenyőben rejtőzött és most napvilágra tör...

Gyenge, de tisztán érezhető illata volt, és ezt a zöld tavaszi fényt és színt nem fojthatta volna el semmiféle erő a világon.

Ez a szelek, fagyok torzította, napfény után forgolódó vörösfenyő hány éve nyújtja az ég felé minden tavasszal fiatal, zöld gallyait!

Hány éve? Száz. Kétszáz. Hatszáz. A dauriai vörösfenyő háromszáz év alatt éri el teljes fejlettségét.

Háromszáz év! A vörösfenyő, amelynek ága, ágacskája a moszkvai asztalon lélegzik, kortársa volt Natalja Seremetyeva-Dolgorukájának, emlékeztethet keserű életére, szeszélyesen forgandó sorsára, hűségére és szilárdságára, lelke állhatatosságára, testi és erkölcsi kínjaira, amelyek semmiben sem különböztek a harminchetes év kínjaitól – az embergyűlölő, veszejtő északi természetre, a tavaszi áradások és a téli hóföregtegek halálos veszedelmére, a besúgásokra, a parancsnokok durva önkényére, a férj, a testvér, a fiú, az apa halálára, felnégyelésére, kerékbetörésére, akik egymást jelentették fel, árulták el.

Hát nem öröktől való orosz történet ez?

A moralista Tolsztoj hangzatos szónoklatai és Dosztojevszkij tomboló prédikációi után háborúk következtek, forradalmak, Hiroshima és koncentrációs táborok, feljelentések, agyonlövések.

A fenyőág elsöpörte az idők léptékeit, megszegyenyítette az emberi emlékezetet, felidézte az elfeledhetetlent. A vörösfenyő, amely látta Natalja Dolgorukaja halálát, és milliószámra látta a halottakat – a Kolima örök fagyába dermedt halhatatlanokat, Kolimát, amely látta az orosz költő halálát a vörösfenyő valahol északon él, hogy lásson, hogy kiáltson: semmi nem változott Oroszországban. Sem a sorsok, sem az emberi gonoszság, sem a közöny. Natalja Seremetyeva mindent elmondott, mindent feljegyzett a maga szomorú erejével és hitével. A vörösfenyő, amelynek ágacskája most életre támadt a moszkvai asztalon, már élt, amikor Seremetyeva elindult kálváriaútjára Berjozovba: a Magadánba, az Ohotszki-tengeren túlra vezető, annyira hasonló útra.

A vörösfenyő ontotta, igen, ontotta az illatát, mint valami nedvet. Az illat színné változott, és nem volt köztük határ.

A fenyőág a moszkvai lakásban azért lélegzett, hogy emlékeztesse az embereket emberi kötelességükre, hogy ne feledjék a sokmillió holttestet, a Kolimán elpusztultakat.

A gyenge, állhatatos illat a halottak hangja volt.

Ezeknek a halottaknak nevében merészkedik a fenyőgally lélegzeni és élni.

A feltámadáshoz erő kell és hit. Vízbe tenni a vörösfenyőágot, ez egyáltalán nem minden. Én is vízbe tettem egyet, de elszáradt, élettelen lett, törékeny – kiszállt belőle az élet. De ez a fenyőgally a költő lakásában életre támadt egy üveg vízben.

Igen, vannak orgona- és zelnicemeggy-ágak, vannak szívtépő románcok. A vörösfenyő nem tárgy és nem románc téma.

A vörösfenyő nagyon komoly fa. A jó és a rossz megismerésének fája – nem almafa, nem nyírfácska! olyan fa, amely Ádám és Éva kiűzetéséig ott állt a Paradicsomkertben.

A vörösfenyő: Kolima fája, a koncentrációs táborok fája.

Kolimán nem énekelnek a madarak. Kolima virágai élénk színűek, sietősek, durvák, nem illatoznak. Rövid a nyár az élettelen, hideg levegőben: száraz forróság és éjszakák lehült hidege.

Kolimán csak a hegyi vadrózsa rubinpiros virágai illatoznak. Nincs illata sem a durván formált, rózsaszínű gyöngyvirágnak, sem az óriási – ökölnyi – ibolyának, sem az ösztövért borókának, sem a sarkövi örökzöld törpenövényzetnek.

Csak a vörösfenyő idézi az erdőt halvány terpentinillatával. Eleinte úgy tűnik, hogy ez az enyészlet illata, a holtak szaga. De ha jobban odafigyel az ember, ha mélyebbre szívja ezt az illatot, ráébred, hogy az élet illata, az északkal való szembeszegülés, a győzelem illata.

A holtak Kolimán különben sem szaglanak, ehhez túlságosan kiszikkadtak, vértelenek, de meg az örök fagy is rejti őket.

Nem, a vörösfenyő nem alkalmas arra, hogy románcokat írjanak róla, erről az ágacsokról nem énekelhet, nem költöhet az ember románcot. Itt másféle mélységű szavak vannak, másik rétege az emberi érzéseknek.

Küld az ember légipostával egy kolimai ágat: jelt akar adni magáról. Nem önmagára hívja fel ezzel a figyelmet, hanem azoknak a millióknak, a meggyilkoltaknak a halálára, a halálra kínzott elítélteknek az emlékezetére, akiket tömegsírokba tettek Magadántól északra.

Segíteni akar másoknak, hogy emlékezzenek, lelkük megszabaduljon a súlyos tehertől, s mindezzel szembenézve merítsenek bátorságot ahhoz, hogy ne beszéljenek róla, ne emlékezzenek rá. Az ember és felesége örökbe fogadtak egy kislányt, egy elitét kislányt, akinek a kórházban meghalt az anyja, hogy legalább a maguk felfogása szerint vállaljanak valamilyen kötelezettséget, hogy lerójanak egy személyes adósságot.

Hogy segítsenek társaiknak, azoknak, akik életben maradtak Távolság-koncentrációs táborai után.

Hogy elküldjék ezt a szívós, hajlékony ágacskát Moszkvába.

Amikor az ember elküldte ezt a kis ágat, nem gondolta, nem tudta, nem sejtette, hogy Moszkvában életre keltik, s hogy az feltámadva Kolima illatát árasztja, kizsendül a moszkvai utcában, hogy a vörösfenyő bebizonyítja erejét, halhatatlanságát.

A vörösfenyő hatszáz évig tartó élete gyakorlatilag az ember halhatatlansága.

Hogy ott, Moszkvában megérintsek ezt az igénytelen, érdes, kemény gallyat, ránézzenek vakító zöld tűleveleire – újjászületésére, feltámadására –, beszívják illatát. Nem mint a múlt emlékezetét, hanem mint az eleven életet.

Rab Zsuzsa fordítása

A MOZDONYFÜST NYOMÁBAN

Igen, ez volt az álmom: mozdonyfütytyőt hallani, s megpillantani a vasúti töltés lejtőin szétterülő mozdonyfüstöt.

És most vártam a fehér füstöt, vártam az eleven mozdonyt.

Elgyötörten kúsztunk, nem akartuk levetni köpenyünket, bekecsünket, pedig már csak tizenöt kilométer volt hazáig, a barakkokig. Féltünk a köpenyeket és a bekecseket az úton hagyni, az árokba dobni, és szaladni, lépdelni, futni, mászni a nehéz ruhák terhe nélkül. Féltünk, hogy az elhagyott köpeny néhány perc múlva fagyos törpefenyőággá, jeges kővé dermed a téli éjszakában. Éjszaka sosem találjuk meg a ruhánkat, nyoma vész a téli tajgában, ahogy a lélekmelegítőnek is nyoma veszett a nyáron a bokrok között, ha nem a bokrok csúcsára tűztük őket, irányjelzőnek, az élet irányjelzőinek. Tudtuk, hogy köpeny és bekecs nélkül elpusztulunk. És kúsztunk, egyre nyomorultabban, verejtékünkben melegedve, ha csak megálltunk, éreztük, hogy a gyilkos hideg hogyan futkos erőtlen testünkön, amely már nem tett eleget legfőbb rendeltetésének: hogy forrása legyen a melegnek, annak az egyszerű melegnek, amely ha reményt nem is, legalább haragot szül.

Együtt kúsztunk valamennyien, szabadok és elítéltek. A sofőr, akinek elfogyott a benzinje, ott maradt, a segítségre várva, amelyet majd mi küldünk. Ott maradt, és tüzet rakott a keze ügyébe kerülő egyedüli száraz fából, az útjelző karókból. A sofőr menekvése más autókat talán pusztulással fenyegetett – hiszen va-

lamennyi útjelzőt összeszedte, széttördelte és bevetette a tűzbe, amely kicsiny, de éltető lánggal égett. A sofőr, aki a tűz, a lángok fölé hajolva időről időre bevetette a következő karót, nem is gondolt arra, hogy át- vagy felmelegedjen. Csak az életét óvta... Ha a sofőr otthagyja a teherautót, és velünk együtt kúszik a hegyi út fagyos, éles kövei között, ha otthagyja rakományát, elítéli. A sofőr várt, mi pedig kúszunk – segítségért.

Kúsztam és kerültem a felesleges gondolatokat, a gondolatok olyanok voltak, akár a mozdulatok – márpedig energiát semmi másra nem szabad pocsékolni, csak saját testem továbbhurcolására, tíz körömmel, ezen a téli éjszakai úton.

És mégis mozdonyfüstnek láttam leheletünket az ötvenfokos fagyban. A tajga ezüstös lombjait füstgomolyoknak. A fehér homály, mely elfedte és betöltötte az eget, ugyancsak mozdonyfüst volt, sokéves álmom füstje. Ebben a fehér némaságban nem a szél zúgását hallottam, hanem valami égi melódiát, meg egy tiszta, dallamos, csengő emberi hangot, amely a fagyos levegőben éppen fölöttünk zengett. A melódia hallucináció volt, káprázat, olyasmi, mint a szurdokot betöltő mozdonyfüst. Az emberi hang csak folytatása, logikus folytatása volt a téli zenei káprázatnak.

De észrevettem, hogy nemcsak én egyedül hallom ezt a hangot. Mindenki hallja, aki mellettem kúszik A hidegtől elgémberedve, mégsem mozdulva. Az égi hangban több volt, mint reménység, több, mint a mi visszakapaszkodásunk az életbe. Az égi hang elismételte:

„Ismertetem a TASZSZ közleményét. A tizenöt orvos... Törvénytelenül vádolták őket, semmiben sem vétkesek, vallomásaikat a szovjet törvények által tiltott és szigorúan büntetendő kihallgatási módszerekkel csikarták ki.”

Az orvosokat elengedték. Ez igen! És mi van Ligyia Tyimasuk levelével és kitüntetésével? * És mi van Olga Csecsetkina újságíró-nővel, aki az éberséget és ennek az éberségnek a hősnőjét di-

* A Kreml-kórháznak ez az orvosnője írta a rágalmakkal teli, hisztérikus levelet a „Pravdá”-ba, amelynek nyomán az orvosok elleni hajsza megkezdődött. Tyimasukról később elterjedt, hogy „a zsidó orvosok” bosszúból megölték, valójában azonban a Kreml-kórházból ment később nyugdíjba, és természetes halállal halt meg.

csóította, a megtestesült éberséget, az egész világnak példát adó éberséget?...

Sztálin halála ugyanis ránk, sokat próbált elítéltekre nem hatott különösebben.*

Már régóta játszott az égi muzsika, amikor megindultunk. Senki sem szólt egy szót sem, mindenki maga igyekezett megemészteni a hírt.

Felcsillantak a telep fényei. A kúszók elé kijöttek asszonyaik, a beosztottaik és főnökeik. Elém senki sem jött, magamnak kellett elvergődnöm a barakkig, a szobáig, az ágyig, meggyújtani és megrakni a vaskályhát. És amikor felmelegedtem, megittam a bögréből a kályhában, egyenesen az izzó rönkökön fortyogó forró vizet és felegyenedtem, mert éreztem, hogy a meleg fény az arcomon futkos – nem az egész arcom fagyott el, voltak épen maradt foltok, mélyedések, pontok –, döntöttem.

Másnap beadtam a kérvényt: bocsássonak el.

– A magasságos égben döntenek – mondta gúnyosan a kerületi parancsnok, de a kérvényt átvette, s a következő postával továbbította.

„Tizenhét éve vagyok Kolimán. Kérem, engedjenek el. Régi elítélt vagyok, szolgálatomért nem illetnek meg pótlékok. Elbocsátásom az államra szinte semmiféle kiadást nem ró. Kérem...”

Két hét múlva megkaptam a választ: elutasítás, minden indoklás nélkül. Rögtön fellebbeztem az ügyésznél, megértést, s minden mást kértem.

Azt akartam, hogy ha felcsillan a remény – ne kösse gúzsba a jog bilincse, hogy a formalitás, a papírok ne késleltessék szabadulásomat. Valószínűleg hiába leveleztem... De hátha mégsem...

A klubban lerángatták Berija arcképét, én meg írtam, egyre írtam... Berija letartóztatása nem erősített meg reményeimben. Azok az események mintegy maguktól történtek, semmi sem

* Az orvosokat csaknem pontosan egy hónappal Sztálin halála után, 1953. április 4-re virradó éjjel engedték szabadon. Valóban ez volt az „olvadás” első jele.

utalt titokzatos kapcsolatukra személyes sorsommal. Nem Berijáról kell nekem gondolkodnom.

Az ügyész két hét múlva válaszolt. Ez volt az az ügyész, aki magas pozíciót töltött be a szomszédos körzetben – az ügyészt leváltották és elküldték az isten háta mögé. Az ügyész felesége varrógépeket árult tízszeres felárral, még az újságban is írtak róla. Az ügyész bevett módszerrel próbált védekezni – bejelentést tett, hogy Azbukin körzetparancsnok naposa dohánnyal üzerkedik, tíz rubelt kér egy cigarettáért a foglyoktól. A dohányt a „szárazföldről” kapja repülőgépen, mondhatni diplomáciai postával, a magas főnökség számára engedélyezett mennyiségben, azaz korlátozás nélkül.

A körzetparancsnok asztalánál minden nap húsz ember foglalt helyet, és persze semmiféle sarkkörü jutalék, semmiféle szolgálati érdem nem fedezhette, amit borra és gyümölcsre kellett költenie. A körzet-parancsnok gyengéd családfő volt, két gyermek atyja. Kiadásait a dohányeladásból pótolta: tíz rubel egy sodrásnyi mahorka, nyolc egy gyufásdoboznyi, hatvan egy pakli. Hat-száz rubel öt deka dohányért, és így tovább a csillagos égig.

Az ügyészt, aki megghiúsítani igyekezett a meggazdagodásnak ezt a módját, rögtön leváltották, és áthelyezték hozzánk, az isten háta mögé. Az ügyész ügyelt a törvény betartására, s a főnökséggel szembeni gyűlöletől és a főnökséggel vívott harctól feltűzelve azonnal válaszolt a levelekre.

Megírtam a második kérvényt: „Elutasították elbocsátási kérelmemet. Most mellékelve önnek az ügyész nyilatkozatát...”

Két hét múlva megkaptam az elutasítást. Indoklás nélkül, mintha útlevelet kértem volna, amelynek megtagadását nem kell indokolni.

Írtam a területi ügyésznek, Magadan terület ügyészének, és azt a választ kaptam, hogy jogomban áll távozni, elutazni. A „felsőbb erők” harca új szakaszba érkezett. A „kormánykerék” minden egyes fordulata megszámlálhatatlan utasításban, magyarázatban, engedélyben ölt testet. Szinte kitapinthatóvá váltak az összefüggések, kérvényeim, ahogy a lágerzsargon mondja, bekerültek az örvénybe. Az idő örvényébe?

Két hét múlva megkaptam az elutasítást. Indoklás nélkül. S bár számtalan könnyes levelet írtam főnökömnek, Capko doktornak,

az egészségügyi részleg vezetőjének, Capkótól semmiféle választ nem kaptam.

Háromszáz kilométerre volt az én körzetem a központtól, a legközelebbi kórháztól.

Rájöttem, hogy csak a személyes találkozás segíthet. És Capko, amikor megérkezett az új lágerparancsnokkal, fűt-fát ígért, mindent, még az elbocsátást is megígérte.

– Magam jövök el érted. Csak erre a télre maradj még itt. Tavasszal elmehetsz.

– Nem. Ha végleg nem távozhatok, a maga körzetéből akkor is elmegyek.

Elváltunk. Augusztusból szeptember lett. Befejeződött a halak visszarajzása a patakokból. De engem nem érdekelték sem a varsák, sem a robbantások, melyek a felszínre dobták a halakat, és a púpos meg a szibériai lazac fehér hasa ott himbálódzott a sebes hullámokon, fennakadtak a halgátakon, és elrohadtak, megbüdösödtek.

Már csak a véletlen szerencsében bíztam. És a véletlen segítségemre sietett. Körzetünket meglátogatta az útfelügyelőség vezetője, maga Kondakov mérnök-ezredes. A körzeti parancsnok házában éjszakázott. Félttem, hogy Kondakov korán lefekszik, ezért sietősen bekopogtam hozzá.

– Tessék.

Kondakov az asztalnál ült kigombolt kabátban, és a gallértól vörösre dörzsölt vastag fehér nyakát simogatta.

– A körzet felcsere vagyok. Engedje meg, hogy személyes ügyben forduljak önhöz.

– Ha úton vagyok, senkivel sem érintkezem.

– Magam is így gondoltam – feleltem hűvösen és nyugodtan. – Megírtam önnek egy kérvényt. Tessék, ebben a borítékban mindent megtalál. Kérem, olvassa el, ha lesz ideje.

Kondakov zavarba jött, és nem bíbelődött tovább a gimnasztyorka gallérjával. Végére is mérnök volt, noha csak műszaki végzettsége volt, de mégis csak diplomás.

– Üljön le. Mondja el, miről van szó.

Leültem és elmondtam.

– Ha minden így igaz, ahogy mondja, ígérem, rögtön elbocsátom, mihelyt visszamegyek a központba. Tíz nap múlva.

És Kondakov apró noteszába felírta a nevemet.

Tíz nap múlva felhívtak a központból – a barátaim telefonáltak, ha voltak ott egyáltalán barátaim. Vagy inkább kíváncsiskodó nézők voltak, nem színészek, nézők, akik órákon, éveken át képesek figyelni, hogyan vergődik a hal a lyukas varsában, hogyan rágja le saját lábát a róka, csak hogy kimeneküljön a csapdából. Figyelik, és még csak kísérletet sem tesznek, hogy meglazítsák a csapdát és elérassék a rókát. Csak figyelik a vad és az ember harcát.

Távirat a körzetből a központba, saját költségemre. A körzetparancsnoktól könyörögtem ki... Válasz nincs.

Beköszöntött a kolimai tél. A jég bevonta a patakokat, s csak néhány zubogóban szaladt a víz gomolyogva, mint a gőzmozdony füstje.

Sietni kellett, nagyon kellett sietni.

– A központba kell küldenem egy súlyos beteget – jelentettem a főnökömnek. A betegnek az éhezéstől, a vitaminhiánytól súlyos gyomorfekélye volt, a tüneteit könnyen össze lehet téveszteni a diftériával. Jogunk, mi több, kötelességünk volt az átirányítás. Ezt diktálta a szabályzat, a törvény, a lelkiismeretünk.

– És ki kíséri el?

– Én.

– Maga?

– Igen. Egy hétre bezárjuk a rendelőt.

Ilyesmire korábban is volt példa, s a főnök tudott erről.

– Leltárt veszek fel. A lopások elkerülése végett. Lepecsételtem a szekrényt.

– Jól teszi. – A főnök megnyugodott.

Az utunkba akadó járműveken utaztunk, fagyoskodtunk, harminc kilométerenként melegedtünk, és a harmadik napon már

pirkadatkor ott voltunk a sárgásfehér kolimai ködben a központban.

Az első ember, akit felfedeztem, Capko doktor volt, az egészségügyi részleg vezetője.

– Súlyos beteget hoztam – jelentettem, de Capko nem a beteget nézte, hanem a csomagokat. Voltak csomagjaim, magam készítette furnérládáim, ahol a könyveim, olcsó öltönyöm, fehérneműm, párnám, takaróm lapult. Capko mindent értett.

– A parancsnok nélkül nem adhatok engedélyt a távozásra.

Elmentünk a parancsnokhoz. Kondakov mérnökezedeshez képest ez egy kis parancsnok volt. Tétova hangjából, bizonytalan válaszaiból arra következtettem, hogy megint új utasítások, új „értelmezések” léptek életbe...

– Nem akarsz itt maradni még ezen a télen? – Október vége volt. Már javában tombolt a tél.

– Nem.

– Hát jó. Ha menni akar, ne tartóztassuk...

– Igenis, parancsnok elvtárs! – Capko vigyázzba vágta magát a lágerparancsnok előtt, összecsapta bokáját, és máris kint voltunk a mocskos folyosón.

– Ha így, hát így – szólt elégedetten Capko. – Elérted, amit akartál. Mehetsz, amerre a szemed lát. Vissza a szárazföldre. A helyedre Novikov felcserl nevezem ki. Ő is, akárcsak én, a frontról jött, a háborúból. Visszamentek az állomáshelyedre, mindent átadsz neki, aztán eljössz hozzám és elszámolunk.

– Vissza háromszáz kilométert? Aztán újra ide? De hát ez az út egy hónapba is beletelik! Ha nem többé...

– Többet nem tehetek érted. Mindent megtettem.

Rájöttem, hogy a lágerparancsnokkal folytatott beszélgetés porhintés volt, előre kitervelt színjáték.

Kolimán senkivel sem szabad tanácskozni. Az elítéltnak és az egykori rabnak nincsenek barátai. Az első tanácsadó rohan a parancsnokságra, hogy meséljen, hogy feladja társát, hogy éberségét bizonyítsa.

Capko már régen elment, én meg csak ott ültem a folyosó padlóján és szívtam egyik cigarettát a másik után.

„Miféle ember ez a Novikov?” Frontorvos?

Rátaláltam Novikovra. Egy Kolima által letaglózott ember. Magánya, józansága, bizonytalan tekintete arról tanúskodott, hogy Kolima közel sem az volt számára, amit a nagy kereset reményében elképzelt. Novikov túlon túl újonc volt, túlon túl katona.

– Figyelj – mondtam neki. – Te a frontról jöttél. Én itt vagyok tizenhét éve. Két büntetést letöltöttem. Most elbocsátanak. Találkozni fogok a családommal. Az én rendelőmben minden rendben. Itt a leltár. Mindent lepecsételtettem. Írd alá az átvételi jegyzőkönyvet...

Novikov aláírta, nem tanácskozta meg senkivel.

Nem mentem Capkóhoz jelenteni, hogy a jegyzőkönyv rendben. Egyenest a könyvelésre siettem. A könyvelő átvizsgálta az iratimat, minden igazolást, minden papírt.

– Jó – mondta. – Leszámolhatsz. Csak egy bökkenő van. Tegnap távirat jön Magadanból, hogy tavaszig, a következő hajójáratig minden elbocsátást fel kell függeszteni.

– Engem nem érdekel a hajó. Repülővel megyek.

– A parancs az parancs. – Te is tudod. Nem most bújtál ki a tojásból.

Megint leültem a folyosó padlójára, és szívtam a cigarettát. Jött Capko.

– Még nem mentél el?

– Nem, még nem mentem el.

– Hát igyekezz...

Nem voltam nagyon kiábrándult. Ilyen hátbadöfésekhez hozzászoktam. De most már nem történhet semmi rossz. Minden porcikám, minden idegszálam lendületben volt, készen állt a harcra. Még valamit át kellett gondolni. Valami hibának kell lennie a sors hideg számításában, a játékban, amelyet velem folytat. És lám, meg is van a hiba. Elmentem Kondakov mérnök-ezredes titkárához – a parancsnok most is távol volt.

– Kaptak tegnap táviratot az elbocsátások felfüggesztéséről?

– Kaptunk.

– De én – éreztem, hogy kiszárad a torkom, és alig tudom kipréselni a szavakat –, de hát engem már egy hónapja elbocsátottak. A 65-ös számú rendelet értelmében. Rám nem vonatkozhat a tegnapi távirat. Én már el vagyok bocsátva. Egy hónapja. Én úton vagyok...

– Igen, így van – helyeselt a hadnagy. – Menjünk a könyvelőhöz.

A könyvelő is helyeselt, de kijelentette:

– Megvárjuk Kondakovot. Döntsön ő.

– Hát – szólt a hadnagy –, nem javaslom. Az utasítást maga Kondakov írta alá. Saját kezűleg. Senki nem vonhatja kétségbe. Elevenen megnyúz, ha nem tesz el eleget az utasításnak.

– Jó – mondta a könyvelő, és ferde pillantást vetett rám. – Csak – és a könyvelő csettintett az ujjával – a saját pénzeden kell utaznod.

Moszkvába a repülő- és vonatjegy három és félezer rubelba került, s nekem a tizennégy fogoly- és három szabad, illetve nem is szabad, hanem szerződéses évért jogom volt, hogy Gazdántól, a Dalsztrójtól követeljem a jegyet.

De a könyvelő hangjából kiéreztem, hogy semmiféle kedvezményre nem számíthatok.

Rabkönyvembe a szolgálati pótlékok nélkül három év alatt hat-ezer rubelt jegyeztek be.

A nyulak, amelyeket elkaptam, főztem, sütöttem, ettem, a halak, amelyeket kifogtam, főztem, sütöttem, ettem – segítettek ezt a hatalmas összeget összegyűjteni.

Befizettem a pénztárba a pénzt, megkaptam egy háromezres csekket, az iratokat, az engedélyt, hogy az ojmjakoni repülőtérig utazhassak. És kerestem egy arrafelé tartó járművet. Hamarosan akadt. Kétszáz rubel kétszáz kilométerért. Eladtam a takarómat és párnámat (minek a repülőre?), eladtam orvosi könyveimet Capkónak hivatalos áron – ő majd tízszeres áron adja tovább. De ez most nem érdekelt.

Más bántott. Elvesztettem a talizmánomat, azt a magam fabrikálta kést, amit sok-sok éve magamnál hordtam. Liszteszsákokon aludtam, és közben nyilván kiesett a zsebemből. Ahhoz, hogy megtaláljam a kést, le kellett volna pakolni az egész rakományt.

Kora reggel megérkeztünk Ojmjakonba, ahol egy évvel ezelőtt dolgoztam, Tomtorba, a kedves postahivatalhoz, ahol oly sok levelet feladtam és átvettem. Lemásztam a repülőtér szállodája előtt.

– Figyelj csak – szólt a teherautó vezetője –, nem vesztettél el valamit?

– A késemet elvesztettem a liszteszsákok között.

– Itt van. Ahogy kinyitottam a kocsiszekrényt, kiesett az útra. Ügyes jószág.

– Legyen a tied. Emlékbe. Nekem már többé nem kell talizmán.

De korai volt az öröm. Az ojmjakoni reptérről nem indultak a gépek, tíz járatra való utas összegyűlt ősz óta. Tizennégy fős listák, naponta névsorolvasás. Tranzitélet.

– Mikor indult utoljára repülő?

– Egy hete.

Szóval itt kell ülnöm tavaszig. Kár volt odaadni a sofőrnek a talizmánt.

Bementem a lágerbe, ahol egy évvel ezelőtt felcserként dolgoztam, megkerestem az építésvezetőt.

– Visszamégy a szárazföldre?

– Igen. Segíts elutazni.

– Holnap bemegyünk Veltmanhoz.

– Még mindig Veltman kapitány a repülőtér parancsnoka?

– Igen, de már nem kapitány, hanem őrnagy. Nemrég kapta meg az új rangjelzéseket.

Reggel az építésvezetővel bementünk Veltman irodájába.

– Elmegy a barátunk.

– És miért nem egyedül jött? Engem legalább annyira ismer, mint téged, építésvezető.

– Csak erősítésnek jöttem vele, őrnagy elvtárs.

– Jó. Hol vannak a csomagjaid?

– Itt. – És a kis furnérládára mutattam.

– Nagyszerű. Menj a szállodába és várj.

– De én...

– Csönd! Tedd, amit mondtam. Te pedig, építésvezető, holnapra adsz egy traktort, elegyengetni a repteret, igaz?... Traktor nélkül...

– Adok, adok – mondta Szuprun mosolyogva.

Elköszöntem Veltmantól és az építésvezetőtől, és bementem a szálloda folyosójára. A kezekem és lábaim átbukdácsolva találtam egy szabad helyet az ablaknál. Igaz, hogy itt hidegebb volt, de majd később, néhány repülőgép, néhány sor után a kályha közelébe juthatok.

Egy idő múlva a földön fekvők felpattantak, és mohón figyelték az eget, a motorzúgást.

– Repülő.

– Teherszállító.

– Nem igaz, utasszállító.

A folyosón megjelent a repülőtéri ügyeletes kokárdás fülessapkában, kezében a tizennégy ember névsorával, amelyet a jó néhány hónap alatt mindenki kívülről megtanult.

– Akit szólítok, gyorsan vegye meg a jegyet. A pilóta megebédel, és indulunk.

– Szemjonov.

– Jelen.

– Galickij.

– Jelen...

– Az én nevemet miért törölték? – dühöngött a tizennegyedik. – Három hónapja várok a soromra.

– Miért tőlem kérde? A repülőtér parancsnoka törölte. Veltman, saját kezűleg. Az előbb. Majd elmegy a következő géppel. Értetőd? Ha reklamálni akar, menjen be Veltman irodájába. A parancsnok majd... Tőle magyarázatot kap.

De a tizennegyedik nem kert magyarázatot. Mire számíthat? Veltmannak esetleg nem tetszik a fizimiskája. S akkor nemcsak a következő gépre nem szállhat fel de törlik az összes listáról. Volt már ilyesmire példa.

– És kit írtak be?

– Nehéz kiolvasni. – A kokárdás ügyeletes hosszasan vizsgálgatta a listát, majd elkiáltotta az én nevemet.

– Itt vagyok.

– Gyorsan a pénztárhoz!

Úgy döntöttem, nem leszek nagylelkű, nem utasítom el a lehetőséget, megyek, elrepülök. Tizenhét év Kolima áll mögöttem.

Utolsóként rohantam a pénztárhoz, s ahogy előrángattam az irataimat, s szedtem össze a pénzt, minden holmimat leejtenem a földre.

– Szaladj, gyorsan! – mondta a pénztáros. – A pilóták már megebédelt. Rossz időt jeleztek, még a vihar előtt el kell repülnötök Jakutszkba.

Szinte lélegzet-visszafojtva hallgattam ezt a földöntúli szózatot.

A pilóta a beszálláshoz az étterem ajtajához kormányozta a gépet. A beszállás már rég befejeződött. Szaladtam furnérládkámmal a géphez. Zihálva rohantam, fagyott ujjaim közt szorongatva a zúzmarás jegyet.

A repülőtéri ügyeletes ellenőrizte a jegyemet, és bebújtatott a kis ajtón. A pilóta aztán behúzta ezt az ajtót, és bement a vezetőfülkébe.

– Levegőt!

Elvergődtem a helyemig, a székig, és nem volt erőm, hogy bármire is gondoljak, bármit felfogjak.

Kalapált a szívem, kalapált hét egész órán át, míg a gép egyszer csak Jakutszk földjén leszállt.

A jakutszki repülőtéren összeölelkezve aludtam új ismerősömmel, repülőszomszédommal. Ki kellett számolni, miként lehet a legolcsóbban eljutni Moszkvába, s bár az én úti okmányaim Dzsambulig szóltak, tudtam, hogy a kolimai törvények aligha érvényesek a Nagy Földön. Nyilván nem csak Dzsambulban vállalhatok munkát, kezdhetek új életet. Még lesz időm ezen töprengeni.

Addig is a legolcsóbb Irkutszkba repülni, onnan pedig vonattal Moszkvába. Csak öt éjszaka. Vagy mehetek még Novoszibirszkbe is repülővel, s onnan ugyancsak vonaton Moszkvába. Amelyik gép hamarabb indul... Irkutszkba váltottam jegyet.

Az indulásig maradt néhány órám, s e néhány óra alatt bebarangoltam Jakutszkot, nézegettem a befagyott Lénát, a néma, földszintes, nagy falura emlékeztető várost. Nem, Jakutszk nem város volt, nem a Nagy Föld. Hiányzott belőle a mozdonyfüst.

Osztovits Ágnes fordítása

A VONAT

Az irkutszki pályaudvaron a vakítóan világító lámpa alá feküdtem, végtére is az övembe volt bevarrva az összes pénzem. Abba a vászonövbbe, amelyet két éve varrtak nekem a műhelyben, s most végre rendeltetésszerűen szolgálhat. A mocskos, bűdös, rongyos testek között, óvatosan átlépdelve a lábakon, rendőr járkált, s ami még biztatóbb: vörös karszalagos, géppisztolyos járőr. A rendőr nem tudott volna elbánni a csöcselékkel, ezt nyilván már az én érkezésem előtt is tudták. Nem mintha féltem volna, hogy ellopják a pénzemet. Már rég nem féltem semmitől, de pénzzel mégis jobb létezni, mint pénz nélkül. A lámpa fénye egyenesen a szemembe világított, csakhoggy korábban is sokezerszer szemembe világított a fény, s nagyszerűen kitanultam, hogy lehet így aludni. Felemeltem a hivatalos iratokon félkabátnak nevezett köpeny gallérját, két szárnyát szorosan összefogtam, meglazítottam lábamon a nemezcsizmát, hogy ujjaim kiszabaduljanak, és elaludtam. A huzat nem zavart. Minden rendben volt: vonatfütty, mozgó szerelvények, pályaudvar, rendőr, piac a pályaudvar mellett – mintha csak sokéves álmomat látnám. És ekkor fel kellett ébrednem. Megijedtem, kivert a hideg veríték. Megijedtem az ember rettenetes erejétől, feledni vágyásától és feledni tudásától. Rádöbrentem, hogy kész vagyok mindent elfelejteni, kiiktatni húsz évet tulajdon életemből. És micsoda éveket! És ahogy erre rájöttem, le is győztem önmagamat. Tudtam, hogy nem engedem meg emlékezetemnek, hogy elfeledje, amit látott. Ekkor megnyugodtam és elaludtam.

Felébredtem, kifordítottam a kapcám, hóval megmosakodtam – a fekete cseppek szertespricceltek –, és elindultam a városba. Tizennyolc év után ez volt az első igazi város. Jakutzk nagy falu

volt. A Léna nagy ívben elkerülte a várost, de a helybéliek féltek, hogy visszatér, kiárad, ezért aztán a homokos holtmeder üresen maradt, csak a szélvihar motozott benne. Itt, Irkutszkban voltak nagy házak, nyüzsgő emberek, boltok.

Vásároltam a boltban egy pár kötött fehérneműt; tizenhét évem nem viseltem ilyet. Kimondhatatlan boldogság volt sorban állni, fizetni, odanyújtani a blokkot. Méret? Elfelejtettem a méretet. A legnagyobb. Az eladónő rosszállóan csóválta a fejét. Ötvenötös? Tessék. Becsomagolta a fehérneműt, amelyet aztán nem hordtam, hiszen ötvenegyes volt a méretem, de ezt már csak Moszkvában derítettem ki. Az eladónők sötétkék formaruhában voltak. Vettem egy borotvapamacsot meg egy zsebkést. Ezek a csodálatos holmik mesésen olcsók voltak. Északon mindezt magunk készítettük, a pamacsot is, a zsebkést is.

Betértem a könyvesboltba. Az antikvár részlegen Szolovjov orosz történelmét árulták, nyolcszázötven rubelért az összes kötetet. Nem, könyvet Moszkváig nem veszek. De kézbe venni a könyvet, álldogálni a pult előtt olyan volt, mint egy jó húsos céklaleves... Mint egy pohár forrásvíz.

Irkutszkban elváltak útjaink. Tegnap Jakutszkban még együtt jártuk a várost, együtt vettük meg a repülőjegyet, együtt álltunk sorba mind a négyen – senkinek sem jutott eszébe a másokra bízni a pénzt. A mi világunkban ez nem volt szokás.

Elmentem a hídig és lenéztem a mélybe, a tovafutó Angara áttetsző, tiszta, zöld vizébe, és ahogy meggémberedett kezemmel a viharvert korlátba kapaszkodva beszippantottam a benzinszagot, s a város téli porát, s elnéztem a fürge gyalogosokat, rájöttem, hogy ízig-vérig városi ember vagyok. Rájöttem, hogy az ember számára az a legdrágább és legfontosabb idő, amikor a haza megszületik, amikor a család és a szerelem még nem született meg. Ez a gyermekkor és a kora ifjúság. Es elszorult a szívem. Es lelkem minden melegségével üdvözöltem Irkutszkot. Irkutszk volt az én Vologdám, az én Moszkvám.*

Ahogy a pályaudvarhoz közeledtem, valaki hátba vágott.

* Vologda az író szülővárosa, a Moszkvába vágódás pedig Csehov „Három nővér”-e óta az orosz irodalom hagyományos jelképe.

„– Beszélni akarnak veled” – mondta egy lélekmelegítő szöszke kisfiú, és a sötétség felé rángatott. A homályból azonnal előtűnt egy alacsony férfi, és alaposan szemügyre vett.

Már a pillantásából láttam, kivel van dolgom. Gyáva és pimasz, talpnyaló és gyűlölködő volt, jól ismertem az illetet. A sötétben ott lapultak még más pofák is, mindegy, kik, majd előjönnek időben – késekkel, szögekkel, karókkal... Elöttem most csak egyetlen sápadt, szürke arc volt, duzzadt szemhéjjal, a csapott borotvált állra mintegy utólag odaillesztett apró ajkakkal. „Ki vagy?” – előrenyújtotta hosszú körmű, mocskos kezét. Felelni kellett, semmiféle menedék, járőr vagy rendőr nem mutatkozott.

– Kolimáról jöttél? – Igen, Kolimáról. – Hol dolgoztál? – Felcser voltam. – Felcser? Lódoktor? Szóval a fivérem vérét szív-tad. Beszédem van veled.

Megszorítottam a zsebemben újonnan vásárolt késemet és hallgattam. Csak a véletlen szerencsében bízhattam, a vak véletlenben. Türelem és véletlen szerencse – ez mentett meg és ment is meg minket.

Ez az a két pillér, melyen a fegyencvilág nyugszik. És segítségemre jött a véletlen.

A sötétség megritkult. „Ismerem ezt az alakot” -bújt elő egy számomra teljesen ismeretlen férfi. Jó arcmemóriám van, de ezt az embert sohasem láttam.

– Te? – És a hosszú körmű ujj félkört irt le.

– Igen, Kolimán dolgozott – mondta az ismeretlen.

– Azt mondják, ember. Segített a mieinknek. Dicsérték.

A hosszú körmű ujj eltűnt.

– Na, menj! – mondta bosszúsan a tolvaj. – Még megtanácskoz-zuk.

Boldog voltam, hogy nem kell több éjszakát a pályaudvaron töltenem. Este indult a vonat Moszkvába.

A reggelt a kialudni nem akaró homályos lámpák súlyos fénye ölte meg. A csapódó ajtókon benézett a fénylőn hideg irkutszki nap. Az embertömeg elzárt minden utat, és elfoglalta a cementpadló, a mocskos pad minden négyzetcentiméterét – hátha vala-

ki föláll, megmozdul, elmegy. Véget nem érő sorállás a pénztár előtt, jegy kell Moszkvába, Moszkvába, s ott majd meglátjuk... Nem Dzsambulba, ahogy a papírjaimban engedélyezték. De ki kéri a kolimai iratokat ebben az emberáradatban, ebben a nyüzsgő forgatagban? Végre sorra kerültem az ablaknál, ideges mozdulatokkal előszedem a pénzt, benyújtom a ropogós bankókat a pénztárba, ahol majd eltűnnek – most rögtön eltűnnek, ahogy egész életem tovatűnt eddig a pillanatig. De a csoda nem ért véget, az ablak kilökött egy kemény tárgyat, egy kicsiny, érdes, kemény tárgyat, egy darabka boldogságot – egy Moszkvába szóló jegyet. A pénztárosnő valami olyasmit kiabált, hogy ez ma egy vegyes szerelvény, a rendes vonatra majd holnap vagy holnapután lehet helyjegyet váltani. De én semmit sem értettem, csak a holnap és ma szavakat. Ma, ma. És elfagyott, érzéketlen kezemmel erősen szorítva a jegyet, hogy minden élet érzékeljem, kivergődtem, kijutottam a szabadba. Repülőgép hozott, nem volt felesleges holmim, csak a kis furnérláda. Távol-Északról jöttem, nem volt felesleges holmim, csak a kis furnérláda, melyet hiába próbáltam eladni Adigalahában, hogy pénzt szerezzek a moszkvai útra. Az utat nem fizették, de ez lényegtelen. A lényeg, hogy kezemben a kemény kartonjegy.

Kifűjtam magam a pályaudvar egyik szögletében korábbi helyem a lámpa alatt természetesen foglalt volt – és elindultam a város felől a vonathoz.

Már elkezdődött a beszállás. A gurítódombon ott állt egy játékvonat, hihetetlenül kicsi, mintha csak néhány mocskos kartondobozt állítottak volna fel a több száz másik mellé, melyekben vasutasok és vasúti alkalmazottak laktak, ahol a kiaggatott fagyos fehérneműt korbácsolta a szél.

Az én vonatom csöppet sem különbözött ezektől a munkásszállássá alakított szerelvényektől.

Sokkal inkább a munkásszállásokra emlékeztetett, mint egy hamarosan Moszkvába induló szerelvényre. Itt is, ott is nagy volt a nyüzsgés, itt is, ott is csomagokat adogattak a fejek fölött. Rájöttem, hogy az én vonatomról hiányzik a legfontosabb, az élet, a mozgás letéteményese: a mozdony. És persze a tömegszállításoknak sem volt mozdonyuk. Nem hittem, hogy ez a vonat elvisz majd Moszkvába, de már folyt a beszállás.

Harc, rettenetes harc a kocsi ajtajánál. Mintha két órával hamarabb fejeződött volna be a munka, s most mindenki szalad a barakkba, a meleg kályhához, s az ajtó útjukat állja.

Még hogy kalauzok... Mindenki maga kereste meg a helyét, táborozott le. Az én középső polcra szóló helyem már foglalt volt, egy görcsösen csukló, részeg hadnagy foglalta el. Lerángattam a hadnagyot és megmutattam neki a jegyem. „Az enyém is oda szól” – mondta békülékenyen a hadnagy, nagyot csuklott, elterült a padlón és elaludt.

A vagonban mind több ember lett. Irdatlan bálák és kosarak emelkedtek a fejek fölé és tűntek el a magasban. Orrfacsaró bűz lett a báránybundáktól, a veritéktől, a mocsoktól, a karboltól.

– Tranzitláger – mondogattam magamban a középső és felső polc közötti szűk térben feszengve. Lentről felmászott mellettem a hadnagy kigombolt gallérral, gyűrött, vörös képpel. Belekapaszkodott valamibe, felhúzódkodott és eltűnt...

A zűrzavarban, ebben az üvöltöző lágervagonban nem hallottam meg a legfontosabbat, amit meg akartam és meg is kellett volna hallanom, amiről tizenhét éven át álmodoztam, ami számomra a kontinens, az élet, a Nagy Föld jelképe lett. Nem hallottam meg a mozdonyfütyöt. Még csak nem is gondoltam rá, amíg helyért csatároztam a vagonban. Nem hallottam a mozdonyfütyöt. Aztán megrázkódtak, meglódultak a vagonok, és a mi vagonunk, a mi tranzitlágerünk elindult, s nekem mintegy félálomban a barakk úszik el a szemem előtt.

Erőnek erejével kellett sulykolni magamba: Moszkvába megyek.

Valamelyik váltónál, még Irkutzkban megrándult a vagon, és fentről elém tűnt a hadnagy, erősen markolva felső fekhelye szélét. Elhányta magát, s egyenesen az én helyemre meg a szomszédoméra zúdult az okádék. A hadnagy nem bírt magával. Szomszédom levetette a bundáját, nem bekecs volt, nem köpeny, hanem prémgalléros moszkvai télikabát, és káromkodva, átkozódva takarítani kezdte a fekhelyét.

Szomszédomnak hihetetlen mennyiségű fonott kosara volt, némelyik vászonnal fedve, mások fedetlenül. A vagon mélyéről időnként falusi asszonyok tűntek elő kendőbe, bundába bugyolálva, s ugyanilyen kosarakat egyensúlyoztak a vállukon. Oda-

odakiáltottak a szomszédomnak, az meg barátságosan integetett nekik.

– A sógornóm. Taskentba megy a rokonaihoz – magyarázta, noha semmiféle magyarázatra nem tartottam igényt.

A szomszéd készségesen felnyitotta a keze ügyébe eső kosarat és megmutatta. Egy koszlott öltönyön és néhány apróságon kívül semmi különös nem volt benne. Illetve rengeteg fotó, családi és csoportkép hatalmas papírkeretekben, egy részük még dagerrotípiá. Szomszédom egy halom képet kihúzott és részletesen elmagyarázta, ki kicsoda, ki halt meg a háborúban, ki kapott kitüntetést, ki tanul mérnöknek. „Ez meg itt én vagyok” – bökött végül mindig a kép közepére. Mindenki, akinek megmutatta ezeket a fényképeket, megadóan, udvariasan és együttérzően bólogatott.

Közös életünk harmadik napján ebben a zötykölődő vagonban szomszédom, aki világos és tagadhatatlanul helyes képet formált rólam, noha semmit sem mondtam magamról, amikor a többi utas éppen mással volt elfoglalva, odafordult hozzám:

– Moszkvában át kell szállnom. Segítesz kijuttatni az egyik kosarat a mérlegek mellett?

– Engem várnak Moszkvában.

– Az más. Már elfelejtettem, hogy az ilyeneket várják Moszkvában.

– De hát mit viszel?

– Mit? Napraforgómagot. Moszkvából meg sárcipőt...

Egyetlen állomáson sem szálltam le. Volt mit ennem. Félttem, hogy a vonat egyszer csak itthagya, valami rossz történik – a boldogság nem lehet végtelen.

Szemben a középső szinten egy bundás férfi feküdt holtrészezen, sapka, kesztyű nélkül. Részeg barátai rakták fel a vonatra, a jegyét a kalauznőre bízta.

Napokig utazott így, aztán valamelyik állomáson lemászott és egy üveg vörösborral tért vissza. Kiitta a bort, és már dobta is a palackot a padlóra. A kalauznő ügyesen elkapta, és vitte a maga kuckójába, amely tele volt teljesen felesleges takarókkal és lepedőkkel.

A pokróc-mellvéd mögött a legfelső, harmadik polcra egy kolimai prostituált fészkelte be magát, talán nem is igazi prostituált, csak Kolima tette azzá... Ez a nő nem messze ült tőlem egy alsó pádon, s az imbolygó, halovány fény időnként ráesett végtelenül elgyötört arcára, kimázolt, de nem rúzzsal festett ajkára. Egyszer csak odament hozzá valaki, mondott valamit, mire a nő behúzódott a kalauz fülkéjébe, „ötven rubel” – jelentette ki a már kijózanodott hadnagy, aki fölöttébb kedves fiatalembernek bizonyult.

Érdekes játékba fogtunk. Ha új utas lépett a vagonba, mindketten próbáltuk kitalálni a foglalkozását, az életkorát, a hovatartozását. Véleményt cseréltünk, aztán ő odaült az utashoz, elbeszélgetett vele, és visszatért a válással.

Ezt a festett szájú, de lakkozatlan körmű hölgyet egészségügyi dolgozónak gondoltuk, a leopárdbundáról – ordító utánzat volt – azt a következtetést vontuk le, hogy tulajdonosa legfeljebb ápolónő, esetleg felcser, de semmi esetre sem orvos. Egy orvos nem visel műszörmét. Akkoriban nejlonról, műszálakról még nem hallottunk. Mint kiderült, jól sejtettük a hölgy foglalkozását.

A vagon mélyéről időről időre előtűnt egy görbe lábú, maszatos, ágrólszakadt, kék szemű fiúcska. Kicsi, sápadt arcán sömörfolatok. Néhány pillanat múlva felbukkant magabiztos és határozott fiatal apja, lélekmelegítőben, súlyos, fekete munkásujjakkal. Elkapta a két év körüli fiúcskát, és boldog mosollyal visszavitte a helyére. Megismerkedtem a történetükkel. Mindennapos kolimai történet. Az apa, most, hogy letöltötte büntetését, visszatér a szárazföldre. A gyermek anyja maradni akar, az apa mégis eljött a fiával, szilárdan eltökélve, hogy kirángatja a gyermeket és talán saját magát is Kolima szoros öleléséből. Hogy miért nem jött velük az anya? Meglehet, ez is afféle kolimai történet. Talált valakit, beszeretett a szabad kolimai életbe – itt már szabad, minék másodrendű állampolgárként hazatérni... Vagy talán elvirágzott az ifjúság? Vagy elmúlt a szerelem, a kolimai szerelem? Nem elég ok ez? De lehet, hogy még nagyobb szörnyűség történt. Az anyát a sűrűn emlegetett ötvennyolcas törvénycikk alapján ítélték el, s nem tudja, mi vár rá, ha visszatér a Nagy Földre. Nyilván újabb büntetés, újabb gyötrelmek. Kolimán legfeljebb újabb büntetést sóznak rá, de nem kell állandó rettegésben élnie, mint a szárazföldön.

Semmit sem tudtam biztosan, és nem is akartam kideríteni. Elég a jó szándék, a tisztesség, a gyerek iránti szeretet. Az apa nem sokat láthatta eddig, hiszen a kicsi bölcsődében vagy óvodában volt.

Egy apa ügyetlen keze, ahogy a gyereknadrágon a gombokkal bajlódik, a nagy, színes gombokkal, melyeket suta, de jóságos kéz varrt fel. Az apa boldogsága, a gyerek boldogsága. Ez a két-éves gyerek nem ismeri azt a szót, hogy mama. Folyton azt kiáltja: papa, papa. Ő meg a barnabőrű lakatos játszanak a részegek, kártyások, feketézők között. A mi vagonunkban ez a két ember biztosan boldog.

Az az utas, aki Irkutzk után két napig aludt, s később is csak azért kelt fel, hogy vegyen egy újabb üveg vodkát, konyakot vagy bort, nem tudott tovább aludni. A vonat fékezett. Az alvó utas leesett a padlóra és egyre csak nyöszörgött. A kalauzok orvost hívtak, aki megállapította, hogy az utasnak eltört a válla... Hordágyon vitték el, s ezzel eltűnt az életéből.

Egyszer csak a vagonban feltűnt a pályaudvari „megmentőm”. Megmentenek mondani talán túlzás, hiszen a dolog nem fajult véres verekedéssé. Ismerősöm csak üldögélt, nem ismert meg, s úgy látszott, nem is akar megismerni. Aztán mégiscsak összeakadt a tekintetünk, s odamentem hozzá: „Legalább a házig szeretnék eljutni, hogy egy pillanatra láthassam a szeretteimet” – ezek voltak az utolsó szavai.

Hát ennyi: vakító fény az irkutzki pályaudvaron, spekuláns, aki megtévesztés céljából idegen fényképeket hurcol, egy iszákos fiatal hadnagy torkából rám zúduló okádék, szomorú prostituált a kalauzfülke legfelső polcán, maszatos kétéves gyerek, aki boldogan kiáltja: papa, papa! – ennyi volt az első öröm, a szabadság lankadatlan öröme.

Jaroslavi pályaudvar. Moszkvai zaj, a város moraja, azé a városé, amelyet a világon legjobban szeretek. Megáll a szerelvény. Egy kedves arc, várakozó feleségemé, aki most is elém jött, mint ahogy korábban, amikor utazásaimból hazaérkeztem. Ezúttal a kiküldetés kissé hosszúra nyúlt, majdnem tizenhét évre. És ami a legfontosabb, nem kiküldetésből érkeztem haza. Én a pokolból tértem vissza.

Osztoivits Ágnes fordítása

SZENTENCIA

Nagyezsda Jakovlevna Mandelstamnak

Az emberek a semmiből támadtak – egyik a másik után. Ismeretlen ember feküdt le a szomszédos priccstre, éjszaka rádőlt csontos vállamra, átadva melegét – néhány csepp meleget és az én melegemet kapta vissza. Olyan éjszakák járták, amikor semmi meleg nem szivárgott át zubbonyom meg lélekmelegítőm lyukain, és reggel felé úgy néztem szomszédomra, mint egy halottra, kicsit csodálkoztam, hogy a halott él, a kiáltásra felkel, felöltözik és engedelmeskedik a vezényszónak. Az én testemben kevés volt a meleg. Kevés hús maradt a csontjaimon. Ez a hús csak a haragra volt elég, a legvégső emberi érzésre. Nem a közöny, hanem a harag, a düh az utolsó emberi érzés, az van legközelebb a csontokhoz. A semmiből támadt ember nappal eltűnt – a szénlelőhely-feltárásnak számos körzete volt. Örökre eltűnt. Nem ismertem azokat az embereket, akik mellettem aludtak. Sohasem kérdeztem tőlük semmit, nem azért, mert követtem volna az arab közmondást: „Ne kérdezz, akkor nem hazudnak neked.” Nekem mindegy volt, hazudnak vagy nem hazudnak, én kívül voltam az igazságon is, a hazugságon is. A közbünetnyeseknek volt erről egy kegyetlen mondásuk, amelyet áthatott a kérdező iránti mély megvetés. „Aki nem hiszi, gondolja, hogy mese!” Én nem faggatóztam és nem hallgattam a mesét sem.

Mi maradt velem „mindvégig”? A harag. És úgy terveztem haláloamat, hogy ezt a haragot megőrizzem. De a halál, amely még nemrég annyira közel volt, kissé távolodni kezdett. Nem az élet váltotta fel, hanem valami fél-eszmélet, pusztá létezés, amelyet

nem lehet megfogalmazni, amelyet nem lehet életnek nevezni. Minden nap, minden napfelkelte valami új, halálos lökés veszélyét hozta magával. De a lökés nem következett be. Vízforralóként dolgoztam – ez volt a legkönnyebb munka, könnyebb, mint őrnek lenni, mégsem tudtam elég fát vágni a Titán rendszerű vízforraló üst alá. Elkergethettek volna – de hová? A tajga mesz-sze van, telepünk, kolimai nyelven „kihelyezési pontunk” sziget volt a tajga világában. Alig vonszoltam a lábamat, végtelennek rémlett a kétszáz méter távolság a sátortól a munkahelyig, s nemegyszer leültem pihenni. Máig is emlékszem minden kátyúra, minden gödörrre, minden kerékvágásra azon a halálos ösvényen: kis erek, amelyek partján hasrafeküdtem és védeltem a jó ízű, hideg gyógyvizet. A rönkfürészt, amelyet hol a vállamon cipeltem, hol egyik nyelénél fogva magam után vonszoltam, hihetetlen súlyú tehernek éreztem.

Sohasem tudtam időre megforralni a vizet, elérni, hogy a Titán ebédidőre felforrjon.

De a munkások és a civilek – nemrég még valamennyien elítéltek – közül senki sem törődött velem, hogy felforrt-e a víz vagy sem. Kolima mindnyájunkat megtanított rá, hogy csak a hófoka alapján tudjuk megkülönböztetni az ivóvizet. Forró vagy hideg, nem pedig forralt és forralatlan.

Nem törödtünk a dialektikus ugrással a mennyiségből a minőségbe. Nem voltunk filozófusok. Igavonók voltunk, s a mi meleg ivóvizünktől nem volt ugrás ahhoz a fontos minőséghez.

Ettem, igyekeztem egykedvűen felfalni mindent, ami csak a szemem elé került – minden ehető hulladékot, maradékot, tavalyi bogyféléket a mocsárban. A tegnapi vagy tegnapelőtti levest a civilek bográcsából. De a mi civiljeink előző napi levest nem hagytak.

Sátrunkban két fegyver volt, két golyópuska. A madarak nem félték az emberektől, eleinte a sátrunk küszöbéről lőttük a foglyokat. A zsákmányt egészben sütöttük meg a tűzrakás hamujában, vagy gondosan letollazva megfőztük. A pehelytoll is jó árú a párnákba, biztos pénz. A fegyverek és a tajgai madarak urai számára biztos jövedelem.

A kizsigerelt, megkopasztott foglyokat a tűz fölé felakasztott háromliteres konzervdobozokban főztük meg. Ezeknek a titokzatos

madaraknak sohasem találtam meg semmiféle maradékát. Az éhes szabadok a zsigereket is felaprogatták, megőrölték a madár minden csontját, nem hagytak semmit. Ez is a tajga egyik csodája volt.

Én magam sohasem kóstitam meg ezeknek a foglyoknak egyetlen porcikáját sem. Én csak bogyókat ettem, a fűgyökereket meg az élelmiszer-fejadagot. És nem haltam éhen. Egyre közönyösebbé váltam, harag nélkül néztem a hideg, vörös napot, a kopár hegyeket, ahol minden szögletes és barátságatlan volt – a sziklák, az erek kanyarulatai, a vörösfenyők, a topolyák. Estenként hideg köd szállt fel a folyóról – és nem volt olyan órája a tajgai napoknak, amikor ne fáztam volna.

Fagyott kéz- és lábujjaim sajogtak, szinte zengtek a fájdalomtól. Élénkrózsaszínű kéz- és lábujjaim rózsaszínűek maradtak, sérülékenyek. Örökké mindenféle piszkos rongyokba bugyoláltam őket, hogy megóvjam a kezemet az újabb sebektől, a fájdalomtól, de nem a fertőzéstől. Mindkét lábam nagyujjából szivárgott a genny, s a gennyezés nem akart elállni.

Megkondították a sındarabot, az volt az ébresztőm. Sinkongatás jelezte a munka végét is. Evés után rögtön lefeküdtem a priccsre, persze le sem vetkőzve, és elnyomott az álom. A sátor, amelyben laktam és aludtam, mintegy ködön át derengett előttem – valahol emberek mozogtak, hangos ocsmány káromkodás hallatszott, verekedés tört ki, pillanatnyi csend lett a veszélyes ütés előtt. A verekedések hamar abbamaradtak maguktól, senki nem fékezte meg, nem választotta szét az ellenfeleket, egyszerűen csak kifulladt a verekedés motorja, és leszállt a hideg éjszakai csend, a ponyvamennyezet lyukain átderengő sápadt, magas ég-gel, az alvók horkolásával, hörgésével, krákogásával és káromkodásaival az álom önkívületében.

Egyik éjszaka nyögésekre és hörgésre eszméltem. Váratlanul tört rám, mint valami megvilágosodás, és nem örvendeztetett meg. Később, amikor felidéztem a csodálkozásnak ezt a pillanatát, megértettem, hogy az álom, az önfeledtség, az emlékezetnélküliség vágya csökkent. „Kialudtam magamat”, ahogy Mojszej Mojszejevics Kuznyecov mondta, a kovácsunk, az okosak közül is a legokosabb.

Makacs fájdalom hasított az izmaimba. Miféle izmaim voltak akkor, nem tudom, de fájtak, dühítettek, nem hagyták, hogy megszabaduljak a testemtől. Aztán valami más tolult föl bennem, más, mint a harag és a düh. A közöny jelent meg, a rettenthetetlenség. Ráébredtem, hogy nekem mindegy, vernek vagy nem, adnak-e ebédet és élelmiszer-fejadagot vagy nem adnak. És bár a szénfeltáráson a fegyveres örök nélküli küldetéseken nem vertek – csak a lelőhelyeken vernek –, ha eszembe jutott a lelőhely, annak mércéjével mértem a bátorságomat. Ez az egykedvűség, ez a rettenthetetlenség valami átvetett palló volt a halálból. Az a tudat, hogy itt nem fognak verni, nem vernek, új erőt, új érzéseket öntött belém.

A nyomában, a közöny nyomában ott járt a félelem. Nem volt nagyon erős, attól féltem, hogy megfosztanak ettől az életmentő munkától, a megmentő élettől, a vízforralástól, a magas, hideg égbolttól és az elnyűtt izmaimban támadt sajgó fájdalomtól. Rádöbentem, hogy félek innen visszamenni a lelőhelyre. Félek és kész. Soha életemben nem kerestem az utat a jóból a még jobba. Csontjaimon napról napra gyarapodott a hús. Az irigység – ez volt a következő érzés, amely visszatért belém. Irigyeltem halott társaimat, akik harmincnyolcban elpusztultak. Irigyeltem élő szomszédaimat, akik valamit rágtak, szomszédaimat, akik szívtak valamit. A parancsnokot, az előmunkást, a brigádvezetőt nem irigyeltem, az egy másik világ volt.

A szeretet nem tért vissza hozzám. Ó, milyen messze esik a szeretet az irigységtől, a félelemtől, a gonoszságtól! Milyen kevés szeretetre van szükségük az embereknek! A szeretet akkor jelenik meg, amikor már visszatért minden emberi érzés. A szeretet tűnik fel, tér vissza utoljára, de vajon visszatér-e egyáltalán? Ám nem csak a közöny, az irigység és a félelem volt a bizonyítéka annak, hogy visszatér belém az élet. Az állatok iránti sajnálat korábban visszatért belém, mint a szánakozás az embereken.

Mint a kutatóárkoknak és gödröknek ebben a világában a leggyengébb, egy topográfussal dolgoztam együtt: a mérőlécet és a teodolitot cipeltem utána. Megesett, hogy a gyorsabb haladás érdekében a topográfus maga vette a hátára a teodolit szíjait, nekem csak a számokkal telefestett, egészen könnyű mérőléc jutott. A topográfus is elítélt volt. Bátorításként – azon a nyáron sok volt a szökevény a tajgán – egy kiskaliberű puskát hordott

magával, a parancsnokságtól kunyerálta ki. De a puska csak akadályozott bennünket. És nem csupán azért, mert fölös súly volt nehéz utunkon. Egy tisztáson leültünk pihenni, és a topográfus, puskájával játszva, célba vett egy vörösmellényes pirókot, amely odaröppent szemügyre venni és elhárítani a veszélyt. Ha kell, az élete arán is. A kis nőstény pirók valahol a tojásokon ült – csakis ezzel magyarázható a hím esztelen bátorsága. A topográfus fölkapta a puskáját, de én félretoltam a csövet.

– Vidd a puskádat!

– Mi ütött beléd? Megbolondultál?

– Hagyd a madarat, kész.

– Jelentem a parancsnoknak.

– Ördög vigyen a parancsnokkal együtt.

A topográfus azonban nem akart összeveszni velem, és nem szólt semmit a parancsnoknak. Én pedig megértettem: valami fontos tért vissza belem.

Már évek óta nem láttam újságot és könyvet, és rég leszoktattam magam, hogy sajnáljam ezt a veszteséget. Mind az ötven priceszomszédom a barakkban, a rongyos ponyvabarakkban ugyanígy érzett – nem került hozzánk egyetlen újság, egyetlen könyv sem. A legfőbb parancsnokság – az előmunkás, a szénfeltárás parancsnoka, a munkafelügyelő – könyvek nélkül ereszkedett le a mi világunkba.

Szókincesem, a lelőhelyek durva nyelve, szegényes volt, akár érzéseim, amelyek még egyáltalán éltek a csontjaim körül. Ébresztő, munkaelosztás, ebéd, a munkaidő vége, takarodó, parancsnok polgártárs, engedje meg, hogy jelentsem, lapát, próbagödör, igenis, furat, csákány, odakinn hideg van, esik, hideg a leves, forró a leves, kenyér, fejadag, hadd szívjam el a csikket – már több éve ezzel a kéttucatnyi szóval boldogultam. Ezeknek a szavaknak fele káromkodás volt. Hallottam ifjúkoromban, gyerekkoromban egy anekdotát, hogyan boldogul az orosz ember egy külsországi utazást elbeszélve egyetlen szóval, annak különféle hangsúlyjaival és kombinációival. A gazdag orosz káromkodások, kimeríthetetlenül sokféle sértő árnyalatuk nem gyerekkoromban és nem ifjúkoromban tárult fel előttem. A káromkodásról szóló anekdota úgy hangzott, mintha valami intézeti növen-

déklány beszélné el. De én nem kerestem más szavakat. Boldog voltam, hogy nem kell más szavakat keresnem. Léteznek-e ezek a másféle szavak, nem tudtam. Erre a kérdésre képtelen voltam válaszolni.

Megijedtem, s elképedtem, amikor agyamban, itt ni – erre tisztán emlékszem, a jobboldali koponyacsontom alatt megszületett egy szó, egyáltalán nem a tajgára való, egy szó, amelyet magam sem értettem, nemhogy a társaim. És kikiáltottam ezt a szót:

– Szentencia! Szentencia!

És hahotázni kezdtem.

– Szentencia! – kiáltottam fel egyenesen az északi égre, a kettős fénybe, a hajnaliba és az alkonyiba, még meg sem értve a bennem megszületett szó jelentését. Ha pedig az a szó visszatért – annál jobb! Hatalmas öröm töltött el.

– Szentencia!

– Nézd a hülyét!

– Hülye hát! Mi vagy te, külföldi, vagy kicsoda? – kérdezte maró gúnnyal Vronszkij bányamérnök, az a bizonyos Vronszkij. A „három morzsa dohányos”.

– Vronszkij, adj egy kis színivalót.

– Nem adok, nincs.

– No, legalább hárommorzsányit.

– Hárommorzsányit? Tessék.

Mahorkával tömött dohányzacskójából piszkos körmeivel kiszámolt három morzsa mahorkát.

– Külföldi vagy? – a kérdés a provokációk s feljelentések, az újabb eljárás és az újabb Ítélet világába vezette sorsunkat.

De én nem törődtem Vronszkij provokatív kérdésével. Roppant kincset leltem.

A harag, a düh – az utolsó érzés, amellyel az ember eltávozik a nemlétbe, a holtak világába. A holtakéba? Még a követ sem láttam holtnak, nem szólva a fűről, a fáról, a folyóról. A folyó nem csupán az élet. Örök folyása, nyugalma, szakadatlan beszéde a maga nyelvén, a maga dolga, amely arra kényszeríti a vizét,

hogy az árral lefelé fusson, szembe a széllel, sziklák között törjön át, sztyeppeken, réteken vágjon keresztül. A folyó, amely napszikkasztotta kopár medrekkel váltakozott, s alig látható vízfonalként tört át valahol a kövek között, öröktől való kötelességének engedelmességgel, az eget segítségében, a megmentő esőben már nem reménykedő kis ér képében. Az első vihar, az első felhőszakadás, és víz lépett a partok helyébe, sziklákat tördelt, fákat kapón a hátára, és vadul vágatott lefelé, ugyanazon az örök útján.

Szentencia! Nem hittem magamnak, elalvóban is attól félttem, hogy az éjszaka folyamán eltűnik a hozzám visszatért szó. De nem tűnt el.

Szentencia! Kereszteljék át erre a névre a folyócskát, amelynek partján a telepünk áll, a mi Riorita nevű kiküldetési helyünk. Mennyivel különb a Riorita, mint a szentencia? A föld urának, a térkép gazdájának rossz ízlése vezette rá a világtérképre a Rioritát* és már nem lehet helyesbíteni.

Szentencia — volt valami római, szilárd, latin ebben a szóban. Az ókori Róma gyerekszememben a politikai harcok, az emberek közötti harcok története, az ókori közösség, a művészet birodalma volt, az ókori Görögországban is voltak politikusok és gyilkosok, s az ókori Rómában is épp elég művész akadt. De gyerekkorom kiélezte, elkülönítette, leszűkítette és kettéválasztotta ezt a két nagyon különböző világot. A szentencia római szó.

Egy hétig nem értettem, mit jelent a „szentencia”. Ezt a szót suttoztam, rémítve és nevetteve vele szomszédaimat. Meg akartam fejteni, meg akartam magyarázni, le akartam fordítani a titkot. Egy hét múlva aztán megértettem – és összerezsentem félelmemben és örömben. Félelmemben azért, mert rettegettem visszatérni abba a világba, ahová nem volt utam többé. És örömben – mert ráébredtem, hogy az élet akaratomon kívül visszatér hozzám.

Sok nap telt el, amíg megtanultam egymás után mind újabb és újabb szavakat előhívni agyam melyéről. Mindegyik nehezen ment, mindegyik váratlanul és külön-külön támadt fel emlékeze-

* Az 1930-as évek elején népszerű tánc a Szovjetunióban.

temben. A gondolatok és a szavak fegyveres kísérete nélkül, előbb a nyelvemen támadtak fel, csak később az agyamban.

Azután elérkezett az a nap, amikor valamennyien, mind az ötven munkás otthagya a munkáját és futott a telepre, a folyóhoz, ki-kecmeregve próbagödreikből, kutatóárkaikból, odahagyva a félig elfűrészelt fákat, a meg nem főtt levest a bográcsban. Mind gyorsabban futott nálamnál, de én is idejében odasántikáltam, kezemmel segítve magamnak a hegyről lefelé.

Magadanból megérkezett a parancsnok. Verőfényes, meleg, száraz idő volt. Az óriási vörösfenyő tönkjén, amely a barakk előtt állt, szólt a gramofon. A tú sistergését túlzengve, szimfonikus zene szólt.

És mind körülállták – a gyilkosok és lótolvajok, közbüntényesek és ingyenélők, munkafelügyelők és munkások. És a parancsnok ott állt mellettük. És olyan volt az arc kifejezése, mintha ő komponálta volna ezt a zenét nekünk, a mi isten háta mögötti tajgai „kiküldetésünkre”. A sellak-lemez forgott és sistergett, forgott maga a fatönk is, felhúzza mind a háromszáz évgyűrűjére, mint három évszázadra felhúzott, feszes rugó.

Rab Zsuzsa fordítása

TARTALOM

Gereben Ágnes: A szovjet koncentrációs táborok dalnoka	3
Eső (<i>Rab Zsuzsa</i>) Дождь.....	20
Hideg fejadaggal (<i>Rab Zsuzsa</i>) Сухим пайком.....	24
Pál apostol (<i>Rab Zsuzsa</i>) Апостол Павел	39
Tamara, a szuka (<i>Maráz László</i>) Сука Тамара	45
Cherry brandy (<i>Rab Zsuzsa</i>) Шерри-бренди	51
Dekabrista ivadék (<i>Osztoivits Ágnes</i>) Потомок декабриста...57	
Júdea helytartója (<i>Gereben Ágnes</i>) Прокуратор Иудеи	70
A tejkonzerv (<i>Osztoivits Ágnes</i>) Сгущенное молоко	74
Griska Logun szerszáma (<i>Osztoivits Agnes</i>) Термометр Гришки Логуна.....	79
Az első halál (<i>Rab Zsuzsa</i>) Первая смерть.....	86
Két találkozás (<i>Maráz László</i>) Две встречи.....	90
Jogászok összeesküvése (<i>Osztoivics Judit</i>) Заговор юристов ..95	
Tífuszosok vesztegzárja (<i>Maráz László</i>) Тифозный карантин.....	115
Tanfolyam (<i>Gereben Ágnes</i>) Курсы.....	135
Csend (<i>Osztoivits Ágnes</i>) Тишина	183
Kézírás (<i>Gereben Ágnes</i>) Почерк.....	190
Kereszt (<i>Gereben Ágnes</i>) Крест	196

Tolly kapitány szerelme (<i>Osztotics Judit</i>) Любовь капитана Толли.....	204
Ösvény (<i>Rab Zsuzsa</i>) Тропа	214
Az első csekista (<i>Gereben Ágnes</i>) Первый чекист	216
Szegénybizottságok (<i>Osztotics Judit</i>) Комбеда	227
Vízesés (<i>Rab Zsuzsa</i>) Водопад	242
Június (<i>Maráz László</i>) Июнь.....	245
Visszhang a hegyekben (<i>Osztovits Ágnes</i>) Эхо в горах.....	255
Protézisek (<i>Gereben Ágnes</i>) Протезы	266
A vörösfenyő feltámasztása (<i>Rab Zsuzsa</i>) Воскрешение лиственницы	270
A mozdonyfüst nyomában (<i>Osztovits Ágnes</i>) Погоня за паровозным дымом	275
A vonat (<i>Osztovits Ágnes</i>) Поезд.....	288
Szentencia (<i>Rab Zsuzsa</i>) Сентенция	296

Megjelent a **Szabad Tér Kiadó** és az **Európa Kiadó** közös gondozásában

Felelős kiadó: **Koltay Gábor** és **Osztovits Levente**

Produkciós igazgató: **Lovasi József**

Kiadói szerkesztő: **Lévai Katalin**

Borítóterv és műszaki szerkesztő: **Tőrös István**

Borítófotó: **Stalter György**

Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem
(898524/10)

Nyomta a Dabasi Nyomda, Dabas-Budapest (89-0551)

Felelős vezető: **Bálint Csaba** igazgató

FIGYELEM, SZEMÉLYI KULTUSZ!!!

1938-39-ben Berija belügyminiszter elrendelte az elítéltek számának csökkentését, de ez nem az ártatlanok szabadon bocsátását, hanem a betegek és az olyan elítéltek megsemmisítését jelentette, akiknél az orvosi vizsgálat a kényszermunka és az elégtelen táplálkozás miatt disztrófiát (táplálkozási rendellenességet) állapított meg.

A Dalsztroj Kolimai lágereiben a betegeket és a gyengélkedőket fürdőbe vitték, majd azzal az ürüggyel, hogy fehérneműt kapnak, egy másik kijáraton át a mezítelen és áthevült testű elítélteket –50 fokos hidegben traktorokkal vontatott szánokra kényszerítették, és a mocsarakba vitték, ahol vaskampókkal húzták le a holttesteket. Így csökkentették az elítéltek számát több ezerrel.

„Урка-бугор” рихтует дрынот (воспитывает) политзаключенных, врагов народа, жизнь такого узника в ГУЛАГе была равноценна мухе...”

„Я вас, профессоров, академиков и всяких интеллигентиков-придурков научу выживать в зоне! Будите делать по три нормы!... Всех вас гадов замочу!”

„Köztörvényes-főnök husáanggal püföli (neveli) a politikai elítéltekét a „népellenséget”, akiknek élete a Gulagban annyit ért, mint egy légyé.

– Majd én megtanítalak titeket professzorokat akadémikusokat mindenféle nyálas értelmiségi sumákat a körletben melózni! Háromszoros normát fogtok teljesíteni. Kicsinállak mindegyikötökét. Férgék!

A múlt keserű igazsága

ГОРЬКАЯ ПРАВДА ПРОШЛЫХ ЛЕТ.

„ИЗ ГИТЛЕРОВСКОГО АДА В СТАЛИНСКИЙ
„СОВЕТСКИЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ РАЙ“..“

„ВАС ВСЕХ ПРИВЕЗЛИ В НАШ ЛАГЕРЬ ГУЛАГА КАК ИЗМЕННИКОВ И ПРЕДАТЕЛЕЙ РОДИНЫ И ВЫ СГОВОРНИВШИСЬ, УТВЕРЖДАЕТЕ, ЧТО ПОПАЛИ В ПЛЕН ПОСЛЕ РАНЕНИЯ В БОЯХ В 1941-42 ГОДАХ, ВМЕСТО БОРЬБЫ ДО ПОСЛЕДНЕГО ВЗДОХА И КАПЛИ КРОВИ БЛАГОПОЛУЧНО ОТСКИНУЛИСЬ НА СЫТЫХ НЕМЕЦКО-ФАШИСТСКИХ ПАЙНАХ В БУХЕНВАЛЬДЕ, МАЙДАНЕКЕ, ОСВЕНЦИМЕ, ДАХАУ И ДРУГИХ ЛАГЕРЯХ ДЛЯ ВОЕННОПЛЕННЫХ И РАБОТАЛИ НА НАШИХ ВРАГОВ. НЕТ ВАМ ПОЩАДЫ! ПАРТИЯ ВО ГЛАВЕ ТОВАРИЩА СТАЛИНА И СОВЕТСКИЙ НАРОД НИКОГДА НЕ ЗАБУДУТ ВАШЕГО ПОДЛОГО ПРЕДАТЕЛЬСТВА! ВЫ ВСЕ СВОЕЙ ТРУСОСТЬЮ ОПОЗОРИЛИ ПОБЕДОНОСНУЮ КРАСНУЮ ДРНИЮ..“

„A hitleri pokolból a sztálini szovjet szocialista paradicsomba”

Benneteket, mint hazaárulókat hoztak a mi GULag-lágerünkbe, és ti, ahelyett, hogy utolsó csepp véretekig és utolsó lehetete-
teig harcoltatok volna, 1941-42-ben sebesülésetek után fogságba
estetek Buchenwald, Majdanek, Dachau és Auschwitz hadifogoly-
táborokban mindent szerencsésen átvészeltetek a bőséges
német-fasiszta ellátással és az ellenségeinknek dolgoztatok.
Számotokra nincs kegyelem.

A párt, élén Sztálin elvtárssal és a szovjet nép nem felejtí el a ti
aljas árulásotokat! Gyávaságotokkal szégyent hoztatok a győze-
delmes Vörös Hadseregbe.”

A nemzeti–szocialista–náci Hitler,
a cionizmus dühödt ellensége:

A zsidók arcátlanul a világon elsőként nyilvánították magukat
felsőbbrendű fajnak, akiket egyenesen az Úristen teremtett.

Sztálin az OSZDMP SZK/b/P tagja:

A XX. század kannibálja. Bármilyen ellenzékre — halál!

Pol-Pot a kommunista vörös khmer:

Ha igyekvőbb lett volna, és nem csak „félkézzel” dolgozik, ak-
kor mind egy szálig kiirtotta volna Kambodzsa 8.8 millió lakó-
ját...

VARLAM SALAMOV

TÖRTÉNETEK A SZTÁLINI LÁGEREKBŐL

SZABAD TÉR – EURÓPA

„Salamov lágertapasztalata keserűbb és hosszantartóbb volt az enyémnél. Tisztelettel ismerem el, hogy nem nekem, hanem éppen neki jutott osztályrészül, hogy megérintsék az elállatiasodásnak és a reményvesztettségnek azok a mélységei, amelyek felé a lágerélet lehúzott bennünket.”

Alekszandr Szolzsenyicin

„A XIX. századi orosz humanista írók lelkét nagy bűn terheli, a XX. században az ő zászlajuk alatt kiontott emberi vér bűne... Valamennyi terrorista tolsztojánus és vegetáriánus volt, valamennyi fanatikus az orosz humanisták tanítványa. És e bűn alól nincs feloldozás...”

Varlam Salamov